









Ι. Δ. ΜΟΥΡΕΛΛΟΥ

ΚΡΗΤΙΚΑΙ ΒΙΟΓΡΑΦΙΑΙ

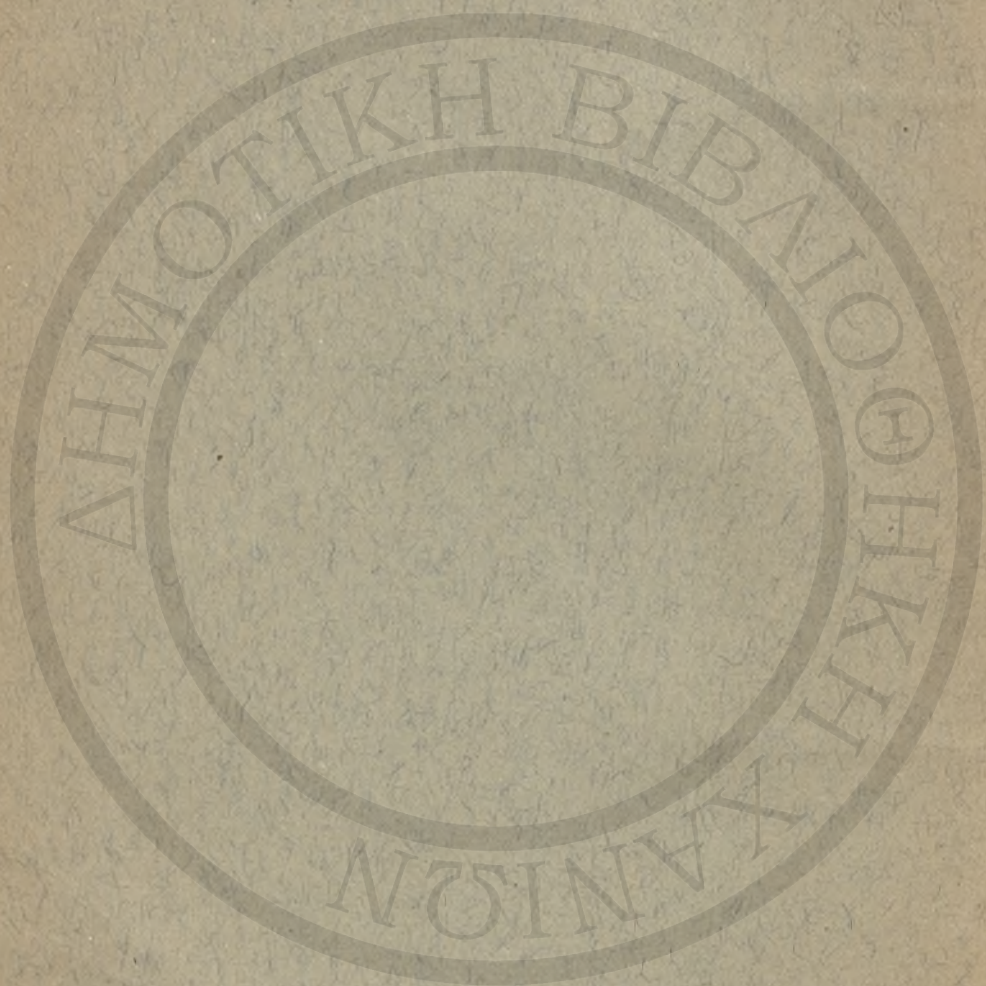
(ΣΥΜΒΟΛΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΩΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΝ

1821 - 1866 - 1878 - 1896 - 1897)

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΣΤΙΑ,"

1931







ΚΡΗΤΙΚΑΙ ΒΙΟΓΡΑΦΙΑΙ

Ι. Δ. ΜΟΥΡΕΛΛΟΥ

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
— ΧΑΝΙΩΝ —
Αριθμ. βιβλ. 524
Επίσημ. αριθμ. Πολιτ. Αρχ. Βιβλ. Βιβλ. Βιβλ. Βιβλ.
Τύπος

ΚΡΗΤΙΚΑΙ ΒΙΟΓΡΑΦΙΑΙ

(ΣΥΜΒΟΛΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΩΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΝ)

1821 - 1866 - 1878 - 1896 - 1897)

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
— ΧΑΝΙΩΝ —
Αριθμ. βιβλ. 4008
Χρονολ. Εισαγ. 1739
Είδη κ. της Βιογρ. Κρητικ. Βιογρ. Κρητικ.
Αριθμ. 92750

Τό χαρίτω στη Δημοτική Βιβλιοθήκη Χανίων
Ι. Δ. Μουρέλλου

98.6.1954

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΣΤΙΑ",
1931

92
T50



ΠΡΟΛΟΓΟΣ



Πιστεύεται ἐκ προκαταλήψεως ἀπὸ πολλοὺς ὅτι ἡ βιογραφία εἶναι μέσον διαφημίσεως τῶν βιογραφουμένων ἢ τῶν ἀπογόνων αὐτῶν. Κατὰ κανόνα τοῦτο δὲν εἶναι ἀληθές. Ἡ σοβαρὰ βιογραφία ἐχρησίμευσε πάντοτε εἰς τὸ νὰ ἀπεικονίσῃ μὲ περισσοτέρας λεπτομερείας μίαν ἱστορικὴν περίοδον, ν' ἀνατάμῃ ἐγγύτερον πρόσωπα καὶ πράγματα, ν' ἀναδείξῃ τοὺς καλοὺς καὶ δυνατοὺς, νὰ στηλιτεύῃ τοὺς κακοὺς, τὰ παράσιτα καὶ τοὺς δημαγωγούς, καὶ νὰ κάμῃ τοὺς μεταγενεστέρους νὰ ἐννοήσουν ἀσφαλέστερον τὸ κοινωνικόν, τὸ πολιτικὸν καὶ τὸ στρατιωτικὸν περιβάλλον ὀρισμένης ἐποχῆς, καθὼς καὶ τὴν διανόησιν αὐτῆς. Νὰ δώσῃ οὕτω τὴν ἀτμόσφαιραν μιᾶς ἐποχῆς ἀπαραιτήτου διὰ τὸν ὅλον χρωματισμὸν ἐνὸς ἱστορικοῦ ἔργου, τὸ ὁποῖον δὲν πρέπει νὰ περιορίζηται εἰς τὴν σκληρότητα τῶν ἀριθμῶν καὶ τῶν ξηρῶν γεγονότων. Διὰ τῆς βιογραφίας ἀντιλαμβανόμεθα ἐγγύτερον τὴν ἐποχὴν τῶν βιογραφουμένων προσώπων καὶ τὰ ἱστορικὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα αὐτοὶ ἐξέσῃαν ἢ ἐδημιούργησαν. Μέσα εἰς μίαν δυνατὴν βιογραφίαν βλέπομεν τὰς παλαιότερας ἐποχάς, ὅπως περίπου θὰ τὰς ἐβλέπομεν, ἐὰν ὑπῆρχαμεν τότε, ἐντὸς τοῦ περιωρισμένου κύκλου, τὸν ὁποῖον ὁ καθένας μας ζῆ ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐν τῇ πολιτείᾳ.

Ἡ βιογραφία χρησιμεύει διὰ τὸν ἱστορικὸν εἰς ὅ,τι χρησιμεύει εἰς τὸν ζωγράφον ἐνὸς μεγάλου πολυσυνθέτου πίνακος ἢ σπουδῆς, τὴν ὁποίαν οὗτος κατὰ κανόνα σχεδὸν προετοιμάζει εἰς χωριστὰς εἰκόνας τῶν προσώπων ἢ τῶν ἀντικειμένων, τὰ «στίτσα», τὰ ὁποῖα κατόπιν θὰ συνθέσῃ εἰς τὸν πίνακά του, ὅπου θὰ τοποθετήσῃ τὸ καθένα δεόντως διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἁρμονίαν τοῦ συνόλου. Ὅταν ὁ μέγας πίναξ ἀποπερατωθῇ, τότε πλέον αἱ λεπτομέρειαι ὑποχωροῦν μὲν φαινομενικῶς πρὸ τῆς γενικότητος, πλὴν εἰς τὴν ἀριστουρ-

γηματικότητα τῶν λεπτομερειῶν τῆς εἰκόνας, ἣτις καὶ εἶναι ἡ βάσις τῆς ἐπιτυχίας ἐνδὲς πίνακος, οἱ σοβαρώτεροι συντελεσταὶ εἶναι αἱ κατὰ μέρη ἐπιτυχίαι τῶν ἀρχικῶν σπουδῶν.

Ἔνας ἱστορικός, ὁ ὁποῖος θέλει νὰ γράψῃ γενικὴν ἱστορίαν τοῦ τόπου του—καὶ ἔχω αὐτὴν τὴν φιλοδοξίαν, νὰ γράψω τὴν τόσῃ παρεγνωρισμένην καὶ ἠγνοημένην ἱστορίαν τῆς Κρήτης—ὀφείλει νὰ περάσῃ πρῶτον ἀπὸ τὴν μελέτην τοῦ βίου τῶν προσώπων ποῦ ἔδρασαν εἰς τὴν ἐποχὴν, τὴν ὁποῖαν αὐτὸς θὰ ἱστορήσῃ, καὶ νὰ σκύψῃ ἐπὶ μακρὸν χρόνον τὴν ἐρευνητικὴν σκέψιν του ἐπὶ τῶν μικρολεπτομερειῶν, ἐπὶ τῶν παραδόσεων, ἐπὶ τῶν θρύλων ἔστω, διὰ νὰ ὀδηγηθῇ εἰς τὸ γενικὸν ἔργον του. Ὅταν εὑρῇ τὰς βιογραφίας ἐτοίμους ἀπὸ προηγουμένην εὐσυνείδητον ἐργασίαν, ἰδικὴν του ἢ ξένην, καὶ ἂν μέσα εἰς αὐτὰς εὑρῇ ἔγγραφα, ἔστω μακρά, ἂν εὑρῇ περιγραφὰς μαχῶν μὲ κουραστικὰς, ἔστω, λεπτομερείας, ἂν εὑρῇ τὴν ἐξιστόρησιν ἐρίδων καὶ φιλοδοξιῶν τῶν προσώπων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, αὐτὸ θὰ τὸν εὐκολύνῃ εἰς τὸ ἔργον του καὶ θὰ ἔχῃ ἀσφαλῶς σπουδαῖον ὕλικόν, μὲ τὸ ὁποῖον αὐτὸς (ἔταν τὸ συνδυάσῃ καὶ μὲ ἄλλας ἱστορικὰς πηγὰς καὶ τὸ τοποθετήσῃ ὀρθὰ εἰς τὴν σύνθεσιν ποῦ θὰ παρουσιασθῇ) θὰ δυνηθῇ νὰ δώσῃ μίαν εἰκόνα πλήρη τοῦ συνόλου καὶ νὰ χαρακτηρίσῃ δίκαια τὴν ἐποχὴν ποῦ θέλει νὰ ἐξιστορήσῃ. Ἐκεῖ πλέον θὰ προέχουν αἱ γενικότητες, θὰ ὑποχωροῦν αἱ φυσιογνωμίαι, χωρὶς ὅμως νὰ χάνουν τίποτε ἀπὸ τὴν λάμπιν τοῦ ἔργου των καὶ χωρὶς νὰ παύουν νὰ εἶναι οἱ κύριοι χαρακτήρες μιᾶς ἐποχῆς καὶ οἱ ἀντιπροσωπευτικοὶ τύποι τῶν ἀγνώστων στρατιωτῶν καὶ τῶν ἀφανῶν ἡρώων τῆς ἱστορίας κάθε τόπου καὶ κάθε ἐποχῆς.

Οὕτω σκεπτόμενος δὲν ἐνόμισα ὅτι ἔπρεπε νὰ παραμελήσω τὴν βιογραφίαν ὠρισμένων προσώπων ποῦ τόσον ἀδρὰ χαρακτηρίζουν τὰ ἱστορικὰ γεγονότα τῆς Κρήτης κατὰ τὰς ἐπαναστάσεις αὐτῆς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἐναντίον τῆς Τουρκικῆς Δυναστείας. Δὲν εἶναι βέβαια ἐκεῖνοι, ποῦ θὰ βιογραφήσω εἰς τὸ βιβλίον

αυτό, οί Τσουδεροί, οί μόνοι ἐργάται τοῦ γιγαντιαίου ἐκείνου ἀγῶνος καί μάλιστα προσθέτω ὅτι εὐτυχῶς δὲν εἶναι οί μόνοι. Ὑπάρχουν πολλοί, ἀλλὰ καί οί Τσουδεροί εἶναι ἐκ τῶν περισσό-
τερον διακεκριμένων ἐργατῶν τοῦ Κρητικοῦ ἀγῶνος. Θὰ τὸ ἰδοῦμε
αὐτὸ καθαρὰ εἰς ὅσα θὰ ἱστορήσω περὶ αὐτῶν μὲ ὑλικόν, τὸ ὁποῖον
ἤντηλσα μὲ ὑπομονήν εἰς ἀνέκδοτα πολλάκις ἔγγραφα, εἰς χειρό-
γραφα καλογηρικὰ κακογραμμένα, εἰς βιβλία ἱστορικὰ ἀμέθοδα, τὰ
ὁποῖα δυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς ἀτελεῖ χρονικά.

Ἔσα γράφω διὰ τὸν ἀρματωλὸν Γιακουμῆν Τσουδερόν εἶναι
σπουδαία συμβολή εἰς τὴν ἀγνωστον ἀκόμη ἱστορίαν τῶν πρὸ τοῦ
εἰκοσιένῃ καὶ μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Δασκαλογιάννη ἀρματω-
λικῶν χρόνων τῆς Κρήτης. Ὁ ἀρματωλικὸς ἐκεῖνος βίος ὑπήρξε
τὸ μέγα σχολεῖον, ὅπου διετηρήθη ὑψηλὸν τὸ φρόνημα, τὸ ὁποῖον
προπαρесеύασε τὴν ψυχικὴν ἀντοχὴν ποῦ ἔδειξεν ὁ Κρητικὸς
κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821-1830.

Ἡ δρᾶσις τοῦ ἡγουμένου Μελχισεδὲκ Τσουδεροῦ πρὸ καὶ
κατὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ Κρητικοῦ ἀγῶνος τοῦ 1821 δίδει ἀφορμὴν
νὰ μελετηθῇ ἡ ἀνιστόρητος εἰσέτι δρᾶσις τῶν Φιλικῶν ἐν Κρήτῃ,
δίδει φῶς εἰς τὴν προπαρασκευὴν τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἀγῶνος
ἐν μέσῳ στερήσεων καὶ καταδιώξεων καὶ ἐκκαθαρίζει τὰ τῆς ἐνάρ-
ξεως τοῦ ἀγῶνος ἐν Κρήτῃ κατὰ τὰ τέλη Μαΐου τοῦ 1821, διὰ
νὰ διορθωθῇ οὕτω ἡ ἱστορικὴ ἀνακρίβεια, ὅτι ἡ Κρήτη ἔμεινεν
ἀμέτοχος ἐν ἀρχῇ εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς Ἐθνικῆς Παλιγγενεσίας, ἐνῶ,
ὡς δι' ἀριθμῶν ἀτέγκτων ἀποδεικνύεται εἰς κεφάλαια ἔχοντα θέσιν
εἰς τὴν γενικὴν ἱστορίαν τῆς Κρήτης, ἐφ' ἧς ἐργάζομαι, οἱ Ἕλλη-
νες τῆς Πελοποννήσου μὲ ἔστω καὶ ἀτελεῖς ἐφοδιασμοὺς ἐκ τῶν
νήσων τοῦ Ἰονίου πελάγους, μὲ ἐν πολλοῖς ὠργανωμένα στελέχη
ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τοῦ ἀγῶνος, εἶχον νὰ παλαίσουν κατὰ
ἐχθροῦ μικροτέρου εἰς ἀριθμόν, ἔστω καὶ ἴσου, ἐνῶ ἐν Κρήτῃ μὲ
ὀκτακόσια μόνον ὄπλα ἤρξαντο τοῦ ἀγῶνος ἐναντίον ὑπερικοσι-

πενταπλασίων ἐχθρῶν, διοικουμένων ὑπὸ τριῶν πασάδων καὶ ἐξορμώντων ἀπὸ τρία ἀπόρθητα φρούρια. Ἡ περιγραφή τῆς μάχης τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Καυμένου καὶ τῆς μάχης παρὰ τὸ Σπήλι κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ἰουνίου 1821 εἶναι ἀγνωστοὶ ἱστορικαὶ σελίδες, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἀσφαλῶς σπουδαίαν ἐπιρροὴν εἰς τὴν πρόοδον τοῦ Κρητικοῦ ἀγῶνος, ὁ ὁποῖος ἤρχιζε μὲ τὰς λαμπρὰς ἐκείνας ἐπιτυχίας τῶν Χριστιανῶν κατὰ τῶν Τούρκων.

Ὁ βίος τοῦ στρατάρχου Γεωργίου Τσουδεροῦ ἀποτελεῖ, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, περίληψιν ὅλης τῆς ἐπαναστατικῆς δράσεως τῶν Κρητῶν κατὰ τὸ 1821-1830. Ἐρευνῶν τὸν βίον τοῦ Τσουδεροῦ τούτου ὑπεχρεώθημ ἐἴτε νὰ περιγράψω ἐἴτε νὰ σημειώσω πλεῖστα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα γεγονότα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, τὰ ὁποῖα ἔζησεν ὁ Τσουδερός μαζὶ μὲ τοὺς συνεργάτας καὶ συναγωνιστάς του. Ὁ Τσουδερός δράσας ἀκαταπονήτως καθ' ὅλην ἐκείνην τὴν δεκαετίαν, μαχόμενος ἀπὸ τῆς Κισάμου μέχρι τῆς Σητείας, μᾶς δίδει ἀφορμὴν νὰ ἱστορήσωμεν καὶ νὰ ταξινομήσωμεν γεγονότα καὶ μάχας, νίκας καὶ συμφοράς, ποῦ δὲν εἶχον ἔως τώρα συναρμολογηθῆ κατὰ τὴν προσήκουσαν σειρὰν καὶ ἔμεναν χαμένα μέσα εἰς τὸ ἀδιέξοδον τῶν ἀμεθόδων καὶ πολυλόγων χρονικῶν, ποῦ ἐγράφησαν παλαιότερα περὶ Κρήτης μὲ ἀξιώσεις ἱστορικὰς.

Μὲ ὅσα γράφω διὰ τὸν Ἀναγνώστην Τσουδερόν καὶ τὸν Μιχαὴλ Τσουδερόν προσθέτω πάρα πολὺ χρήσιμον ὕλικόν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς τριετοῦς ἐπαναστάσεως τοῦ 1866-1869, ὅτι ὅμως πρέπει νὰ ἐπισύρῃ περισσότερον τὴν προσοχὴν, εἶναι ἡ ζωὴ τοῦ Ἱ. Ἀ. Τσουδεροῦ, ἡ λεπτομερεστερὰ περιγραφή τῆς ὁποίας ζωντανεῖ τὰς ἐπαναστάσεις τοῦ 1878 καὶ 1897-8. Ὁμολογῶ ὅτι αἱ λεπτομέρειαι τοῦ βίου τοῦ διακεκριμένου τούτου ἀνδρὸς τῶν τελευταίων Κρητικῶν χρόνων ἀξίζουσιν, μὲ τὸν ἀνάλογον πάντοτε περιορισμὸν τοῦ προσωπικοῦ πλαισίου, νὰ εὑρουν αὐτοῦσιαν θέσιν εἰς οἰανδήποτε γενικὴν ἱστορίαν τῆς Νήσου, ἢ ὁποῖα θὰ ἤθελε νὰ ἐξιστο-

ρήση ἐπακριβῶς καὶ ἀμερολήπτως τὰ γεγονότα τῶν ἐπαναστάσεων ἐκείνων. Πῶς ἤρχισεν ὁ ἀγὼν τοῦ 1878, ποῖοι ἦσαν οἱ πρωτεργάται τοῦ ἀγῶνος ἐκείνου, πῶς ἐπεξετάθη, ποῖα ἦτο ἡ στρατιωτικὴ δρᾶσις τῶν ἐπαναστατῶν εἰς τὸν νομὸν Ρεθύμνης, ὅλα αὐτὰ τὰ εὐρίσκομεν εἰς τὸν βίον τοῦ Τσουδεροῦ. Ἡ σελίς, ἡ ἀφορῶσα τὸ 1896, τὰ τολμηρὰ αἰτήματα τῆς Κρητικῆς Συνελεύσεως πρὸς τὸν Σουλτάνον, ἡ προφητικὴ δυσπιστία τοῦ Τσουδεροῦ διὰ τὰς παραχωρηθείσας προνομίας εἰς τὸν τόπον διὰ τοῦ ἱραδὲ τοῦ Αὐγούστου 1896 φωτίζουν λαμπρὰ τὰ γεγονότα τοῦ ἔτους ἐκείνου καὶ καθορίζουν τὰ αἷτια καὶ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἀγῶνος τοῦ 1897-1898.

Εἰς τὸν βίον τοῦ ἀνδρὸς τούτου ἐκτίθεται ἐπίσης ἐπακριβῶς πῶς μετὰ τὴν τραγικὴν Ἐθνικὴν ἤτταν τοῦ 1897 συνεκροτήθη ἡ ἐπαναστατικὴ συνέλευσις τῶν Ἀρμένων, ἡ ὁποία ἀνέλαβεν εἰς χεῖράς της τὴν διαπραγματεύσειν τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος, ποῖοι ἦσαν αἱ πρῶται συνομιλίας τῆς ἐπαναστάσεως ἐκείνης μὲ τοὺς ναύάρχους, συνομιλίας ἐξόχως ἐνδιαφέρουσαι, εἰς ἃς συμμετέσχε προσωπικῶς ὁ Τσουδερός, ποῖα ἦτο ἡ ἐξέλιξις τῆς συνελεύσεως ἐκείνης, ἀπὸ τοὺς Ἀρμένους εἰς Ἀρχάνες, ἀπὸ ἐκεῖ εἰς τὸ Μιλιδόνι καὶ τέλος εἰς Πλακοῦρες τοῦ Ἀκρωτηρίου, ὅπου καὶ ἐγένοντο αἱ τελικαὶ διαπραγματεύσεις μετὰ τῶν ναύαρχων καὶ Κρητῶν μ' ἐπικεφαλῆς τὸν συνετὸν πρόεδρον τῆς συνελεύσεως Ι. Σφακιανάνην, διαπραγματεύσεις αἱ ὁποῖαι καὶ κατέληξαν εἰς τὸ ἀπελευθερωτικὸν πολέτευμα τοῦ 1899.

Ἀληθῶς ἡ βιογραφία τοῦ Τσουδεροῦ τούτου εἶναι σπουδαιότητὴ συμβολή, τὴν ὁποῖαν παρέχω εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν τελευταίων ἀπελευθερωτικῶν ἐπαναστάσεων τῆς Νήσου, τινὰ δὲ ἀπὸ τὰ ἐν αὐτῇ περιλαμβανόμενα ἀνέκδοτα ἔγγραφα, ἐκθέσεις καὶ ἐπιστολαί, ἔχω τὴν γνώμην ὅτι δύνανται νὰ εἶναι διαφωτιστικὰ καὶ δι' αὐτὴν ἀκόμη τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου.

Ἴδου ἐν περιλήψει μερικά, ἴσως ὄχι τὰ μόνα, σπουδαῖα σημεῖα

ποῦ δεικνύουν τὴν ἀξίαν τοῦ ἔργου ποῦ ἀνέλαβον καὶ δίδω εἰς τὴν δημοσιότητα.

Μὲ μίαν ἀπλὴν ἀνάγνωσιν τοῦ πίνακος τῶν περιεχομένων τοῦ βιβλίου τούτου, ὅπερ διαιρεῖται εἰς πέντε μέρη — ἀρματωλικοὶ χρόνοι — ἐπανάστασις 1821 — ἐπανάστασις 1866 — ἐπανάστασις 1878 — ἐπανάστασις 1896/9 — ὁ ἀναγνώστης εἴμεθα βέβαιοι ὅτι θ' ἀποκομίση ἀμέσως τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι τὸ βιβλίον αὐτὸ πρέπει νὰ πάρῃ τὴν θέσιν του μεταξὺ τῶν ἱστορικῶν βιβλίων ποῦ ἐγράφησαν διὰ τὴν Νῆσον.

Πρὶν νὰ τελειώσω τὸν πρόλογόν μου θὰ ἐκφράσω μίαν εὐχὴν· νὰ μὲ ἀκολουθήσουν καὶ ἄλλοι εἰς ὁμοίας μελέτας καὶ νὰ ἐκδοθοῦν εἴτε αἱ βιογραφίαι εἴτε τὰ σημειώματα εἴτε τὰ ἡμερολόγια εἴτε ἡ ἀλληλογραφία καὶ τὰ ἔγγραφα, τὰ ὁποῖα ἀφοροῦν ἀνδρας διακριθέντας κατὰ τὰς διαφόρους ἐπαναστάσεις τῆς Κρήτης καὶ ἰδίᾳ ἐκεῖνων, οἱ ὁποῖοι ἔδρασαν κατὰ τοὺς τελευταίους ἀπελευθερωτικοὺς ἀγῶνας, ὅπως εἶναι οἱ Μ. Κόρακας, Κ. Κριάρης, Χ. Μ. Γιάνναρης, Κ. Μητσοτάκης, Ζ. Θιακάκης, Α. Μιχελιδάκης, Μανούσος Κούνδουρος, Ἰωάννης Σφακιανάκης καὶ πρὸ παντὸς ὁ Ἐλευθέριος Κ. Βενιζέλος κατὰ τὸ Κρητικὸν στάδιον αὐτοῦ. Εἶμαι βέβαιος ὅτι αἱ προσωπογραφίαι αὗται θὰ ἦσαν πολύτιμον ὕλικόν ποῦ θὰ ἐχρησιμοποιοεῖτο διὰ νὰ ἐγερθῇ ἀκόμη ὑψηλότερον τὸ ἠρῶν, τὸ ὁποῖον θὰ ἐξιστορῇ τὸ μεγαλεῖον τοῦ Κρητικοῦ ἀγῶνος καὶ τὴν ὑπεροχὴν τῆς ψυχικῆς ἀντοχῆς τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ, πολεμήσαντος ἐπὶ μίαν πλήρη ἑκατονταετηρίδα διὰ τὴν ἐλευθερίαν του ἀπὸ τὸν Τουρκικὸν ζυγόν, ἀφιεμένου δι' ἄλλον τοῦ ἐπίσης μεγάλου ἔργου τῆς ἐξιστορήσεως τῶν κατὰ τῶν Ἑνετῶν ἀγῶνων, τὸ ὁποῖον ὁ σοφὸς μου φίλος Στέφ. Ἀ. Ξανθοῦδίδης εἶχεν ἀρχίσει, ἀγῶνων, οἱ ὁποῖοι διήρκεσαν ἐπὶ τέσσαρας καὶ πλέον ἑκατονταετηρίδας.

Ἡράκλειον 8 Αὐγούστου 1930.

I. Δ. Μ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Προκειμένου να βιογραφήσω τὰ μέλη ἐκείνα τῆς οἰκογενείας τῶν Τσουδερῶν, τὰ ὁποῖα διεκρίθησαν περισσότερο κατὰ τὸν τελευταῖον αἰῶνα εἰς τοὺς Κρητικούς ἀγῶνας, δὲν εἶναι ἄσκοπον νὰ ρίξω-
μεν ταχὺ βλέμμα πρὸς τὸ ἀπώτερον παρελθὸν διὰ νὰ μάθωμεν πόθεν ἔρχεται ἡ παλαιὰ αὐτὴ οἰκογένεια καὶ ἕως ποῦ φθάνουν αἱ ρίζαι αὐτῆς. Δὲν διατείνομαι ὅτι αὐτὸ προσθέτει κἀτι περισσότερο εἰς τὴν ἀξίαν τῶν ἡρώων ποῦ πρόκειται νὰ βιογραφήσω. Ἀντιθέτως μάλιστα ἡ γνώμη τῶν σοφῶν περὶ σωματικῆς, διανοητικῆς καὶ ψυχικῆς κληρονομικότητος μ' εὗρηκε πάντοτε ἀντιφρονοῦντα, διότι τόσο ἀφθονοὶ εἶναι αἱ περιπτώσεις τῆς μὴ ἐπαληθεύσεώς της, ποῦ δύναμαι νὰ εἶπω χωρὶς δισταγμόν, πῶς ἡ μεγάλη καὶ δυνατὴ καταγωγὴ εἶναι συνήθως ἡ ἀφορμὴ μιᾶς ἀσθενικῆς καὶ κουρασμένης ὑπάρξεως, ἣν ὁ ψυχικὸς ἢ πνευματικὸς κάματος τῶν προγόνων ἐξησθένησε καὶ ἐξεφύλισεν. Ἡ σοφὴ ἄλλως τε πείρα ποῦ ἐθέσπισε τὸ «ἀπ' ἀγκάθι βγαίνει ρόδο καὶ ἀπὸ ρόδο ἀγκάθι» ἦτο συνεπὴς εἰς τὰς περὶ κληρονομικότητος γνώμας μου, αἱ ὁποῖαι παρεδέχοντο αὐτὴν μόνον ἐπὶ τοῦ ὕλικου σώματος, θέτουσαι ὡς ἀρχὴν τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ψυχῆς τοῦ ἀτόμου.

Πλὴν ἐξηκριθωμένοι περιπτώσεις μακρῶν οἰκογενειακῶν ἱστοριῶν, αἱ ὁποῖαι μᾶς δίδουν ἐπὶ σειρὰν ἑκατονταετηρίδων ἀναλλοίωτον καὶ ἠθικῶς παράλληλον τὸν βίον τῶν μελῶν μιᾶς οἰκογενείας, μὴ ἐπηρεαζομένου τοῦ ἀρχικοῦ χαρακτῆρος καὶ τοῦ ἐν γένει ψυχικοῦ κόσμου τῶν μελῶν αὐτῆς ἐκ τῶν διαφόρων διασταυρώσεων μὲ ἄλλας οἰκογενείας μικροτέρου ψυχικοῦ εὗρους καὶ ὕψους, μ' ἔπεισαν εἰς τὴν μεταβολὴν τῶν ἀρχικῶν μου γνωμῶν καὶ μ' ἠνάγκασαν νὰ παραδεχθῶ ὅτι τὴν βάσιν τῆς πνευματικῆς καὶ ἐν γένει τῆς ψυχικῆς

καταστάσεως ἑνὸς ἀτόμου πρώτιστα ἀποτελεῖ ἡ γενέτειρα ρίζα, τῆς ἐπὶ τὰ κρείττω βελτιώσεως τῶν καρπῶν μιᾶς οἰκογενείας ἐξαρτωμένης ἐκ τῆς ἐπισταμένης ἀνατροφῆς, ἐκ τῆς οἰκογενειακῆς μιμήσεως καὶ ἐκ τῶν ἰδιαίτερον συνθηκῶν τοῦ παιδικοῦ βίου ἑνὸς ἀτόμου. Διότι πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι πολλάκις τὴν ἐξελικτικὴν βελτίωσιν ἀνακόπτουν ἀντίξοοι συνθήκαι, παρεμποδίζουσαι τελείως ἢ μειώνουσαι τὴν ἐπισταμένην σωματικὴν καὶ ἠθικὴν διάπλασιν.

Ἡ, καὶ ἐὰν ὑπάρχη διαφωνία εἰς αὐτά, δὲν δυνάμεθα παρὰ νὰ δεχθῶμεν ἐκ τοῦ παραδείγματος πολλῶν καὶ διακεκριμένων οἰκογενειῶν, αἱ ὁποῖαι ἐξαιρετικῶς συνέχισαν τὴν δρᾶσίν των ἐπὶ σειρὰν ὀλοκλήρων αἰώνων, ὅτι, ὅπως ἐν τῇ φύσει ὑπάρχουν δένδρα ὑπερήφανα αἰωνόβια, τὰ ὁποῖα ζοῦν θαλερὰ καὶ καρποφόρα ἐν τῷ μέσῳ πολλῶν ἑκατοντάδων αἰώνων—διότι εἰς τοῦτο συνέτρεξαν διάφοροι κλιματολογικοὶ καὶ ἔδαφικοὶ ὄροι, τοὺς ὁποίους δὲν ἐξετάζομεν—οὕτως ἀσφαλῶς συμβαίνει καὶ εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ζωὴν δι' ὠρισμένα οἰκογενειακὰ δένδρα, τὰ ὁποῖα συγκεντρώσαντα ἐκ φυσικῶν δώρων ἐξαιρετικοὺς βιολογικοὺς ὄρους διατηροῦνται ὀργανικῶς ἐπὶ αἰῶνας αἰώνων, δὲν ἐκφυλίζονται καὶ διαρκῶς δίδουν εἰς τὴν πολιτείαν καὶ εἰς τὴν κοινωνίαν ἄνδρας δράσεως μεγάλης καὶ χρησιμότητος ποικιλομόρφου.

Μία τοιαύτη περίπτωσις σοβαρωτάτης μορφῆς, μὴ παρουσιάζουσα οὐδὲ ἓν μέλος—καὶ ἀπὸ τὰ πλέον μεμακρυσμένα χρονικῶς ἀπὸ τὰς εὐγενεῖς ρίζας των—μὴ συνεπὲς πρὸς τὰς ἠθικὰς ἀρχάς, τὰς ὁποίας ὁ γεννήτωρ ἔθεσεν ὡς κατευθυντηρίους γραμμάς τοῦ βίου του, μοῦ παρουσιάσθη κατὰ τὸ διάστημα τῶν μελετῶν μου καὶ τῶν ἐπισταμένων ἱστορικῶν ἐρευνῶν μου. Ἡ ἐξαιρετικὴ αὕτη περίπτωσις εἶναι ἡ τῆς οἰκογενείας Ἰωάννου Καλλέργη, τῆς ὁποίας συνέχεια εἶναι καὶ ἡ οἰκογένεια Καλλεργῶν-Τσουδερῶν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουν καὶ οἱ ὑπ' ἐμοῦ βιογραφούμενοι εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην.

Ἡ ρίζα τῆς οἰκογενείας αὐτῆς εἶναι μακρινὴ καὶ φθάνει ἕως

τὸν περίφημον Νικηφόρον τὸν Φωκᾶν, ποῦ ἀπελευθέρωσε τὴν Κρήτην ἀπὸ τοὺς Σαρακηνοὺς. Ὑποστηρίζεται μάλιστα ἀπὸ πολλοὺς ἱστορικοὺς ὅτι οἱ Καλλέργαι ἦσαν Φωκᾶδες, ἀπ' εὐθείας συγγενεῖς τοῦ Νικηφόρου, οἱ ὁποῖοι ὅμως ἔλαβον τὸνομα τοῦ Καλλέργη ἀπὸ τὰ εὐεργετήματα καὶ τὰ καλὰ ἔργα ποῦ διέκριναν εἰς τοὺς παλαιοὺς ἐκείνους καιροὺς ἓνα ἀπὸ τὰ διακεκριμένα καὶ σημαίνοντα μέλη τῆς οἰκογενείας Φωκᾶ.

Εἰς τὰ καλὰ σπουδασμένα «προλεγόμενα» τοῦ ἐκδότου τῆς βιογραφίας τῶν Καλλεργῶν - Τσουδερῶν, ἡ ὁποία ἐγράφη πρὸ σαράντα καὶ πλέον χρόνων ὑπὸ τοῦ ἱστορικοῦ Α. Γούδα καὶ ἡ ὁποία παραπεταγμένη εὐρέθη καὶ ἐδημοσιεύθη τὸν χρόνον αὐτὸν (Ἀθῆναι, τυπογραφεῖον «Ἑστία» 1930), ἔχει ἐξετασθῆ ὅσον ἦτο δυνατὸν καλύτερα καὶ σαφέστερα, ἀλλὰ πολὺ σύντομα, ἡ ἱστορία τῆς οἰκογενείας αὐτῆς. Καὶ παραπέμπομεν εἰς αὐτὴν ὅσους θὰ ἤθελαν νὰ τὴν μελετήσουν ἐγγύτερα καὶ ν' ἀρυσθοῦν πηγὰς δι' εὐρυτέραν καὶ σοφωτέραν μελέτην, σχετικὴν μὲ τὴν Ἑνετικὴν κατάκτησιν τῆς Κρήτης καὶ μὲ τὴν καθόλου Ἑλληνικὴν ἱστορίαν τῶν αἰώνων ἐκείνων.

Οἱ Καλλέργαι ἀρχίζουσι νὰ φαίνωνται εἰς Κρήτην ἀπὸ τὰ 1182, ἀδιάφορον ἂν μετέβησαν ἐκεῖ εἴτε μὲ τὸν Νικηφόρον Φωκᾶν εἴτε μαζὶ μὲ τὰ «Ἀρχοντόπουλα», τὰς δώδεκα ἀρχοντικὰς οἰκογενείας τοῦ Βυζαντίου, αἱ ὁποῖαι κατὰ τοὺς χρονογράφους ἐστάλησαν εἰς τὴν Κρήτην περὶ τὸ 1182 ἀπὸ τὸν Βυζαντινὸν αὐτοκράτορα, «ἵνα διὰ τοῦ γοήτρου τοῦ γένους καὶ τῆς ἰσχύος τοῦ πλοῦτου παγιώσωσι τὴν Βυζαντινὴν ἐπιρροὴν ἐν τῇ νήσῳ».

Ὑπάρχει μάλιστα καὶ ἄλλη ἱστορικὴ διαφωνία περὶ τοῦ ἂν αἱ οἰκογένειαι αὐταὶ ἦλθαν εἰς τὴν νῆσον ἀπὸ τὸ Βυζάντιον ἢ ἂν ἀπλῶς ἦσαν Κρητικαὶ ἰσχυραὶ οἰκογένειαι, εἰς τὰς ὁποίας κατὰ τὸν αἰῶνα ἐκείνον ἀπενεμήθη ὁ τίτλος τῆς εὐγενείας δι' αὐτοκρατορικῶν διαταγμάτων εἴτε διὰ τὰς ἕως τότε ὑπηρεσίας των εἴτε

και δια να εξασφαλισθῶν ἀπὸ ἐκεῖ και ἔπειτα αἱ ὑπηρεσίαι αὐτῶν πρὸς τὸ Βυζάντιον και ἡ πειθαρχία των πρὸς τὸν αὐτοκράτορα.

Οὔτε ἡ μία οὔτε ἡ ἄλλη ἐκδοχὴ εἶναι καθωρισμένη, ἐγὼ δὲ δὲν διαστάζω να δεχθῶ ὡς πιθανὴν και τρίτην τοιαύτην. Κατὰ γενικωτέραν ἱστορικὴν ἐκδοχὴν «τ' ἀρχοντόπουλα» ἤλθαν εἰς τὴν Κρήτην μετὰ τὸν Νικηφόρον Φωκᾶν (960 μ. Χ.). Θὰ ἦσαν προφανῶς ἐκ τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ στρατεύματος τοῦ Φωκᾶ και ὡς τοιοῦτοι θὰ ἔλαβαν ἀμέσως κτήματα μεγάλα εἰς τὴν νῆσον και θέσιν κοινωνικὴν περίβλεπτον. Μικρὸν κατὰ μικρὸν θὰ ἔχασαν τὸν ἀρχικὸν χαρακτῆρα τῆς Βυζαντινῆς καταγωγῆς των και μετὰ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου και μετὰ τὰς μετὰ Κρησῶν ἐξεχουσῶν ἐπίσης οἰκογενειῶν ἐπιγαμίας θὰ ἐνεφανίζοντο ὡς ἐγχώρια ἰσχυραὶ οἰκογένεια, μετὰ τὰς ὁποίας συνεννοήθη κατὰ τὰ 1182 — πρὶν ἢ ὕστερα — ἡ Αὐτοκρατορία, ἔδωκεν εἰς αὐτὰς βαθμοὺς και προνόμια και καθιέρωσε τοιοῦτοτρόπως τὴν ἀρχοντικὴν τάξιν τῶν Βυζαντινῶν εἰς τὴν Νῆσον, αἱ ὁποῖαι και κατέστησαν ὀλίγον ὕστερον ὁ πραγματικὸς κυρίαρχος τῆς Κρήτης.

Ὅπως δὲποτε δὲν ἐπιδιώκω ἐδῶ τὴν λύσιν τῆς ἱστορικῆς αὐτῆς διαφορᾶς, τὴν ὁποῖαν καλύπτει ἡ ἀχλὺς τοῦ βάθους τῶν αἰώνων και ἡ ἔλλειψις ἀκριβοῦς συνεχείας τῶν χρονικῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἔνα εἶναι βέβαιον, ὅτι κατὰ τὰ τέλη τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος οἱ Καλλέργαι ἦσαν ἐν πλήρει δράσει ἐν τῇ Νήσῳ και ὅτι ὁ Ἰωάννης Καλλέργης ἦτο ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας ἔφερε τότε τὸν τίτλον τοῦ «Ἀρχοντος» και τὸ οἰκόσημον τῆς οἰκογενείας, τὸ ὁποῖον συνετίθετο ἀπὸ πέντε ταινίας ἐναλλάξ κυανᾶς τε και λευκάς, τὸν δικέφαλον ἀετὸν τοῦ Βυζαντίου και τὴν ἐπιγραφὴν «ἐν τούτῳ νίκα».

Και αὐτὸ ἀκόμη ἀποδεικνύει ποία ἦτο ἡ σχέσις και ἡ θέσις τῆς οἰκογενείας ἐναντι τοῦ Βυζαντίου και τῆς αὐτοκρατορικῆς αὐτῆς, και τίθεται ἐκτὸς ἀμφιβολίας ὅτι ἡ οἰκογένεια τῶν Καλλεργῶν κατὰ

τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς βυζαντινῆς διοικήσεως τῆς Νήσου θὰ διεδραμάτισεν ἐν αὐτῇ πρωτεύοντα πολιτικὸν καὶ κοινωνικὸν ρόλον.

Ἡ Ἑνετικὴ κατοχὴ τῆς Νήσου, ἡ ὁποία ἀρχίζει κυρίως ἀπὸ τοῦ 1211, εὐρίσκει τοὺς Καλλέργας ἰσχυροὺς. Ἡ οἰκογένεια εἶναι ἱστορικῶς βέβαιον ὅτι εἶχε βάσεις καθ' ὅλην τὴν νῆσον εἰς ἐπίκαιρα καὶ πλούσια διαμερίσματα. Δι' αὐτὸ καὶ θὰ εὐρωμεν ἄλλους ἐξ αὐτῶν δρώντας εἰς τὸν σημερινὸν νομὸν Χανίων, μεταξὺ τῶν ὁποίων τοὺς περιφήμους Λέοντα καὶ Βάρδαν, ἄλλους εἰς τὴν Χάνδακα, ἐν οἷς τὸν ταπεινωτὴν τῆς Ἑνετικῆς δημοκρατίας, τὸν Ἀλέξιον τὸν «Μεγάλον Ἄρχοντα», εἰς δὲ τὸν σημερινὸν νομὸν τοῦ Λασηθίου τοὺς τελευταίους τότε μάρτυρας τῆς οἰκογενείας αὐτῆς, τοὺς ἀγωνισθέντας κατὰ τῶν Ἑνετῶν τῷ 1365, τοὺς Ἰωάννην, Ἀλέξιον καὶ Γεώργιον. Πολὺ δὲ κατόπιν κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς Ἑνετοκρατίας συναντῶμεν εἰς τὸ διαμέρισμα τῆς Ρεθύμνης τοὺς Ἰάκωβον καὶ Ματθαῖον, τὸν τελευταῖον μάλιστα μαχόμενον ὡς ἀρχηγὸν τῶν Λαμπαιῶν ἐναντίον τῆς Τουρκικῆς εἰσβολῆς.

Τοιαύτην οἰκογένειαν ἤτο φυσικὸν εὐθὺς ἀμέσως ὅτι ἡ Ἑνετοκρατία θὰ ἠθέλησε νὰ προσοικειωθῇ διὰ χορηγήσεων καὶ προνομίων, ὅπως ἔκαμε καὶ εἰς ἄλλας ἀρχοντικὰς οἰκογενείας, τὰ ὁποῖα ἐν τῷ μέσῳ τῆς γενικῆς ἐκείνης δουλείας θὰ ἦσαν θαλπεραὶ ἀκτίνες ἐλευθερίας καὶ ἀνεξαρτησίας, ἀπὸ τὰς ὁποίας θὰ μετεδίδετο ποιά τις ἄνεσις καὶ εἰς τὰς λαϊκὰς τάξεις, αἱ ὁποῖαι παρέμενον εἰς τὰς μεγάλας ἰδιοκτησίας τῶν ἐν λόγῳ οἰκογενειῶν.

Παρὰ τὴν προσπάθειαν ταύτην τῶν Ἑνετῶν, ἡ ὁποία φαίνεται ἐπιτυγχάνουσα ἐν ἀρχῇ ἀπέναντι τῶν Καλλεργῶν, ὁ Μέγας Ἄρχων, ὁ Ἀλέξιος Καλλέργης, ἐγγονὸς τοῦ κατὰ τὸ 1182 ἀρχηγοῦ τῆς οἰκογενείας, τοῦ Ἰωάννου, ὁ περίφημος ἐκεῖνος ἄνθρωπος καὶ πλούσιος τοῦ Ἡρακλείου τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, τοῦ ὁποίου εὐρίσκομεν γραφικωτάτην σκιαγραφίαν εἰς τὰ «Ἱστορικὰ Σκηνογραφήματα» τοῦ Ζαμπελίου, ἐπαναστατεῖ κατὰ τῶν Ἑνετῶν τῷ 1282. Μαζὶ

μ' άλλους κρητικούς ευγενείς, οι οποίοι συσπειρούνται γύρω του, γίνεται κύριος δλης τῆς νήσου πλὴν τῶν φρουρίων τῶν πόλεων, όπου περιορίζονται οἱ Ἑνετοί, καὶ τέλος μετὰ δέκα ἡμέρας ἐπι-κράτησιν ἐπιβάλλει αὐτὸς τοὺς ὄρους τοῦ εἰς τὴν ἰσχυρὰν Δημοκρατίαν τοῦ Ἁγίου Μάρκου, τῇ 1299, ὅτε ὑπεγράφη ἡ περίφημος «Συνθήκη Ἑνετῶν καὶ Καλλεργῶν», τῆς ὁποίας τὸ ἀκριβὲς κείμενον ἐδημοσίευσεν ἐν Ἀθήναις ὁ ἡμέτερος σοφὸς συμπολίτης Ξανθοῦδίδης εἰς τὸ περιοδικὸν «Ἀθηνᾶ» τοῦ 1902.

Τὴν λαμπρὰν καὶ ἱστορικὴν αὐτὴν δρᾶσιν τοῦ Ἀλεξίου Καλλέργη ὑπὲρ τῆς Κρήτης, τὸν ὁποῖον ὅμως αἱ ἐσωτερικαὶ διχόνοιαι μεταξὺ τῶν ἀρχηγῶν τῆς δεκαοκταετοῦς ἐπαναστάσεως φαίνεται ὅτι εἶχον πικράνει, ἀπογοητεύσει καὶ ἴσως καὶ ἐξαγριώσει κατὰ τῶν συμπατριωτῶν του, διακόπτει καὶ σκιάζει ὁ υἱὸς του Γεώργιος, μαχόμενος τῇ 1330 μετὰ τῶν Ἑνετῶν ἐναντίον τῶν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἐξαδέλφου του Βάρδα Καλλέργη ἐπαναστατῶν. Ἐπίσης ὀλίγον βραδύτερον ὁ Ἀλέξιος, ὁ ἐγγονὸς τοῦ «Μεγάλου Ἄρχοντος», τῇ 1341 συμπεριφέρεται μετὰ τῶν Ἑνετῶν καὶ ὑπὲρ αὐτῶν κατὰ τὸν ἀγριώτερον τρόπον ἐναντίον τοῦ ἰδίου ἀνεψιοῦ Λέοντος Καλλέργη, τοῦ ἐπαναστάτου καὶ συνεχιστοῦ τῆς ἀληθινῆς ἱστορικῆς παραδόσεως τῆς μεγάλης ταύτης κρητικῆς οἰκογενείας. Τὴν ἀνόητον συμπεριφορὰν τοῦ Ἀλεξίου κατὰ τοῦ ἐξόχου ἐκείνου Καλλέργη δὲν δύναται νὰ μειώσῃ ὁ μετ' ὀλίγον (1543) ἐπελθὼν θάνατος καὶ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ἐκ μαρασμοῦ, τὸν ὁποῖον ἔπαθεν ἀπὸ τὰς τύψεις τῆς συνειδήσεώς του διὰ τὴν προδοσίαν του καὶ τὸν πνιγμὸν τοῦ Λέοντος.

Ἐκτοτε ἡ οἰκογένεια διχάζεται, εἰς τοὺς Καλλέργας τοὺς δρῶντας ἐν Βενετίᾳ καὶ μάλιστα τινὰς ἐξ αὐτῶν δρῶντας ὑπὲρ τῆς Ἑνετίας, καὶ εἰς τοὺς Καλλέργας τοὺς παραμεινάντας πιστοὺς εἰς τὰ πάτρια καὶ τὰς ἱστορικές των παραδόσεις.

Ἀπὸ τοὺς πρώτους πρέπει νὰ ἐξαιρέσωμεν ἐκεῖνους, οἱ ὁποῖοι

μεταναστεύσαντες εἰς τὴν Βενετιάν ἠσχολήθησαν εἰς τὰ γράμματα καὶ τὰς ἐπιστήμας καὶ διεκρίθησαν εἰς αὐτάς. Τοιοῦτοι εἶναι ὁ Ἀντώνιος Καλλέργης, ὅστις συνέγραψεν ἐκεῖ ἰταλιστὴ τὴν «Ἱστορίαν τῆς Κρήτης», ὁ Ζαχαρίας Καλλέργης, ὅστις διατρίβων ἐν Βενετία καὶ ἐν Ρώμῃ ἐδημοσίευσεν σχολιασμένους τὸν Πίνδαρον καὶ τὸν Θεόκριτον καὶ τὸ «Μέγα Ἑτυμολογικόν». Ἐπίσης διεκρίθησαν ὁ Καλλιόπιος Καλλέργης (1661) ὡς συγγραφεὺς ἰδίως ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων, ὁ σοφὸς καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου τοῦ Παταβίου Λέων Καλλέργης (1619) καὶ ἄλλοι ἀκόμη, οἱ ὅποιοι ἀναφέρονται εἴτε ὡς σπουδασταὶ Ἰταλικῶν πανεπιστημίων εἴτε ὡς διευθυνταὶ περιφήμων τυπογραφείων ἐν Βενετία.

Ἄλλοι ὅμως ἐκ τῆς οἰκογενείας αὐτῆς, οἱ ὅποιοι μετενάστευσαν εἰς Βενετιάν, δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι ἀπαρνηθέντες τὴν ἰδίαν αὐτῶν πατρίδα ἀνεγνώρισαν ὡς νέαν πατρίδα τὴν Ἑνετιάν, ἣτις τοὺς ἐτίμησε διὰ τῶν ὑψίστων ἀξιοματίων ἐν τῇ πολιτικῇ καὶ κοινωνικῇ αὐτῆς ἱεραρχίᾳ. Τῷ 1381 ὁ Γεώργιος Καλλέργης, υἱὸς τοῦ νεωτέρου Ἀλεξίου Καλλέργη — τοῦ προδῶσαντος τὸν Λέοντα — εἰσέρχεται εἰς τὴν Ἑνετικὴν εὐγένειαν διὰ τῆς ἀπονομῆς εἰς αὐτὸν ὑψηλοῦ τίτλου ὑπὸ τῶν ἀρχόντων τῆς Δημοκρατίας. Ἐτέρους Ἑνετοὺς πατρικίους μνημονεῦει ὁ Σάβας εἰς τὸ Κρητικὸν θέατρον τὸν Ἀντώνιον Καλλέργη καὶ τὸν Gran Iovanno «Ceccelso Duce, di nome sovrano».

Χάρις δὲ εἰς τὰς ἐρεῦνας τοῦ Βενετικοῦ ἀρχείου, τὸ ὁποῖον ἐμελέτησεν ὁ διακεκριμένος Κερκυραῖος ἱστοριοδίφης Σ. Θεοτόκης, κατέχομεν καὶ τὸ ὄνομα ἐτέρου εὐγενοῦς Καλλέργου, τοῦ Ματθαίου. Ἀπὸ τοὺς Καλλέργας αὐτούς, οἱ ὅποιοι εἶχον καὶ ἴδιον ἀνάκτορον ἐν Βενετία, σφζόμενον ἔτι, ἔλκει τὸ γένος καὶ ἡ ἑνετικὴ οἰκογένεια τῶν Vendramin-Callergi, εἰς χεῖρας τῶν ὁποίων κατὰ Ξανθουδίδην εὐρέθη τὸ πρωτότυπον τῆς κατὰ τὸ 1229 συνθήκης Βενετίας καὶ Καλλεργῶν.

Ἐκ τῶν Καλλεργῶν τούτων τέλος εἶναι καὶ ὁ Ἄνδρέας Καλλέργης, ὅστις τῷ 1453 συμπράττει μετὰ τῶν Ἑνετῶν κατὰ τῆς ἐν Κρήτῃ ἐπαναστάσεως τῶν Βλαστῶν.

Ὁ ἕτερος ὁμῶς κλάδος τῶν Καλλεργῶν, ὁ συνδεόμενος ἀμεσώτερον μὲ τὸν Βάρδα καὶ Λέοντα, συνεχίζει τὴν ἱστορίαν τῆς οἰκογενείας του ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Κρήτης. Μεταξὺ αὐτῶν διακεκριμένη προσωπικότης ὑπῆρξεν ὁ στρατηγὸς Ἰωάννης Καλλέργης, ὅστις κατορθώνει μετὰ τοῦ Μαρίνου Γραδινίκου καὶ ἄλλων πατριωτῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης (1362) νὰ καταλύσῃ τὴν Ἑνετικὴν κυριαρχίαν ἐν τῇ Νήσῳ καὶ νὰ ἐγκαθιδρύσῃ τὴν Κρητικὴν Δημοκρατίαν τοῦ Ἁγίου Τίτου, ἡ ὁποία διετηρήθη ἐν μέσῳ θυελλωδῶν ἐσωτερικῶν διχονοιῶν (θῦμα τῶν ὁποίων ὑπῆρξε καὶ αὐτὸς ὁ στρατηγὸς Καλλέργης) μέχρι τοῦ 1365, ὅτε οἱ Ἑνετοὶ ἐπανέρχονται εἰς τὴν Νήσον καὶ ἐπανακτοῦν αὐτήν.

Κατὰ τῶν Ἑνετῶν, οἱ ὁποῖοι ἐπεκράτησαν τότε τελικῶς καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν ἐν τῇ Νήσῳ καὶ τὴν ἔρριψαν εἰς τὴν ἐσχάτην δουλείαν, μάχονται οἱ ἀδελφοὶ Ἰωάννης, Ἀλέξιος καὶ Γεώργιος Καλλέργαι, οἱ ὁποῖοι ὁμῶς ἠττώνται, συλλαμβάνονται καὶ καρατομοῦνται. Μαζὶ μὲ τοὺς Καλλέργας τούτους διακόπτεται καὶ ἡ Κρητικὴ Ἱστορία τοῦ μεσαιῶνος μέχρι τοῦ 1570 (πλὴν τῆς ἐν τῷ μεταξὺ ἀσθενοῦς ἀποπειρας τῆς οἰκογενείας Βλαστοῦ τῷ 1453), ὅτε κατὰ τῶν Ἑνετῶν ἐπαναστατεῖ ὁ Γεώργιος Καντανέλης.

Μαζὶ μὲ τὴν ἐπανάστασιν αὐτὴν ἐπανευρίσκομεν τοὺς Καλλέργας ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰακώβου Καλλέργη, τὸν ὁποῖον ὁ Ἑνετὸς ἄρχων Ντὲ Καβάλη χρησιμοποιεῖ ὡς ἀπεσταλμένον αὐτοῦ πλησίον τῶν ἐπαναστατῶν τῶν Σφακίων διὰ νὰ ἐπιτύχῃ καὶ ἐπιτυχάνει πράγματι τὴν εἰρήνευσιν τῆς νήσου.

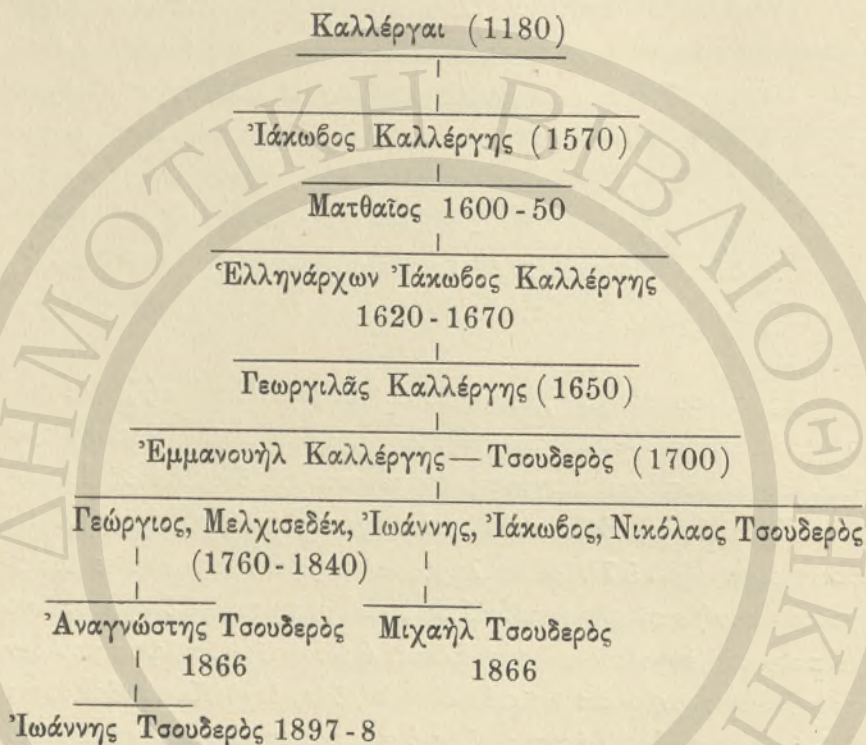
Ὁ Ἰακώβος οὗτος Καλλέργης, φέρων τὸν τίτλον τοῦ ἄρχοντος, εἶναι κατ' ἐμὲ ἐκεῖνος ἐκ τῶν Καλλεργῶν, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἀπ' εὐθείας προέρχεται ὁ κλάδος τῆς οἰκογενείας Τσουδερῶν—Καλλεργῶν.

Τὴν γνώμην μου αὐτὴν τὴν στηρίζω ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὸ ἱστορικὸν γεγονός, ὅτι οὗτος ἐχρησιμοποιήθη ὡς μεσάζων πλησίον τῶν κατοίκων τῆς ἐπαρχίας Σφακίων. Προφανῶς λοιπὸν ὁ Ἰάκωβος ἦτο πρόσωπον ἰσχυρόν, γνωστὸν καὶ φίλος τῶν ὀρειθίων ἐκείνων Κρητῶν. Τοιοῦτοι δὲ πρέπει νὰ ἦσαν οἱ Καλλέργαι, οἱ ἔχοντες τὸν πύργον των — τάρχοντικά των — εἰς τὸ σημερινὸν χωρίον Κοξαρέ τῆς ἐπαρχίας Ἁγίου Βασιλείου, εὐρισκόμενον ἐγγύτατα τῶν τότε συνόρων τῆς ἐπαρχίας Σφακίων, μετὰ τὴν ὁποίαν καθ' ἱστορικὴν παράδοσιν κατόπιν καὶ οἱ Τσουδεροί, οἱ διάδοχοι τῶν Καλλεργῶν τούτων, συνεχίζουσαν στενὰς σχέσεις μετὰ συγγενείας καὶ μετὰ ἰσχυρὰς φιλίας.

Ἐξ ἄλλου εἰς τὸ χωρίον τοῦτο Κοξαρέ, ὅπου σφύζονται καὶ σήμερον ἔτι τὰ εἰρεῖπια τῶν μεγάρων τῆς οἰκογενείας ἐκείνης τῶν Καλλεργῶν, ὑπάρχει ἐπιγραφή, ἀναφέρουσα τὸ ὄνομα ἑνὸς Ἰακώβου Καλλέργη. Βεβαίως δὲν πρόκειται περὶ τοῦ Καλλέργη τούτου, ὅστις ἔδρα τῆ 1570, ἀλλὰ λαμβάνων ὡς βάσιν τὴν ἔκτοτε ὑπάρχουσαν συνήθειαν τῆς μεταθιβάσεως τοῦ βαπτιστικοῦ ὀνόματος ἀπὸ πάππου εἰς ἐγγονὸν καὶ τὰς ἄλλας, ὡς ἀνωτέρω, σκέψεις μου δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῶ ἀπλῶς πιθανολογῶν, ὅταν ἰσχυρίζωμαι ὅτι αὐτὸς ὁ Ἰάκωβος Καλλέργης εἶναι ὁ πάππος τοῦ κατὰ τὸν ἱστορικὸν Ψυλλάκην ἄρχοντος Ἰακώβου Καλλέργη (Ἱστορία Κρήτης, τόμος Γ', σελ. 283), τοῦ ὁποίου υἱὸς ἦτο ὁ Γεώργιος ἢ Γεωργιλᾶς Καλλέργης, ἀκμάσας κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς Τουρκικῆς κατακτήσεως (βιογραφία Ἁ. Γούδα, σελ. 44-47). Τούτου δ' υἱὸς ἦτο ὁ Ἐμμανουὴλ Καλλέργης, ὅστις πρῶτος κατὰ συνέπειαν τοῦ ὑπὸ Γούδα ἱστορομένου ἐπεισοδίου τῆς μαθητικῆς του ἡλικίας ἐν Πρέβελι ἔλαβε τὸ ἐπίθετον τοῦ Τσουδεροῦ.

Οὕτω σκεπτόμενος δύναμαι νὰ συμπληρώσω τὸ ὑπὸ τοῦ Ψυλ-

λάκη (τόμος Γ', σελ. 283) σχηματισμένον δένδρον τῆς οἰκογενείας Καλλεργῶν—Τσουδερῶν ὡς ἑξῆς.



Ποῖον τ' ὄνομα τοῦ μεσολαβοῦντος μεταξὺ τοῦ Ἰακώβου Καλλέργη τοῦ 1570 καὶ τοῦ ἐγγονοῦ αὐτοῦ ἑλληναρχοντος Ἰακώβου Καλλέργη, τὸν ὁποῖον καὶ ὁ Γούδας καὶ ὁ Ψυλλάκης ἀναφέρουν ὡς τὸν ἀπ' εὐθείας πρόγονον τῶν Τσουδερῶν, δὲν δύναμαι νὰ βεβαιώσω μετὰ θετικότητος. Δέχομαι ὁμως τὸν Ματθαῖον Καλλέργην, ὅστις κατὰ τὸ 1648 ἀρχηγὸς ὢν τῶν Λαμπαίων καὶ μαχόμενος κατὰ τῆς Τουρκικῆς ἐπιδρομῆς ἐφρονεῦθη ἐν Κῶ εἰς μίαν μάχην ἐναντίον τῶν Τούρκων.

Ἡ ἐπαρχία Λάμπης, ἢ σημερινή ἐπαρχία Ἁγίου Βασιλείου, εἶναι ἀκριβῶς ὁ τόπος τῆς καταγωγῆς τῶν Καλλεργῶν, ἐξ ὧν κατάγονται οἱ Τσουδεροί, οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ Ἁγίου Βασιλείου κατὰ τὰς κρητικὰς ἐπαναστάσεις τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἐναντίον τῶν Τούρκων.

Τὸ περιβάλλον τοῦτο τῆς δράσεως τοῦ Ματθαίου Καλλέργη ἐνισχύει τὴν γνώμην μου, ὅτι ὁ Ματθαῖος Καλλέργης εἶναι τῆς οἰκογενείας τῶν ἐν Ἁγίῳ Βασιλείῳ Καλλεργῶν, ἐξ ὧν ὁ ἐλληναρχὼν Ἰάκωβος Καλλέργης.

Ἐν τῇ μελέτῃ τῶν ἀφορώντων τὴν οἰκογένειαν ταύτην ἔφθασα εἰς τ' ἀκόλουθα συμπεράσματα περὶ τοῦ ἐλληναρχόντος Ἰακώβου Καλλέργη, ἀκμάσαντος μεταξὺ 1620 καὶ 1670.

Ὁ ἄρχων Ἰάκωβος Καλλέργης μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατάκτησιν τῆς Κρήτης, ἀπαιτήσασαν χρονικὸν διάστημα εἴκοσι τεσσάρων ἐτῶν πρὸς ἐκπολιόρκησιν τοῦ Χάνδακος, πρωτευούσης τότε τῆς Νήσου, ἀπὸ τὸ 1645 μέχρι τοῦ 1669 καὶ τελειωτικῶς μετὰ τὸ 1715, ὁπότε παρεδόθησαν ἡ Γραμποῦσα καὶ ἡ Σπιναλόγκα, κατάρθρωσε νὰ συκρατήσῃ τὸν ἔθνισμὸν αὐτοῦ παλαίων κατὰ τῶν διαρκῶν κινδύνων τῆς ζωῆς καὶ τῆς μεγάλης αὐτοῦ περιουσίας μετὰ τὸν ἐν Κῆ μάλιστα θάνατον τοῦ Ματθαίου Καλλέργη. Ὁ ἄρχων Ἰάκωβος Καλλέργης ἦτο ἐκ τῶν ὀλίγων ἐκείνων πλουσίων καὶ εὐγενῶν Κρητῶν, οἱ ὁποῖοι κατέχοντες μεγάλας περιουσίας δὲν ἐζήτησαν νὰ συκρατήσουν ταύτας γενόμενοι Μπουρμαλὰρ καὶ μετατρέπόμενοι εἰς σκληροὺς διώκτας τῶν ἐμμενόντων εἰς τὴν πίστιν τῶν προγόνων αὐτῶν ἢ μεταμφιεζόμενοι ὑπὸ τῆς ἀνάγκης εἰς κρυπτοχριστιανούς, ὡς οἱ Κουρμούληδες καὶ ἄλλοι. Οἱ κρυπτοχριστιανοὶ ὀνομάζοντο εἰς ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος Λινοβάμβακοι. Πολλοὶ τούτων καὶ ἰδίως οἱ Κουρμούληδες ἐν Κρήτῃ προσέφεραν ὑψίστας ὑπηρεσίας κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας, ὀλόκληρον δὲ τὴν περιουσίαν των καὶ τὴν ψυχικὴν καὶ σωματικὴν αὐτῶν ρώμην διέθεσαν εἰς τὸν μεγάλον ἐλληνικὸν ἀγῶνα τοῦ 1821. Πλὴν ὁ Ἰάκωβος

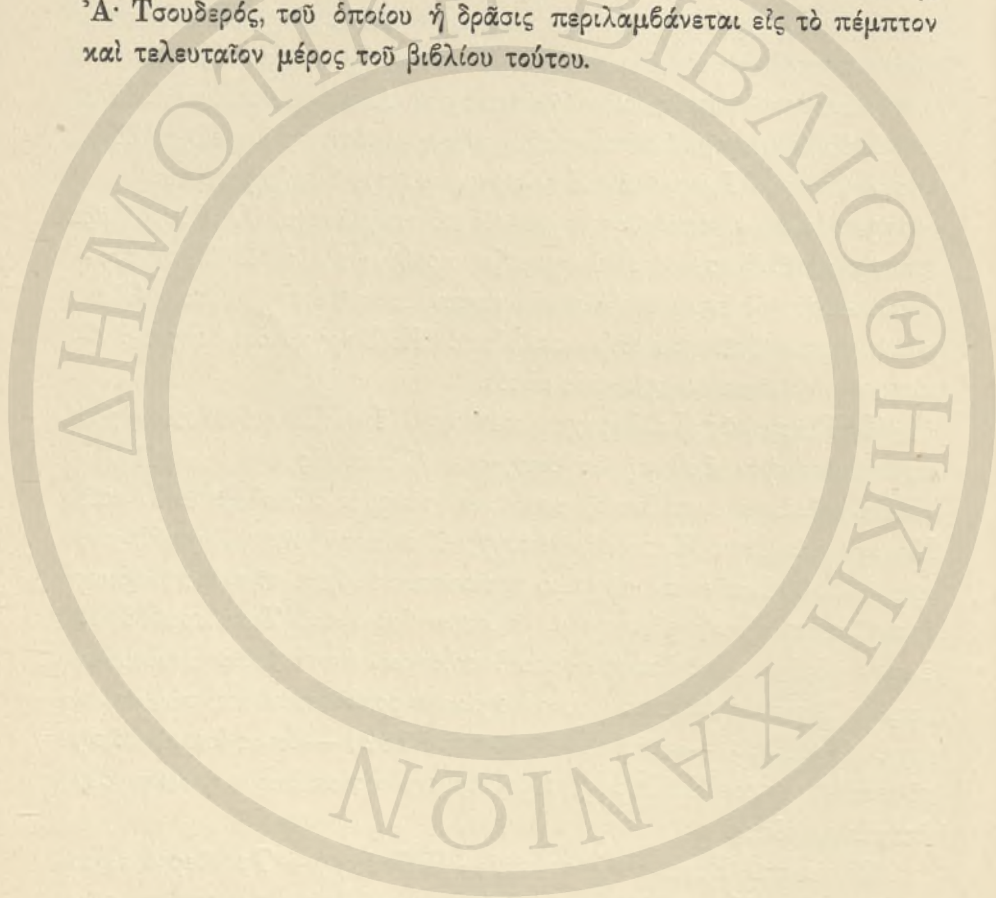
Καλλέργης δὲν ἦτο δυνατὸν λόγῳ τοῦ ὑπερηφάνου καὶ σταθεροῦ αὐτοῦ χαρακτήρος νὰ σκεφθῆ καὶ ὅτι θὰ ὑπεχρέωνεν ἑαυτὸν νὰ περιβληθῆ τὴν μάσκαν τῆς ὑποκρισίας, ὅσον καὶ ἂν αὐτὴ τοῦ ἐξεσηφέλιζε τὸν ἄνετον βίον καὶ τὴν διάρκειαν τῆς ἀρχοντικῆς ἰσχύος. Ἐπρωτίμησε τὰς πιέσεις, τὰς ὁποίας ὑφίσταντο καὶ οἱ ἄλλοι Χριστιανοί, καὶ ἀντὶ τῆς ὑποκρισίας ἐπρωτίμα τὴν συνεχῆ ἄμυναν κατὰ τῶν διαρκῶν σκληρῶν καὶ βαρβάρων πιέσεων τῶν κατακτητῶν καὶ ἰδίως τῶν ἐξισλαμισθέντων Ἐνετῶν ἀρχόντων, οἱ ὅποιοι παρ' ὄλον τὸν ἐκκρητισμὸν των ἐκ τῶν μακροχρονίων μετὰ τῶν κρητικῶν οἰκογενειῶν ἐπιμιξιῶν δὲν ἀντέσχον εἰς τὴν τουρκικὴν βίαν καὶ ἀλλαξοπιστήσαντες μετετρέπησαν ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς εἰς σκληροὺς διώκτας καὶ βδελυροὺς τυράννους τῶν Χριστιανῶν διὰ νὰ δώσουν οὕτω περισσότερα δείγματα τῆς βαθυτέρας πρὸς τοὺς κατακτητὰς ἀφοσιώσεώς των. Ὁ Ἰάκωβος Καλλέργης, πρὶν προτιμήσῃ τὴν θέσιν τοῦ τυραννουμένου παρὰ τὴν θέσιν τοῦ ἄρχοντος-ἀγα, θὰ εὐρέθη ἀσφαλῶς πρὸ τοῦ σκληροῦ διλήμματος, τὸ ὅποιον ἔθετε πρὸ αὐτοῦ ἢ κατάστασις, δίλημμα ἄλλως τε, πρὸ τοῦ ὁποίου εὐρέθησαν ὄχι μόνον οἱ πλοῦσιοι καὶ ἰσχυροὶ ἄρχοντες τῶν χρόνων τῆς Ἐνετοκρατίας, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ ἀκόμη οἱ πληθεῖοι μετὰ τὴν γενίκευσιν τῆς Τουρκικῆς κατακτήσεως. Καὶ ὅμως δὲν ἐδειλίασε νὰ ἐκλέξῃ τὴν σκληρότητα τῆς ἐγκαρτερήσεως καὶ ν' ἀποκρούσῃ τὴν ραστώνην τοῦ ψεύδους καὶ τῆς ἀρνήσεως τοῦ παλαιοῦ του ἀγνοῦ κόσμου. Εἰς τὴν ὀδυνηρότητα τῆς προτιμήσεως αὐτῆς τὸν ὠδήγησεν ἀφ' ἑνὸς ἡ βαθεῖα καὶ ὑγιῆς ἀντιληψὶς τῶν πρὸς τὴν ἐθνικότητα καὶ τὴν θρησκείαν ὑποχρεώσεων αὐτοῦ καὶ ἀφ' ἑτέρου τὰ καθήκοντά του πρὸς τὸ ἔντιμον καὶ μακροχρόνιον οἰκογενειακὸν παρελθόν. Οὕτως ὁ ἄρχων Καλλέργης διήγαγε κατὰ τὰ τελευταῖά του ἔτη ἐπὶ τῆς Τουρκικῆς κατακτήσεως βίον σκλαβωμένου παλαιοῦ ἄρχοντος, ἀνακουφιζομένου κάπως ἀπὸ τὴν οικονομικὴν εὐκολίαν τῆς ζωῆς, ἢ μόνῃ ἢ ὁποία τοῦ ἀπέμενεν ἐκ τῶν εὐτυχῶν συνθηκῶν, ὑπὸ τὰς ὁποίας οὗτος εἶχε ζῆσει ἕως τότε.

Οἱ Τούρκοι, οἱ ὁποῖοι εἶχον σεβασθῆ κατ' ἀρχὰς τὰ περιουσιακὰ δικαιώματα μέρους τοῦλάχιστον τῶν Κρητῶν, βραδύτερον ἐγενέκυσαν τὸν κανόνα τῆς δημεύσεως αὐτῶν ὑπὸ τὸ ἓνα ἢ τὸ ἄλλο πρόσχημα. Εἰς τὸν κανόνα τοῦτον ὑπήχθη ὁ δευτερότοκος υἱὸς τοῦ Ἰακώβου Καλλέργη, ὁ Γεώργιος ἢ Γεωργιλᾶς Καλλέργης, ὅστις εἶχεν ἐγκατασταθῆ μετὰ τῆς οἰκογενείας του ἐν Ἀσωμάτῳ. Ἡ περιουσία αὐτοῦ περιήλθεν εἰς ἓνα ἰσχυρὸν Τούρκον, ἔχοντα τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀπογραφέως τῶν περιουσιῶν τῆς ἐπαρχίας Λάμπης, ὅστις περιέβαλε τὴν ἀρπαγὴν αὐτῆς διὰ τοῦ τύπου τῆς νομιμότητος ὡς ἐξῆς. Ἐξήτησεν ἀπὸ τὸν Γεωργιλᾶν Καλλέργη νὰ τοῦ δωρήσῃ μίαν παμμεγίστην ἐλαίαν, ἡ ὁποία ὑπῆρχεν εἰς τὸ κτῆμά του. Ὁ Γεωργιλᾶς ἀνυπόπτος ἐδήλωσεν ὅτι τὴν χαρίζει προθύμως εἰς τὸν Τεφεντάρ-ἀγᾶν. Αὐτὸς δὲ ἐπικαλεσθεὶς τὴν μαρτυρίαν τῶν περὶ αὐτὸν Ὁθωμανῶν ὑπαλλήλων του ἐδήλωσεν εἰς τὸν Καλλέργη ὅτι θεωρεῖ ὀλόκληρον τὸ κτῆμα δωρηθὲν εἰς αὐτόν.

Ὁ Γεωργιλᾶς Καλλέργης ἀπέκτησεν ἓνα καὶ μόνον υἱόν, τὸν ὁποῖον ἔπεμψεν ἅμα τῇ ἐφηβικῇ του ἡλικίᾳ εἰς τὴν ἱερὰν Μονὴν Πρέβελι, διὰ νὰ ἐκπαιδευθῆ μαθάνων τὰ τότε διδασκόμενα ἐν ταῖς Μοναῖς γράμματα. Κατὰ τὴν ἐποχὴν δ' ἐκείνην τῆς μαθητείας του ἐν τῇ Μονῇ ἔλαθεν ἐκ τυχαίου περιστατικοῦ, ἥτοι τῆς ἀναφλέξεως (τσουδίσματος) τῆς κόμης του, τὸ παρωνύμιον τοῦ Τσουδεροῦ, ὅπερ ἔκτοτε αὐτὸς καὶ οἱ ἀπόγονοί του διετήρησαν ὡς τὸ κύριον ἐπώνυμον αὐτῶν. Ἀσθενὴς ἀπόπειρα μόνον ἐγένετο βραδύτερον ἀπὸ τὸν στρατηγὸν Τσουδερόν — κατὰ τὸν ἀγῶνα τοῦ 1821 — ὅπως ἐπανακτήσῃ τὸ ἐπίθετον τοῦ Καλλέργη, ἀλλ' εἰς τὴν προσπάθειαν ταύτην δὲν ἐπέμεινεν οὗτος.

Τέκνα τοῦ Ἐμμανουήλ τούτου — Καλλέργη — Τσουδεροῦ εἶναι οἱ Ἰάκωβος, Μελχισεδὲκ καὶ Γεώργιος, μὲ τὴν βιογραφίαν τῶν ὁποίων ἀσχολούμεθα εἰς τὰ μετέπειτα κεφάλαια. Ἐπίσης εἶχε καὶ ἄλλους δύο υἱούς, τὸν Νικόλαον καὶ τὸν Ἰωάννην, τοῦ ὁποίου τὰς

ἡρωϊκὰς πράξεις συναντῶμεν εἰς τὴν βιογραφίαν τῶν ἀδελφῶν τοῦ Γεωργίου καὶ Μελχισεδέκ. Υἱὸς τοῦ Ἰωάννου τούτου εἶναι ὁ εἰς τὸ τέταρτον μέρος τῆς μελέτης μας βιογραφούμενος Μιχαὴλ Τσουδερός τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1866-9. Τοῦ δὲ στρατηγοῦ Γεωργίου Τσουδεροῦ υἱὸς μὲν εἶναι ὁ Ἀναγνώστης, ἔγγονος δ' ὁ Ἰωάννης Ἄ. Τσουδερός, τοῦ ὁποῦ ἡ δράσις περιλαμβάνεται εἰς τὸ πέμπτον καὶ τελευταῖον μέρος τοῦ βιβλίου τούτου.



ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΧΑΝΙΩΝ

ΜΕΡΟΣ ^α ΠΡΩΤΟΝ

ΙΑΚΩΒΟΣ Ε. ΤΣΟΥΔΕΡΟΣ

(ΣΥΜΒΟΛΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΩΝ ΑΡΜΑΤΩΛΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ)

ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ ΤΣΟΥΔΕΡΟΣ

Ἐκ τῶν πέντε υἱῶν τοῦ Ἐμμανουὴλ Τσουδεροῦ ὁ τελευταῖος, Γιακουμῆς, παιδιόθεν ἔτρεφεν ἰδιαίτερον μῖσος κατὰ τῶν Γιαννιτσά-ρων τῆς Κρήτης, τὸ ὁποῖον μετὰ τὸ 1790¹ ἐπεδίωκε κάθε εὐκαιρίαν, ὅπως τὸ ἐπιδεικνύη διαρκῶς πλήττων πᾶσαν κατὰ τῶν Χριστιανῶν Γιαννιτσαρικὴν σκληρότητα καὶ ἐνδικούμενος μετὰ πείσματος πᾶσαν κατὰ τῶν Χριστιανῶν βδελυρὰν πράξιν τῶν Τούρκων, οἱ ὁποῖοι μετὰ τὴν ἀποτυχούσαν ἐπανάστασιν τοῦ Δασκαλογιάννη τὸ 1770 εἶχον ἀποθηριωθῆ εἰς βαθμὸν τραγικὸν διὰ τοὺς δυστυχεῖς ραγιάδες.

Πρῶτῃ αὐτοῦ ἥρωικῇ πράξις ἦτο ὁ φόνος δύο Γιαννιτσάρων κατὰ τὴν διάρκειαν ἑνὸς γάμου εἰς Σπῆλι Ἀγίου Βασιλείου.² Μετὰ

¹ Ἐσφαλμένως ὁ ἐκδότης τοῦ ἔργου τοῦ Γούδα «Βιογραφία Τσουδερῶν ἢ Καλλεργῶν» τοποθετεῖ εἰς τὴν ὑποσημείωσιν τῆς σελίδος 48 ἓν ἐκ τῶν κατορθωμάτων του εἰς τὸ ἔτος 1770. Τότε ἀναντιρρήτως ἦτο δεκαετής ἢ δωδεκαετής, ἐφ' ὅσον ἔχομεν καθωρισμένην τὴν χρονολογίαν τοῦ γάμου τοῦ πατρὸς του Ἐμμανουὴλ τὸ 1756 — ἦτο δὲ οὗτος τὸ τελευταῖον τέκνον του — καὶ ἐφ' ὅσον ἔχομεν καθωρισμένην ἐπίσης τὴν διάρκειαν τοῦ ἀρματωλικοῦ του βίου εἰς δέκα τέσσαρα ἔτη, εἶναι δὲ γνωστὴ ἡ νύξ (τῆς 3ης Δεκεμβρίου 1805), ὁπότε προδοθεὶς ὑπὸ τοῦ Χουσεῖν ἀγᾶ ἐκινδύνευσε ἐν τῷ χωρίῳ τῆς Ρεθύμνης Γάλλψ νὰ πέσῃ εἰς ἐνέδραν στηθεῖσαν ὑπὸ τῶν Τούρκων, μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ὁποίας ἠναγκάσθη νὰ ἐκπατρισθῆ. Ἐπίσης εἶναι γνωστὴ ἡ ἡμέρα τοῦ θανάτου του ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τὸ 1806. Ἐπίσης εἶναι γνωστὴ ἡ ἡμέρα τοῦ θανάτου τοῦ Μεγάλου Ναπολέοντος εἰς Αἴγυπτον. Ἄρα ὁ ἀρματωλικὸς βίος τοῦ Τσουδερογιακουμῆ ἤρξατο τῷ 1790 ἢ 1791 καὶ διήρκεσε μέχρι τέλους Δεκεμβρίου 1805.

² Καὶ μέχρι μὲν τοῦ 1790 κατέπιγε τὸ μῖσος τοῦτο, ὅπως κάλλιον ἡδύνατο. Τότε δὲ παρευρεθέντος εἰς γάμον καὶ εὐθυμουῦντος ἐν τῷ χωρίῳ Σπῆλι Ἀγίου Βασιλείου, ἦλθον πάντως ἀπρόσκλητοι καὶ πάνοπλοι καὶ τινες Γιαννίτσαροι Τούρκοι καὶ ἤθελον νὰ μεθέξωσι τῆς εὐωχίας. Καὶ οἱ μὲν Χριστιανοὶ δὲν ἀντέτεινον εἰς τοῦτο, ἀλλ' ὅσον περιποιητικοὶ προσεφέροντο οὗτοι, τὸσον ὑβριστικώτεροι καὶ προκλητικώτεροι καθίσταντο οἱ ἀπρόσκλητοι.

Τότε ἀπολέσας τὴν ὑπομονὴν ὁ Τσουδερογιακουμῆς ἀρπάζει παρ' ἐνὸς τῶν Τούρκων ἕν γιαταγάνιον καὶ ἕν πιστόλι, φονεύει δύο, πληγώνει θανασίμως τρίτον καὶ γίνεται ἀφαντος. Σπεύσας δὲ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ πατρὸς του παραλαμβάνει σύμπαντα τὸν ὄπλισμόν του καὶ καταφεύγει εἰς Σφακιά.

[«Βιογραφία Τσουδερῶν ἢ Καλλεργῶν» Α. Γούδα].

Περὶ τοῦ πρώτου τούτου ἀνδραγαθήματος τοῦ Τσουδερογιακουμῆ ὑπάρχει καὶ ἄλλη παραδόσις. Κατ' αὐτὴν ὁ Τσουδερογιακουμῆς παρίστατο εἰς τὸν γάμον ἄοπλος, ἐνῷ οἱ Γιαννίτσαροι ἦσαν πάνοπλοι. Ἐξαργισθεὶς διὰ τὴν αὐθάδη συμπεριφορὰν αὐτῶν ἰδίᾳ ἀπέναντι τῶν γυναικῶν, αἱ ὁποῖαι μετεῖχον εἰς τὴν εὐωχίαν τοῦ γάμου, ἐσκέφθη καὶ προσέφυγεν εἰς τὸ ἀκόλουθον τέχνασμα διὰ νὰ τοὺς ἐξοντώσῃ. Προσποιηθεὶς ἄκραν ἀδιαφορίαν διὰ τὰ συμβαίνοντα ἐκάλεσεν ὑπὸ ἕν οἰονδήποτε πρόσχημα τὸν ἕνα τῶν Γιαννιτῶν διὰ νὰ συνεχῆσθαι ἀπὸ τὴν οἰκίαν τοῦ γάμου. Ἄμα ἀπεμακρύνθησαν ἐξ αὐτῆς, ὁ Τσουδερογιακουμῆς ἐπετέθη αἰφνιδίως καὶ ἀποφασιστικὰ κατὰ τοῦ Γιαννιτῶν, τὸν ἀφοπλίζει καὶ τὸν φονεύει μὲ αὐτὸ τοῦτο τὸ γιαταγάνιον του. Κατόπιν ἐπανέρχεται εἰς τὴν γαμήλιον οἰκίαν, χωρὶς νὰ δείξῃ οἰανδὴποτε συγκίνησιν, καὶ λέγει εἰς τὸν δεύτερον τῶν Γιαννιτῶν ὅτι ὁ σύντροφός του τὸν ζητοῦσε ἔξω. Ἐξέρχονται μαζὶ καὶ ἐπαναλαμβάνεται εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς οἰκίας ἢ αὐτῆ σκηνῆ τοῦ ἀφοπλισμοῦ καὶ τοῦ φόνου καὶ τοῦ δευτέρου ἐσπέχη. Μετὰ τοῦτο παραλαμβάνει τὰ ὄπλα ἀμφότερων καὶ ἀπέρχεται εἰς Σφακιά, ὅπου ἀδελφοποιεῖται μετ' ἄλλων ἡρωικῶν νέων καὶ ἀρχίζουν μαζὶ τὸν ἀρματωλικὸν βίον.

Ἐκ παραδόσεως εἶναι ἐπίσης γνωστὰ πολλὰ κατορθώματα τοῦ Τσουδερογιακουμῆ. Μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ ἀκόλουθα. Κατὰ τὸν Νοέμβριον τοῦ 1770 διήρχето ἀπὸ τὸ χωρίον Γιαννίου, ὅποτε ἤκουσε νὰ παίζουσαν λύραν καὶ νὰ τραγουδοῦν. Ἐξεπλάγη διὰ τὸ ἀσύνηθες τοῦτο γεγονός τῆς εὐωχίας εἰς Χριστιανικὸν χωρίον ἐν ἡμέραις νηστείας τῶν Χριστουγέννων. Παρητήρησεν ἐκεῖ, ὅπου ἐγένετο ἡ διασκέδασις, καὶ εἶδεν ὅτι οἱ οὕτως ἀσεβοῦντες ἦσαν δύο ἐκ τῶν μᾶλλον διαβοήτων Τούρκων ἐσπέχηδων τῆς ἐπαρχίας Ἁγίου Βασιλείου. Χωρὶς νὰ χάσῃ καιρὸν ἐπιτίθεται κατ' αὐτῶν καὶ τοὺς φονεύει ἐκδικούμενος τὸ προσβληθὲν θρησκευτικὸν αἰσθημα τῶν Χριστιανῶν κατοικῶν τοῦ χωρίου. Τὰ πτώματα αὐτῶν βοηθούμενος ὑπὸ ἐντοπίων φίλων του μεταφέρει καὶ ρίπτει εἰς τὴν ἐγγὺς τοῦ χωρίου ὑπάρχουσαν μικρὰν, ἀλλ' ἀπύθμενον, ὡς θρυλεῖται, λίμνην. Ματαίᾳ ὑπῆρξε πᾶσα προσπάθεια τῶν ἀρχῶν καὶ ἄλλων Γιαννιτῶν, ὅπως ἀνεύρουν τὰ ἔχνη τῶν οὕτως ἐξολοθρευθέντων ὁμοθησικῶν των. Αἱ ὑπόνοιαι ἐν τούτοις τῶν Τούρκων ἐστράφησαν κατὰ τοῦ Γιακουμῆ καὶ ἡ οἰκογένειά του κατεδικάσθη νὰ πληρώσῃ τὸν καθωρισμένον φόρον τοῦ αἵματος. Αἱ συχναὶ τοῦ εἵδους τούτου φορολογίαι εἶχον ἐξαντλήσει οἰκονομικῶς τὴν οἰκογένειαν τοῦ Τσουδεροῦ. Αἱ τουρκικαὶ λοιπὸν ἀρχαί, ἐφ' ὅσον ἢ δρᾶσις τοῦ Γιακουμῆ ἐσυνεχίζετο, ἐνόμισαν ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ περιορισθῶν ἐφεξῆς εἰς μόνον τὸ μέσον τοῦτο

τὸν φόνον τῶν Γιαννιτσάρων τούτων κατέφυγεν εἰς Σφακιά, ὅπου συνδεθεὶς μετὰ τοῦ Ἰωσήφ Κουτρομπᾶ ἀπὸ τὴν περιφημον οἰκογένειαν τοῦ Μανούσακα, τοὺς Πολογιάννηδες, τοὺς Βολουδιανούς, τοὺς Μανουσέληδες, τοὺς δύο υἱοὺς τοῦ ἐκ μητρὸς θείου του περιβοήτου Γεωργιακομάρκου, τὸν Γεώργιον καὶ Ἰωσήφ, τοὺς ἐπονομαζομένους Τσιμπραγοὺς (διδύμους), καὶ τὸν Ἰμβριώτην Θεόδωρον Σπάνιαν, κατήρτισε τὸ ἀρματωλικὸν του σώμα καὶ ἤρξατο ζῶν τὸν σκληρὸν

διὰ νὰ πιέσουν τὴν οἰκογένειάν του. Ἀπεφάσισαν νὰ τὸν ταπεινώσουν καὶ νὰ τὸν τρομοκρατήσουν διὰ τῆς ἀποστολῆς τοῦ Σουμάν - Ἄλμπάνη κεχαγιαμπασῆ τῆς ἐπαρχίας Λάμπης, ἀλλὰ καὶ γνωστοῦ διὰ τὴν ἀνδρείαν αὐτοῦ Γιαννιτσάρου, εἰς τὸ χωρίον τῶν Τσουδερῶν Ἀσώματον, διὰ νὰ ἐρευνήσῃ τὴν πατρικὴν οἰκίαν τοῦ Γιακουμῆ καὶ νὰ κατάσχῃ ὅσα ὄπλα θὰ εὑρισκεν ἐκεῖ, διὰ νὰ δοθῇ οὕτως εὐλογος ἀφορμὴ καταδιώξεως ὀλοκλήρου τῆς οἰκογενείας. Καὶ ἀνεῦρον πράγματι ἐν αὐτῇ μίαν πιστόλαν καὶ μίαν παλαιὰν φυσιογιωθήκη, τὰς ὁποίας παραλαβόντες ὁ Ἄλμπάνης καὶ οἱ συνοδοὶ τοῦ ἀπῆλθον κατευθυνόμενοι πρὸς τὴν ἐγγύς κειμένην Μονὴν Πρέβελι. Ὁ Τσουδερογιακουμῆς, κρυμμένος ἐγγὺς πού καὶ μαθὼν τὰ γενόμενα δὲν καταποιεῖται οὔτε ἐκ τῆς πράξεως οὔτε ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν συντρόφων τοῦ κεχαγια. Ἄλλὰ παραφυλάττει αὐτὸν καὶ τοὺς δώδεκα «γιασαξήδές του» ἐγγὺς τῆς Μονῆς εἰς κατάλληλον τοῦ δρόμου καμπήν. Ἐκεῖ ἅμα τῇ ἐμφανίσει τῶν Τούρκων ὁ ἀρματωλὸς κατέρχεται μόνος, ἀλλὰ πάνοπλος, εἰς τὸ μέσον τοῦ δρόμου καὶ σταματᾷ τὸν κεχαγια. «Ἄλμπάνη, δὲν ἦταν τῆς τιμῆς αὐτό, τοῦ λέει, νὰ γυρεύης στὸ σπῆτι μου ντουφέκια, ἀφοῦ ξέρεις ὅτι ἐγὼ τὰ κρατῶ. Γιὰ νὰ γυρίσης πίσω τὴν πιστόλα καὶ τὸ φυσεκλίχι πού μοῦ πήρες, γιὰ θὰ σὲ σκοτώσω». Ὁ Ἄλμπάνης, καταπτοηθεὶς καὶ πιστεύων ὅτι εἶχε περικυκλωθῆ ἀπὸ περισσοτέρους ἀρματωλοὺς, ἠρκέσθη νὰ ἐρωτήσῃ τὸν Γιακουμῆν, ἂν αὐτὸς πού τοῦ ὠμίλει ἦτο ὁ Τσουδερογιακουμῆς. Εἰς καταφατικὴν τούτου ἀπάντησιν ὁ κεχαγιας ἐμφανῶς περίτρομος ἐστράφη πρὸς τοὺς γιασαξήδές του καὶ τοὺς διέταξε νὰ ἐπιστρέψουν ἀμέσως εἰς τὸν Ἀσώματον, διὰ νὰ ἐπαναφέρουν τὰ ὄπλα τοῦ Γιακουμῆ εἰς τὸ σπῆτι του.

Ὁ Τσουδερογιακουμῆς παρέμενε μὲ τὸν Ἄλμπάνην εἰς τὸν τόπον, πού εἶχαν συναντηθῆ, μέχρις ὅτου εἶδεν ἐκεῖθεν τοὺς Ὀθωμανοὺς ὅτι ἐφθασαν εἰς τὴν οἰκίαν του καὶ συνεπέραναν ὅτι τῷ ἀπέδωκαν τὰ ὄπλα, πού προηγούμενως τοῦ εἶχαν κατάσχει. Ἄντι νὰ ταπεινωθῆ, εἶχε ταπεινώσει τοιοῦτοτρόπως τὰς τουρκικὰς ἀρχάς. Καὶ τότε πλέον ἀφήκεν ἐλεύθερον τὸν Ἄλμπάνην νὰ συνεχίσῃ τὸν δρόμον του πρὸς τὴν Μονήν.

[Σημείωσις ἐκδότου «Βιογραφία Τσουδερῶν ἢ Καλλεργῶν»]

Βλέπε καὶ Ἱστορίαν Ψυλλάκη, Μέρος Γ', σελ. 381.

καὶ πλήρη στερήσεων βίον τοῦ τιμωροῦ τῶν Τούρκων. Ἐπὶ δέκα τέσσαρα ἔτη περιτρέχων τὰς πλησίον τοῦ Ἀγίου Βασιλείου ἐπαρχίας μὲ τοὺς ἀδελφοποιητοὺς, « τοὺς ἀδερφοχτοὺς » του, ἐνεψύχωνεν εἰς ἐγκαρτέρησιν τοὺς πιεζομένους Χριστιανοὺς καὶ ἐτρομοκράτει τοὺς Τούρκους, ὧν πολλοὶ ὄχι μόνον ἀπέσχον ἀπὸ τὰς κατὰ τῶν Χριστιανῶν σκληρότητας, ἀλλὰ καὶ τινες ἐγένοντο φίλοι του.

Εἰς τούτων ὁ ἐκ Γάλλου Χουσεῖν ἀγᾶς πιεσθεὶς ἀπὸ τοῦ ἐν Ρεθύμνῃ Τούρκου πασᾶ προητοίμασεν ἐνέδραν ἐκ πενήτηκοντα Τούρκων, οἱ ὅποιοι θὰ ἐπετίθεντο κατὰ τοῦ Τσουδερογιακουμῆ, καθ' ἣν ὥραν οὗτος μετὰ τῶν συντρόφων του, δεχθέντων τὴν πρόσκλησίν του, θὰ εὐωχοῦντο ἐν τῇ οἴκῳ του.

Πράγματι τὸ μεσονύκτιον τῆς 3 Δεκεμβρίου 1805, ἐνῶ διεσκέδαζον, ἤκουσαν γαυγίσματα σκύλων. Ἀντιληφθέντες τὴν ἐνέδραν ὑπεκρίθησαν ἀδιαφορίαν καὶ διέταξαν τὸν Χουσεῖν ἀγᾶν νὰ ἐξέλθῃ εἰς τὸν ἐξώστην διὰ νὰ ἀντιληφθῆ, διατί οἱ σκύλλοι ἐγαυγίζαν. Ὁ Τσουδερογιακουμῆς εὐφυῶς μὲ τὴν πρόφασιν τῆς στοργῆς του, ὅπως προφυλάξῃ ἀπὸ τὸ κρῦο καὶ τὴν πίπτουσαν βροχὴν τὸν « γκαρδιακὸ » φίλον του, ἐκάλυψεν αὐτὸν μὲ τὸ ἄσπρο καπότο του. Τὸ εὐφυὲς τέχνασμα ἐπέτυχε, διότι οἱ Τούρκοι ἐκλαβόντες τὸν κεκαλυμμένον Χουσεῖν ὡς τὸν Τσουδερογιακουμῆν ἐπυροβόλησαν ἅπαντες κατ' αὐτοῦ. Οἱ ἄρματωλοι τότε ὀρμήσαντες κατὰ τῶν ἔξω πλήρως αἰφνιδιασθέντων, ὡς μὴ ὑποψιαζομένων ποσῶς τὸ ταχέως τεθὲν εἰς ἐφαρμογὴν τέχνασμα, ἐφόνευσαν τρεῖς, μηδενὸς τραθέντος ἐκ τῶν ἄρματωλῶν.

Πλὴν ἡ διαρκὴς καταδίωξις τοῦ Τσουδερογιακουμῆ, ἡ πολλάκις χρησιμεύουσα ὡς αἰτία, ὅπως καταπιέζωνται ὄχι μόνον οἱ συγγενεῖς του ὑποχρεούμενοι νὰ πληρώνωσι ¹ τόσον διὰ τοὺς ὑπ' αὐτοῦ φονευομένους, ὅσον καὶ διὰ τοὺς φονευομένους ὑπ' ἀγνώστων τὸ νενομι-

¹ « Ὁ μὲν πατὴρ αὐτῶν Ἐμμανουήλ ἦτο εἰς ἐκ τῶν εὐπορωτέρων ἐν κτηματικῇ περιουσίᾳ, ἀλλ' ὁ υἱὸς αὐτοῦ Τσουδερογιακουμῆς εἶχεν, ὡς εἴρηται, διαπράξει κατὰ τῶν Τούρκων τοσοῦτους φόνους, ὥστε οἱ συγγενεῖς τῶν

σμένον και κατά τούς τουρκικούς νόμους ἐπιτρεπόμενον ντιγέτι, δηλαδή φόρον τοῦ αἵματος, ἀλλὰ και οἱ λοιποὶ Χριστιανοί, τούς ὁποίους κατετυράνουν οἱ καταδιώκοντες τὸ ἀρματωλικόν του σώμα, τὸν ἠνάγκασαν νὰ καταφύγη μετὰ τῶν συντρόφων του εἰς Αἴγυπτον, ὅπου και ἐστρατολογήθησαν παρὰ τοῦ σατράπου τῆς Αἰγύπτου. Πρὸ τῆς παρελεύσεως ἔτους ἀπὸ τῆς εἰς Αἴγυπτον ἐγκαταστάσεώς του οἱ ἐν Κρήτῃ συγγενεῖς τῶν φονευθέντων Τούρκων ἀγάδων κατώρθωσαν ἀποστείλαντες πέντε ἀπὸ τὰ καλὰ παλληκάρια των νὰ φονεύσουν αὐτὸν και τὸν Μανούσακιν ¹.

φονευομένων, μὴ δυνάμενοι νὰ ἐκδικηθῶσι δι' αἵματος, ἀπήτουν παρὰ τοῦ πατρὸς τὸν φόρον τοῦ αἵματος (ντιγέτι λεγόμενον), ὕπερ ἐπιτρέπεται κατὰ τούς Τουρκικούς νόμους. Καὶ πρῶτον μὲν ἀναγκάζουσι τὸν πατέρα νὰ πληρῶσῃ τὸν φόρον τοῦ αἵματος τῶν δύο Τούρκων, οὓς ἐφόνευσεν ὁ υἱὸς του ἐν τῇ γάμφῃ, ὡς εἶδομεν· ἔπειτα δέ, ὁσάκις ἐγίνοντο γνωστοὶ φόνοι Τούρκων ὑπὸ τοῦ Τσουδερογιακουμῆ, οἱ συγγενεῖς αὐτῶν ἐπετίθεντο διὰ τῆς ἐξουσίας κατὰ τοῦ πατρὸς και ἠνάγκαζον αὐτὸν νὰ πληρῶσῃ τὸν φόρον τοῦ αἵματος. Μάτην ἐξώρκιζεν ὁ ἀτυχῆς πατήρ τὸν υἱὸν νὰ παύσῃ φονεύων Τούρκους, διότι οἱ συγγενεῖς αὐτῶν θὰ καταβροχθίσουσι σύμπασαν τὴν πατρικὴν περιουσίαν διὰ τῆς πληρωμῆς τοῦ φόρου τοῦ αἵματος· ὁ υἱὸς ἀπήντα πάντοτε στερεοτύπως «ὅτι και νὰ σὰς κάμουν οἱ Τούρκοι, ἐγὼ οὔτε θὰ προσέλθω εἰς αὐτοὺς ζωντανός, οὔτε θὰ παύσω νὰ προστατεύω τούς ὁμοθρήσκους μου» (Α. Γούδας).

¹ «Οἱ συγγενεῖς τῶν ἐν Κρήτῃ φονευθέντων ὑπ' αὐτῶν Τούρκων μένεα πνέοντες ἐμίσθωσαν πέντε ὁμοπίστους των Τούρκους και ἔπεμψαν εἰς Αἴγυπτον, ἵνα δολοφονήσωσι τούς φονεῖς τῶν συγγενῶν των. Μετὰ πολλὰς ἀτυχεῖς ἀποπειράς οἱ δολοφόνοι ἐκέρδισαν τὸν κουρέα τοῦ Τσουδερογιακουμῆ, καθ' ἣν δὲ ἐποχὴν ἐκείρετο αὐτός ὑπ' ἐκείνου, οἱ δολοφόνοι εἶχον στήσει αὐτῷ ἐνέδραν ἐν ἀντικρινῷ καφενεῖῳ και ἤτοιμάζοντο νὰ ἐπιτεθῶσιν. Ἐνόησαν μὲν τὴν ἐνέδραν οἱ παραφυλάσσοντες τὸν Τσουδερογιακουμῆ συντάταιροι και ἐφώναξαν τὸ σύνθηρος «μὰς ἔφαγαν τὰ σκυλλιά», ἀλλ' ἦτο πλέον ἄργά. Εἰς μὲν τῶν συνεταίρων αὐτοῦ, ὁ Μανούσακας, φονεύσας δύο ἐκ τῶν ἐνεδρευόντων, διετρυπήθη ὑπὸ τῶν σφαιρῶν τῶν συντρόφων αὐτῶν και ἔπεσε νεκρὸς πρὸ τοῦ καφενείου, ὁ δὲ Τσουδερογιακουμῆς ἀποσπογγίσας ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν του τούς σάπωνας φονεῖ εἶνα μὲν διὰ τοῦ πιστολίου, ἕτερον δὲ διὰ τῆς μαχαίρας και ἐπὶ τέλους πίπτει και οὗτος νεκρὸς διατρυπηθεὶς ὑπὸ πολλῶν σφαιρῶν. Εἰς μόνον τῶν συντρόφων τοῦ Τσουδερογιακουμῆ διεσώθη τότε, ὁ Σπάνιας, ὅστις ἐπανεκάμφεν εἰς τὴν Κρήτην

Οὕτως ἐξέλιπεν ὁ Τσουδερογιακουμῆς, ὁ πρῶτος ἀρματωλὸς τῆς Κρήτης, χάρις εἰς τὸν ὁποῖον ἀνεπτερώθη τὸ μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1770 πεπτωκὸς φρόνημα τῶν Κρητῶν καὶ ἐδημιουργήθησαν κατὰ τόπους οἱ γενναῖοι ἐκεῖνοι τιμωροὶ τῶν Γιαννιτσαρικῶν σκληροτήτων. Κατὰ τὸ εἰκοσαετὲς ἀπὸ τοῦ 1770 μέχρι τοῦ 1790 διάστημα, ἐν ᾧ ὁ Κρητικὸς λαὸς ὑπέφερε καὶ ἐστέναζεν ἀπὸ τὰς σκληροτέρας καὶ ἀγριωτέρας τῶν πιέσεων, ἡ ἱστορία οὐδεμίαν ἀπολύτως ἰσχυρὰν ἀντίστασιν ἢ σοβαρὰν τιμωρὸν ἀντεκδίκησιν ἀναφέρει, εἰ μὴ μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Τσουδερογιακουμῆ, ὁπότε καὶ ἄλλοι ἥρωϊκοὶ ἀρματωλοὶ ἀνέλαβον ὑπὸ τὴν προστασίαν των τοὺς ἀδικουμένους καὶ πιεζομένους χριστιανοὺς καὶ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ νέοι τοιοῦτοι ἐξεπήδησαν ἀναπληροῦντες τὸν ἀπολεσθέντα ἐξαιρετον ἥρωα, τοῦ ὁποῖου οὔτε τοῦ πατρὸς οὔτε τῶν ἀδελφῶν αἱ ἰκεσῖαι ἰσχυσάν νὰ ἀνακόψουν τὸ ὑπέροχον ἔργον τῆς αὐταπαρνήσεως. Ὑπέφερε διωκόμενος καὶ διώκων, ἐστερεῖτο ἀπὸ κάθε χαρὰν τῆς ζωῆς, ὑφίστατο παντὸς εἶδους κίνδυνον, πόνον, πικρίαν, πλὴν ἐνέμενεν ἐρρωμένως εἰς τὸ μέγα ἔργον τῆς συγκρατήσεως τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος τῶν Κρητῶν, οἱ ὁποῖοι πολλάκις θὰ εὐρέθησαν πρὸ τοῦ ὠμοτάτου διλήμματος νὰ προτιμήσουν τὸν εὐκολον καὶ ἄνετον βίον τοῦ μουσουλμάνου ἢ τοῦ κρυπτοχριστιανοῦ ἢ νὰ ἐμμεῖνουν εἰς τὸ μαρτύριον τοῦ

καὶ εὐρῶν ἐτέρους συντρόφους, τὸν Λ. Λόγιον, τοὺς Βέργηδες, τὸν Ἐωπατέραν καὶ ἄλλους, ἐσχημάτισεν ἐτέραν συμμορίαν ἀρματωλῶν καὶ διεξεδίκησεν εἰς μέγαν μάλιστα βαθμὸν τὸ αἷμα τῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ δολοφονηθέντων συνταίρων του. Ἐκ τούτων δὲ ἐπέζησε μέχρι τῆς ἐκρήξεως τοῦ ἐλληνικοῦ ἀγῶνος, διέπρεψεν ἐν αὐτῷ καὶ ἔπεσε τὸ 1822 ἡρωϊκῶς μαχόμενος ἐν Πύργῳ τῆς Μονῆς Πυργιωτίσσης, εἰς ἣν ἀνῆκε λαθὼν πρὸ πολλοῦ τὸ μοναχικὸν σχῆμα καὶ πρὸ τοῦ ἀγῶνος ἀπορρίψας αὐτὸ μόνον, ἵνα ἀγωνισθῇ ὑπὲρ τῶν ὁμοθρήσκων του, ὁ καλούμενος Ἐωπατέρας. Ὁ δὲ Γεωργακομαρκάκης Μπραῖς (γράφει Τζιμπραγός), ἕτερος ἐκ τῶν συντρόφων τοῦ Τσουδερογιακουμῆ, καταφυγὼν μετὰ τὴν εἰς Αἴγυπτον ἀναχώρησιν τοῦ ἀρχηγοῦ του εἰς Ρωσίαν ἐπέζησε μέχρι τοῦ 1821 ἐλθὼν εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς Πατρίδος του».

ραγιᾶ, τοῦ δεχομένου τὰ βαρύτερα καὶ διαρκῆ κτυπήματα τοῦ τυράνου. Ἡ ἐμμονὴ εἰς τὴν μαρτυρικὴν, ἀλλ' ἡρωϊκὴν αὐτὴν ἐγκαρτέρησιν ἀπῆται μίαν ἐλπίδα καλυτέρου ἢ ὀλιγώτερον σκληροῦ «αὔριον» καὶ τὴν ἐλπίδα ταύτην τὴν ἐδημιούργησεν ὁ Τσουδερός, οἱ σύντροφοι αὐτοῦ καὶ οἱ τούτους διαδεχθέντες, ὅπως οἱ Βέργηδες, ὁ Ἐωπατέρας, ὁ περίφημος ἰατρὸς Δόγιος καὶ οἱ μετέπειτα ἥρωες Κόρακας, Μαλικούτης, Νιώτηδες, Παλμέτης, Σμπῶκος καὶ εἰς τ' ἀνατολικώτερα μέρη ὁ Καζάνης, ὁ Μουρελλομανώλης, ὁ Ἀλεξομανώλης καὶ ἄλλοι, ἀποτελοῦντες τὰ σώματα τῶν περιφήμων Χαϊνηδῶν «ἢ Δαιμονάκηδων» ποὺ ἐλέγοντο καὶ «μαυροκούκουλοι» ἢ «καλησπέρηδες», διότι οὐδέποτε ἐνεφανίζοντο τὴν ἡμέραν, ἀλλὰ κρυπτόμενοι εἰς τὰ σπήλαια ἤρχιζον τὴν τιμωρὸν δρᾶσίν των μόλις ἐπῆρχετο ἡ ἑσπέρα.

Ἡ ἔναρξις τῆς δράσεως τῶν ἡρωϊκῶν τούτων περιφρονητῶν τοῦ θανάτου ὀφείλεται εἰς τὸν Τσουδερογιακουμῆν πρῶτον ἐν Κρήτῃ καὶ ἡ θερμουργὸς ὀρμὴ τῶν μετέπειτα ἐπαναστατῶν εἰς αὐτὸν ὀφείλει τὴν γέννησίν της.

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΧΑΝΙΩΝ

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΜΕΛΧΙΣΕΔΕΚ ΤΣΟΥΔΕΡΟΣ

ΗΓΟΥΜΕΝΟΣ ΠΡΕΒΕΛΙ

ΣΥΜΒΟΛΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΗΣ ΠΡΟΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ ΚΑΙ ΕΝΑΡΞΕΩΣ
ΤΟΥ ΑΓΩΝΟΣ ΤΟΥ 1821

ΜΙΧΑΗΛ ΤΣΟΥΔΕΡΟΣ Ο ΜΕΛΧΙΣΕΔΕΚ

Δεύτερος χρονολογικῶς, οὐχὶ ὅμως καὶ ποιοτικῶς, φέρεται ὁ τριτότοκος τῶν υἱῶν τοῦ Ἐμμανουὴλ Τσουδεροῦ, ὁ Μιχαήλ, ὁ ὁποῖος πρὸ τοῦ 1800 ἔγινε μοναχὸς εἰς τὴν μονὴν Πρέβελι μετονομασθεὶς Μελχισεδέκ. Τῷ 1817 ἐξελέγη ἡγούμενος διατηρήσας τὸν βαθμὸν αὐτὸν μέχρι τοῦ θανάτου του. Εἰς τὴν Μονὴν Πρέβελι καὶ ὁ προτελευταῖος υἱὸς τοῦ Ἐμμανουὴλ Νικόλαος ἀκολουθήσας τὸν πρεσβύτερον ἀδελφὸν ἐμόνασεν ἐπ' ἀρκετὸν μετονομασθεὶς εἰς Ἀνανίαν, ἀργότερον δὲ μονάζων εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος ἐδέχθη τὴν μύησίν του εἰς τὴν Φιλικὴν Ἐταιρείαν, ἐξηκριθωμένος δὲ αὐτὸς¹ ἦτο ὁ πρῶτος κατηγήσας καὶ μυήσας τοὺς ἐν Κρήτῃ Φιλικοὺς ἀρχόμενος ἀπὸ τοῦ ἀδελφοῦ του Μελχισεδέκ².

¹ Ἐχω ὑπ' ὄψει μου παλαιὸν χειρόγραφον ἀνώνυμον, τὸ ὁποῖον θεωρῶ καὶ τὴν σοβαρωτέραν πηγὴν τῶν περὶ Τσουδερῶν. Τὸ χειρόγραφον τοῦτο κατὰ τὴν γνώμην μου ἐγράφη περὶ τὰ ἔτη 1862-1865. Ἡ ποιότης τοῦ χάρτου, ἡ φθορὰ αὐτοῦ, ὁ γραφικὸς χαρακτήρ καὶ τὰ βυζαντινὰ γράμματα, τὰ ὁποῖα ἐν πολλοῖς — καίτοι ἀγράμματος διὰ τοὺς σημερινούς, ἀλλὰ πολὺ ἐγγράμματος διὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους — μεταχειρίζεται ὁ ἀνώνυμος συγγραφεὺς, μὲ πείθουν ὅτι ὁ γράψας ἦτο ἀναντιρρήτως καλόγηρος καὶ μάλιστα ἐκ τῶν πλέον μορφωμένων, ὁ ὁποῖος ἠσθάνθη τὴν ὑποχρέωσιν νὰ γράψῃ καὶ διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς οἰκογενείας τοῦ ἡγουμένου Μελχισεδέκ Τσουδεροῦ, δι' ὃν ἡ Μονὴ Πρέβελι ἐσεμνύετο. Ἄλλ' ἐφ' ὅσον ὁ ἱστορῶν εἰς τὸ ἐν λόγῳ χειρόγραφον κάμνει λόγον περὶ ὄλων τῶν Τσουδερῶν, παραλείπει δὲ νὰ κάμῃ τοιοῦτον περὶ τοῦ Μιχαήλ Τσουδεροῦ, ἀνδρὸς ἀναδειχθέντος ἀξίου τοῦ ὀνόματος, τὸ ὁποῖον ἔφερε, καὶ διακριθέντος παρ' ὄλων, ἀφοῦ καὶ πρόεδρος τῆς ἐπαναστατικῆς Συνελεύσεως τῶν Κρητῶν κατὰ τῷ 1867 ἐξελέγη, ἀποκλείεται ἡ ὑπόθεσις, ὅτι τὸ χειρόγραφον τοῦτο ἐγράφη μετὰ τὸ 1866.

² Κατὰ παράδοσιν μεταξὺ τῶν παλαιωτέρων μοναχῶν τῆς Μονῆς Πρέβελι ὁ Μελχισεδέκ ἐμυήθη εἰς τὰ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας ὑπὸ τοῦ μοναχοῦ τῆς Μονῆς τῆς Ἁγίας Λαύρας τοῦ ἀγίου Ὄρους Ἀνανία, κατελθόντος πρὸς τοῦτο εἰς Κρήτην ἐντολῇ τοῦ γνωστοῦ Φιλικοῦ Γρηγ. Δικαίου, ἀρχιμανδρίτου. Κατὰ τὸ σημεῖωμα, ἀπὸ τοῦ ὁποῖου παραλαμβάνομεν ταῦτα, ὁ Ἀνανίας

Ἄν ὁ Γιακουμῆς Τσουδερός ἔγινεν ὁ πρωτοπόρος τῶν ἀρματω-
λῶν τῆς Κρήτης καὶ ἂν εἰς τὴν μεγάλην καὶ ἀτίθασον φυχτὴν
αὐτοῦ ἢ Κρήτην ὀφείλῃ τὴν ἀναστήλωσιν τοῦ φρονήματος καὶ τοῦ
θάρρους αὐτῆς, μειωθέντος μέχρις ἐξουθενώσεως εἰς τὰ μετὰ τὴν
ἀτυχῆ ἐπανάστασιν τοῦ Δασκαλογιάννη ἔτη, ὁ Μελχισεδὲκ ἦτο
ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος συνετέλεσε σοβαρώτατα εἰς τὸ νὰ καρποφορήσῃ ἡ
ἐθνικὴ σπορὰ τοῦ ἀδελφοῦ του. Κατ' ἀρχὰς μεταβὰς εἰς τὴν Μονὴν
Πρέβελι μᾶλλον ὡς φύλαξ τῆς πατρικῆς περιουσίας, ἣν εἶχεν ἀγο-
ράσει ἡ Μονὴ κατὰ τοὺς διαφόρους πλειστηριασμούς, τοὺς ἐνεργη-
θέντας ὑπὸ τῶν Τούρκων πρὸς κάλυψιν τῶν ἀπαιτουμένων ποσῶν
τοῦ «φόρου αἵματος» τῶν ὑπὸ τοῦ Τσουδερογιακουμῆ φονευθέντων
Τούρκων, καὶ ἦν περιουσίαν ἠλπίζεν ἡ οἰκογένεια Τσουδερῶν νὰ
ἐπανακτήσῃ ἀργότερον ἐξευρίσκουσα τὰ πρὸς τοῦτο ἀναγκαιοῦντα
χρήματα, ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ μυστικοπαθοῦς περιβάλλοντος ἀφ' ἐνός,
ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῶν πανταχόθεν καταφθανουσῶν πλη-
ροφοριῶν περὶ τῶν ὀλονέν ἐπαυξανομένων πιέσεων τῶν Τούρκων
κατὰ τῶν δυστυχῶν ραγιαδῶν τῆς Κρήτης διησθάνθη τὸν ρόλον, ἐν
ἣ μοῖρα τοῦ εἶχεν ἐπιφυλάξει, καὶ ἤρξατο προπαρασκευαζόμενος
δι' αὐτὸν ἀσπασθεὶς τὸν μοναχικὸν βίον, ἐνῶ οὗτος δὲν ἦτο ὁ σκο-
πὸς του, ὅταν μετέβαιεν εἰς Πρέβελι. Ἐκ τῶν δεδομένων, τὰ ὁποῖα
ἦ τε ἱστορία καὶ ἡ παράδοσις μᾶς φέρει, ὁ Μελχισεδὲκ — ὁ καὶ Τσου-
δερογούμενος ὑπὸ τοῦ λαοῦ καλούμενος — διεκρίνετο διὰ τὴν ἄσκον
ἐνεργητικότητά του καὶ τὸ φιλελεύθερον αὐτοῦ. Ἀκριβῶς δὲ διὰ τὰ
χαρίσματά του ταῦτα ἐξελέγη ἐκ τῶν πρώτων ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι
ἐκρίθησαν ἄξιοι νὰ δεχθῶσι τὴν μῆσιν εἰς τὴν Φιλικὴν Ἑταιρείαν,
ὑποδειχθεὶς ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου Δικαίου, εὗρισκετο δὲ καὶ εἰς ἰδιαι-

ἦτο ἀδελφὸς τοῦ Μελχισεδέκ. Ἴσως νὰ πρόκειται περὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ
Νικολάου, ἀσπασθέντος ἐπίσης τὸν μοναχικὸν βίον. Εἰς τὸ χειρόγραφον ἕμως
σημειοῦται ὅτι τὸ βαπτιστικὸν ὄνομα τοῦ μοναχοῦ τούτου ἦτο Ἄντωνιος.
[Σημείωσις ἐκδότου «Τσουδερῶν ἢ Καλλεργῶν» Α. Γούδα].

τέραν μετὰ τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου ἀλληλογραφίαν. Φαίνεται ὅτι ἡ δρᾶσις αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς ἐξαπλώσεως τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας ἦτο τοιαύτη καὶ τοσαύτης ἐντάσεως, ὥστε, εὐθὺς ὡς αὐτὴ ἀπεκαλύφθη διὰ τῆς κατασχέσεως τῆς ἀλληλογραφίας τοῦ ἀπαγχονισθέντος πατριάρχου, διετάχθη ἐσπευσμένως ὁ ἐν Ρεθύμνῃ μπαϊρακαγασῆς τῶν Γιαννιτσάρων Ἰσμαήλ-ἀγάς Κουντούρης, ὅπως μεταβαίνων εἰς Πρέβελι συλλάβῃ τὸν ἡγούμενον Μελχισεδέκ μετὰ τῶν καλογήρων του, ὧν πλεῖστοι κατηχηθέντες ὑπ' αὐτοῦ εἶχον ἀποκαλυφθῆ ἐκ τῶν πρὸς τὸν πατριάρχην ἐπιστολῶν του ὡς Φιλικοί. Ὁ Ἰσμαήλ-ἀγάς, καλῶς γνωρίζων τὸν Μελχισεδέκ, ἐνήργησε μετὰ περισκέψεως καὶ παραλαβῶν τριακοσίους ἐκ τῶν ἐκλεκτοτέρων Τούρκων ἐξῆλθεν εἰς περιοδείαν δῆθεν διὰ νὰ καταγράψῃ τοὺς ἔχοντας ὄπλα. Φθάσας εἰς Πρέβελι προσεπάθησε νὰ καθησυχάσῃ τοὺς ἐν τῇ Μονῇ καὶ νὰ ἀποκλείσῃ κάθε τυχὸν ὑποψίαν περὶ τοῦ μελετωμένου σκοποῦ του διαβεβαιῶν ὅτι μόνον διὰ τὴν καταγραφὴν τῶν ὄπλων εἶχεν ἔλθει καὶ παρεκάλεσε τὸν ἡγούμενον πρὸς παραδειγματισμὸν τῶν ἄλλων νὰ δηλώσῃ πόσα ὄπλα εἶχε, πρᾶγμα ὅπερ οὗτος ἔπραξε δηλώσας δεκαπέντε ὄπλα, ἐνῶ, ὡς γνωστόν, ἡ Μονὴ εἶχε κρυφᾶς παραθαλασσίους ἀποθήκας πολεμοφοδίων καὶ ὄπλων, χρησιμοποιοθέντων κατὰ τὸν μετέπειτα ἀγῶνα. Τοῦτο ἀποκλείει τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ὁ Μελχισεδέκ παρεσύρθη εἰς τὴν δῆλωσιν ταύτην ὑπὸ τοῦ πανούργου Ἰσμαήλ-ἀγᾶ καὶ ὅτι δὲν ὑπωψιάσθη εὐθὺς ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς διὰ τὴν ἀπροσδόκητον ἄφιξιν τριακοσίων Τούρκων εἰς τὴν Μονὴν εἰς στιγμὰς μάλιστα κρίσιμους διὰ τὸν μελετώμενον Ἑλληνικὸν ἀγῶνα, τὴν ἔναρξιν τοῦ ὁποίου ὁ Μελχισεδέκ εἶχε πληροφορηθῆ ἀναντιρρήτως τὴν ἡμέραν, καθ' ἣν ὁ Ἰσμαήλ-ἀγάς εἶχεν ἀφίχθῃ εἰς τὴν Μονήν, δηλαδὴ τὴν 24 Μαΐου 1821, ἐφ' ὅσον ὁ ἀγὼν οὗτος εἶχεν ἀρχίσει πρὸ διμήνου. Δὲν εἶναι δὲ ἀπίθανον νὰ ἐγνώριζε καὶ τὸν ἀπαγχονισμὸν τοῦ πατριάρχου, ἐφ' ὅσον, ὡς γνωστόν, οἱ Σφακιανοὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἶχον ἤδη ἀνασημα-

τίσει τὴν προτέραν αὐτῶν ναυτικὴν ἰσχὺν καὶ διέπλεον τὴν Μεσό-
σόγειον ἀκαταπαύστως, τὸ δὲ γεγονός τοῦ ἀπαγχονισμοῦ τοῦ πα-
τριάρχου ἦτο τοιαύτης μεγίστης σημασίας δι' ὀλόκληρον τὸ δούλον
γένος, ὥστε ν' ἀποκλείεται ἢ μὴ ἔγκαιρος μετάδοσις τῆς θλιβεραῆς
αὐτῆς ἀγγελίας καὶ μέχρι τῶν ἀκροτάτων σημείων τῆς Ἑλληνικῆς
γῆς καὶ κατ' ἀκολουθίαν καὶ εἰς τὴν Μονὴν Πρέβελι, τὴν ἀποτε-
λοῦσαν ἐθνικὴν ἐστίαν καὶ οὖσαν πλησιόχωρον καὶ πρὸς τὸν λιμένα
Σφακίων.

Ἄλλ' ὅπως κι' ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι ἔλαβε γνῶσιν περὶ τοῦ μελε-
τωμένου σχεδίου τοῦ Ἰσμαήλ-ἀγά ὁ Τσουδερογούμενος, δὲν ἀπο-
κλείεται καὶ ἢ περίπτωσις τῆς προδοσίας τοῦ σχεδίου τούτου ὑπὸ
τοῦ Ἀλῆ-ἀγά Ἀτζέμη, ὡς ἀναφέρει ὁ ἀνώνυμος βιογράφος, τοῦ
ὁποίου τὸ χειρόγραφον ἔχω ὑπ' ὄψει μου, ὡς προανέφερα. Εἴτε ἐξ
ὑποψίας κινηθεῖς εἴτε ἐκ προδοσίας πληροφορηθεῖς¹ τὰ μελετώμενα
ἐθεώρησεν εὐθετον τὸν χρόνον πρὸς γενικὴν ἔγερσιν καί, ὡς ἐπῆλ-
θεν ἢ νύξ, εἰδοποιεῖ τοὺς ἡρωικούς ἀδελφούς του — οἱ ὁποῖοι, ὡς ἐξη-
κριβώθη βραδύτερον, ἐνηδρεύοντο ὑπὸ ἐτέρων πεντήκοντα Γιαννιτσά-
ρων ἐτοιμῶν, ἵνα εἰς περίπτωσιν, καθ' ἣν θ' ἀπεπειρῶντο νὰ ἐλευθε-
ρώσωσι τὸν ἡγούμενον καὶ τοὺς καλογήρους ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ
Κουντούρη, ἐνεργήσωσι κατ' αὐτῶν αἰφνιδιαστικὴν ἐπίθεσιν καὶ
ἐξουθενώσωσι κάθε ἀπόπειράν των — ὅπως σπεύσωσιν εἰς Κούρκου-
λον τοῦ Ροδακίνου ἄνωθεν τῶν Χαλάρων παραλαμβάνοντες καὶ τοὺς
λοιποὺς ἐν Ἀσωμάτῃ καὶ εἰς τὰ γύρω χωρία διαμένοντας μεμνημέ-
νους. Συγχρόνως, ἐνῶ οἱ Τούρκοι ἐφησύχαζον ἐτοιμάζοντες διὰ τὴν
ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ αἵματηροῦ των σχεδίου, ὁ

¹ Ὁ ἀρχηγὸς Ἰσμαήλ εἶχε μυστικὸν σχέδιον, ὅπως οἱ ἄνθρωποι του
μία ὥρα πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου καταλάβωσι τὰς θύρας τῶν δωμα-
τίων τῶν καλογήρων, συλλάβωσιν αὐτοὺς καὶ μεταφέρωσιν εἰς φρούριον
πρὸς ἀπαγχόνισιν. Μετὰ τὸ δεῖπνον λοιπὸν ὁ μὲν ἡγούμενος ἀπῆλθεν εἰς
τὸ κελλῖον του καὶ ἤρξατο τῆς ἀναγνώσεως τοῦ ἀποδείπνου, εἰς δὲ τῶν
γνωσκόντων τὸ μυστικὸν τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Τούρκων ὀνόματι Ἀλῆ-ἀγάς

Μελχισεδὲκ ἀποστέλλει καλογήρους εἰς τὰς παραθαλασσίους κρύπτας τῆς Μονῆς καὶ φορτώνουσιν ἕξ ἡμίονους ὄπλα καὶ πολεμεφόδια καὶ τὰ μεταφέρουν ἐν καιρῷ νυκτὸς εἰς τὸν Κούρκουλον. Τὰ πολεμεφόδια ταῦτα ἐπὶ μακρὸν χρόνον κατὰ δόσεις μικρὰς ὁ Μελχισεδὲκ ἐξ ἰδίων ἐξοδεύων συνεκέντρωσεν ἐκ Σμύρνης καὶ Μάλτας προπαρασκευαζόμενος διὰ τὴν μεγάλην ἡμέραν τῆς ἐθνεγερσίας, ἣ ὅποια δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ συγχρονισθῆ ἐν Κρήτῃ μὲ τὴν τοῦ Μωρηᾶ. Ἡ ἀδυναμία τοῦ συγχρονισμοῦ τούτου ἐξηρτάτο ἐκ τῆς σχεδὸν παντελοῦς ἐλλείψεως ὄπλων καὶ πολεμεφοδίων ἐπαρκῶν, ἐκ καθυστερήσεως εἰς τὴν ἐξάπλωσιν τῆς μύσεως λόγῳ κακῆς ἐκτιμῆσεως τῆς σοβαρᾶς συμβολῆς τῆς Κρήτης εἰς τὸν ἀγῶνα ὑπὸ τῶν πρώτων φιλικῶν, περιορισάντων τὰς ἐνεργείας των πρὸς βορρᾶν, ὡς καὶ λόγῳ τῆς ἐλλείψεως μέσων συγκοινωνίας ἀφ' ἐνὸς καὶ τῆς σκληροτάτης πίεσεως, ἣν ἐξήσκουν οἱ Τοῦρκοι ἐπὶ τῶν Κρητῶν μετὰ τὸ 1770, πίεσεως δυσκολευούσης τὴν μύσιν, καὶ ἂν αὕτη ἀκόμη ἐνηργεῖτο ἐντατικῶς. Οἱ Κρηῖτες ἄλλως τε ἀτυχήσαντες μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Δασκαλογιάννη εἶχον κατατμηθῆ εἰς ὀλιγομελεῖς κατατυραννουμένας καὶ διαρκῶς ὑποβλεπομένας ὑπὸ τῶν Τούρκων κοινωνίας, ζῶντες ἰδίως εἰς τὰς ἄκρας τῶν βουνῶν καὶ ἀποφεύγοντες τὰ ἐπικίνδυνα διὰ τὴν τιμὴν καὶ ζῶν τῶν οἰκογενειῶν των πεδινὰ μέρη τῆς νήσου.

Μετὰ τὴν γενικὴν τακτοποίησιν τῶν ἐν τῇ Μονῇ, εἰς ἣν ἀφῆκε τοὺς ἀναπήρους καὶ γέροντας μοναχοὺς, περὶ τὸ μεσονύκτιον ἐξέρχονται ὁ εἰς κατόπιν τοῦ ἄλλου οἱ μοναχοὶ καὶ τελευταῖος ὢλων ὁ ἡγούμενος καὶ ἀπέρχονται εἰς Κούρκουλον περὶ τοὺς πεντήκοντα μάχιμοι ἐνωθέντες μετὰ τῶν ἐκεῖ συγκεντρωθέντων ἐν ὥρᾳ νυκτὸς

¹ Ἀτζέμης πέμπει εἰς τὸν ἡγούμενον ἓνα τῶν μαθητῶν του καὶ τῷ ἀναγγέλλει ἐμπιστευτικῶς νὰ γίνῃ ἄφαντος, διότι περὶ τὰ χαράματα θὰ συλληφθῆ μετὰ τῶν λοιπῶν πατέρων.

[Βιογραφία «Τσουδερῶν ἢ Καλλεργῶν» Α. Γούδα].

ὑπὸ τοὺς ἀδελφούς του Γεώργιον καὶ Ἰωάννην ἑκατὸν πεντήκοντα ὀπαδῶν των. Μετὰ τὴν τέλεσιν κατανυκτικῆς δεήσεως ὑπὲρ τῆς εὐοδώσεως τῆς ἐπαναστάσεως ὑφὸι πρῶτος¹ τὴν ἐπαναστατικὴν

¹ Ἐκ τῶν ἱστορουμένων ὑπὸ τοῦ Κριτοβουλίδου, τοῦ Κριάρη, τοῦ Ζαμπελίου-Κριτοβουλίδου, τοῦ Παπαδοπετράκη καὶ τοῦ Ψυλλάκη ὃ ἐν τῷ κειμένῳ τῆς βιογραφίας καθορισμὸς τῆς ἀπαρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 ἐν Κρήτῃ δὲν δύναται νὰ τεθῆ ὑπὸ ἀμφισβήτησιν. Ὁ Κ. Κριτοβουλίδης ἀρχίζει τὰ ἀπομνημονεύματά του ἀπὸ τὴν ἐξιστόρησιν τῶν σφαγῶν τῶν Χανίων καὶ τῶν ἐπαναστατικῶν γεγονότων τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1821, ἀναφέρει ὅμως (σελ. 8-13) ὅτι ἀπὸ πρὶν τὰ προσδοκώμενα καὶ ἀναπόφευκτα αὐτὰ κακὰ εἶχον παρακινήσει τοὺς Ἕλληνας Κρήτας νὰ συνέλθωσι προηγουμένης εἰς Σφακιά «διὰ νὰ συσκεφθῶσι περὶ τῆς ἐπαναστάσεως», χωρὶς νὰ προσδιορίξῃ τὸν χρόνον τῆς συσκέψεως καὶ τὰ κατ' αὐτὴν ἀποφασισθέντα. Ἡ συνάθροισις αὕτη κατὰ τὸν Γρηγ. Παπαδοπετράκη (σελ. 186) καὶ τὸν Π. Κριάρη (σελ. 49) καὶ τὸν Ἰ. Ψυλλάκη ἔλαβε χώραν τὴν 29 Μαΐου 1821 εἰς τὸ μονῆριον τῆς Παναγίας τῆς Θυμιανῆς, ὅπου κατεστρώθη τὸ σχέδιον τῆς ἐπαναστατικῆς ἐκστρατείας κατὰ τῶν Τούρκων ὅμοιον καθ' ὅλα μὲ τὰ ὑπὸ τοῦ Γούδα ἀναφερόμενα. Εἶναι βέβαιον ὅτι καὶ πρὸ τῆς κατὰ Μάρτιον τοῦ 1821 ἐνάρξεως τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἐγένετο καὶ ἐν τῇ Νήσῳ μεγάλη προπαρασκευὴ διὰ τὸ ἐπαναστατικὸν κίνημα. Τὴν διεύθυνσιν τῶν ἐνεργειῶν τούτων εἶχον οἱ μεμνημένοι εἰς τὰ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας καὶ ὡς τοιοῦτους ἀναφέρουν ὁ Κριάρης (σελ. 47) καὶ ὁ Γρηγ. Παπαδοπετράκης (σελ. 168) τὸν μητροπολίτην Κρήτης Γεράσιμον, τὸν ἐπίσκοπον Κισάμου Μελχισεδέκ, τὸν ἡγούμενον Πρέβελι Μελχισεδέκ Τσουδερόν, τοὺς διδασκάλους Νικολ. Φλουράκη, Καλλίνικον Βερροιαῖον, τοὺς Σφακιανοὺς Α. Μοράκη, Χ. Ἰωάννην, Α. Παναγιώτου, Δαιμονάκη καὶ τινας ἄλλους σημαίνοντας.

Ἐκ τοῦ γεγονότος τῆς συλλήψεως καὶ τοῦ ἀπαγχονισμοῦ τοῦ ἐπισκόπου Κισάμου Μελχισεδέκ καὶ τῶν διδασκάλων Ν. Φουράκη καὶ Καλλίνικου Βερροιαίου, ἀπάντων Φιλικῶν, καθὼς καὶ ἐκ τῆς κατὰ τὰ μέσα Μαΐου τριπλῆς ἐκστρατείας τῶν Τούρκων (Κριάρη σελ. 48) κατὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Κρήτης (τοῦ Ντελῆ Μουσταφᾶ εἰσβαλόντος εἰς Ἀμπαδιάν, τοῦ Ἰσμαήλ Κουντούρη ἐκστρατεύσαντος εἰς Ἅγιον Βασίλειον καὶ τοῦ Ἀλῆ Σοφτᾶ ἐπιτεθέντος κατὰ τοῦ Ἀποκορώνου), ἐπιβεβαιοῦται τὸ καὶ ὑπὸ τοῦ Κριάρη (σελ. 401) ἱστορούμενον, ὅτι μετὰ τὸν ἀπαγχονισμόν τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου οἱ Τούρκοι ἐκ τῆς κατασχεθείσης ἀλληλογραφίας αὐτοῦ ἐπληροφόρηθησαν τὰ ὄνόματα τῶν Κρητῶν Φιλικῶν. Φυσικὸν ἦτο νὰ κινήθωσι πρὸς ἐξόντωσιν αὐτῶν, διὰ νὰ καταπνίξουν οὕτω πᾶσαν ἐπαναστατικὴν ἐνέργειαν πρὸ πάσης ἐκδηλώσεως αὐτῆς. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον εἶχεν εἰσβάλει εἰς

Ἅγιον Βασίλειον ὁ Ἰσμαήλ Κουντούρης, ὁ ὁποῖος εἶχε διαταχθῆ νὰ προβῆ εἰς σύλληψιν τοῦ ἡγουμένου Τσουδεροῦ, συγκαταλεγόμενον μεταξύ τῶν Φιλικῶν. Ἀπέτυχεν ὁμως εἰς τὰ σχέδια αὐτοῦ διὰ τὴν ἐν τῇ βιογραφίᾳ ἀναφερομένην αἰτίαν.

Εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Σφακιῶν ὁ Παπαδοπετράκης, τὸν ὁποῖον ἀκολουθεῖ πιστῶς ἐν τῇ ἀφηγήσει τῶν γεγονότων τούτων ὁ Ψυλλάκης, ἐξιστορεῖ ἄλλως τὴν κατὰ τῆς Μονῆς Πρέβελι ἐπίθεσιν τῶν Τούρκων καὶ ἀποδίδει αὐτὴν εἰς τοὺς αἰμοβόρους Ἀμπαδιῶτες. Πιστοποιεῖ ὁμως τὸ γεγονός, ὅτι οἱ Τούρκοι μετέβησαν εἰς τὴν Μονὴν μὲ σκοπὸν ἐξαντώσεως τῶν μοναχῶν καὶ ὅτι ὁ ἡγούμενος εἰδοποιηθεὶς περὶ τῆς ἐπικειμένης συλλήψεως καὶ τοῦ ἀπαγχονισμοῦ αὐτοῦ κατῴρθωσε νὰ διαφύγῃ ἀπὸ τὴν Μονὴν, νὰ συναντηθῆ εἰς τὸν Ἀσώματον μετὰ τῶν ἀδελφῶν του Γεωργίου καὶ Ἰωάννου καὶ νὰ καταφύγῃ εἰς τὸν Καλλικράτην τῶν Σφακιῶν πρὸ τῆς 29^{ης} Μαΐου, ὅτε ἐγένετο ἡ συνέλευσις τῶν Κρητῶν, καθ' ἣν ἀπεφασίσθη ἡ Ἐπανάστασις καὶ ἡ ὀργάνωσις τῶν τριῶν Κρητικῶν χριστιανικῶν στρατοπέδων, τὰ ὁποῖα κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ἰουνίου ἐκινήθησαν εἰς τοὺς νομοὺς Χανίων καὶ Ρεθύμνης ἐναντίον τῶν Τούρκων. Εἰς τὴν συνέλευσιν ταύτην παρὰ πάντων τῶν ἱστορικῶν παραδεδεγμένη εἶναι ἡ παρουσία καὶ τοῦ Μελχισεδέκ καὶ τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ. Ἐπίσης ὁ αὐτὸς ἱστορικὸς τῶν Σφακιῶν ἐπιβεβαιῶσθαι ὅτι ὁ Μελχισεδέκ διετέλει ἐν γνώσει τῆς προπαρασκευῆς τοῦ ἀγῶνος, ὅτι συνεισέφερον ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ ὅτι ἔχαιρε μεγάλης ἐπιρροῆς ἐν Σφακίῳ, ὅθεν κατήγετο ἡ μήτηρ αὐτοῦ. Ὅθεν γεγονὸς ἱστορικὸν εἶναι ὅτι πρὸ τῆς 29^{ης} Μαΐου ὁ Μελχισεδέκ καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ Γεώργιος καὶ Ἰωάννης, διαφυγόντες ἀπὸ τὴν ἐπίθεσιν τῶν Τούρκων εἴτε τοῦ Ἰσμαήλ Κουντούρη εἴτε τῶν Ἀμπαδιωτῶν καὶ μεμυημένοι ὄντες εἰς τὴν ἐπανάστασιν ἐξεκίνησαν ἀπὸ τῆς ἐπαρχίας των ὡς ἐπαναστάται καὶ μετέβησαν εἰς Σφακιά, ὅπου μετὰ τῶν ἄλλων κατέστρωσαν τὰ σχέδια τοῦ ἀγῶνος. Ἡ κατὰ τὴν 24^{ην} Μαΐου 1821 συγκέντρωσις τῶν Τσουδερῶν εἰς Κούρκουλον τοῦ Ροδάκινου, ὅπου ὑπῆρχεν ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, καὶ ἡ ἐκεῖ ἀνύψωσις τῆς σημαίας τῆς Ἐπανάστασεως ἐπιβεβαιῶνται κατ' ἀκολουθίαν ἐκ τῆς λογικῆς σειρᾶς τῶν ἱστορουμένων γεγονότων. Ἰσῶς νὰ δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ ἡ συγκέντρωσις τῶν ἐπαναστατῶν εἰς τὸ Κούρκουλον ὡς τοπικὴ ἐνέργεια, προτρέξασα τῆς γενικῆς τοιαύτης. Ἐκυρώθη ὁμως ἡ ἐνέργεια αὕτη εὐθὺς κατόπιν διὰ τῶν ἀποφασισθέντων εἰς τὴν συνέλευσιν τῆς Παναγίας τῆς Θυμανῆς. Τὸ αὐτὸ δύναται νὰ παρατηρηθῆ καὶ μὲ τὴν συζήτησιν ποῦ τὸ πρῶτον ὑψώθη ἡ σημαία τῆς Ἐπανάστασεως τοῦ 1821 ἐν Πελοποννήσῳ. Τὸ Ροδάκινον, συνοικισμὸς τοῦ ὁποῖου ἦτο τότε τὸ Κούρκουλον, κεῖται παρὰ τὰ σύνορα τῶν ἐπαρχιῶν Σφακιῶν καὶ Ἁγίου Βασιλείου καὶ ἐκεῖθεν ἔπρεπε νὰ διέλθουν οἱ Τσουδεροὶ διὰ νὰ μεταδοῦν εἰς Σφακιά.

[Σημείωσις τοῦ ἐκδότου τῆς «Βιογραφίας Τσουδερῶν ἢ Καλλεργῶν» τοῦ Γούδα].

σημαίαν καὶ εὐλογεῖ αὐτὴν ἐν μέσῳ δακρύων καὶ βαθυτάτης συγκινησεως τῶν παρόντων ἡρώϊκων αὐτῶν τέκνων τῆς πολυθασανισμένης νήσου. Μετὰ τὴν εὐλογίαν τῆς σημαίας ὁ πλήρης πίστεως καὶ ψυχῆς Μελχισεδέκ ἠγούμενος δλοκλήρου τοῦ σώματος τῶν Λαμπαίων πορεύεται πρὸς τὰ Σφακιά καὶ καταλήγει εἰς Ἀσκύφου, ὅπου εἰδοποιηθέντες ἐγκαίρως οἱ κατηχημένοι καπεταναῖοι τῶν Σφακίων καταφθάνουν τὴν 25^{ην} Μαΐου συνοδευόμενοι ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν των.

Ἐν τῇ μεταξὺ ὁ Ἰσμαήλ - ἀγᾶς Κουντούρης ἐγερθεὶς πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου διατάσσει τὴν σύλληψιν τοῦ Μελχισεδέκ καὶ ὄλων τῶν καλογήρων αὐτοῦ, πλὴν ἀμέσως πληροφορεῖται ὅτι ὄλα τὰ κελλιά εἶναι κενὰ μὲ τὰς κλειδάς των εἰς τὰς θύρας.

Ὁ Ἰσμαήλ - ἀγᾶς πρὸ τοῦ ἐξευτελιστικοῦ παθήματος φρυάττει, ἀλλ' ὦν πολιτικώτατος καὶ πολυμήχανος κλειδώνει τὰ κελλιά, περισυλλέγει τὰς κλειδάς, ἀφοῦ προηγουμένως εἶχε δώσει αὐστηροτάτας διαταγὰς νὰ μὴ εἰσέλθῃ οὐδεὶς τῶν στρατιωτῶν του εἰς αὐτὰ καὶ νὰ μὴ ἀφαιρεθῇ οὔτε «μία βελόνα» ἀπ' τὰ κελλιά καὶ καλέσας τοὺς ἐν τῇ Μονῇ παραμείναντας γέροντας καὶ ἀναπήρους καλογήρους τοὺς τὰς παραδίδει παραγγέλλων εἰς αὐτοὺς μὲ φιλικὸν τόνον «νὰ ποῦν στὸν γούμενον νὰ γυρίσῃ πίσω στὴ Μονή του, γιατί αὐτὸς δὲν εἶχε κανένα κακὸ σκοπὸ καὶ πῶς θὰ μεσιτέψῃ στὸν πασᾶ νὰ μὴν τοῦ πιάσῃ «κουσοῦρι» καὶ νὰ τόνε σχωρέσῃ γιὰ τ' ὅτι ἔχει καωμένα» καὶ ἀπέρχεται μὲ σκοπὸν, ὅπως, ὅταν οἱ παρατηρηταὶ του τὸν εἰδοποιήσουν περὶ τῆς ἐπανόδου τοῦ Μελχισεδέκ, νὰ περικυκλώσῃ τὴν Μονὴν καὶ νὰ τὸν συλλάβῃ μετὰ τῶν καλογήρων του.

Πλὴν ὁ Τσουδερογούμενος δὲν ἦτο ἀπ' ἐκείνους ποῦ εὐκόλως ἐπίστευον εἰς τὰς πάντοτε ἀτίμους διαβεβαιώσεις τῶν Γιαννιτσάρων ἐκτιμῶν αὐτοὺς ἐκάστοτε κατὰ τὴν ἀξίαν των. Τοῦ διεμήνυσε καταλλήλως ἀπὸ τοῦ Ἀσκύφου ὅτι, ὅταν θὰ συναντηθοῦν προσεχῶς «ἐκεῖ ποῦ πρέπει νὰ συναντοῦνται οἱ ἄνδρες», τότε θὰ τοῦ δώσῃ τὴν ἀπάν-

τησιν ποῦ τοῦ ὀφείλει καὶ συνέχισε τὰς προπαρασκευαστικὰς αὐτοῦ ἐργασίας διὰ τὸ μέγα ἔργον του.

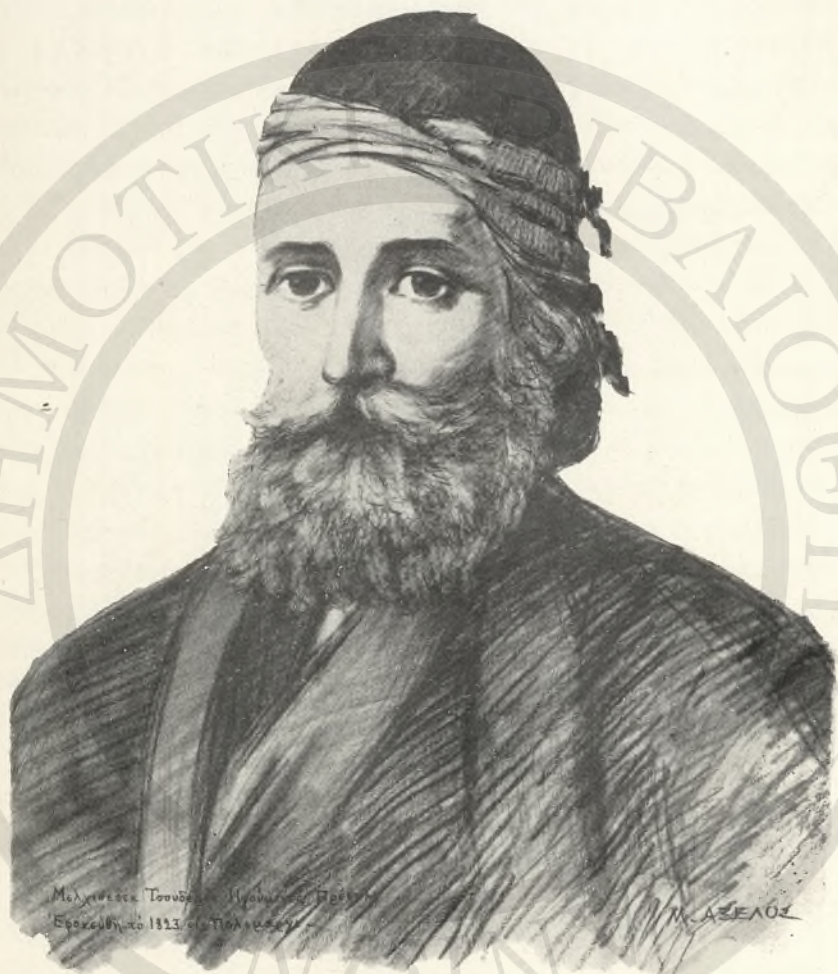
Μετὰ τὴν συγκέντρωσιν εἰς Ἀσκύφου ἀπεφασίσθη νὰ συγκληθῆ γενικὴ συνέλευσις τὴν 29^{ην} Μαΐου εἰς τὴν Παναγίαν τὴν Θυμιανὴν καὶ ἐκεῖ νὰ καταστρώσουν τὸ σχέδιον τῆς γενικῆς τῶν ἐνεργείας καλέσαντες πρὸς τοῦτο ἐσπευσμένως καὶ τοὺς καπεταναίους ὄλων τῶν ὁμόρων ἐπαρχιῶν, Ἀποκορώνου, Σελίνου, Κυδωνίας, Κισάμου, Ἀμαρίου καὶ Ρεθύμνης, ὡς καὶ τοὺς μεμακρυσμένους τῆς Πυργιωτίσσης καὶ τοῦ Αὐλοποτάμου, μὴ ὑπάρχοντος χρονικοῦ διαστήματος ἐπαρκοῦς πρὸς εἰδοποίησιν τῶν καπεταναίων τῶν πολὺ μεμακρυσμένων ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν. Οἱ καπεταναῖοι πράγματι ἤρξαντο συγκεντρούμενοι μετὰ τῶν ἐμπίστων αὐτῶν μέχρι τῆς 29^{ης} Μαΐου 1821, ὅποτε εὐρέθησαν παρόντες εἰς τὴν Παναγίαν τὴν Θυμιανὴν περὶ τοὺς χιλίους πεντακοσίους ἄοπλοι ἐλλεῖψει ὄπλων καὶ ὀπλοφόροι. Κατὰ τὴν συγκέντρωσιν, λαβοῦσαν τὸ ὄνομα τῆς «Γενικῆς Συνελεύσεως τῶν Κρητῶν», ἐσχηματίσθησαν τρία στρατόπεδα¹ μὲ σκοπὸν ἐπιθέσεως κατὰ τῶν Τούρκων. Οὕτως ὁ Τσελεπῆς, ἐγγονὸς τοῦ περιωνύμου Δασκαλογιάννη, μετὰ τῶν σωματῶν τῶν Δυτικῶν Σφακιανῶν, Σελινιωτῶν, Κισαμιτῶν ἐξεστράτευσαν κατὰ τῶν ἐν Κανδάνῳ καὶ Σελίνῳ Τούρκων, οἱ δὲ Ἀσχυφιῶτες Δασκαλάκης, Ἀν. Παναγιώτου, Ἀ. Φασούλης, Ἀ. Μανουσογιαννάκης, Ἀ. Πρωτοπαπαδάκης μετὰ τῶν περιφήμων Χάληδων καὶ λοιπῶν Ἀποκορωνιωτῶν καὶ Κυδωνιατῶν κατὰ τῶν εἰς Μάλαξαν καὶ Πρόσνερον

¹ Τὰ ἐξηκριβωμένως ὑπάρχοντα τὴν ἡμέραν ἐκείνην ὄπλα συνεποσοῦντο εἰς 851· πολεμοφόδια διὰ τὰ ὄπλα ταῦτα, ἂν ὄχι ἄφθονα, ἐν τούτοις ἐπαρκῆ διὰ μίαν μάχην, ὑπῆρχον. Πλὴν ἕκαστον σῶμα παρηκολούθουν ἰσάριθμοι σχεδὸν ἄοπλοι μὲ ράβδους, διὰ νὰ ὀπλισθῶν. Πολλάκις οἱ ἄοπλοι οὗτοι συνεπλήρωναν τὴν καταστροφὴν τῶν ἐχθρῶν ἐπιτιθέμενοι διὰ λίθων καὶ πολλὰκις πλεῖστοι τούτων διὰ νὰ προμηθευθοῦν ἐν ὄπλων εὖρον μαρτυρικὸν θάνατον ἢ ἐθαυμάσθησαν δείξαντες μυθώδη ἥρωισμὸν πλησιάζοντα τὴν πρωτόγονον ἀγριότητα, εἰς ἣν τοὺς ἤγαγεν ἡ ἔλλειψις ὄπλου.

καὶ τῶν ἐν Πύργῳ Ἀληθάκη Τούρκων, τέλος δὲ οἱ Τσουδεροὶ ἐνισχυμένοι σοβαρῶς παρὰ τῶν Ἀνατολικῶν Σφακιανῶν ὑπὸ τοὺς καπεταναίους τῶν Καλλικρατιανῶν, Ἀσφενδιωτῶν, Ἰμβριωτῶν καὶ Ἐμπροσγιαλιτῶν Χατζῆ Ροῦσσον Βουρδουμπᾶν, Δεληγιαννάκηδες, Κουτρομπάδες, Τσιριντάνη, Γ. Πωλογιωργάκη καὶ Μανουσέληδες ἐξεστράτευσαν κατὰ τῶν Ρεθυμνίων Τούρκων, ἐνῶ οἱ Κουρμούληδες καὶ οἱ περὶ αὐτοὺς ἐξαιρετικοὶ ἄρματωλοὶ καὶ καπεταναῖοι τῆς μέσης Κρήτης ἐξεκίνησαν πρὸς τὴν Μεσσαράν, ἵνα ἐπαναστατήσουν τοὺς ἐν ταῖς ἀνατολαῖς μεμνημένους καὶ κατηχημένους, οἱ ὅποιοι εὐρίσκοντο μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης εἰς παντελῆ ἄγνοιαν τόσον τῶν εἰς τὸν Μωρητᾶν συμβαινόντων, ὅσον καὶ τῶν ἐν Κρήτῃ προετοιμαζομένων.

Τὰ περὶ τοὺς Τσουδεροὺς ἐκλεκτὰ σώματα βαδίζοντα πρὸς τὴν ἐπαρχίαν Ἀγίου Βασιλείου πληροφοροῦνται παρὰ τῶν προσκόπων καὶ ἀνιχνευτῶν, οὓς εἶχεν ἀποστείλει ὁ Μελχισεδέκ, ὅτι ὁ Μεχμέτ πασᾶς τῆς Ρεθύμνης μαθὼν τὰ ἐν Σφακίοις σχεδιασθέντα ἀπέστειλεν ἐν σπουδῇ τὸν μπαϊρακαγασὴν Ἰσμαήλ-ἄγᾶν Κουντούρην μὲ ἐξακοσίους ἐπιλέκτους Τούρκους, ἵνα καταλάβῃ τὴν ἐπίκαιρον θέσιν τῆς Καλῆς Συκιᾶς καὶ τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Καυμένου καὶ ἅμα τῇ ἀφίξει τῆς ἐξ Ἡρακλείου διαταχθείσης ἐπικουρίας νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τῶν ἐν Σφακίοις ἐπαναστατῶν, τῶν ὁποίων τὰς κεφαλὰς νὰ τῇ κομίση.

Κατόπιν τῶν πληροφοριῶν τούτων ὁ Μελχισεδέκ ἀνακόπτει τὴν πρὸς τὸ Ρέθυμνον πορείαν του, καταστρώνει τὸ σχέδιον τῆς ἐπιθέσεως καὶ περὶ τὴν πέμπτην πρωινήν τῆς 13^{ης} Ἰουνίου ἐπιτίθεται μετὰ τῶν ἄλλων συναρχηγῶν κατὰ τοῦ ἐν Ἀγίῳ Ἰωάννῃ ἐχθροῦ, ὃν κατορθώνουν νὰ τρέψουν εἰς φυγὴν ἐπαίσχυντον μετὰ μιᾶς καὶ ἡμισείας ὥρας πεισματώδη μάχην φονεύσαντες καὶ τὸν ἀρχηγὸν τῶν Τούρκων Ἰσμαήλ-ἄγᾶν Κουντούρην, τοῦ ὁποίου μάλιστα ὁ θάνατος ἐδημιούργησε τόσον πανικὸν εἰς τοὺς ἐχθρούς, ὥστε νὰ ἀπορρίπτουν πολλοὶ τούτων τὰ ὄπλα των καὶ νὰ φεύγουν. Ἡ πρώτη αὕτη



Μελέτη του Τσούδη, Ηρώδης Ράβδος
Εροικιστή το 1823, ο Πάρις, 1824

Μ. ΑΣΣΕΛΟΣ

ΜΕΛΧΙΣΕΔΕΚ ΤΣΟΥΔΕΡΟΣ

ΗΓΟΥΜΕΝΟΣ ΜΟΝΗΣ ΠΡΕΒΕΛΙ

ΦΙΛΙΚΟΣ ΚΑΙ ΠΡΩΤΕΡΓΑΤΗΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ ΤΟΥ 1821

κρατερὰ νίκη, ἢ τόσον ἐμψυχωτικὴ εἰς τὸν ἀρχόμενον ἀγῶνα, ὀφείλεται βεβαίως εἰς τὴν γενναιότητα ὄλων τῶν ἀρχηγῶν καὶ ὀπλιτῶν, πλὴν τὸ περισσότερο ποσοστὸν τῆς ἀνῆκει εἰς τὸν σῶφρονα καὶ γενναῖον Τσουδεροηγούμενον ὁ ὁποῖος καὶ λόγῳ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ του βαθμοῦ, ὅστις τότε ἰδίως ἐξήσκει μεγίστην ἐπιρροὴν εἰς τὴν ψυχὴν καὶ τὸ φρόνημα τῶν χριστιανῶν, ἀλλὰ καὶ διότι καλῶς ἐγνώριζε καὶ τὰς ἐλαχίστας πτυχὰς τοῦ Καυμένου, γνῶσις ἀπαραίτητος καὶ διὰ τὴν εὐκολωτέραν νίκη. Εὐθὺς μετὰ τὴν κατατρόπωση τῶν Τούρκων κατέλαβον τοὺς Κούμους, τὸν Κάστελλον καὶ τοὺς Ἀρμένους, ἐπανακάμπτοντες δὲ τὴν ἐπαύριον εἰς Κοζαρὲ ἐπληροφόρηθησαν ὅτι ὁ περιβόητος Δελῆ Μουσταφᾶς ἡγούμενος τριακοσίων ἀγρίων Ἀμπαδιωτῶν εἶχεν ἐπιτεθῆ κατὰ τῶν Μελάμπων, Ἀκουμιῶν καὶ Κρύας Βρύσης, τὰ ὅποια ἐπυρπόλει. Μετὰ τὴν πληροφορίαν ταύτην οἱ ἀρχηγοὶ συγκεντροῦν τοὺς ἄνδρας των, αὐξανομένης διαρκῶς τῆς δυνάμεώς των διὰ τοῦ ὀπλισμοῦ τῶν ἀκολουθούτων ἀόπλων μὲ τὰ ὄπλα τῶν φονευομένων Τούρκων, καὶ ἐτοιμάζονται διὰ τὴν καταδίωξιν τοῦ Δελῆ Μουσταφᾶ. Πρὸς τοὺς ἄνδρας τότε ὁ Τσουδεροηγούμενος πλήρης συγκινήσεως ὑποβλητικῆς λέγει.

— Ἀδελφοί μου, ἡ προχθεσινὴ νίκη ἦταν ἡ νεκρανάστασις τῶν ἐλπίδων μας καὶ ὁ πρόδρομος τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἔθνους μας. Αὐτὴ τῇ στιγμῇ μία ἄλλη καλὴ εὐκαιρία μᾶς παρουσιάζεται νὰ δοξάσωμε καὶ πάλι τ' ἄρματά μας καὶ νὰ μεγαλώσωμε τίς ἐλπίδες ποῦ ἄρχισαν νὰ σηκώνουν τοὺς σκλάβους ἀδελφούς μας. Ὅποιος ἀγαπᾷ τὴν πίστη του, τὸν Ἰησοῦ Χριστό, τὴν Πατρίδα του ἅς ἀφήσῃ χάμαι ὅτι βαρὺ κρατεῖ κι' ὅτι δὲν τοῦ χρειάζεται στὴ μάχη κι' ἅς τρέξῃ μ' ὄλη τὴ δύναμη τῶν ποδιῶν του γιὰ νὰ προφτάξωμε τὴν καταστροφή, ποῦ φέρνει στ' ἀδέρφια μας ὁ Δελῆ Μουσταφᾶς. Κανένας δὲν θὰ καταδεχθῆ, μὰ μήτε θὰ τολμήσῃ, νὰ πειράξῃ τίποτε ἀπ' ὅ,τι θ' ἀφήσωμε δῶ, ἀφοῦ καὶ βάρδια θ' ἀφήσωμε νὰ τὰ βλέπη κι' αὔριο ποῦ θὰ γυρίσωμε πίσω μὲ νέα πάλι λάφυρα ἀπὸ τὴ νέα

νίκη, τοῦ ὁ μέγας Θεός μας θὰ μᾶς δώσῃ, παίρνομε τ' ὅ,τι ἀφίνομε ἐδά. Ἐμπρός, παιδιά μου, στὸ ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ!

Καὶ πραγματικῶς ὄλοι, μηδενὸς ἐξαιρουμένου, ἀφήσαντες ὅ,τι ἐκράτουν, πλὴν τοῦ ὀπλισμοῦ των, ἤρχισαν τρέχοντες πρὸς συνάντησιν τοῦ ἐχθροῦ, τὸν ὁποῖον ἐπρόφθασαν εἰς τὸ Σπήλι. Κατόπιν πεισματώδους μάχης πολλοὶ Ἀμπαδιῶται¹ φονεύονται, οἱ δὲ λοιποὶ τρέπονται εἰς φυγὴν πλὴν τοῦ ἀρχηγοῦ των Δελῆ Μουσταφᾶ, ὁ ὁποῖος μὴ προφθᾶσας νὰ διαφύγῃ μὲ τοὺς δύο γυναিকাδέλφους του εἶχε καταλάβει μίαν ἐπικαιροτάτην θέσιν δύσβατον, ἀποτελοῦσαν ἐπικίνδυνον δίοδον, τὴν ὁποῖαν ἦτο δυσκολώτατον νὰ διέλθῃ τις ἄνευ ἀμέσου κινδύνου τῆς ζωῆς του. Μόνον ἂν κατωρθοῦτο ἡ διάβασις τῆς δίοδου ταύτης, θὰ ἐπετυγχάνετο ἡ προσβολὴ τοῦ Δελῆ Μουσταφᾶ ἐκ τῶν νώτων καὶ ὁ ἐξαναγκασμὸς του εἰς παράδοσιν. Ἐπὶ μίαν καὶ ἡμίσειαν ὥραν κρατοῦντες τὴν θέσιν αὐτὴν γενναίως καὶ μαχόμενοι ἀπεγνωσμένως ἐτήρουν εἰς ἀπόστασιν τοὺς Χριστιανοὺς περιμένοντες νὰ ἐπέλθῃ τὸ σκότος τῆς νυκτός, ἵνα δραπετεύσουν. Ἐν τῇ μεταξὺ εἶχον τραυματίσει καὶ φονεύσει πολλοὺς τῶν ἀποτολμησάντων νὰ διέλθουν, ὀλόκληρον δὲ τὸ στρατόπεδον τῶν Χριστιανῶν εὐρίσκειτο

¹ Ἐπεκράτησε παρὰ πολλοῖς ἡ γνώμη, ὅτι οἱ Ἀμπαδιῶται ἦσαν ἀπ' εὐθείας ἀπόγονοι τῶν Σαρακηνῶν, οἱ ὁποῖοι εἶχον καταλάβει τὴν Κρήτην κατὰ τὸν ἕνατον αἰῶνα, πλὴν τοῦτο δὲν εἶναι ἱστορικῶς ἐξηκριδωμένον, ἐνῶ προφανὲς τυγχάνει ὅτι οὗτοι ἦσαν Ἐνετοκρῆτες ἐξιλαμισθέντες ὁμαδικῶς μετὰ τὴν κατάκτησιν. Τὸ ὄνομα τῆς Ἀμπαδιᾶς ἐδόθη ἀπὸ παλαιὸν λατινικὸν μοναστήριον, καλούμενον Abadia, καὶ οὐχὶ παρὰ τινος Ἀραβὸς φυλάρχου, ὡς ἰσχυρίζεται ὁ Πουκβίλ. Οἱ Ἀμπαδιῶται ἀπετέλουν εἰς ἐκάστην ἐπανάστασιν τὸν τρόμον τῶν ἐν τῇ πόλει Ἡρακλείου κατοικούντων Ἡρακλειωτῶν, διότι εἰς ἐκάστην χριστιανικὴν ἔγερσιν ἀφίνοντες οὗτοι τὴν περιφέρειάν των κατέφευγον εἰς τὸ Μεγάλο Κάστρο καὶ ἐξετρέποντο εἰς μυρίους βαρβαρισμοὺς κατὰ τῶν ἐν τῇ πόλει ἀόπλων Χριστιανῶν, ὧν πλείστους ἐφόνεον καὶ ὧν διήρπαζον τὰ καταστήματα καταλαμβάνοντες τὰς οἰκίας των ἐκδιώκοντες τοὺς χριστιανούς, οἱ ὁποῖοι εὕρισκον καταφύγιον εἴτε εἰς τοὺς ναοὺς εἴτε εἰς τὰς παραθαλασσίους οἰκίας τῶν ἄλλων Χριστιανῶν ἢ καὶ εἰς τὰ προξενεῖα.

ὑπὸ τὸ κράτος ἀνισχύρου πείσματος καὶ ὀρμῆς, μέχρις οὗτος ὁ Ἰωάννης Τσουδερός, ἀδελφὸς τοῦ Μελχισεδέκ, περιφρονήσας τὸν ἐνεδρεύοντα κίνδυνον κατώρθωσε νὰ διέλθῃ καὶ νὰ καταλάβῃ τὰ νῶτα τῶν αἱμοχαρῶν ἀγάδων, μόνος ἐξ ὄλων τῶν λεοντοκάρδων ποῦ ἀπετόλμησαν τὴν κινδυνωδεστάτην διάβασιν ἐπιτυχῶν τὸ παράτολμον τοῦτο ἐγχείρημα. Οἱ τρεῖς Τοῦρκοι ἀπεγνωσμένως ἔβαλον κατὰ τοῦ Ἰωάννου Τσουδεροῦ, οὗτος ὅμως συρόμενος, ὡς ὄφις, εἰς τὸ ἔδαφος κατώρθωσε νὰ διαβῇ τὴν ἐπικίνδυνον ζώνην καὶ διαγράψας μίαν ταχυτάτην καμπύλην εὐρέθη εἰς τὰ νῶτα τῶν ἐχθρῶν, πρὸς οὓς προτείνων τὸ ὄπλον ἐβροντοφώνησε.

— Κάτω τ' ἄρματα, ἄπιστοι!

Ὁ Μουσταφᾶς πρὸ τοῦ βεβαιωτάτου θανάτου, ὁ ὁποῖος τὸν ἠπειλεῖ, ἠναγκάσθη νὰ ἀπαντήσῃ.

— Ναί, κάτω, μὰ ἀντρίστια! καὶ ἀφήσας τὰ ὄπλα του χαμαὶ ἐπήδησε πάνω μὲ τοὺς γυναικαδέλφους του φωνάζων «τεσιλίμ!» καὶ κατηυθύνθη πρὸς τοὺς καταπλήκτους διὰ τὴν παράτολμον γενναϊότητα τοῦ Τσουδερογιάννη Χριστιανούς.

Ὁ πρῶτος, τὸν ὁποῖον ἐπλησίασεν ὁ Δελῆ Μουσταφᾶς, ἦτο ὁ μοναχὸς Μιχαὴλ Παγώνης, στρατιώτης τοῦ Μελχισεδέκ, ὁ ὁποῖος καὶ παρέλαβε τὰ ὄπλα των ὀδηγήσας αὐτοὺς εἰς τοὺς ὀπισθεν εὐρισκομένους ἀρχηγούς. Ὡς ἔφθασεν ὁ Δελῆ Μουσταφᾶς στὸ στρατόπεδον καὶ προτοῦ ἄλλο τι ζητήσῃ, εἶπε.

— Μιὰ χάρι σᾶς ζητῶ. Ἀφήσετέ με νὰ χαρίσω τὰ ξακουσμένα ἄρματα μου σ' ὅποιον θέλω.

Οἱ ἀρχηγοὶ ἐδέχθησαν, διότι καθεὶς ἠλπιζε πρὸς στιγμήν νὰ ἀποκτήσῃ τὸν πολυτιμότεον καὶ περιζήτητον ὄπλισμὸν τοῦ Δελῆ Μουσταφᾶ, ἤρχισαν δὲ παρελαύνοντες μὲ τρόπον πρὸ αὐτοῦ, πλὴν οὗτος εἰς οὐδένα τὰ προσέφερε, μέχρις οὗτος εἶδε τὸν Τσουδερογιάννην, ὁ ὁποῖος μετριοφρόνως ἀπέφυγε νὰ πλησιάσῃ μετὰ τὴν παράδοσιν τοῦ Δελῆ Μουσταφᾶ πρὸς ἀποφυγὴν τῶν ἐνθουσιωδῶν ἐκδη-

λώσεων, ποῦ συνήντησε κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν του, καὶ διότι ὑπωφιάζετο ἀκούσας τὰ περὶ δωρεᾶς τῶν ἄρμάτων ὅτι οὗτος θὰ ἦτο ὁ ὑπ' αὐτοῦ ἐκλεγησόμενος. Ἐν τέλει πλησιάσας τὸν Δελῆ Μουσταφᾶ, ὁ ὁποῖος διηγεῖται εἰς ὅλας τὰς διευθύνσεις διὰ νὰ τὸν ἀνακαλύψῃ, τοῦ λέγει.

— Ἀκόμη, Ντελῆ Μουσταφᾶ, δὲν ἐδιάλεξες κιανένα ἀπ' τοὺς ἀρχηγοὺς νὰ δώσῃς τ' ἄρματά σου; Διάλεξε, μὰ σ' ὅποιον κι' ἄνε νὰ δώσῃς, σὲ τιμημένα χέρια θὰ πέσουνε. Μὴ φοβᾶσαι.

— Ὅσο κι' εἶναι ὀλονῶ τὰ χέρια τίμια, σὲ σένα ἀξιζοῦνε καὶ σὲ σένα τὰ χαρίζω, καὶ σεις οἱ ἄλλοι, ἂν εἴστε τίμια παλληκάρια, δὲν πρέπει νὰ μὴν τοῦ τ' ἀφήσετε, γιὰτ' ἐπαιξε στὸ ζᾶρι τὴ ζωὴ του γιὰ νὰ μὲ ρίξῃ στὰ χέρια σας.

Πράγματι οἱ ἀρχηγοὶ σεβασθέντες τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ περιφήμου τῶν αἰχμαλώτου παρέδωκαν τὰ ὄπλα του εἰς τὸν ὑπ' αὐτοῦ προτιμηθέντα μεταξὺ ὄλων.

Μετὰ ταῦτα ὁ Μελχισεδὲκ καὶ οἱ λοιποὶ ἀρχηγοὶ ὠδήγησαν τοῦτον καὶ τοὺς γυναικαδέλφους του εἰς τὸν Ἅγιον Ἰωάννην τὸν Καυμένον καὶ εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης τῆς προτεραίας, ὅπου ὑπέδειξαν τὰ πτώματα τῶν Τούρκων καὶ τὸ τοῦ Ἰσμαὴλ ἀγᾶ. Εἰς ἐκ τῶν συνοδευόντων αὐτὸν τὸν ἐρωτᾷ τότε.

— Ἀλήθεια, Δελῆ Μουσταφᾶ, πῶς μόνο Γιάννηδες, λέει, ἔχεις σκοτωμένους ἐνενηντα ἑννιά; Ὁ Ἄλλᾶχ δὲν ἤθελε νὰ τοὶ κάμῃς ἐκατό.

— Βαλαῖ, ἐνενηντα ἑννιά ἐσκοτώσα, μὰ ὁ ὕστερος, ὁ Τσουδερογιάννης, μ' ἔφαε. Κισιμέτ! Κισιμέτ!

Περὶ τὸ ἐσπέρας ἐτουφέκισαν καὶ τοὺς τρεῖς αὐτοὺς τρομεροὺς ἀγάδες καὶ ἀπήλλαξαν τὴν περιφέρειαν ἀπὸ τὴν σκληρὰν ἀγριότητά των.

Ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης τὸ ὄνομα τοῦ Τσουδερογούμενου ἔγινε περίφημο, διότι εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀπεδείχθη ὅτι ἐκτὸς τῆς βαθείας

συνέσεως, ποῦ διέκρινε κάθε φράσιν τοῦ λόγου του καὶ κάθε πράξιν του, ὁ συνειδητὸς πατριωτισμὸς του τὸν ὠδήγει εἰς γενναιότητα ἐξικνουμένην ἐν ὥρᾳ μάχης εἰς τὴν πλέον παρακεινδυνευμένην ἀφοβίαν, ἐκθέτουσαν τὴν ζωὴν του εἰς βέβαιον θάνατον, ὡς συνέβη ἄλλως τε καὶ μετὰ δύο ἔτη εἰς τὸν πύργον τοῦ Πολεμάρχι.

Τὰς δύο ταύτας περιφανεῖς νίκας πληροφορηθεὶς ὁ πασσᾶς Ρεθύμνης τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλλην ἐντὸς διημέρου ἐξεμάνη καὶ ἤρξατο ἐτοιμάζων ὀργανωμένην καὶ καλῶς μελετημένην ἐπίθεσιν πρὸς ἐξόντωσιν τῶν «ἐγτεψίζηδων», ποῦ εἶχον τολμήσει νὰ ἐγείρουν κεφαλὴν κατὰ τοῦ Μεγάλου Σουλτάνου, ποῦ «ἂν ἤθελε, θὰ μπορούσε νὰ τοὺς σπάσῃ σὰν φύλλους κάτω ἀπ' τὸ νύχι του» κατὰ γνωστὴν φράσιν ἐτέρου πασσᾶ.

Ἐν τῇ μεταξὺ ὁ Μελχισεδὲκ ἐλάμβανε μέρος εἰς ὄλας τὰς μάχας, πλὴν ἀνώτερα καθήκοντα διοικητικῆς καὶ ὀργανωτικῆς φύσεως, ὧν τὴν ἐκπλήρωσιν εἶχεν ἀπόλυτον ἀνάγκην ὁ ἀρξάμενος μακροχρόνιος ἀγὼν τῶν Κρητῶν, ὑπεχρέουον τοῦτον νὰ ἀφίνη τὴν ἀρχηγίαν εἰς τὸν πρεσβύτερον ἀδελφόν του Γεώργιον, περίφημον διὰ τὴν τραχυτάτην αὐστηρότητά του καὶ διὰ τὴν λακωνικότητα τῶν ἐκφράσεών του. Ὁ Μελχισεδὲκ μὴ λαμβάνων μέρος εἰς τὰς μάχας, εἰ μὴ εἰς τὰς σοβαρωτέρας, προσεπάθει νὰ ἔλθῃ εἰς συνεννοήσεις μετὰ τῶν ἄλλων εἰς Μωρηᾶν ἀγωνιζομένων Ἑλλήνων, διὰ νὰ προμηθεύσῃ εἰς τοὺς μαχητὰς τ' ἀναγκαῖα πολεμεφόδια, τὰ ὁποῖα, ὡς ἦτο φυσικόν, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐξευρίσκουν ἐκάστοτε σκυλεύοντες τοὺς ἐχθροὺς ἢ αἰχμαλωτίζοντες τὴν ἐχθρικὴν ἐπιμελητεῖαν, ἀφοῦ τὰ διὰ τῶν χρημάτων τῆς μονῆς¹ καὶ τῶν διαφορῶν εἰσφορῶν ἤρξαντο ὀλονὲν ἐξαν-

¹ Τὰ ἔγγραφα τῆς παραδόσεως τῶν τιμαλφῶν ἀντικειμένων τῆς Μονῆς καὶ τῶν λοιπῶν εἰσφορῶν τῆς Μονῆς, διασφωζόμενα εἰσέτι ἐν Πρέβελι, ἔχουσιν οὕτως.

Ἐγὼ δὲ κάτωθεν ὑπογεγραμμένος φανερόνως νὰ ἐπερίλαβα ἀπὸ τὸν πανασιώτατον καὶ ἄγιον Καθηγούμενον Μελχισεδὲκ τοῦ Μοναστηρίου τοῦ Πρέβελι εἰς τὰ Ρεθεμνιώτικα δράμια ὀχτὸ χιλιάδες σαράντα πέντε ἀσημικὰ

τλούμενα. Πόσες φορές δὲν ἤναγκάσθησαν ἐλλείψει πυρομαχικῶν νὰ σταματήσουν τὸ πῦρ καὶ νὰ ἐπιτεθοῦν μὲ τὰ μαχαίρια ἢ μὲ τίς πέτρες ἐναντίον τῶν πανόπλων καὶ πλήρως ἐφωδιασμένων Τούρκων

ἐκκλησιαστικὰ τοῦ πιδίου Μοναστηρίου, τὰ ὅποια παραδόθησαν εἰς τὴν Κατζελαρίαν τοῦ λουτροῦ, τοῦ Κυρίου Μάριου Βαλσαμάκι Κεφαλωνίτη εἰς πληρωμὴν Μπαρουτίων καὶ 4^{ων} Κανονίων καὶ ἄλλων πραγμάτων ἀπὸ αὐτὸν ἀγορασμένων ὡς φέnete ἀπὸ τοὺς λογαριασμοὺς εὗρισκομένους εἰς τὴν ἰδίαν κατζελαρίαν καὶ τοῦ ἀπεράστηκαν πρὸς παράδες τριάντα πέντε τὸ κάθε δράμη, καὶ ἔστησαν ἕλλα γρόσια ἐπὶ τὰ χιλιάδες τριάντα ἑννέα καὶ παράδες δέκα πέντε καὶ τοῦ δίδετε αὐτὸ τὸ ἀποδιχτικὸν ὑπογεγραμμένον ἰδιοχειρὸς μου καὶ ἐσφραγισμένον μὲ τὴν σφραγίδα τῶν ἀρμάτων μου νὰ τοῦ χρῆσιμῆσθαι ἐν παντὶ καιρῷ καὶ Κριτιρείῳ τοῦ Ἑθνους τῶν Γρεκῶν διὰ νὰ τὰ πληρώσουν καὶ γνωρῆσουν τὴν μεγάλην δούλευσιν ὃ ἱρμένος εἰς ἕναν πολὰ σκληρὸν καιρὸν τῆς ἀνάγκης καὶ ὅπως θέλουν τὸ κρίνουν δίκειον καὶ εὐλογον».

Ἐν Λουτρῷ τῆ ... Ὀκτωβρ. 1821

Τ. Σ.

Ἀρχιστράτιγος καὶ Διηκίτης Κρήτης
Μιχαὴλ Κομνηνὸς Ἀφεντούλιεφ

Ἀπὸ τοῦ ἰδίου Ἰγουμενοῦ ἐπεῖρα ἀπὸ τὴν Γάβδο διὰ τὴν χρεῖαν τῆς Πατρίδος τριακόσια τριάντα μουζούρια μιγάδη λέγω Νομ. 330 καὶ εἴκοση μουζούρια στάρι λέγω νομ. 20 καὶ αὐτὰ πρέπει νὰ πληρωθῆ ἐν καιρῷ ἀπὸ τὴν Ἑθνικὴν Κάσσαν.

Ὁ ἴδιος

Μιχαὴλ Κομνηνὸς Ἀφεντούλιεφ

Ἐτέρα ἀπόδειξις.

Προσωρινὴ Διοίκησις Ἑλλάδος
Τὸ φροντιστήριον τῆς οἰκονομίας

Ἀπόδειξις διὰ γρῶσ. 490.

Τὸ Μοναστήρι «Πρέβελι» Κατέβαλε εἰς τὸ Ταμεῖον τῆς Κρήτης πρὸς βοήθειαν γρόσια τετρακόσια ἑνετήκοντα καὶ τὰ ὅποια ὑποσχόμεθα νὰ τῷ ἀποδώσῃ ἀφοῦ ἡ Πατρίς εὐκολυθῆ.

Εἰς ἔνδειξιν ἀποφαινόμεθα.

Τὰ μέλη

Βρύσαις τῆ 17^η Ἰουλίου 1823
Θεωρηθὲν ἐπικυροῦται
Ὁ Ἀρμοστὴς Κρήτης
Μανώλης Τουμπάζης

Χ. Ἰωάννης Ταχιλάκης
Κωνσταντῖνος Γερακάκης
Ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς
Γ. Καλόγνωμος

Γενικὸς Γραμματεὺς
Ν. Οἰκονόμος

μὲ μόνον τὸν σκοπὸν ν' ἀνανεώσουν τὰς προμηθείας τῶν καὶ νὰ ὀπλίσουν τοὺς παρακολουθοῦντας ἐκάστην ἐπιχείρησιν ἀόπλους χριστιανοὺς ἀδιαφοροῦντες, ἂν εἰς τὴν ἀπεγνωσμένην αὐτὴν ἐνέργειαν ἄφιναν διπλασίους καὶ τριπλασίους νεκροὺς ἀπὸ τοὺς νεκροὺς ὀλοκλήρου τῆς προηγουμένης διαρκείας τῆς μάχης. Καὶ ὅμως εὐρέθη ὁ ἱστορικὸς Σπυρίδων Τρικούπης, ὁ ὁποῖος κρατῶν τὰς σημειώσεις του ἐξ ἀποστάσεως καὶ ἐν ὥρᾳ ἀπογνώσεως καὶ προφανοῦς κινδύνου τοῦ ἐν Μωρηᾷ ἀγῶνος, διὰ νὰ εὕρη ὑπευθύνους τῶν ἐκ τῆς ἀλληλομαχίας τῶν ἀτυχιῶν, ἐτόλμησεν ἐπιπολαιῶς καὶ κακοπίστως νὰ κατηγορήσῃ τοὺς Κρήτας ὡς ἀδικαιολογήτως καθυστεροῦντας εἰς ἔγερσιν, ὡσὰν νὰ ἦτο δυνατόν ἄνευ ὄπλων καὶ πολεμεφοδίων νὰ ἐγερθῇ εἰς λαὸς καὶ νὰ πλήξῃ πάνοπλον τύραννον.

Ἄλλ' εἰς παρομοίας σκληρὰς στιγμὰς εὐρέθησαν ὄχι ἅπαξ μόνον οἱ Κρήτες, ἀλλὰ διαρκῶς ἀπὸ τῆς ἀρχῆς μέχρι τοῦ τέλους τοῦ ἀγῶνος τῶν. Καὶ ὅμως οὐδέποτε εἶπον πικρὸν λόγον παρὰ τὴν θερμότητα τοῦ χαρακτήρος τῶν, τοῦ φύσει ἀτιθάσου καὶ ἐπαναστατικοῦ, ἀλλ' ἐνεκαρτέrouν γενναίως καὶ ἀγογγύστως περιμένοντες «ν' ἀρπάξουνε τουφέκια καὶ μπαρούτι ἀπ' τὰ μεζάρια», δηλαδὴ ἀπὸ τοὺς νεκροὺς Τούρκους. Ἄν οἱ Κρήτες ἔγραφον τὴν ἱστορίαν τῶν διαρκῶν προσδοκιῶν καὶ τῶν ἀτελευτήτων, οὐδέποτε σχεδὸν ἐκπληρουμένων ὑποσχέσεων, τῶν διδομένων ὑπὸ τῶν διευθυνόντων τὸν ἐν Ἑλλάδι ἀγῶνα, ὡς καὶ τῶν ἀπεγνωσμένων ἱκεσιῶν τῶν, ὅπως διὰ τμήματος τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου προστατευθῇ ἡ νῆσος ἀπὸ τὰς διαρκεῖς Τουρκικὰς καὶ Αἰγυπτιακὰς μεταφορὰς στρατοῦ καὶ πολεμεφοδίων, ἀναντιρρήτως δὲν θὰ ἐξήρκουν τόμοι ὀλόκληροι πόνου, ἀπογνώσεως, ὀργῆς καὶ ἀπελπισίας, διὰ νὰ δώσουν τὴν εἰκόνα τῆς ἐν Κρήτῃ δημιουργουμένης καταστάσεως λόγῳ τῆς ἀδιαφορίας τῶν ἰθύνοντων εἰς τὸν Μωρηᾶν καὶ τῆς ἀγνοίας τῆς σοβαρωτάτης ἀξίας, ἣν εἶχεν ἡ Κρητικὴ ἀντοχὴ εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῶν ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι καὶ τῇ Πελοποννήσῳ ἀγῶνων. Πλὴν στερούμενοι οἱ πρῶτοι

ὀργανωταὶ τοῦ ἐν τῇ Στερεᾷ ἀγῶνος τόσον τῶν ἀπαραιτήτων διπλωματικῶν, ὅσον καὶ τῶν πολεμικῶν, γνώσεων δὲν ἠδύναντο πλὴν τοῦ Κολοκοτρῶνη νὰ ὑπολογίσουν καλῶς τὴν συμβολὴν τῶν ἀγῶνων τῆς Κρήτης εἰς τόσον κρίσιμους στιγμὰς, πρᾶγμα ποῦ παρέσυρε καὶ τὸν ἱστορικὸν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης Σπ. Τρικούπη, τὸν προσκείμενον εἰς τοὺς τότε ἰθύνοντας τὰ τοῦ ἀγῶνος, εἰς κρίσεις ἀδικούσας πρώτιστα τὴν ἥρωικὴν μεγαλόνησον καὶ κατὰ δεύτερον λόγον ἐκθετούσας αὐτὸν ὡς κακὸν μελετητὴν τῶν πραγμάτων καὶ ἄδικον, ἂν μὴ ἄκριτον, ἱστορικὸν μιᾶς σοβαρᾶς περιόδου. Ἄλλ' εἰς τὴν γενικὴν σύγχυσιν, ἣν ἐδημιούργουν αἱ ἀδελφοκτονίαι τῶν ἐν τῷ Μωρηᾷ καὶ αἱ ταπειναὶ περὶ τὴν ἀρχὴν μικροφιλοδοξίαι των, φυσικὸν ἦτο νὰ εἶναι συγκεχυμένα καὶ αἱ γνώμαι καὶ αἱ πληροφορίαι τοῦ εἰς τὴν σύγχυσιν αὐτὴν εὕρισκομένου ἱστορικοῦ, τοῦ ἔχοντος τὸ ὀπτικὸν πεδίου αὐστηρῶς περιωρισμένον μόνον εἰς τὴν ἀκτίνα τῶν φίλων του.

Ὁ Μελχισεδὲκ Τσουδερὸς λόγῳ τοῦ κύρους, τὸ ὅποιον εἶχεν ἀποκτήσει ἀπὸ τὴν μεγάλην ψυχικὴν καὶ ὕλικὴν αὐτοῦ εἰσφορὰν εἰς τὴν ἐθνεγεσίαν, καὶ λόγῳ τῆς ἀναγνωρισθείσης γενικῶς γενναιοτήτος του προέστατο εἰς τὰς ἐνεργείας τῆς ἐν Κρήτῃ διοικουμένης ἐπιτροπῆς καὶ προσεπάθει διὰ παντὸς τρόπου νὰ πορισθῇ τὰ μέσα τοῦ ἀνεφοδιασμοῦ τῶν πολεμιστῶν¹.

Καὶ ὁμως εἰς στιγμὰς σοβαρᾶς, ὁπότε παρίστατο ἀνάγκη συνδυα-

¹ Ἄλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς ὅλης διοικήσεως τῆς Κρήτης ὁ Μελχισεδὲκ διεδραμάτισε πάντοτε σοβαρώτατον ρόλον, ὡς πληρεξούσιος δὲ τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως τῶν Κρητῶν ὑπογράφει ἐν Ἀρμένιοις Ἀποκορώνου τὴν ἐκλογὴν τοῦ Μιχαὴλ Κομνηνοῦ Ἀφεντούλιεφ ὡς γενικοῦ ἐπάρχου τὴν 21 Μαΐου 1822. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἐψηφίσθη καὶ ὁ Νεόφυτος Οἰκονόμου ὡς Γεν. Γραμματεὺς τῆς Καγγελαρίας καὶ ὠνομάσθησαν αἱ δέκα ἕξ φροντισταὶ τῆς Κρήτης, οἱ ὅποιοι ἐτέθησαν ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ὑπουργημάτων τῆς Διοικήσεως. Ὁ Μελχισεδὲκ συγκατελέχθη μεταξὺ τῶν δέκα ἕξ πρώτων φροντιστῶν τῆς Κρήτης προκρινθεὶς λόγῳ τῆς μεγάλης αὐτοῦ συνέσεως καὶ τῆς ἐν παντὶ σοβαρᾶς αὐτοῦ συμβολῆς» [βλ. Ἱστορίαν ἐπαναστάσεων Κρήτης Ζαμπελίου-Κριτοβουλίδου, σελ. 418].

σμένης και συντονισμένης δράσεως κατὰ μιᾶς ἰσχυρᾶς μονάδος τῶν Τούρκων ἢ κατὰ συγκροτήματος δμάδων, ὁ Μελχισεδέκ Τσουδερός ἐξ ἀνάγκης ἐζητεῖτο διὰ νὰ κατευθύνῃ τὸ ἡρωϊκὸν σῶμα τῶν Λαμπαιῶν, ὄχι διότι ὁ Γεώργιος Τσουδερός ὑστέρει τῆς γενναιότητος καὶ περισκέψεώς του, ἀλλὰ τὸ ἱερατικὸν αὐτοῦ σχῆμα καὶ τὸ μέγα κύρος, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τῶν πρώτων ἐπαναστατικῶν ἡμερῶν τῇ ἀνεγνωρίσθη ἐκ μέρους ὄλων τῶν Κρητῶν, ἦτο τοιοῦτον, ὥστε νὰ ἰσοδυναμῇ πρὸς διπλασιασμὸν τοῦ μαχητικοῦ μένους ὄχι μόνον τῶν Λαμπαιῶν, ἀλλὰ καὶ ὄλων τῶν ἐπαναστατικῶν σωμάτων. Ὅταν ὁ Μελχισεδέκ ἦτο παρὼν εἰς μίαν μάχην καὶ ἤγειτο αὐτῆς, ἀλλοῖα ἦτο πάντοτε ἡ ἔκθασίς της καὶ ἀντιστρόφως ἀνάλογος πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν διαμαχομένων ἐχθρῶν. Μία τοιαύτη περίπτωσις ἦτο καὶ ἡ κατὰ τοῦ Πολεμάρχου ἐπιθέσις τὴν 3^{ην} Φεβρουαρίου 1823. Ὁ Μελχισεδέκ ἠγούμενος τῶν μαχητῶν τῶν τεσσάρων Ρεθυμνίων ἐπαρχιῶν μετ' ἄλλων ἰσχυρῶν σωμάτων τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν ἐνήργησε γενικὴν κατὰ τῶν πύργων τῆς Κισάμου ἐπιθέσιν πρὸς καταπολέμησιν ἢ ἐκδίωξιν τῶν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ταύτῃ καλῶς ὠχυρωμένων Τούρκων. Ὁ διαρκῆς περισπασμὸς τῶν μαχομένων Κρητῶν ἐκ τῶν σκληρῶν καὶ συνεχῶν ἐπιθέσεων τῶν ἐν Κισάμῳ Τούρκων ἐπέβαλλε τὴν μὲ πάντα τρόπον ἐκδίωξιν καὶ ἐξουθενώσιν των, διότι πᾶσα ἐπιχείρησις πρὸς τὰς πλησιοχώρους ζώνας παρέλυε καὶ ἔθετεν ἐν κινδύνῳ πολλαῖς σοβαρῇ τὴν ὄλην ἐπαναστατικὴν ἐξέλιξιν. Τοῦτου ἕνεκα ἀκριβῶς ἐπεβλήθη καὶ ἡ συνδεδεασμένη ἐνέργεια τῶν δυτικῶν σωμάτων κατὰ τῶν ἐν Κισάμῳ καὶ δικαιολογεῖται ἡ πείσμων καὶ ἐπικίνδυνος ἐπανάληψις τῶν κατὰ τῶν πύργων ἐπιθέσεων. Παρ' ὄλον τὸν βέβαιον θάνατον, ὁ ὁποῖος ἠπειλεῖ τοὺς ἐφορμῶντας εἰς μίαν τοιαύτην πείσμονα καὶ σκληρὰν ἐπιθέσιν κατὰ τοῦ πύργου τοῦ χωρίου Πολεμάρχου, ὁ Μελχισεδέκ ἠγούμενος τῶν περιφήμων Λαμπαιῶν του καὶ ἔχων παρὰ τὸ πλευρόν του τοὺς ἡρωϊκοὺς ἀδελφούς του Γεώργιον καὶ Ἰωάννην ἐνήργησεν ἔφοδον τρέχων ἀπροκάλυπτος πρὸς τὸν πύργον, διὰ

νά ἐμφυχώσῃ τοὺς ἐπιτιθεμένους. Πλήν μοῖρα κακὴ, ἐνῶ ἐμάχοντο ἀπεγνωσμένον πρὸς κατάληψιν τοῦ πύργου ἀγῶνα, ρίπτει τὸν ἥρωικὸν Τσουδερογούμενον βαρέως τρωθέντα¹, ὡς καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Γεώργιον τρωθέντα εἰς τὴν δεξιὰν χεῖρα². Μετὰ τινὰς ἡμέρας ὁ ἔξοχος αὐτὸς πατριώτης, ἡ ἑξαιρετικὴ αὐτῆ ψυχὴ μὲ τὸν ἐκχειλίζοντα πατριωτισμὸν καὶ τὴν βαθεῖαν σύνεσιν, ὁ δυνατὸς αὐτὸς πρωτοπόρος καὶ ἀκούρατος παράγων τῆς μεγάλης Κρητικῆς ἐπαναστάσεως ἐκλείπει ἀφίνων κενὸν δυσαναπλήρωτον ὄχι μόνον εἰς τὰς τάξεις τῶν μαχητῶν, ὧν ὑπῆρξεν εἰς τῶν γενναιοτέρων, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ὄλην διοίκησιν τῆς Κρήτης καὶ εἰς στιγμὰς μάλιστα μεγίστης σημασίας καὶ σπουδαιότητος. Τὸν θάνατόν του ἐπηκολούθησε γενικὸς θρήνος καὶ ὀδύνη τῶν Κρητῶν μαχητῶν, ἰδίως δὲ τῶν ἥρωικῶν Λαμπαιῶν, οἱ ὅποιοι ἐν τῇ προσώπῳ τοῦ γενναίου ἡγούμενου εὕρισκον πάντα τὸν συνετὸν ἀρχηγόν, τὸν πλήρη μένους, ἀλλὰ καὶ σοφίας,

¹ Τὸν βαρέως πληγωμένον ἡγούμενον κατώρθωσε νὰ φέρῃ ἐκτὸς τῆς γραμμῆς τοῦ πυρὸς ὁ παρατυχὼν πολεμιστὴς Ν. Φανδριδης.

[Ἱστορία Ψυλλάκη, σελ. 518].

² Εἰς τὰ «Τραγικὰ Ποιήματα» τῆς Ἀντωνούσας Ι. Καμπουροπούλου, δημοσιευθέντα ἐν Ἐρμουπόλει τῷ 1840, εἰς τὴν σελίδα 8 περιγράφεται ὁ ἥρωικὸς θάνατος τοῦ Μελχισεδὲκ ὡς ἑξῆς.

Λαβῶνουν τὸν ἡγούμενον ποῦ ἤτονε ἀνδρεῖος
πρῶτος εἰς τὰ στρατεύματα στοὺς Τούρκους ἐναντίος.

Δέκα ἡμέραις ἔζησε τ' ἀδέλφια του μαζεύει
τοὺς καλογήρους του ζητεῖ καὶ ὄλους τοὺς βραβεύει.

Παραγγελιά κι' ἀνάθεμα εἰς ὄλους τῶν ἀφίνει
νὰ πολεμῶσι τὴν Τουρκιά καὶ ἄς χαθοῦν κ' ἐκεῖνοι.

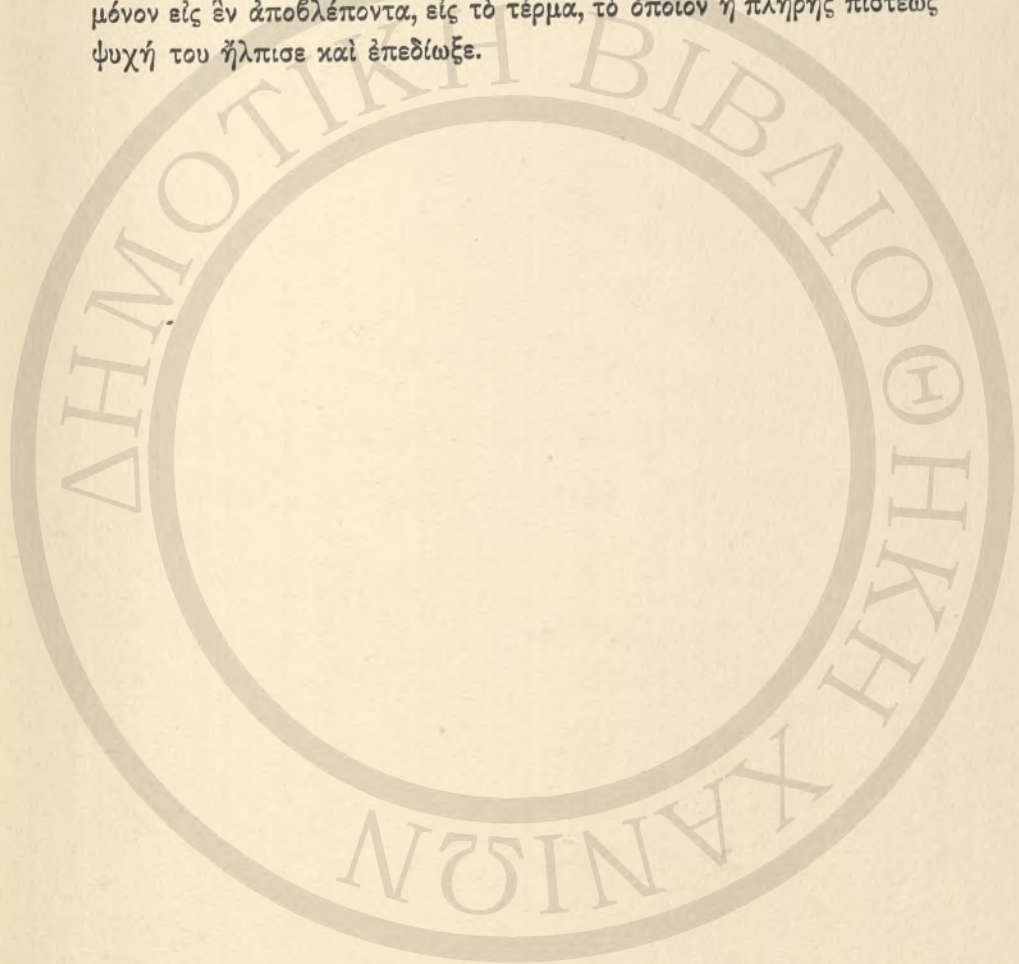
Οἱ Τσουδεροὶ τ' ἀδέλφια του γενναῖοι ἐφανήκαν
φρικτοὺς πολέμους κάμασιν καὶ τὸν ἐκδικηθῆκαν.

Ἦτονε ὁ Γεώργιος πρῶτος στὰ μπαϊράκια
ἔχασε πολλὴν Τουρκιά, ἔκαψε καὶ κονάκια.

Ὁ Ἰωάννης πάντοτε εἶχε στὴ θύμησίν του
τί τοῦλεγ' ὁ ἡγούμενος σὰν ἔβγαιν' ἡ ψυχὴ του.

Κατακλυσμὸν κι' ἀφανισμὸν εἰς τὴν Τουρκιά νὰ κάμνη
Καὶ τοῦ Ρεθύμνου τὰ χωριά ὄλα ἐμπρὸς τὰ βάνει.

τὸν προβάλλοντα ἑαυτὸν ὡς πρότυπον εἰς τοὺς ἄλλους πρὸ παντὸς κινδύνου, πρὸ πάσης στερήσεως, πρὸ οἰουδήποτε κόπου, τὸν ἐγκαρτερουντα ἀγογγύστως καὶ εἰς τὰς σκληροτέρας τῶν δοκιμασιῶν καὶ μόνον εἰς ἕν ἀποβλέποντα, εἰς τὸ τέλος, τὸ ὁποῖον ἢ πλήρης πίστεως ψυχὴ του ἤλπισε καὶ ἐπεδίωξε.



ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΧΑΝΙΩΝ

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ε. ΤΣΟΥΔΕΡΟΣ

(ΣΥΜΒΟΛΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΩΝ ΚΡΗΤΙΚΩΝ ΑΓΩΝΩΝ ΤΟΥ 1821 - 1830)

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΣΟΥΔΕΡΟΣ

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἥρωος Μελχισεδὲκ οἱ Λαμπαῖοι ἐξέλεξαν ἀρχηγόν των τὸν πρεσβύτερον τοῦ ἡγουμένου ἀδελφόν, τὸν Γεώργιον¹. Οὗτος μὴ ὑστερῶν εἰς γενναιότητα τοῦ ἀδελφοῦ, κατὰ πολὺ δὲ ὀρμητικώτερος καὶ πεισματωδέστερος τούτου, καίτοι ἦτο ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ ἐτέρου γενναίου ἀδελφοῦ, τοῦ ἀρματωλοῦ Γιακουμῆ, ὁ ὀργανωτῆς καὶ ἐμφυχωτῆς ὅλων τῶν ἐπαναστατικῶν κινήματων καὶ πάσης ἐν κρυπτῷ καὶ φανερῷ δράσεως κατὰ τῶν Τούρκων, ἐν τούτοις μετριόφρων² ὢν ἐκ φύσεως καὶ ἀναγκωρίζων τὴν ἀναγκαιό-

¹ Τὸ ἐπίθετον τοῦ Γ. Τσουδεροῦ ἀπαντᾷ πολλάκις εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Κρήτης καὶ εἰς ἐπίσημα ἐγγράφα γραμμένο ἀνευ τοῦ ἀρχικοῦ Τ. Ὑπὸ τοῦ Κριτοβουλίδου ἰδίᾳ τὸ ὄνομα τοῦ Γ. Τσουδεροῦ γράφεται σχεδὸν πάντοτε Σουδερός. Οὕτω δὲ ἐπιγράφεται καὶ ἡ ἐν τῷ Ἱστορικῷ καὶ Ἐθνολογικῷ Μουσείῳ ἀνηρτημένη εἰκὼν του. Ἐπίσης ἐνίοτε ἀναγράφεται Τζουδερός ἢ καὶ Σουδεράκης.

² Ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐπαναστάσεως ἐσημειώθη ἡ δρᾶσις αὐτοῦ ὡς ἀναφέρεται ἐν τοῖς ἐξῆς.

«Συγχρόνως δὲ ὁ Ἰσμαήλ Κουντούρης καὶ Γλυμίδης, Ὁθωμανοὶ περίπυστοι ἐπ' ἀνδρεία καὶ τόλμη, μὲ διακοσίους περίπου προέβαινον δι' ἄλλης ὁδοῦ δι' ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν σκοπὸν πεποιθότες ὅτι δύνανται καὶ μόνοι νὰ ἐπιφέρουν τὸν θόρυβον εἰς τοὺς Σφακιανούς καὶ τὸν ὄλεθρον εἰς τοὺς ἤδη ὀπλιζομένους Λαμπαῖους (Ἀγιοδασιλείτας) καὶ Ρεθυμνίους. Ὁ Ρουσσὸς Βουρδουμπᾶς, ὁ Μ. Κουρμούλης, ὁ Γ. Σουδερός, ὁ Πωλογεωργάκης καὶ Μελιδόνης ἦσαν ἔτοιμοι νὰ ἀπαντήσωσιν ἐκείνους καὶ τοὺς προσέβαλον ἰσχυρῶς εἰς τὸν Ἅγιον Ἰωάννην, χωρὶον τῆς ἐπαρχίας Λάμπης, Καυμένον ὀνομαζόμενον. Πεισματώδης ὑπῆρξεν ἐπὶ πολλὰς ὥρας εἰς τὴν πρώτην ἐκείνην σύγκρουσιν ἡ ἀμιλλα ἀνδρῶν γενναίως ἐναντιουμένων ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν καὶ ἐριζόντων φιλοτίμως, τίνες νὰ ὑπερτερήσωσιν, ὡσπερ λέοντες ὤρμησαν οἱ Τούρκοι πολλάκις κατὰ τῶν Ἑλλήνων, τοὺς ὁποίους ἐστοχάσθησαν τὸ πρῶτον νὰ περιφρονήσωσι, καὶ ἐλάμβανον ἤδη τὴν ὑπεροχὴν, ἂν ὁ ἀγέρωχος Κουντούρης δὲν ἐφονεύετο, ἀπροφύλακτος ἐπιτεθεὶς κατὰ ἀντιπάλων περιχαρακωμένον, ὅστινες ταυτοχρόνως ἀντεξώρμησαν κατ' ἐκείνου. ἔπεσον μετ' αὐτοῦ εἴκοσι δύο Τούρκοι, ἐν οἷς καὶ ὁ Γλυμίδης καὶ

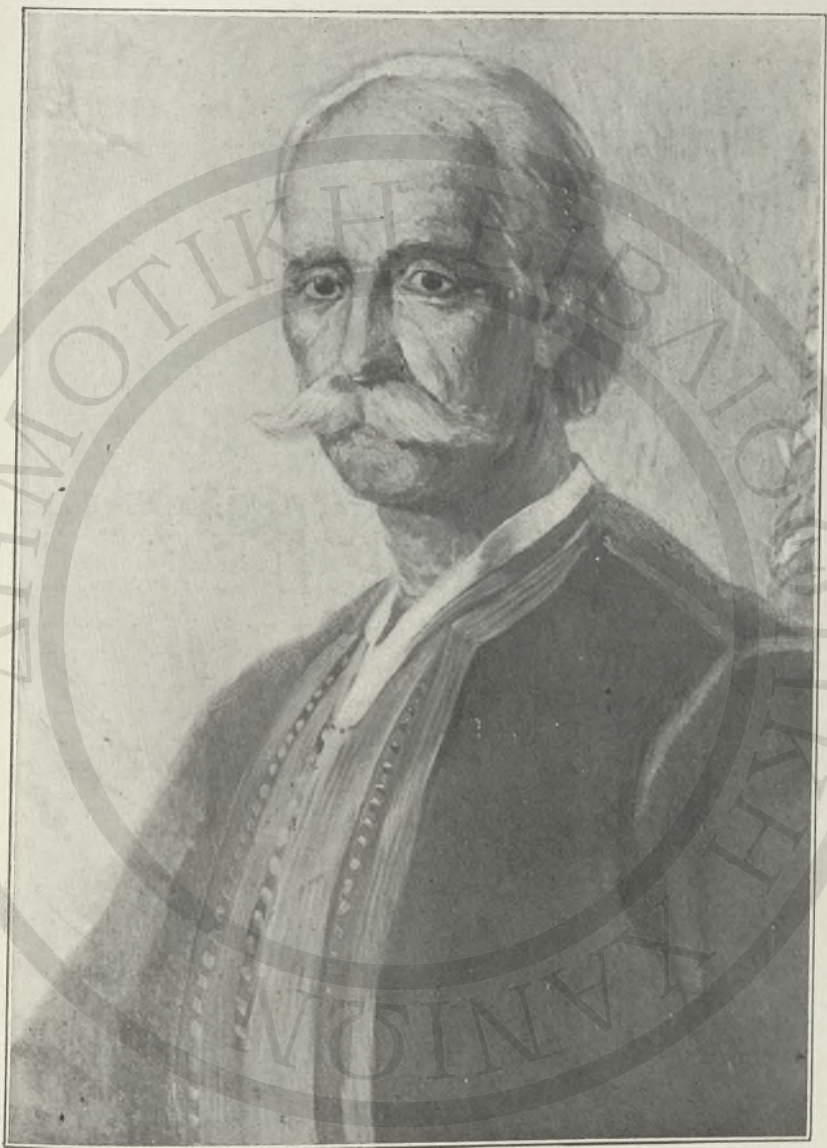
τητα τῆς αἰγλης, ἣν εἶχε περιβληθῆ ὁ νεώτερος αὐτοῦ ἀδελφὸς Μελχισεδέκ, προσεπάθει νὰ δρᾷ πάντοτε ἐκ τοῦ ἀφανοῦς ὧν ὁ πιστὸς καὶ ἀκούρατος συναρχηγὸς τοῦ ἀδελφοῦ του, ἀλλ' οὐδέποτε ἐπιδιώκων νὰ ἀκούεται τι περὶ αὐτοῦ ὡς πρωταγωνιστοῦντος¹.

ἀπώλεσαν δύο σημαίας, τῶν ὁποίων ἐγένοντο κύριοι οἱ στρατιῶται τοῦ Βουρδουμπᾶ καὶ Μελιδόνη. Ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἔπεσον τρεῖς καὶ ἐπληρώθησαν ἑπτὰ. Ὁ θάνατος τοῦ ἀρχηγοῦ διέδωκε τὴν ἀθυμίαν καὶ ἐπήνεγκε παραυτίκα τὴν ὀπισθοδρόμησιν εἰς τοὺς λοιποὺς, τοὺς ὁποῖους ἀδιαφόρησαν οἱ νικηταὶ νὰ καταδιώξωσι περαιτέρω ἀρκεσθέντες εἰς τὴν ἀπώλειαν τοῦ περιβόητου Κουντούρη» [Κ. Κριτοβουλίδης, Ἀπομνημονεῦματα τοῦ περὶ αὐτονομίας τῆς Ἑλλάδος πολέμου τῶν Κρητῶν. Ἀθῆναι 1859, σελ. 23].

Καὶ εἰς προηγούμενον κεφάλαιον.

«Ἀπηγείτο βεβαίως νὰ γνωρισθῶσιν ἐξ ἀρχῆς καὶ ἀρχηγοὶ τῶν ὄπλων καὶ νὰ τάττωνται οἱ στρατιῶται ὑπὸ γνωστὴν σημαίαν ἕκαστος. Καὶ ὡς τοιοῦτοι διωρίσθησαν αἱ ἐφεξῆς. Ὁ μὲν Α. Παναγιώτου, Γ. Δασκαλάκης καὶ Α. Φασούλης, ἔχοντες ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν των τοὺς Ἀνωπολίτας ἅπαντας, ὡφειλον νὰ ἐνωθῶσι μὲ τοὺς Χάληδες εἰς τὸ Θέρισσον καὶ μὲ τὸν Σήψακαν εἰς τὸ Μελιδόνιον καὶ ν' ἀντιπαρατάττωνται ἐναντίον τῶν Τούρκων τῆς Κυθωνίας, ὁ δὲ Α. Πρωτοπαδάκης μὲ τοὺς Σουφιῶτας καὶ Α. Μανουσσογιαννάκης μὲ τοὺς Ἰμβριῶτας νὰ προσβάλωσι τὸν Ἀλιδάκην εἰς τὸ Πρόσνερον καὶ λοιποὺς Τούρκους, τοὺς εὐρισκομένους εἰς τὴν ἐπαρχίαν τοῦ Ἀποκορώνου, ἔχοντες συνεργοὺς τὸν Ἰωάννην Σακίρην ἐκ τῶν Κεφαλάδων, τὸν Γεώργιον Βελεζίνην ἐκ τῶν Ἀλικάμπων καὶ τὸν Γιάνναρην ἐκ τοῦ Προσνέρου. Ὁ Γεώργιος Δεληγιαννάκης καὶ ὁ Πέτρος Μανουσέλης μὲ τοὺς συγχωρίους των, καθὼς καὶ ὁ Γεώργιος Σουδερὸς μὲ τοὺς Λαμπαίους, νὰ κινήθωσι ταυτοχρόνως ἐναντίον τῶν Ρεθυμνίων Τούρκων καὶ νὰ προσλάβωσι βοήθην τὸν Ἰωάννην Δρουλίσκον μὲ ὄσους τῶν Ρεθυμνίων διετήρησαν ὄπλα, ὁ δὲ Ρουσσὸς Βουρδουμπᾶς καὶ Γεώργ. Πωλογιαννάκης, ὁ ὕστερον ἐπικληθεὶς Πωλογιωργάκης, μὲ τοὺς Προσγαλίτας, τοὺς Κωμηθιανοὺς καὶ Μουριῶτας, ὡς καὶ ὁ Μιχαὴλ Κουρμούλης μὲ τοὺς ὑπ' αὐτόν, μεταξὺ τῶν ὁποίων συγκατετάχθη καὶ ὁ Ἄντων. Μελιδόνης, ἀνεδέχθησαν νὰ ἐπιτηρῶσι τὰ κινήματα τῶν κατὰ τὴν Γορτύνην Τούρκων καὶ τῶν ἐξορμώντων ἐκ τοῦ Ἡρακλείου» [Κ. Κριτοβουλίδου, Ἀπομνημονεῦματα τοῦ περὶ αὐτονομίας τῆς Ἑλλάδος πολέμου τῶν Κρητῶν. Ἀθῆναι 1859, σελ. 12].

¹ Ὅτε ἔφθασεν εἰς Κρήτην ὁ γνωστὸς ἀντιπρόσωπος τοῦ Δ. Ὑψηλάντου μᾶλλον ἢ τῆς προσωρινῆς Διοικήσεως τῆς Ἑλλάδος Ἀφεντούλιεφ, εὔρε τόσον περιλάλητα τὰ ἀνδραγαθήματα τοῦ Τσουδεροῦ, ὥστε ἀμέσως μὲν ἀνέδειξεν αὐτὸν τὴν 17 Δεκεμβρίου 1821 ἑκατόνταρχον, τὴν δὲ τετάρτην Ἰουλίου 1822 προεβίβασεν αὐτόν εἰς πεντακοσίαρχον, τὸν μέγιστον στρατιω-



Ο ΣΤΡΑΤΗΓΟΣ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΣΟΥΔΕΡΟΣ

Ἐκ τῆς ἐν τῷ Ἱστορικῷ καὶ Ἐθνολογικῷ Μουσείῳ
ἀνηρτημένης εἰκόνας αὐτοῦ.

τικόν τότε βαθμόν, ὃν ἔδωκεν ὁ Ἄφεντούλιεφ. Ἄλλ' ὁ Τσουδερός δὲν εἶχεν ἀνάγκην οὔτε στρατιωτικοῦ βαθμοῦ οὔτε ἄλλων θωπευμάτων, ἅτινα ἐπεδαφίλευσαν αὐτῷ τῷ ὄντι ἅπαντες οἱ κατὰ καιροὺς διοικηταὶ τῆς Κρήτης, ἵνα ἐκτελέσῃ τὸ καθήκον του. Ὀλίγοι δ' ἐξετέλεσαν αὐτὸ εἰς ὅλην τὴν νῆσον καὶ μετὰ τοσαύτης ἐπιτυχίας, μεθ' ὅσης ὁ Τσουδερός. Ἐπειδὴ δὲ τὰ ἔγγραφα ταῦτα τῶν προβιθασμῶν του, ἅτινα ἐν πρωτοτύπῳ ἐδόθησαν ἡμῖν, καὶ περίεργα εἶναι καὶ πάντα ἀδημοσίεута, παραθέτομεν αὐτὰ ἐνταῦθα.

(Σ. Τ.)

ΠΑΤΕΝΤΑ

(N. 162).

Προβιδάζομεν σήμερον εἰς τὸ ὄφρικιον τοῦ ἑκατοντάρχου τὸν φιλογενέστατον κύριον Γεώργιον Καλλέργην ἀπὸ χωρίον Ἀσωμάτων ὁ ὁποῖος ἔχει χρέος νὰ φυλάττῃ καλῶς τὰ πόστα του, εἰς τὰ ὁποῖα ἤθελε διορισθῆ νὰ ἐπαγρυπνῇ καὶ νὰ προσέχῃ διὰ τῶν ἀνταξίων τῶν ὑποκειμένων του στρατιωτῶν, νὰ προσφέρῃ τὸ ὀφειλόμενον σέβας εἰς τοὺς μεγαλειτέρους του, νὰ φυλάττῃ καλῶς τοὺς σοβαροὺς νόμους τῆς Σεβαστῆς καὶ Κραταισιτάτης ἡμῶν Βασιλείας καὶ νὰ τελειώνῃ προθύμως τὰς προσταγὰς, τὰς ὁποίας κατὰ καιρὸν ἤθελε λάβει παρ' ἡμῶν, διὰ νὰ μὴν παιδευθῆ ὁ ἴδιος ὕστερον κατὰ τὴν διαταγὴν τῶν ἱερῶν νόμων, προστάζομεν δὲ καὶ τοὺς ὑποκειμένους του νὰ τὸν σέβωνται καὶ νὰ τὸν ὑπακούωσιν διὰ νὰ ἔχωσι καὶ αὐτοὶ τὴν εὐνοϊάν μας.

Λουτρὸν 17 Δεκεμβρίου 1821

Ὁ Ἀρχιστράτηγος τῆς Κρήτης
Μιχ. Κομνηνὸς Ἀφεντούλιεφ

(Τ. Σ.)

Ἀπαράλλακτον τῷ πρωτοτύπῳ καὶ τῷ εὐρισκομένῳ ἀντιγράφῳ εἰς τὸν φάκελλον τῆς Μνημονείας ὑπ' ἀριθ. 406 εἰσερχομένων.

Τῇ 19 Αὐγούστου 1833

Ὁ Δημόσιος Μνήμων Ναυπλίου
Η. Ι. Παπαδόπουλος

(Τ. Σ.)

ΠΑΤΕΝΤΑ

ἀριθ. 12.

Τὸν εὐγενέστατον Κύριον Γεώργιον Τσουδερόν διὰ τὰς λαμπρὰς καὶ ἀξίας ἐκδουλεύσεις καὶ ἀνδραγαθήματα, ὅπου ἔως τώρα εἰς τὸν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος ἱερὸν ἀγῶνα ἐπραξε προβιδάζομεν εἰς τὸν βαθμὸν καὶ ἀξίωμα τοῦ πενταχοσιάρχου καὶ ὡς τοιοῦτον τὸν γνωρίζομεν τοῖς πᾶσιν, τοῖς τε ἡμετέροις πατριώταις καὶ πᾶσιν ἀπλῶς τοῖς φιλάτοις ἔλλησιν, ὅπου κατὰ περίστασιν ἤθελον εὐρεθῆ διὰ νὰ ἀπολαμβάνῃ τὰς ὀφειλομένης τιμᾶς καὶ εὐχαριστήσεις παρὰ πάντων καὶ διὰ νὰ γνωρίζεται εἰς ὅλους ἢ ἀνδρεία καὶ τὰ ἥρωικά του κατορθώματα. Ἐπὶ τούτῳ γάρ καὶ τῷ δίδεται ἡ παροῦσα μας εἰς ἔνδειξιν τῆς γενομένης του ἐκδουλεύσεως.

Με τὴν διακρίνουσαν αὐτὸν φρόνησιν ἔκρινεν ἀνάγκαίαν τὴν ἐπαύξεισιν τῆς φήμης καὶ τοῦ κύρους τοῦ ἀδελφοῦ του, πολλάκις δὲ ἐν τῇ θαυμαστῇ του μετριοφροσύνῃ ἀπέδιδε πᾶσαν δρᾶσιν, δι' ἣν ἐσεμνύετο τὸ σῶμα τῶν Λαμπαίων, εἰς μόνην τὴν ἀξίαν τοῦ ἀδελφοῦ του, ἐνῶ, ὡς ἀπεδείχθη εἰς τοὺς μετέπειτα σκληροὺς καὶ ἥρωικούς του ἀγῶνας, τὸ δίκαιον ἐπέβαλλε τὴν συμμετοχὴν του καὶ εἰς τὴν δόξαν τοῦ ἀδελφοῦ του, τὴν κτηθεῖσαν εἰς τὰς πρὸ τοῦ 1823 μάχας, κατ' ἴσην μοῖραν.

Ὁ θάνατος ὁ τόσοσιν πρόωρος τοῦ ἐξαιρετικοῦ Μελχισεδέκ συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ γνωρισῇ ὁ Κρητικὸς λαὸς καὶ ἓνα εἰσέτι ἐξαιρετικὸν ἄνδρα, ἀνήκοντα εἰς τὴν αὐτὴν ἔντιμον οἰκογένειαν, εἰς ἣν ἡ Κρήτη ὀφείλει ἀρκετὸν ποσοστὸν τῶν δοξασμένων τροπαίων της.

Καθὼς ὁ Γεώργιος παρηκολούθει καὶ συνέδραμεν εἰς τὸ πατριωκὸν του ἔργον τὸν ἀδελφὸν Μελχισεδέκ, οὕτω καὶ ὁ Ἰωάννης, πιστὸς

Διορίζεται δὲ αὐτὸς ὁ Κύριος Πεντακοσίάρχος Γεώργιος Τσουδερός ἐν ὄσῳ εὐρίσκειται εἰς αὐτὴν τὴν δούλευσιν νὰ εἶνε εὐπειθής εἰς τὸν ἀρχηγὸν καὶ ἀνώτερόν του νὰ φυλάττη κάθε εὐταξία εἰς τὰ κινήματά του, νὰ φυλάττη καλῶς τὰ πόστα εἰς τὰ ὅποια ἤθελε διορισθῆ διὰ νὰ τιμηθῇ ἐν καιρῷ ἀπὸ τὴν σεβαστὴν καὶ ἱεράν μας Πατρίδα κατ' ἀξίαν τῆς ἀγαθῆς καὶ ἀνδρείας του ἐκδουλεύσεως.

Τῆ 4 Ἰουλίου 1822 Πρόσνερον

Ὁ Γενικὸς Ἐπαρχος τῆς Κρήτης

Μιχ. Κομνηνὸς Ἀφεντούλιεφ

Ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς

(Τ. Σ.) Ν. Οἰκονόμου

Ὁ Φροντιστὴς τοῦ Πολέμου

Θεοχάρης Μνήμων Κουγιουμτζόγλου

Ἀπαράλλακτον τῷ Πρωτοτύπῳ καὶ τῷ εὐρισκομένῳ εἰς τὸν φάκελλον τῆς Μνημονείας ὑπ' ἀριθ. 407 τῶν εἰσερχομένων.

Τῆ 19 Αὐγούστου 1833

Ὁ Δημόσιος Μνήμων Ναυπλίου Η. Ι. Παπαδόπουλος.

Εἰς τὸ πρῶτον ἔγγραφον καταφαίνεται ἀσθενὴς προσπάθεια τοῦ Τσουδεροῦ, ὅπως ἀνακτήσῃ τὸ παλαιὸν οἰκογενειακὸν ἐπίθετον τοῦ Καλλέργη.

παραστάτης καὶ ἀχώριστος συμμαχητῆς τοῦ ἀδελφοῦ του καθ' ὄλον τὸ μακρὸν διάστημα τῆς ἀρχηγίας καὶ στραταρχίας του, δὲν τὸν ἐγκατέλειψεν οὔτε μίαν κἄν ἡμέραν, ἀλλὰ, σύντροφος ἀκλόνητος, ἐφρόντιζε νὰ διευκολύνη τὸ ἔργον τῆς ἀρχηγίας τοῦ ἀδελφοῦ πολλάκις ἐπεμβαίνων μεταξὺ τοῦ αὐστηροτάτου καὶ πολλάκις ὤμου εἰς τὰς περὶ πειθαρχίας ἀξιώσεις του ἀπὸ τοὺς ἀτιθάσους, συχνὰ δὲ καὶ εὐκόλως ἀπογοητευομένους ὀπλίτας του. Ἡ τετιμημένη αὐτῆ οικογένεια ἤθελε νὰ ἔχη πάντοτε παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ ἀρχηγοῦ ἔτοιμον ἓνα ἀδελφόν, διὰ νὰ τὸν ἀντικαταστήσῃ ἐν περιπτώσει, καθ' ἣν ἐπιπτεν ἐπὶ τοῦ πεδίου, καὶ νὰ συνεχίσῃ ἄνευ καὶ τῆς ἐλαχίστης διακοπῆς τὸ ἐθνικὸν ἔργον, τὸ ὁποῖον ἀνέθηκεν εἰς τὴν οικογένειάν των ἢ ἀνωτέρα καὶ ἢ βαθυτέρα ἀντίληψις τῶν πρὸς τὴν πατρίδα καθηκόντων, κληροδοτηθέντων ἀπὸ μακρῶν αἰώνων ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν μέχρι τῶν Τσουδερῶν τούτων.

Ὁ Γεώργιος Τσουδερός, ὁ πρεσβύτερος τῶν ἀδελφῶν, γεννηθεὶς τὸ 1858, εὐθύς ἐξ ἀρχῆς δὲ ἀνατραφεὶς μὲ τὰς παραδόσεις τῆς ἐξαιρετικῆς οικογενείας του, ἠσθάνετο μίσος κατὰ τῶν Τούρκων. Οὗτος ὄχι μόνον παρημπόδισε τὸν νεώτερον ἀδελφόν, τὸν Γιακουμῆν, ἀπὸ τὸν ἐπικίνδυνον λόγῳ τῶν ἐπιζημιῶν οἰκονομικῶν συνεπειῶν, ἃς συνεπέφερον ἢ κατὰ τῶν Τούρκων δρᾶσίς του καθ' ὄλοκλήρου τῆς οικογενείας του, ἀρματωλικὸν βίον, ἀλλ' ὑπῆρξεν ὁ χειραγωγὸς καὶ καθοδηγητῆς τούτου συμπράττων πολλάκις ἐν κρυπτῷ μετ' αὐτοῦ πρὸς τιμωρίαν Τουρκικῶν ἀγριοτήτων. Ἄν ἦτο ἠναγκασμένος νὰ δρᾷ ἐν κρυπτῷ καὶ νὰ καταστέλλῃ τὴν πρὸς ἐλευθέραν δρᾶσιν ἰδίαν ἐπιθυμίαν, διαρκῶς ἐπαυξανομένην ἀπὸ τὸ ἀκόμητον μίσος, τὸ ὁποῖον ἔτρεφε κατὰ τῶν Τούρκων, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ἀναγκασθεὶς νὰ ὑπανδρευθῇ νεαρῶτατος δὲν ἠδύνατο νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν οικογένειαν αὐτοῦ ἀπροστάτευτον εἰς τὴν διάκρισιν τῶν Τούρκων, δὲν ἦτο δὲ καὶ δυνατὸν νὰ εὔρη τότε εἰς αὐτὴν ἀσφαλές τι καταφύγιον ἐξασφαλίζον ἀπὸ τὰς προσβολὰς τῶν Τούρκων. Διὰ τοῦτο ἐνεκαρτέ-

ρει καὶ ὑπέμενε περιμένων τὴν κατάλληλον στιγμήν, ἣ ὁποία καὶ τοῦ ἐδόθη, ὅταν ἦτο πενήκοντα τριῶν ἐτῶν. Μὲ τὴν ἔκρηξιν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ κατὰ τὴν μάχην τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τὸ ἐκχειρίσαν αὐτοῦ μίσος ἐξεδηλώθη ἄγριον. Κατ' αὐτὴν, ὡς λέγεται, ἰδιοχείρως ἐφόνευσεν ἑπτὰ Τούρκους διψῶν νὰ ἐκδικηθῆ ἔν μιᾷ μόνον ὥρᾳ τὰ μαρτύρια, τὰ ὁποῖα ἡ ψυχὴ του ὑπέστη κατὰ τὰ ἔτη τῆς ζωῆς του ὀλοκλήρου, τοῦτο δὲ ἀκριβῶς τὸν ἔκαμε νὰ περιφρονῇ τὴν σκύλευσιν τῶν νεκρῶν Τούρκων ἐνδιαφερόμενος μόνον διὰ τὴν συλλογὴν τῶν ὄπλων καὶ τῶν φυσιγγίων αὐτῶν. Εἰς τινὰ δὲ παρατηρήσαντα αὐτῷ ὅτι:

— Μόνον φυσεκλίγια εἶχανε οἱ σκοτωμένοι σου; Κιανένας δὲν εἶχεν ἀσημένια ἢ χρυσᾶ ἄρματα;

— Εἶχανε ὅλοι ντως καὶ χρυσᾶ κι' ἀσημένια μπιστολομάχαιρα, μὰ ἐγὼ πῆρα μόνο τὰ φυσέκια, ποῦ θὰ μᾶσε χρειαστοῦνε ὀλωνῶ μας σὰ θὰ τελέφουνε τὰ δικά μας, καὶ τουφέκια γιὰ ν' ἄρματώσω κείνους ποῦ δὲν ἔχουνε. Ἄν εἶναι γιὰ χρυσὸς κι' ἀσημένιες μπιστόλες, θὰ βρῶ κι' αὔριο σ' ἄλλο καυγά.

Ἡ μάχη τοῦ Καῦμένου, τῆς ὁποίας οἱ μεγαλύτεροι συντελεσταὶ ἦσαν ὁ Μελχισεδὲκ καὶ ὁ Γεώργιος Τσουδερός, ἦτο ἡ πρώτη Ἑλληνικὴ νίκη, ἣ ὁποία ἐξαρθεῖσα καταλλήλως καὶ τονωθεῖσα διὰ τῆς ἀπωλείας τόσων Τούρκων καὶ δύο Τουρκικῶν σημαίων, τὰς ὁποίας ἤρπασαν οἱ Ἕλληνες μαχηταὶ εἰς τὴν περὶ τὸν Ἰσμαήλ ἀγῶν Κουντούρην πάλην, ἀνεπτέρωσε τὰς ἐλπίδας τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐνεψύχωσεν ὅλους γενικῶς τοὺς ἐπαναστάτας, πρὸς οὓς ἔφθασε ταχεῖα ἡ φήμη τῆς νίκης.

Μετὰ τὴν μάχην τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου ὁ Γεώργιος Τσουδερός, ὡς εἶδομεν προηγουμένως, σπεύδει εἰς Σπήλι μετὰ τοῦ Μελχισεδὲκ ἐναντίον τοῦ Δελῆ Μουσταφᾶ, τὸν ὁποῖον συλλαμβάνουν κατατροπώσαντες καὶ καταστρέφαντες τὸ ἐκ τριακοσίων Ἀμπαδιωτῶν ἀποτελούμενον ἄγριον σῶμά του. Κατὰ τὴν μάχην αὐτὴν ἐπέδειξε τὴν

διαρκῶς τοῦ λοιποῦ ἀποδεικνυομένην ὀρμητικὴν γενναιοτήτά του περιφρονῶν κάποτε μέχρις ἀφροσύνης τὸν θάνατον.

Μετὰ καὶ τὴν νέαν ταύτην νίκην, ἐλθοῦσαν τρεῖς ἡμέρας μετὰ τὴν πρώτην, ὁ Γεώργιος Τσουδερὸς ἐκκινεῖ ἐξ Ἁγίου Βασιλείου καὶ περιτρέχων κατὰ πλάτος τὸν νομὸν Ρεθύμνης ἐξεγείρει τοὺς Χριστιανούς, οἱ ὅποιοι σπεύδουν νὰ προμηθευθοῦν ὄπλα μὲ κάθε θυσίαν. Ἐκ τῶν ἀόπλων ἄλλοι ἀγοράζουν ἀντὶ ἀμυθῆτων τιμῶν ὄπλα καὶ πυρίτιδα, ἄλλοι δὲ παρακολουθοῦν ὡς μαγκουροφόροι τοὺς ἐπαναστάτας περιμένοντες τὴν σύναψιν μαχῶν διὰ νὰ σκυλεύσουν τοὺς ἐχθροὺς καὶ μεταβληθῶσιν εἰς ὄπλοφόρους.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ Ἰουλίου ἀρχὰς Αὐγούστου ὁ Τσουδερὸς μὲ τοὺς ἀτρομήτους Δαμπαλοὺς εὐρίσκεται μετὰ τῶν Α. Πρωτοπαπαδάκη, Ρ. Βουρδουμπᾶ, Π. Μανουσέλη, Ἄντων. Μανουσουγιάννη, Ρουστικιανοῦ, Σήφακα, Ι. Χάλη, Πωλογιωργάκη, Γ. Δεληγιαννάκη περὶ τὰ χωρία Κάστελλον, Κουρνᾶν καὶ Πάτημα. Πάντες οὗτοι συμποσούμενοι εἰς τρεῖς χιλιάδας περίπου ὄπλοφόρους ἐπερίμεναν τὴν κατάστροφον τοῦ σχεδίου ἐπιθέσεως καὶ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ κατάτμησιν τῶν ἐχθρικῶν δυνάμεων, ἣ ὅποια δὲν ἐβράδυνε νὰ σημειωθῇ, ὅποτε ἤρξαντο περιτρέχοντες τὸν Ἀποκόρωνα μέχρι Ρεθύμνης ἀναγκάσαντες τοὺς Τούρκους νὰ κλεισθῶσιν εἰς τὸ φρούριον τῆς Ρεθύμνης καὶ εὐκόλως ἐπιτυχόντες τὴν ἀναζωπύρησιν τῶν πολυειδῶς τυραννηθέντων καὶ πυρποληθέντων χριστιανικῶν χωρίων. Εἰς τὴν δύναμιν τὴν ὑπὸ τοῦ Γ. Τσουδεροῦ καὶ τινῶν τῶν προαναφερθέντων εἶχε προστεθῆ ἤδη καὶ ὁ Χατζῆς Γεώργιος, ὁ Ἰωάννης Δρουλίσκος, καὶ ὁ ἐκ Καρῶν Φραγκούλης, πάντες δὲ οὗτοι ἐνεργοῦντες παντοειδεῖς ἐνέδρας εἰς διάφορα σημεῖα εἶχον κατατάραι τοὺς εἰς τὸ Ρέθυμνον Τούρκους εἰς τοιοῦτον σημεῖον, ὥστε τοῦ λοιποῦ δὲν ἐτόλμων οὗτοι νὰ ἐξέρχωνται τοῦ φρουρίου.

Ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ τῆς ἀφίξεως ἐπισήμου τῆς Ἑλλάδος διοικητοῦ, ἀντιπροσώπου τοῦ Δημητρίου Ὑψηλάντου, ἀναγγελθέντος ὡς τοιοῦτου

τοῦ Μιχ. Κομνηνοῦ Ἀφεντούλιεφ, ὁ ἐπαναστατικὸς ἀγὼν ἐνετάθη, ὁ δὲ Τσουδερὸς μετὰ τοῦ Πρωτοπαπαδάκη καὶ Βουρδουμπᾶ ἐξεστράτευσαν πρὸς τ' ἀνατολικώτερα, ὅπου αἱ ἀνάγκαι τοῦ ἀγῶνος ἀπήτουν¹.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Γετιμαλῆ ἐν τῇ μονῇ τοῦ Ἀρκαδίου χάρις εἰς τὸ στρατήγημα τοῦ Γ. Δεληγιαννάκη, ὁ ὁποῖος εἶχε τὴν ἀτυχίαν εἰς τὴν ἀγρίαν ἐκείνην συμπλοκὴν σῶμα πρὸς σῶμα νὰ χάσῃ τὸν ἐπίσης ἡρωϊκὸν ἀδελφόν του Ἰωάννην, οἱ Τοῦρκοι βαρέως φέροντες τὴν πανωλεθρίαν των παρὰ τῶν Χριστιανῶν καὶ φρυάττοντες ἐξεστράτευσαν κατὰ τῶν εἰς θέσιν Ἀκόνια συγκεντρωμένων ἐπαναστατῶν ὑπὸ τοὺς τρεῖς ἀνωτέρω ἀρχηγούς. Δύο χιλιάδες Τοῦρκοι ὑπὸ τὸν περίφημον καὶ αἰμοδόρον γιαννίτσαρον Ντεμιραλῆν ἐπετέθησαν κατὰ τοῦ Τσουδεροῦ, Βουρδουμπᾶ, Μανουσέλη, συγκροτηθείσης δὲ πεισματωδεστάτης μάχης καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ἡμέρας, αἰφνης πίπτει ὁ Ντεμιραλῆς, οἱ δὲ Τοῦρκοι τρέπονται εἰς ἐπονείδιστον φυγὴν ἀφήσαντες ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης περὶ τοὺς ἑκατὸν νεκρούς, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὸν αἰμοδόρον γιαννίτσαρον.

Εὐθὺς μετ' ὀλίγον ὁ Γεώργιος Τσουδερὸς σπεύδει εἰς Ἀμάρι, ὅπου οἱ Τοῦρκοι τοῦ Ἡρακλείου περὶ τὰς τέσσαρας χιλιάδας προσπαθοῦντες νὰ προλάβωσι τὴν ἐπέκτασιν τῆς ἐπαναστάσεως πρὸς τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας ἢ τὴν ἀναζωπύρησιν τῶν μέχρι τότε ἐξεγερθέντων ὄρεινῶν τμημάτων εἶχον διαβῆ τὴν κάτω Μεσσαρᾶν μέχρι Τυμπακίου καὶ ἀνελθόντες εἰς Ἀμάρι ὑπὸ τὸν περίφημον Μπαϊρακαγασῆν Τσιλιβοδάμπασην προσεπάθουν πλήττοντες τοὺς ἐν Ἀμαρίῳ ἐπαναστάτας νὰ ἐπιφέρωσι σοβαρὸν ἀντιπερισπασμὸν εἰς τὴν ἐπεκτεινομένην ἐπανάστασιν. Οὕτως οἱ μὲν Τοῦρκοι ἦσαν ὀχυρωμένοι εἰς Βαθειανὸν², Ἀγ. Παρασκευήν, Φουρφουρᾶν καὶ Βυζάρι, οἱ

¹ Ἱστορία Ψυλλάκη, σελ. 412.

² «Ἐστρεψαν λοιπὸν τὰ νῶτα καὶ οἱ ἀνδρεῖοι Ἀμπαδιῶται εἰς τοὺς ἀντιπάλους των, ἄλλοι δὲ καταδιωχθέντες εἰς τὰ ὄρη ὑπὸ τῶν συνεπαρχιωτῶν αὐτῶν μάλιστα, κατεστράφησαν οἱ πλεῖστοι, ἐπὶ δὲ Ἑλληγες ἐφονεύθησαν

δὲ Χριστιανοὶ περὶ τὸν Μέρωνα, Μοναστηράκι, Νεὺς Ἀμάρι περὶ τὰς δύο χιλιάδας. Κατὰ τὴν πεισματώδη ἐκείνην μάχην, καθ' ἣν ὁ Γεώργιος καὶ Ἰωάννης Τσουδερὸς ἔδειξαν ἀπαράμιλλον ἀνδρείαν, ἐφονεύθησαν καὶ ἐπνίγησαν περὶ τοὺς τριακοσίους Τούρκους. Δυστυχῶς ἡ νίκη αὕτη ἐπέπρωτο νὰ μὴ συνεχισθῇ λόγῳ ἔριδος μεταξὺ τοῦ γενικοῦ ἀρχηγοῦ Βουρδουμπᾶ καὶ τοῦ πεντακοσιάρχου Μελιδῶνη καὶ τοῦ φόνου τοῦ δευτέρου, ὅποτε δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προληφθῇ ἡ διάλυσις τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοπέδου τοῦ Ἀμαρίου παρ' ὅλας τὰς συμβουλὰς καὶ παρακλήσεις τοῦ Τσουδεροῦ καὶ τῶν ὑπ' αὐτὸν ὀπλαρχηγῶν, οἱ ὅποιοι δὲν ἤθελον νὰ ἀφήσουν τὸν Τσιλιβὸν κύριον τῆς ἐπαρχίας Ἀμαρίου, ὅπερ δυστυχῶς δὲν κατωρθώθη μέχρι τέλους, ἀποχωρησάντων τῶν πλείστων τῶν σωμάτων.

Πλὴν ὁ Γεώργιος Τσουδερὸς παρὰ τὰς ἀψιμαχίας πρὸς τοὺς Τούρκους τοῦ φρουρίου, παρὰ τὰς συνεχεῖς ἀνὰ τὰς ἐπαρχίας Ρεθύμνης πορείας του πρὸς ἐμφύχωσιν τῶν Χριστιανῶν καὶ τοὺς κινδύ-

περὶ τὸ Βαθιακὸν καὶ ἐτραυματίσθησαν ἐννιά, λαφυραγωγήσαντες δὲ καὶ κατακαύσαντες τὰ χωρία τῶν ἐφιλονίκου ἐπὶ τινὰς ἡμέρας, ἂν ἔπρεπε νὰ προχωρήσωσι πρῶτα εἰς Αὐλοπόταμον ἢ εἰς Γορτύνην, τῆς ὁποίας οἱ Τούρκοι, ἀφοῦ ἀπωλέσθη ἡδὴ τὸ προπύργιον τῶν ἢ Ἀμπαδιά, ἐπρόσμεναν τὴν ἐκεῖσε εἰσβολὴν τοῦ Κουρμούλη μετὰ τῶν λοιπῶν.

» Ἐν τούτοις χίλιοι πεντακόσιοι περίπου Τούρκοι ἐξῆλθον τῆς Ρεθύμνης περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ἰουλίου, καὶ ἄθροοι ὤδυσαν ἐναντίον τῶν Καλλικρατιανῶν. Εἶχον δὲ κάμει ἀπόφασιν, ὡς λέγεται, ἀφοῦ καταστρέψωσι τούτους, νὰ τραπῶσι παραυτίκα καὶ εἰς τὴν καταστροφὴν τῶν Λαμπαίων. Διότι οἰκοῦντες καὶ οὗτοι ὀρεινὴν μᾶλλον ἐπαρχίαν ἐπροξένουν τὸν αὐτὸν φόβον εἰς τοὺς Ρεθυμνίους, ὡς καὶ οἱ Σφακιανοὶ καὶ οἱ ὀρεινοὶ τῆς Κυδωνίας εἰς τοὺς ἐν τοῖς Χανίοις. Ὁ Π. Μανουσέλης ὅμως μετὰ τοὺς Καλλικρατιανοὺς, ὁ Τσουδερὸς μετὰ τοὺς Λαμπαίους, ὁ Σηφοδασκαλάκης μετὰ τοὺς Ἀσφεδιώτας, ὁ Γ. Δεληγιαννάκης καὶ ὁ Πρωτοπαπαδάκης μετὰ τοὺς Σκυφιώτας καὶ μέρος Ἀποκορωνιωτῶν, ὁμοίως καὶ ὁ Δρουλίσκος μετὰ τοὺς ὀπλοφορήσαντας Ρεθυμνίους καὶ ὁ Φραγκούλης Καριανὸς παρεστάθησαν τὸ πρῶτον ἰσχυροὶ ἀντίπαλοι τῶν Τούρκων, μετὰ τοὺς ὁποίους ἔλαβον μέρος καὶ οἱ ἐκ τῆς Ἀμπαλοῦ διὰς ἐπιστραφέντες ἐκ τῶν ὀπλαρχηγῶν τινες, οἷον ὁ Πωλογιωργάκης καὶ ὁ Μελιδῶνης» [Κ. Κριτοβουλίδου, «Ἀπομνημονεύματα τοῦ περὶ αὐτονομίας τῆς Ἑλλάδος πολέμου τῶν Κρητῶν». Ἀθῆναι 1859, σελ. 30].

νους, οὓς διέτρεχεν, ὧν ὁ σοβαρώτερος ὑπῆρξε τὴν 14^{ην} Ἀπριλίου 1822 τὴν ἡμέραν τῆς ὑπὸ τοῦ Βαλέστρα σχεδιασθείσης ἐπιθέσεως¹ κατὰ τοῦ φρουρίου Ρεθύμνης², ὁπότε αὐτὸς καὶ ὁ Πωλογιωργάκης

¹ Κακῶς ὁ βιογράφος τοῦ Τσουδεροῦ εἰς τὸ ἔργον του «Βιογραφία Τσουδερῶν ἢ Καλλεργῶν» ἀναφέρων τὰς δύο μοναδικὰς ἀποτυχίας τοῦ Γεωργίου Τσουδεροῦ καταλογίζει εἰς βάρος τούτου καὶ τοῦ Πωλογιωργάκη ἀποτυχίαν, ἐνῶ, ὡς ἱστορικῶς εἶναι ἐξηκριθωμένον, ἡ ἀτυχία τοῦ σχεδίου Βαλέστρα ὀφείλεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὰς ἔριδας περὶ λείας τῶν στρατιωτῶν τοῦ Πρωτοπαπαδάκη καὶ τὸ δυσσυμβίβαστον καὶ ζηλότυπον καὶ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου Πρωτοπαπαδάκη.

² Ὡς ἐκ περισσοῦ τὸ κατωτέρω ἔγγραφον ἀπευθύνεται παρὰ τοῦ Ἀφεντούλιεφ πρὸς τὸν Γ. Τσουδερόν, γνωστῆς οὔσης τῆς περισκέψεώς του καὶ τῆς διαρκοῦς μεσολαβήσεώς του, ὅπως φέρη τὴν μεταξὺ τῶν συμπολεμιστῶν σύμπτωσιαν. Πλὴν ἴσως διὰ νὰ μὴ ἐξαφθῶσι διὰ τὰς δεδομένας συμβουλάς σύμπτωσις οἱ μόλις ὁμονοήσαντες, ἀναφέρει ὀνομαστικῶς τὸν μόνον μὴ ὑπεύθυνον εἰς τὰς ἐμφυλίους ἔριδας ἔχων πεποιθήσιν ὅτι ὁ συνετὸς αὐτὸς ἀνὴρ δὲν θὰ ἐξήπτετο, διότι θὰ κατενόει ὅτι τὸ ἔγγραφον δὲν ὑπενόει ποσῶς τοῦτον.

Προσωρινὴ Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος

Ὁ Ἀρμοστής τῆς Ν. Κρήτης

Πρὸς τὸν Καπετὰν Γεώργιον Τσουδερόν καὶ λοιποὺς Καπετανέους τοῦ Καστελλίου τοῦ Ἀγίου Βασιλείου.

Τὸ ἀπὸ τῆς 17 τοῦ παρόντος γράμμα σας ἐλάβομεν εἰς ἀπόκρισιν τοῦ ὁποίου σᾶς λέγομεν, ὅτι ἔχομεν εὐχαρίστησιν ὅπου ἐγνωρίσατε τὸ σφάλμα σας, καὶ τώρα εἴσθε πρόθυμοι νὰ διαφωτίσετε τὴν πατρίδα σας μέχρι θανάτου, ἄμποτες νὰ εἴσθε πάντοτε σταθεροὶ εἰς τὴν τοιαύτην σας ἀπόφασιν καὶ τότε μετὰ τὴν βοήθειαν τοῦ Ἀγίου Θεοῦ, θέλει διαφυλαχθῆτε ἀπὸ τὴν τυραννίαν τῶν ἐχθρῶν. Ἡμεῖς δὲν θέλει ἐλλείψομεν ἐκ μέρους μας νὰ σᾶς κάμωμεν ὅλην τὴν δυνατὴν βοήθειαν, κατὰ τὸ παρὸν δὲν ἔχομεν κανένα καράβι τυρὶ νὰ σᾶς στέλλῃ, καθὼς εἴχατε τὸ καλοκαίρι ἐκεῖνο ὅπου σᾶς ἐστείλαμεν εἰς τὴν Ἀγίαν Γαλήνην, τὸ ὅποσον τυρὶ τῆς Πατρίδος ἀρνούσατε χωρὶς καμμίαν ὀφέλειαν, ἢ Πατρίδα μ' ὅλον τοῦτο δὲν θέλει. Σᾶς παραβλέψῃ, ἀλλ' εὐθὺς ὅπου ἀγοράσωμεν τυρὶ θέλει ἔχετε καὶ σεῖς καὶ θέλω σᾶς κάμωμεν ὅτι ἄλλην βοήθειαν δυνηθῶμεν. Ζητῶ ὅμως ἀπὸ λόγου σας νὰ εἴσθε ὅλοι οἱ καπετάνιοι ὁμονοιασμένοι καὶ ἀγαπημένοι βοηθοῦντες ὁ ἕνας τὸν ἄλλον καὶ ἐλπίζομεν νὰ ἔλθῃ καὶ ἡμεῖς ὀγλύγορα εἰς βοήθειά σας. Σᾶς δίδωμεν δὲ καὶ τὴν εὐχάριστον εἶδησιν ὅτι προχθὲς ἐλάβομεν

ἐδέχθησαν δλόκληρον τὴν ἐπίθεσιν τῶν πανστρατιᾶ ἐξεληθόντων Τούρκων τῆς Ρεθύμνης σχόντες πολλοὺς τραυματίας καὶ περὶ τοὺς τριάκοντα νεκρούς, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὸν υἱὸν τοῦ Τσουδεροῦ Ἐμμανουήλ, τὸ δὲ σῶμα Βαλέστρα περὶ τοὺς ὄγδοήκοντα καὶ αὐτὸν τὸν ἀρχηγὸν αἰχμάλωτον.

Παρ' ὅλας τὰς ψυχικὰς καὶ σωματικὰς δοκιμασίας αὐτὸς ἐγκαρτερῶν εἰς τοὺς κόπους καὶ τὰς στερήσεις δὲν ἠδύνατο νὰ μὴ γνωρίζῃ εἰς ἑαυτὸν τὸ καθήκον νὰ ἐνισχύσῃ καὶ τοὺς ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς ἐπαρχίαις Χριστιανούς. Οὗτοι πιεζόμενοι σκληρότερον ὢλων τῶν ἄλλων Κρητῶν λόγῳ τοῦ πεδινοῦ τῶν θέσεων αὐτῶν καὶ στερούμενοι ὄπλων καὶ ἐπαρκῶν πολεμοφοδίων προσεπάθουν φονεύοντες μὲ βέργες «χουρχοῦδες» τοὺς μεμονωμένους Τούρκους νὰ ὀπλίζωνται. Πρὸς τούτους ὁ ἀρηγεῖλος καὶ ἐξαιρετικὸς τὸ φρόνημα ἀνὴρ ἔσπευσε κομίζων βοήθειαν πείσας καὶ πολλοὺς ἄλλους τῶν δυτικῶν ἀρχηγῶν νὰ τὸν ἀκολουθήσουν καὶ ἐνωθέντες μετὰ τῶν Κουρμούληδων καὶ τοῦ Ζερβουδάκη ἐπιτίθενται κατὰ τῶν Τούρκων εἰς Τυμπάκι παρὰ τὸ διὰ τοὺς Τούρκους εὐνοϊκὸν τῶν θέσεων. Συγκεντρουμένων καὶ ἄλλων ὅλον ἐν Χριστιανῶν περὶ τοὺς γενναίους τούτους μαχητάς, μεταξὺ τῶν ὁποίων οἱ ἥρωϊκοὶ Κουρμούληδες, Ἐωπατέρας, Κόρακας, Μαλικιούτης, αἱ ἐπιθέσεις ἐσυνεχίζοντο, μέχρις ὅτου κατόπιν ὀλιγο-

γράμματα ἀπὸ τὴν Ἐθνικὴν Διοίκησιν καὶ μᾶς γράφουν ὅτι καταγίνεται νὰ στείλῃ ἐδῶ μίαν ἱκανὴν βοήθειαν, διὰ τοῦτο εἶναι ἀνάγκη νὰ κάμωμεν κάθε τρόπον νὰ εἴμεθα ὁμονοιασμένοι ὅλοι, ὅπου ἐρχομένης τῆς βοηθείας νὰ ἠμπορέσωμεν νὰ κατατροπώσῃ τὸν ἐχθρόν. Ἐντὸς ὀλίγου περιμένομεν ἐδῶ τὴν παραστάτην τῆς Κρήτης Κύριον Καρδαλάκην διὰ νὰ μᾶς ἰδεάσῃ λεπτοτὸν μερῶς τὴν βοήθειαν ὅπου σκοπεύει ἡ Ἐθνικὴ Διοίκισις νὰ κάμῃ εἰς τὴν Κρήτην, καὶ ὅταν ἔλθῃ θέλετε ἔχετε καὶ σεῖς ἰδέαν. Σᾶς συστένω πάλιν τὴν ὁμόνοιαν καὶ ἀδελφικὴν ἀγάπην ἐν τῷ μεταξύ σας, ἐπειδὴ χωρὶς αὐτῆς εἰσθε ἀφανισμένοι, σᾶς ἀσπάζομαι καὶ ὀγαίνετε, μὴν ἀμελήτε δὲ νὰ φυλάττετε τὰ ὄπλα καὶ νὰ προσέχητε μεγάλως εἰς τὴν διαφύλαξιν τοῦ Καστελλίου σας.

Ἐν Καστελλίῳ τῇ 21 Δεκεμβρίου 1823

Ὁ Ἀρμοστής Ἐμμ. Τομπάζης

μέρου ἀνακωχῆς καὶ ἐνισχύσεώς τινος εἰσέτι τῆς Χριστιανικῆς παρατάξεως οἱ Τοῦρκοι ἠναγκάσθησαν πανικόβλητοι νὰ τραποῦν εἰς φυγὴν. Ἐκ τῶν Τούρκων ἐφονεύθησαν περὶ τοὺς ἑκατόν, ἀρκετὰ δὲ λάφυρα περιῆλθον εἰς χεῖρας τῶν Χριστιανῶν, δι' ὧν ὀπλίσθησαν ἀρκετοὶ γενναῖοι μέχρι τότε ἄοπλοι μαγκουροφόροι.

Μετὰ τὴν ἐνίσχυσιν τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Ἡρακλείου ὁ Τσουδερός ἐπέστρεψε πάλιν ἐσπευσμένως πρὸς τὰς δυτικὰς ἐπαρχίας τρέχων νὰ λάβῃ μέρος εἰς ἐκάστην μάχην, ὡς ἂν νὰ εἶχε κάμει μέγαν ὄρκον «ἀπὸ καμμιά μάχη νὰ μὴ λείψῃ».

Ἐνῶ περὶ τὸν Ἀπρίλιον καὶ Μάϊον ἐμάχετο εἰς Μεσσαρὰν καὶ Τέμενος, τὸν Ἰούνιον ἔδρα εἰς τὰς ἐπαρχίας Ρεθύμνης, διὰ νὰ εὑρεθῇ περὶ τὸ τέλος Ἰουλίου εἰς Κυδωνίαν κατὰ τὴν σοβαρὰν μάχην τῶν Ριζῶν, ὁπότε κατελήφθησαν οἱ Λάκκοι καὶ τὸ Θέρισσον. Κατὰ τὴν κρίσιμον αὐτὴν μάχην οἱ Χριστιανοί, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Τσουδερός, ἀντέταξαν ἄμυναν πρωτοφανοῦς ἀντοχῆς καὶ πείσματος, ἐνῶ ἐπειῶν καὶ ἐδίψων ἐπὶ ἑξαήμερον πολεμοῦντες πρὸς τὸν Ἀλθανὸν Χασὰν πασὰν καὶ παραδίδοντες βῆμα πρὸς βῆμα τὸ ἔδαφος, ἀφοῦ τὸ ἔβαφον μὲ ἀφθονον αἷμα ἀπίστων. Τόση δὲ ἦτο ἡ ἀντίστασις τῶν ἥρωικῶν αὐτῶν προμάχων τῆς ἐλευθερίας, ὥστε ὁ Χασὰν πασᾶς, καίτοι μέχρι τῆς ὥρας ἐκείνης νικητῆς, ἠναγκάσθη νύκτωρ νὰ κατέλθῃ εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Κυδωνίας τὴν 6^{ην} πρὸς τὴν 7^{ην} Αὐγούστου, ἀφοῦ ἀπώλεσε περὶ τοὺς 500 νεκροὺς καὶ ἔσχεν ὑπερδιπλασίους τραυματίας. Ἡ ἑξαήμερος ὑποχώρησις τῶν Ἑλλήνων ὑπῆρξε μία τῶν περιφανεστέρων νικῶν των πληρωθεῖσα μὲ ἀφθονον καὶ πλουσίαν πολεμικὴν λείαν, ἀφθεῖσαν εἰς τὰς χεῖράς των λόγγυ τοῦ ἐκ τῆς καθυστερήσεως φόβου τοῦ Χασὰν πασᾶ, ὁ ὁποῖος πολλὰ διδασχθεὶς ἐκ τοῦ προηγούμενου παθήματος τῶν Τούρκων, μὴ ὑπολογισάντων, ὡς ὄφειλον, τὰς παγίδας, τὰς ὁποίας τὰ ἐκ φύσεως ὀχυρὰ τῶν Σφακιῶν καὶ οἱ ὄρεοτραφεῖς Σφακιανοὶ εἶχον στήσει διὰ κάθε ἐπιδρομέα, καὶ παθόντων τραγικὴν πανωλεθρίαν, ἐθεώρησε σωτήριον

νά τραπή ἔν καιρῷ νυκτὸς πρὸς τὰ ὀπίσω καταλείπων τοὺς ἐπαναστάτας καὶ τὸ ἀκανθῶδες καὶ πλήρες κινδύνων Σφακιανὸν ἔδαφος.

Μετὰ τὴν περιφανῆ ταύτην στρατηγικὴν νίκην τῶν Ἑλλήνων ὁ Γεώργιος Τσουδερὸς δὲν ἐφησυχάζει, ἀλλὰ τρέπεται εἰς ἄλλο πεδῖον δράσεως. Ἐχων ὑπὸ τὴν σιβαρὰν αὐτοῦ διοίκησιν τοὺς μόνους πειθαρχημένους ὀπλίτας — πειθαρχημένους ἀπὸ τὴν σκληρὰν καὶ ἐν πολλοῖς ὑπερβολικὴν αὐστηρότητά του — περιτρέχει τὴν Κρήτην μόνος αὐτὸς δυνάμενος νὰ σεμνύεται ἐξ ὅλων τῶν ἀρχηγῶν, διότι δὲν ὑπῆρξε πτυχή τοῦ Κρητικοῦ ἐδάφους, κάμπος ἢ βουνό, εἰς ὃ νὰ ἔγινε μάχη, χωρὶς νὰ λάβῃ μέρος προστρέχων βοήθς καὶ συμμαχητῆς τῶν γενναίων πολεμιστῶν τῶν διαφόρων¹ περιφερειῶν. Μετὰ τὴν

¹ Ἐν ἔγγραφόν του πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν ἰδιόχειρον ὑπὸ χρονολογίαν 18 Μαΐου 1833, ὑπέχον θέσιν ἐκθέσεως πεπραγμένων αὐτοῦ, δι' ἧς οὗτος ζητεῖ προφανῶς νὰ τῷ κανονισθῇ σύνταξις τις, ἐξ ἧς νὰ ἀποζῆ εἰς τὸν ἀναγκαστικὸν ἐκπατρισμόν του, ἀναφέρει ὅτι ἔλαβε μέρος εἰς τριάντα ἐξ ἐκστρατείας καὶ μάχας· προφανῶς δ' ἀποφεύγει τὰς κατ' ἐξακολούθησιν τοιαύτας, ἃς θεωρεῖ ὡς μίαν κατὰ συνέχειαν εἰς διάφορα χρονικὰ διαστήματα γινομένην μάχην. Ἄλλως τε ἡ γνωστὴ του μετριοφροσύνη ἔχει καταδικάσει τὴν ἐκθεσὶν του εἰς μίαν λακωνικότητα εἰς βαθμὸν πρωτοφανῆ δι' ἕνα στρατάρχην μάλιστα, ἔχοντα ἀνάγκην νὰ ὑποστηρίξῃ δι' ἐπιχειρημάτων ὅσον τὸ δυνατόν πειστικωτέρων τὴν περὶ ἀπονομῆς συντάξεώς του αἴτησιν. Εὐκόλως δὲ γίνεται καταφανὲς ὅτι εἰς τὴν ἐκθεσὶν του ταύτην παραλείπει σημαντικωτάτας μάχας ἐκ λησμοσύνης, ἴσως καὶ ἐσκεμμένως, διότι ἐθεώρει περιττὸν νὰ τὰς ἀναφέρῃ ὅλας, ἀφοῦ ἀπὸ τὴν ἐκθεσιν καὶ ἀπαρίθμησιν αὐτὴν λείπει μία τῶν σοβαρωτέρων μαχῶν, ἡ τοῦ Πολεμάρχου καθ' ἣν ἐφρονεῦθη ὁ ἀδελφὸς του Μελχισεδέκ, αὐτὸς δὲ ὁ ἴδιος ἐπληγῶθη εἰς τὸν δεξιὸν βραχίονα, καὶ ἡ μάχη Κριτσᾶς.

Τὸ ἔγγραφον τοῦτο ἔχει ὡς ἐξῆς, τηρουμένης τῆς φρασιολογίας καὶ τῆς ὀρθογραφίας τοῦ κειμένου πλὴν τῶν δυσαναγνώστων λέξεων, σημειουμένων διὰ στιγμῶν.

«Ἐπαρ. Ρεθύμνου Ἅγιος Ἰωάννης Καϋμένος — Σπῆλι — Ἐπισκοπὴ Ρεθύμνου — Ἅγιος Ἰωάννης Ἐπαρχία Ἡρακλείου Κουρσῶνα — Ἀσῆτες μάχες πολλότατες — Ἀμουργέλαις κατὰ τοῦ Χουσεϊμπη τοῦ Αἰγυπτίου, φθορά, Λιπάκι, Κοῦρτες, διώξαντες ὅλην τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ ἀπὸ τὰ μέρη ἐκεῖνα τοὺς μὲν θανατώνοντες τοὺς δὲ συλλαμβάνοντες μὲ τὸν ἴδιον ἀρχηγόν των. Ἀρχάναις, Σπῆλι, Καραῖς κατὰ τοῦ Ρεθυμίου

Πασά καταδιώξαντες τούτον ἕως ἐπαρχ. Αὐλοποτάμου ἐν ἐνὶ λόγῳ κατεδιώξαμεν ἄλη τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ ἀπὸ τὴν ἐπαρχίαν ἐκείνην. Ἐπισκοπὴ φρικτὴ μάχη θανατώσαντες 400 Ὀθωμανοὺς—Χανιά, Ἀποκορώνου, Φλάκη φρικτὸς πόλεμος. Μαθές. Ἐπαρχία Σφακίων Ἀσκύφου κ. λ. π. Κίσαμον εἰς ἄλην τὴν ἐπαρχίαν αὐτὴν. Φραγκοκάστελον. Χανίων ἐπαρχίαν. Φρικτὸς πόλεμος εἰς Μαλάξα κατὰ τοῦ Χανιώτη Πασά ἀποδιώξαντες τούτον. Ρέθυμον Ρούστικα καὶ Σαΐτουρες διώξαντες τοὺς Τούρκους Γωνιά Ἀσῆ, Χανιά, Μαθῆ. Ἐπαρχία Λάμπη στα μαχῶν πεισματοδίκων φθορὰ εἰς τούρκους καὶ ἀποδιώξιν τούτου—Ἀρχάδι—Ἀπὰν. Ἀνώγεια φρικτὴ μάχη Πενταμόδι ἐθανατώσαμεν καὶ αἰχμαλωτίσαμεν ἐχθροὺς. Ἐπαρχία Γορτύνης, Κισσός, Γρηγοριά. Ρεθύμου Περβόλια φρικτὴ μάχη. Ἀμπαδιά μάχη σημαντικὴ. Ἐπαρχία Σητείας διὰ πολλῶν μαχῶν καταδιώξιν Τούρκων. Ἐπειτα εἰς πολιορκῶν τοῦ Ρεθυμνίου εἰς τὸ φρούριον καθημερινὰ μάχαι»

Προφανὲς ὅτι ὁ Τσουδερός ἐν τῇ ἐκθέσει του ἀναφέρει τὰς μάχας κατὰ τὴν σειρὰν, καθ' ἣν ἔλαβον χρονολογικῶς χώραν, χωρὶς ἀτυχῶς νὰ σημειώσῃ τὰς ἡμερομηνίας, αἱ ὁποῖαι θὰ ἦσαν διαφωτιστικαὶ τῆς πολεμικῆς ἱστορίας τοῦ Κρητικοῦ ἀγῶνος τοῦ 1821, ἰδίως δὲ λυπηρότερον εἶναι ὅτι αἱ χρονολογίαι αὗται ἐλλείπουν ἐκ τῶν σημειουμένων μαχῶν τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν, ὧν ἡ δρᾶσις ἡδικοῦ ὑφ' ἄλλων τῶν ἱστορικῶν, διότι αἱ ἐπαρχίαι αὗται εἶχον τὴν ἀτυχίαν νὰ μὴ ἔχουν ἐγγραμμάτους ἱκανοὺς νὰ κρατοῦν σημειώσεις ἐπακριβεῖς, καὶ αὐτοὶ δὲ οὗτοι οἱ ἀρχηγοὶ τῶν δὲν ἐγνώριζον γράμματα, ὥστε νὰ ἐννοοῦν καὶ νὰ διαφυλάττουσιν εἰς ἀρχεῖον τὰ ἀνταλλασσόμενα ἔγγραφα. Τοῦτο ἀκριβῶς ὑπῆρξεν ἡ αἰτία, διὰ τὴν ὁποίαν ἠγνοήθησαν πολλάκις ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν τῶν Κρητικῶν ἀγῶνων πολεμικαὶ ἐπιχειρήσεις σοβαρωτάτης σημασίας, διαδραματισθεῖσαι εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας. Οὐδεὶς τούτων κατέβαλε τὸν κόπον τῆς περιουσίας εἰς τὰς ἐπαρχίας αὐτὰς καὶ τῆς διασώσεως τῶν νωπῶν εἰσέτι μετὰ τὸ 1821 διηγήσεων Ὁ Παπαδοπετράκης δέ, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε καὶ ἐπίσκοπος Ἱεραπέτρας, εἶναι γνωστὸν ὅτι περιωρίσθη στενῶς εἰς τὴν συγγραφὴν τῆς ἱστορίας τῶν Σφακίων ἀφίνων τελείως ἀχρωμάτιστα τὰ ἐκτὸς τῆς ἐπαρχίας αὐτῆς γεγονότα, τὰ ὁποῖα παρ' ἄλην τὴν περὶ τοῦ ἐναντίου προσπάθειάν του φαίνεται νὰ μὴ τὸν ἐνδιαφέρουν ποσῶς, εἰ μὴ ὅσκις εἶναι συντελεστικά τοῦ σκοποῦ του, ἤτοι τοῦ ἐπαίνου τῶν πράγματι ἀξίων ἐπαίνου ἡρωικῶν Σφακιανῶν, οἱ ὁποῖοι γενναῖοι καὶ ἱπποτικοὶ ὄντες οὐδέποτε θὰ ἐδέχοντο τὴν δημιουργίαν ἀρνητικῆς ἀξίας διὰ τῆς συκοφαντίας ἄλλων ἡρώων τῶν λοιπῶν τμημάτων, δρασάντων, ὅπως καὶ αὐτοί, ἔθνοπρεπῶς. Οἱ Σφακιανοὶ ἄλλως τε εἶχον τόσην δόξαν, ὥστε νὰ εἶναι ἀδικαιολόγητος ὁ ἱστορικός—διὰ νὰ μὴ χαρακτηρίσωμεν ἄλλως τὸν Παπαδοπετράκη—ὁ ὁποῖος προσεπάθει νὰ κλέπτῃ ἄλλας δόξας διὰ νὰ τὰς προσθέτῃ εἰς τοὺς ἀρχηγούς τῆς ἐπαρχίας του—ὡς θὰ ἀποδείξω εἰς τὴν ἀπὸ τετραετίας ἤδη συγγραφομένην ἱστορίαν μου—καὶ

ἐκ τῶν Σφακιῶν ἀποχώρησιν τοῦ Χασάν πασᾶ οἱ ἀρχηγοὶ συσκεφθέντες καὶ καθορίσαντες τὰ σημεῖα τῆς δράσεώς των ἕκαστος, ἔθεσαν εἰς ἐφαρμογὴν τὸ σχέδιον τῆς ἐνεργείας του ἀπὸ τὴν ἐπαύριον τῆς διανομῆς τῆς πλουσίας λείας των, τὴν ὁποῖαν φεύγων ἐν καιρῷ νυκτός ὁ Χασάν πασᾶς τοῖς ἀφήκε. Καὶ πάλιν ὁ Τσουδερός περιτρέχων τὰς ἐπαρχίας Ρεθύμνης ἔρχεται εἰς Αὐλοπόταμον, μεταβαίνει εἰς Ἄμари, κατέρχεται εἰς Μεσσαράν, παντοῦ ὀργανῶνων καὶ ὑποβοηθῶν εἰς τὴν ἐξεύρεσιν ὄπλων διὰ τοὺς στερουμένους τοιοῦτων Χριστιανούς.

Διὰ νὰ ἐκτιμηθῇ ἡ μεγάλη ψυχὴ τοῦ ἥρωικοῦ τούτου τέκνου τῆς Κρήτης, ἀρκεῖ νὰ τονισθῇ ὅτι ἔσπευσεν εἰς Μεραμβέλλον μόλις θάψας τὸν περίφημον αὐτοῦ ἀδελφὸν καὶ φέρων εἰσέτι τοὺς ἐπιδήσμοις τοῦ τραύματος, ποὺ ὁ ἴδιος εἶχε λάβει.

Καὶ ὅταν οἱ ἐν Μεραμβέλλῳ πολεμοῦντες κατὰ τοῦ Χασάν πασᾶ ἐζήτησαν ἐκ Σφακιῶν βοήθειαν διὰ τὴν ἀπαλλαγὴν τῶν ἐν Μηλάτῳ ἐγκλεισθέντων γυναικοπαίδων καὶ ἀπεστάλησαν περὶ τοὺς 300 ὑπὸ τοὺς Ρ. Βουρδουμπᾶν, Μανουσέλην, Μανουσογιάννην καὶ Στρ. Δεληγιαννάκην, καὶ πάλιν ὁ Τσουδερός σπεύδει μὲ τὸ ἥρωικὸν σῶμά του πρὸς βοήθειαν τῶν κινδυνευόντων. Οἱ ἀφιχθέντες ἀρχηγοὶ καὶ καπεταναῖοι ἐνισχύσαντες τοὺς ἀρχηγούς καὶ ὀπλαρχηγούς τῶν ἀνατολικῶν τούτων ἐπαρχιῶν Καζάνην, Ἀλεξομανώλην, Ἐμμ. Μουρέλλον, Λουτσάκην, Μ. Μαγουλάκην καὶ Σπ. Μανιάτην ἐπολέμησαν ἀπεγνωσμένως εἰς τὴν παρὰ τὴν Κρητῶν Κοντάραντον κατατροπώσαντες δις τοὺς Τούρκους. Ἐν τέλει ἠναγκάσθησαν νὰ ἀποσυρθοῦν εἰς Λασσηθί συνοδεύοντες τὰ γυναικόπαιδα, ἐκεῖθεν δὲ ἐπετέθησαν κατὰ τῶν στενῶς πολιορκούντων τὸ Σπήλαιον τῆς Μηλάτου Τούρκων ὑπὸ τὸν ὑπαρχηγὸν τοῦ Χασάν πασᾶ Χουσεῖν βέην. Πᾶσαι αὐτῶν αἱ ἐπιθέσεις λόγφ τῶν κατεχομένων ὑπὸ τῶν Τούρκων ὀχυρῶν θέσεων

συνηγορῶν ὑπὲρ τῶν πράγματι ἐν πολλοῖς ἀδικηθέντων Σφακιανῶν, ὑπὸ τοῦ Γερβίνου καὶ Κριτοβουλίδου νὰ καταντήσῃ ἀπερίσκεπτος, διὰ νὰ μὴ τὸν χαρακτηρίσωμεν ἄλλως, κατήγορος ὄλων τῶν ἄλλων Κρητῶν.

καὶ τοῦ πολυαρίθμου αὐτῶν, ὄντων 16.000, ἐνῶ οὗτοι συνεποσοῦντο εἰς δύο χιλιάδας μόνον, ἀπέτυχον. Αἱ ἀπεγνωσμένοι προσπάθειαι τῶν ἐπιτιθεμένων δὲν κατώρθωσαν εἰ μὴ τὴν διευκόλυνσιν τῆς ἐκ τοῦ σπηλαίου ἀποδράσεως ὀλίγων δεκάδων ἐνόπλων, οἱ ὅποιοι ἠνώθησαν μετ' αὐτῶν εἰς νέας κατὰ τῶν Τούρκων ἐπιθέσεις.

Δυστυχῶς παρεξηγήσεις τινὲς λυπηραὶ μεταξὺ ἐντοπίων καὶ Σφακιανῶν ἐγέναν αἰτία νὰ ἀπέλθουν οἱ τελευταῖοι ἀφίνοντες ἐν ἀπογνώσει τοὺς ἐναπομένοντας μαχητὰς τῶν ἐπαρχιῶν τούτων, τοὺς ὁποίους ὅμως καὶ πάλιν δὲν ἐγκατέλειψεν ὁ συνετὸς καὶ γενναῖος Γ. Τσουδερός. Πλήν, ἐλαττωθείσης τῆς δυνάμεως αὐτῶν, πᾶσα ἐπίθεσις καθίστατο ἀδύνατος καὶ οὕτως οἱ ἐν τῷ Σπηλαίῳ ἀποκαμόντες νὰ πεινοῦν καὶ νὰ διψοῦν ἐπὶ δεκαπενθήμερον, ἐξηγνημένοι δὲ ἐκ τῆς ἔσωθεν ἀπεγνωσμένης ἀμύνης καὶ πιστεύσαντες εἰς τὰς ψευδεῖς διαβεβαιώσεις τῶν πολιορκητῶν παρεδόθησαν εἰς αὐτοὺς τὴν 13^{ην} Φεβρουαρίου 1823. Ἡ οἰμωγὴ καὶ ὁ θρήνος τῶν αἰχμαλωτισθέντων ἦτο ἀπερίγραπτος, διότι ἐκ μὲν τῶν ἀνδρῶν οἱ συλληφθέντες ἔνοπλοι ἐπλήρωσαν διὰ τῆς σφαγῆς τῶν τὸν θάνατον τῶν πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ σπηλαίου φονευθέντων ἑκατὸν πενήκοντα Τούρκων καὶ τὸ αἷμα τῶν ὑπερτριπλασίων τραυματισθέντων, αἱ ἡλικιωμένοι γυναῖκες καὶ οἱ γέροντες ἐποδοπατήθησαν καὶ κατασυνετριβήσαν ὑπὸ τὰ πέλματα καὶ τὰς σπάθας τῶν τετρακοσίων ἱππέων, οἱ δὲ ἱερεῖς συνδεθέντες στερεῶς διὰ σχοινίων ἐκάησαν ζωντανοὶ εἰς τὴν πλατεῖαν τῆς Νεαπόλεως, τότε ὀνομαζομένης Καινούργιου Χωριοῦ. Ἀπελπισ καὶ θλιμμένος πρὸ τοῦ φρικιαστικοῦ τούτου δράματος, συμπληρωθέντος διὰ τοῦ ἐξανδραποδισμοῦ τῶν γυναικῶν, τῶν παρθένων καὶ τῶν ἄνω τῶν πέντε ἐτῶν παιδίων, ὁ γενναῖος Τσουδερός ἀπέρχεται μετὰ τῶν ἀνδρῶν τοῦ τελευταῖος ἐξ ὄλων τῶν δυτικῶν καπεταναίων. Δὲν ἤθελε νὰ ἀφήσῃ ἄνευ παρηγορίας καὶ ἐλπίδος τοὺς ἐναπομείναντας εἰς Μεραμβέλλον περὶ τοὺς πεντακοσίους γενναίους μαχητὰς, δεινῶς συγκλονισμένους ἐκ τοῦ τραγικοῦ παθήματος τοῦ

Σπηλαίου, ἡ παράδοσις τοῦ ὁποίου ἐστοίχισεν εἰς τοὺς Χριστιανοὺς τὸν θάνατον καὶ τὸν ἐξανδραποδισμὸν ἕξ χιλιάδων ψυχῶν, καὶ ἐξακολουθοῦντας νὰ μάχωνται καὶ νὰ ἐπιφέρουν εἰς τὸν ἐχθρὸν σοβαρὰς ζημίας διὰ συχνῶν καὶ ἀπεγνωσμένων ἐκδικητικῶν αἰφνιδιασμῶν. Ὁ βιογράφος τῶν Τσουδερῶν Γούδας θεωρεῖ ὡς μίαν τῶν δύο ἀποτυχῶν τοῦ Γ. Τσουδεροῦ τὴν ἀδυναμίαν του, ὅπως διασπάσῃ τὴν πολιορκίαν τοῦ Σπηλαίου τῆς Μηλάτου καὶ σώσῃ τὰ γυναικόπαιδα. Πλὴν τίνα εὐθύνην εἶναι δίκαιον ν' ἀποδώσωμεν εἰς τὸν γενναῖον τοῦτον μαχητὴν, ἀφοῦ μετὰ τὴν μάχην τῆς Κοντάραντος μετρήσαντες οἱ πολεμισταὶ τὰ φυσίγγια αὐτῶν εὐρέθησαν ἔχοντες ἕκαστος ἀπὸ τρία ἢ τέσσαρα καὶ μάλιστα ἐναντίον ἐχθροῦ τελείως ἐφωδιασμένου, δεκαπλασίου δὲ τὸν ἀριθμὸν ἀπὸ ὅλους ὁμοῦ τοὺς μαχητὰς καὶ πρὸ ἀκόμῃ τῆς ἀδικαιολογήτου εἰς τοιαύτας στιγμὰς ἀποχωρήσεως τῶν Σφακιανῶν; Τὴν ἀδυναμίαν του, ὅπως ἀπελευθερώσῃ τὰ ἐν Μηλάτῳ γυναικόπαιδα, δυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς ἀτυχίαν του, ἐπ' οὐδενὶ ὁμῶς λόγῳ καὶ ὡς ἀποτυχίαν του¹.

Ἄν δὲν κατῴρθωσεν νὰ συμφιλιώσῃ τοὺς κατὰ τῶν πολιορκητῶν τῆς Μηλάτου ἐπιτιθεμένους, ἕνεκα τοῦ ὁποίου ἀπῆλθον οἱ Σφακιανοὶ ἀφήσαντες ἀβοηθήτους τοὺς κατὰ τοῦ Χουσεῖν βέη μαχομένους, κατῴρθωσεν ὁμῶς ἐπεμβαίνων μὲ τὴν βαθεῖαν του σύνεσιν καὶ τὸ ὑπὸ πάντων ἀναγνωριζόμενον κῦρὸς του νὰ καταστείλῃ τὸ μεταξὺ Σφακιανῶν καὶ Μυλοποταμιτῶν ἀναπτύχθην ἄσπονδον μῖσος, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐξωθήσει εἰς τοιαύτας κρισιμωτάτας στιγμὰς τοὺς Σφακιανοὺς καὶ μέχρι ἀναλήψεως συστηματικῆς ἐκστρατείας κατὰ τοῦ Μυλοποτάμου. Εἰς μίαν τιοαύτην σοβαρωτάτην διὰ τὸν ὅλον ἐλληνικὸν ἀγῶνα στιγμὴν

¹ Ἡμεῖς δὲ περισσότερον παντὸς ἄλλου ἔχομεν τὸ δικαίωμα τοῦτο, ἀφοῦ ἐκ τῶν προγόνων πολλοὺς εἶχομεν ἔξω τοῦ Σπηλαίου μαχομένους, ἀλλὰ καὶ πολλοὺς συγγενεῖς μεταξὺ τῶν γυναικοπαίδων.

ἡ σοφὴ ἐπέμβασις τοῦ Γ. Τσουδεροῦ εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν κατάπαυσιν τῶν ἐρίδων καὶ τὴν συνένωσιν ἀπάντων κατὰ τοῦ ἐχθροῦ.

*
* *

Ἄμα τῇ ἀφίξει τοῦ ἀρμοστοῦ Κρήτης Μανώλη Τομπάζη τὸ φρόνημα τῶν ἐν Κρήτῃ μαχητῶν τόσον ἀνεπιτερόθη — δυστυχῶς μόνον προσωρινῶς λόγῳ τῆς ἀστόχου ἀπασχολήσεως τοῦ Τομπάζη μετὰ πολλῶν ἄλλων ἀρχηγῶν εἰς διοικητικὰς καὶ μὴ ἀναγκαιούσας εἰς τοιαύτας κρισίμους στιγμὰς μεταρρυθμίσεις — ὥστε δὲν ἐδειλίωον καὶ μέχρις αὐτῶν τῶν τειχῶν τῶν πόλεων νὰ προχωρῶσιν ἐπιφέροντες πανικόν, ὅπως συνέβη δύο μῆνας ἀκριβῶς μετὰ τὴν ἀφίξιν τοῦ Τομπάζη, ὁπότε ὁ Γ. Τσουδερός, ὁ Στ. Δεληγιαννάκης, ὁ Μανουσογιάννης καὶ ὁ Μανουσέλης πληροφορηθέντες ὅτι οἱ Τούρκοι τῶν Χανίων ἠτοιμάζον ἐπίθεσιν κατὰ τῶν Σφακίων συγκεντρούμενοι εἰς Ἐβλιγιὰν ἀπεφάσισαν νὰ ἐπιτεθῶσι πρῶτοι κατ' αὐτῶν ἐν καιρῷ νυκτός. Πράγματι, συμποσωθείσης μαχητικῆς δυνάμεως περὶ τὰς δύο χιλιάδας ἄνδρας, ἐπιτίθενται τὸ μεσονύκτιον κατὰ τῶν ἀμερίμων κοιμημένων Τούρκων, οἱ ὅποιοι, διὰ νὰ ἀραιωθῇ ὁ ὑπὸ τῆς πανώλους μαστιζόμενος πληθυσμὸς τῆς πόλεως, εἶχον διαταχθῆ νὰ παραμένουν ἔξω τῆς πόλεως καὶ οὐχὶ διὰ νὰ ἐνεργήσουν ἐπίθεσιν τινα αἰφνιδιαστικὴν, ὡς εἶχον πληροφορηθῆ οἱ Χριστιανοί. Εὐθὺς ὡς ἡ νύξ ἐπῆλθεν, οἱ ὑπὸ τὸν Τσουδερὸν καὶ τοὺς τρεῖς ἄλλους ἀρχηγούς ἤρξαντο προχωροῦντες μετὰ προφυλάξεως, τὸ μεσονύκτιον δέ, δοθέντος συνθήματος, ἐπιτίθενται κατὰ τῶν Τούρκων, ἐκ τῶν ὁποίων φονεύουσι περὶ τοὺς διακοσίους, ἄλλους δὲ τόσους φονεύουσι καὶ οἱ Τούρκοι τοῦ φρουρίου, οἱ ὅποιοι ἐκλαμβάνουν τοὺς εἰς τὰ φρούρια καταφεύγοντας ὁμοθρήσκους των ὡς Χριστιανούς, ἐνεργοῦντας ἐν καιρῷ νυκτός ἐπίθεσιν κατὰ τῆς πόλεως. Οἱ περὶ τὸν Τσουδερὸν ἀπολέσαντες μόνον δύο νεκροὺς καὶ ὀλίγους τραυματίας ἐπιστρέφουν εἰς

τὰ ὀρμητήριά των, ἀφοῦ πρῶτον κατέκαυσαν πᾶσαν τὴν ἐν Ἐβλιγιᾷ κατασκήνωσιν φοβούμενοι τὴν ἐκ τῆς λαφυραγωγίας μετάδοσιν τῆς πανώλους εἰς τὸ ὑπαιθρον.

Ὅπως ὁ Τσουδερὸς εἶχε τὴν ἀτυχίαν νὰ παρατύχη εἰς τὴν θλιθερὰν ἐρήμωσιν καὶ κρεουργίαν τοῦ Μεραμβέλλου ἀνίκανος καὶ αὐτὸς καὶ οἱ συναρχηγοὶ του λόγῳ τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν ἐχθρῶν νὰ προσφέρῃ βοήθειαν τινα, οὕτω καὶ κατὰ τὴν 18^{ην} Μαρτίου τοῦ 1824, ὁπότε ἔσπευσε μετὰ τοῦ Βουρδουμπᾶ κατὰ διαταγὴν τοῦ ἀρμοστοῦ, ἵνα εἰς Ἀλίναμπον καὶ Πρόσονερον ἀντιτάξῃ ἀντίστασιν κατὰ τοῦ Αἰγυπτίου στρατηλάτου Χουσεῖν πασᾶ, βαίνοντος μετὰ 26.000 στρατοῦ κατὰ τοῦ Ἀποκορώνου καὶ τῶν Σφακίων, ἐδοκίμασε νέαν πικρίαν.

Πρὸ τοῦ ὄγκου τοῦ ἐχθροῦ ἀναγκάζεται νὰ ἀποσυρθῇ εἰς τὰ ὑψηλότερα μέρη καὶ ἐκεῖ μετὰ τῶν λοιπῶν Σφακιανῶν ἀρχηγῶν νὰ φροντίσῃ περὶ τῆς σωτηρίας τῶν γυναικοπαίδων ἀπὸ τὴν μάχαιραν τοῦ βαίνοντος ἐν καιρῷ νυκτὸς τὰ στενὰ Κατρέως Χασὰν πασᾶ, ὁ ὁποῖος κατῴρθωσε νὰ διέλθῃ, ὅπως καὶ ἐν Μεραμβέλλῳ, ὀλόκληρον τὴν ἐπαρχίαν θύων καὶ ἀπολύων, κρεουργῶν καὶ αἰχμαλωτίζων.

Ἦδη, ὁπότε χάρις εἰς τὰς ἀστοχίας τῶν ἐν Πελοποννήσῳ καὶ εἰς θλιθερώτατά τινα συμβάντα εἰς βᾶρος Κρητῶν ἐκ μέρους τῶν Πελοποννησίων ἐν Μονεμβασίᾳ, ὡς καὶ εἰς τὴν ἀφρονα ἐγκατάλειψιν τοῦ Κρητικοῦ ἀγῶνος παρὰ τῶν ἰθυόντων τὸν ἐν τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι ἀγῶνα, ἢ ἐν Κρήτῃ ἐπανάστασις ἐφαίνετο παραλύουσα, πάντα δὲ τὰ διὰ τόσου πολυτίμου κρητικοῦ αἵματος κτηθέντα ἤρξαντο χανόμενα· οὐδὲν ἄλλο ἀπέμενεν εἰ μὴ ἢ μετατροπὴ τοῦ ἀγῶνος εἰς κλεφτοπόλεμον καὶ τοῦτο μόνις ὀλίγους μῆνας μετὰ τὴν ἄφειν τοῦ ἀρμοστοῦ Τομπάζῃ, ὃν οἱ ἐν Πελοποννήσῳ εἶχον ἀφήσει ἐν πλήρει ἐγκαταλείψει μὴ ἀποστέλλοντες αὐτῷ μήτε τὰ στοιχειώδη τῶν ἐφοδίων. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο τοῦ κλεφτοπολέμου ὁ Γεώργιος Τσουδερὸς περιτρέχων ὄχι μόνον τὰς ἐπαρχίας τῆς Ρεθύμνης, ἀλλὰ καὶ μέχρι Μεσσαράς, ἐνδιαιτώμενος μετ' ἄλλων ἥρωικῶν συμμαχητῶν ἀνὰ τὰ

δρη, ἰδίως δὲ εἰς τὴν Ἰδην καὶ Κόφιναν, καὶ ἐπεκτείνων τὴν δρᾶσιν αὐτοῦ μέχρι Πεδιάδος καὶ Βιάννου ἐπέφερεν εἰς τοὺς ἐχθροὺς διαρκῆ φθοράν, πρὸ τοῦ ἀκούσματος δὲ ταύτης οἱ κατὰ τμήματα πασάδες ἐφρύαττον, διότι δὲν ἠδύναντο νὰ ἐνεργήσουν κατ' αὐτοῦ καὶ τῶν συμμαχητῶν του σοδαράν τινα ἐπίθεσιν. Ἐνῶ ὁ Τσουδερός μετ' ἄλλων τινῶν τὴν μίαν νύκτα ἐπετύγχανεν ἐνέδραν, καθ' ἣν ἐπιπτον πέντε ἢ δέκα Τούρκοι εἰς τὴν Ἐπισκοπὴν Ρεθύμνης, μετὰ δύο ἡμέρας ἢ δρᾶσις του εἰς Ἅγιον Μύρωνα Μαλεβυζίου ἐξώργιζε τοὺς Τούρκους, διὰ νὰ ἀναφανῆ εἰς Βιάννον μετὰ δύο ἢ τρεῖς ἡμέρας ἐνεργῶν νυκτερινᾶς ἐνέδρας. Πρὸ τοιαύτης οὐχὶ συνδεδουασμένης Ἑλληνικῆς δράσεως, ἀλλὰ καθαρῶς αἰφνιδιαστικῆς οὐδὲν ἀποτελεσματικὸν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐνεργηθῆ ἐκ μέρους τῶν Τουρκοκρητῶν καὶ τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ.

Ἡ ἀδυναμία των αὐτῆ τοὺς ἠνάγκαζε παρὰ τὴν σημειωθείσαν προσωρινὴν διακοπὴν τῆς συνοχῆς τῆς ἐν Κρήτῃ ἐπαναστάσεως νὰ ἀποσύρωνται εἰς τὰς πόλεις καὶ μόνον παράτολμοί τινες Τουρκοκρήτες νὰ ἐπιχειροῦν παρακεκινδυνευμένας ἐπιδρομὰς εἰς πλησιόχωρα Ἑλληνικὰ χωρία αἰφνιδιαστικῶς, πάντοτε ἀποδεικνυόμενοι ὑπὸ τῶν ἥρωικῶν ἐπαναστατῶν, οἱ ὅποιοι διὰ κατασκόπων παρηκολούθουν καὶ τὰς ἐλαχίστας αὐτῶν κινήσεις.

Ἐκτὸς τῆς ἀνωτέρω δράσεως ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς εἶχε τοποθετήσει εἰς διαφόρους ἐπικαίρους θέσεις ἰσχυρὰς φρουρὰς πρὸς πρόληψιν νέας ὀργανωμένης καὶ συνδεδουασμένης ἐνεργείας τῶν Κρητῶν. Μία τοιαύτη ἰσχυρὰ φρουρὰ ἐξ ἑκατὸν πεντήκοντα ἐπιλέκτων Τούρκων ὑπὸ τὸν πλέον περίφημον Ἄλβανὸν Ὀρδουχαγιᾶν ὑπέστη ἐν Ἀλικιανοῦ περὶ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1825 νυκτερινὴν ἐπίθεσιν ἐκ μέρους τοῦ Στ. Νιώτη, τοῦ Γεωργίου καὶ Ἰωάννου Τσουδερῶν, τοῦ Πίπου, τοῦ Ξινογιάννη καὶ Γλαμπῆ, καθ' ἣν οὗτοι αἰφνιδιαστικῶς κατέλαβον τὰς οἰκίας τῶν Τούρκων, ὧν οἱ ἡμίσεις εἶχον μεταβῆ εἰς τὰ καφενεῖα. Οἱ ὀγδοήκοντα εἰς τὰς οἰκίας παραμείναντες ἄνδρες ἐφο-

ναύθησαν ἅπαντες, οἱ δὲ λοιποὶ πληροφορηθέντες τὰ τῆς ἐπιθέσεως καὶ σπεύδοντες εἰς τὰς οἰκίας, εἰς ἃς ἐστρατωνίζοντο, διὰ νὰ παραλάβωσι τὰ ὄπλα των, ἐδέχθησαν τόσον ὀρμητικὴν τὴν ἐπίθεσιν τῶν γενναίων ἐπαναστατῶν, ὥστε τεσσαράκοντα αὐτῶν ἔπεσον πρὸ τῶν θυρῶν τῶν οἰκιῶν των, οἱ δὲ ὀλίγοι ἐναπομείναντες ἐτράπησαν εἰς φυγὴν παράφρονες ἐκ τρόμου. Οἱ ἐπιτεθέντες παραλαβόντες πάντα τὰ ὄπλα καὶ τὰ ἐν ταῖς οἰκίαις πολεμεφόδια ἀπεσύρθησαν εἰς Γραμβοῦσαν ἀφήσαντες καταπλήκτους ὄλας τὰς γύρω φρουράς τῶν Τούρκων, τὰς ὁποίας διὰ τῶν συχνῶν ἐπιθέσεών των ἐκράτουν εἰς διαρκῆ καταπόνησιν καὶ κατὰ τὰς ἡμέρας καὶ κατὰ τὰς νύκτας. Ἐν τῇ μεταξὺ οἱ ἥρωικοὶ οὔτοι ἄνδρες κατέφυγον εἰς Γραμβοῦσαν, ὁπόθεν παρηνώχλουν καὶ κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν τοὺς Τούρκους.

Δυστυχῶς ἱστορικαὶ σημειώσεις περὶ τῶν ἄλλων μαχῶν, εἰς ἃς ἐξηκριβωμένως ἔλαβε μέρος ὁ ἥρωικὸς ἀρχηγὸς τῶν Λαμπαίων Γεώργιος Τσουδερός, δὲν εὑρίσκονται καὶ οὕτω μένει ἀνιστόρητος ἡ θαυμαστὴ αὐτοῦ δράσις εἰς Ἄμουργέλαις, εἰς Λιπάκι, εἰς Κοῦρτες, εἰς ἣν οἱ Τούρκοι ἔπαθον πανωλεθρίαν. Περὶ τῆς μάχης ταύτης ὁ ἀνταποκριτῆς τῆς ἐν Ναυπλίῳ ἐκδιδομένης ἑφημερίδος «Γενικὴ ἑφημερίς τῆς Ἑλλάδος» εἰς τὸ φύλλον τῆς 7^{ης} Νοεμβρίου 1828 καὶ ὑπὸ τὸν τίτλον «Πολεμικὴ δράσις ἐν Κρήτῃ κατ' Ὀκτώβριον τοῦ 1828» γράφει.

«Ὁ ἀκούραστος Γ. Τσουδερός, μέλος τοῦ στραταρχείου, διαβαίνων εἰς τὸ Ἡράκλειον μὲ τοὺς ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν τοῦ Ἀγιοβασιλείτας ἀπῆντησε καθ' ὁδὸν τὴν 15^{ην} Ὀκτωβρίου 1828 εἰς τὸ χωρίον, τὸ λεγόμενον Κοῦρτες, ἐν τάγμα Τουρκικοῦ ἱππικοῦ συμποσούμενον ἀπὸ 450 ἵππους. Τὸ ἱππικὸν αὐτὸ ἐξῆλθε τοῦ φρουρίου Ἡρακλείου διὰ ν' ἀρπάσῃ ὅσα ζῆα Τουρκικὰ καὶ Χριστιανικὰ εὔρη καὶ ὅσα ἄλλα λάφυρα δυνηθῆ νὰ κάμῃ καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν φωλεάν του. Ἐκροτήθη ἐκεῖ αἰφνιδίως ἡ μάχη. Πρῶτον ὁ ἥρωας Γ. Τσουδερός καὶ ὁ μετ' αὐτοῦ ἀτρόμητος καπετὰν Βαρδῆς Ροδακινιώτης ὤρμησαν

θαρραλέως κατὰ τῶν Τούρκων καὶ ἀκολούθως ὅλοι οἱ ἄνδρες οἱ στρατιῶταί των, χωρὶς νὰ δειλιάσωσι ποσῶς τὸν ἀριθμὸν τοῦ Τουρκικοῦ ἱππικοῦ, ἐπέπεσον κατ' αὐτοῦ καὶ τὸν διέλυσαν. Οἱ Τούρκοι στενωχωρηθέντες καὶ σπρωχόμενοι εἰς τοὺς ἀβάτους τόπους, ἐκατέβησαν ἀπὸ τοὺς ἵππους των καὶ ἐτρέπησαν εἰς φυγὴν ρίπτοντες τὴν ὀπλοφορίαν των. Οἱ Ἕλληνες τοὺς ἐπῆραν τὸ κατόπι καὶ τοὺς ἐκυνηγοῦσαν ὥρας τρεῖς. Ἐσκοτώσαν τὸν ἀρχηγὸν αὐτῶν καὶ ὅλου τοῦ ἱππικοῦ τοῦ Μεγάλου Κάστρου ὀνομαζόμενον Χατζῆ Χασάνην μετ' αὐτοῦ ἔπεσον καὶ τινες ἄλλοι σημαντικοὶ Τούρκοι καὶ ἀσήμαντοι, ὅλοι 35. Συνέλαβον 40 ἵππους καὶ 60 ἡμιόνους, ἐσκοτώθη δὲ καὶ ἀπὸ τοὺς ἡμετέρους ἓνας καὶ ἕτερος ἐπληγώθη».

Εἰς τὴν μάχην ταύτην οἱ Τούρκοι δὲν κατώρθωσαν νὰ παραλάβουν τὸ πτώμα τοῦ ἀρχηγοῦ των, ἀλλὰ τὸ ἀφήσαν εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἐπαναστατῶν. Ἐπίσης ἐλλείπουν στοιχεῖα ἱστορικὰ τῶν αἱματηρῶν μαχῶν εἰς Ἀρχάναις Τεμένους, εἰς Σπήλι, εἰς Καραῖς, κατὰ τὴν μάχην τῶν ὁποίων οἱ ὑπὸ τὸν Τσουδερὸν ἥρωικοὶ ἄνδρες κατεδίωξαν τὸν πασᾶν τῆς Ρεθύμνης μέχρις Αὐλοποτάμου, εἰς ἣν ὅλη ἡ δύναμις τοῦ ἐχθροῦ διαρκῶς καταδιωκομένη καὶ πληττομένη νυχθημερὸν ὑπέφερε τόσον, ὥστε ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλείψῃ καὶ νὰ ἐκκενώσῃ ὀλόκληρον τὴν ἐπαρχίαν. Ἐπίσης ἐλλείπουν λεπτομέρειαι τῆς ἐξαιρετικῆς δράσεώς του εἰς τὰς μάχας τῆς Ἐπισκοπῆς Ρεθύμνης — ὁπότε τετρακόσιοι Τούρκοι ἔπεσαν νεκροὶ πρὸ τῆς ὀρμῆς τῶν ἥρωικῶν ἐπαναστατῶν — τοῦ Ἀποκορώνου, τῆς Φλακῆς, τοῦ Μαδῆς καὶ τῶν περὶ τὸ Ἀσιύφου καὶ Κίσαμον μαχῶν, εἰς ἃς ὁ Γεώργιος Τσουδερὸς καὶ λόγῳ τῆς συνέσεώς του καὶ τῆς στρατηγικότητός του, ἀλλὰ καὶ λόγῳ τῆς ἀκατασχέτου ὀρμητικότητός του ἀπέκτησε τὴν φήμην, ἣν διετήρησε μέχρι τέλος τοῦ ἀγῶνος καὶ χάρις εἰς τὴν ὁποίαν τῷ ἀπενεμήθη ὁ βαθμὸς τοῦ στρατάρχου Κρήτης, ὃν εἰς μεταξὺ τῶν πέντε στραταρχῶν τῆς Κρήτης, διακριθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως βαρώνου Ρεΐνεκ.

Ὁ Γεώργιος Τσουδερός καθ' ὄλον τὸ διάστημα τῆς χαλαρώσεως τῆς ἐντάσεως τοῦ ἐν Κρήτῃ ἀγῶνος δὲν ἔμεινεν οὔτε μίαν ἡμέραν ἀπρακτος, ἀλλὰ περιτρέχων τὴν Κρήτην ἀπὸ τοῦ ἐνὸς μέχρι τοῦ ἄλλου ἄκρου αὐτῆς ἐνεψύχωνε πρὸς ἐγκαρτέρησιν τοὺς ἀρματολούς τῆς πατρίδος του θεωρήσας ἐπιβεβλημένον αὐτῷ παρ' ὄλην τὴν περι τοῦ ἐναντίου ἐπιθυμίαν του νὰ παραμείνῃ εἰς τὴν Κρήτην καὶ νὰ μὴ ἀκολουθήσῃ τοὺς εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα μεταβαίνοντας συμπολεμιστάς του, ὅπως λάβῃ καὶ οὗτος μέρος εἰς τὰς μάχας τῆς Στερεᾶς, διότι ἐθεώρει ἐπάναναγκες νὰ εὑρίσκηται διαρκῶς ἔτοιμος, ἵνα, παρουσιαζομένης πάλιν εὐκαιρίας, μετατρέψῃ τὸν ἐν Κρήτῃ κλεφτοπόλεμον εἰς συνδεδυασμένην καὶ ἔντονον δρᾶσιν¹.

¹ Ἐκ τῶν κατωτέρω ἐγγράφων ἐξάγεται ὅτι ὁ στρατάρχης Τσουδερός δὲν περιώριζε τὴν δρᾶσιν αὐτοῦ μόνον εἰς τοὺς πολεμικοὺς ἀγῶνας, ἀλλὰ καὶ οἰκονομικῶς ἐνίσχυε τούτους.

Δηλοποιῆτε ὅτι εἰς τὸ σιτάρι ὅπου ἐφόρτωνε ἡ Γολέτα Τερψυχώρη εἰς Γραμβοῦσαν, καὶ τὸ ὅποσον ἐκράτησεν τὸ γενικὸν καὶ ἔδωκε ὁμολογίας εἰς τέσσαρας δεκαρχίας ἀπὸ εἰκοσιτέσσαρας χιλιάδας ἐνέχεται καὶ ὁ Καπ. Γεώργιος Σουδερός εἰς γρόσια δύο χιλιάδες τετρακόσια τὰ ὅποια αὐτὰ ὑπόσχομαι νὰ τὰ δώσω ὅταν ἡ πατρις ἤθελε πληρώσῃ καὶ ἐξαργυρώσῃ αὐτὰς τὰς ὁμολογίας.

Γραμβοῦσα τῇ 13^ῃ Νοεμβρίου 1827

Γεώργιος Σταματάκης

(Ἐτηρήθη ἢ ὀρθογραφία)

Ἀπαράλλακτον τῷ πρωτοτύπῳ καὶ τῷ εὑρισκομένῳ ἀντιγράφῳ εἰς τὸν φάκελλον τῆς μνημονείας ὑπ' ἀρ. 409 τῶν εἰσερχομένων — τῇ 19^ῃ Αὐγούστου 1833.

Ὁ Δημόσιος Μνήμων Ναυπλίου

(Τ. Σ.) Η. Χ. Παπαδόπουλος

Ἄρ. 234.

Τὸ Συμβούλιον τῆς Κρήτης

Δηλοποιεῖ

Ὅτι συνεισέφερον ὁ Καπ. Γεώργιος Σουδερός διὰ τὴν Στρατολογίαν τῆς Κρήτης γρόσια πεντακόσια ἐξήντα ἑννέα καὶ παράδες δέκα ἑπτὰ ἀριθ. 569,17

Ἡ μόνη περίπτωσις, καθ' ἣν ὁ στρατάρχης Τσουδερός, διαρκούντος τοῦ ἀγῶνος τῆς δεκαετοῦς ταύτης ἐπαναστάσεως, ἠναγκάσθη νὰ καταλίπη τὴν Κρήτην ἦτο, ὅταν, συλληφθέντος τοῦ ἀδελφοῦ του ὡς πειρατοῦ ὑπὸ τινος Ἀμερικανοῦ ναυάρχου, οὗτος μετέβη εἰς Νάξον πρὸς συνάντησίν του. Ἡ ἱστορία τοῦ λυπηροῦ τούτου ἐπεισοδίου ἔχει ὡς ἑξῆς.

Ὅταν ἡ ἐπανάστασις ἐν Κρήτῃ ἐκινδύνευε νὰ κατασταλῆ κατὰ τὸ 1827, πολλοὶ μαχηταὶ ἐκ τῶν ἐν τῇ φρουρῇ τῆς Γραμβούσης δρώντων ἠρωικῶν ἀνδρῶν ἐγκατέλειψαν τὸ φρούριον καὶ ἐτρέποντο πρὸς τὰς ἐπαρχίας των, ἵνα μετὰ τῶν ἐκεῖ παραμενόντων ἀτιθάσων ἐπαναστατῶν συνεχίζουσι τὸν κλεφτοπόλεμον ἀναμένοντες εὐθεωτέρας συνθήκας διὰ νὰ ἐντείνουσι τὸν ἀγῶνά των. Τοῦτο ἐπιθυμοῦντες καὶ οἱ πεντήκοντα Ρεθύμνιοι, οἱ ἐγκεκλεισμένοι ἐντὸς τοῦ φρουρίου τῆς Γραμβούσης ὑπὸ τὸν ἀδελφὸν τοῦ στρατάρχου Ἰωάννην Τσουδερόν, ἐπεβιβάσθησαν εἰς τι πλοιάριον καὶ ἐξεκίνησαν διὰ τὰς ἐπαρχίας τῆς Ρεθύμνης, τὰς ὁποίας ἐπεδίωκαν διὰ διαφόρων αἰφνιδιασμῶν κατὰ τῶν Τούρκων καὶ διαρκῶν ἐπιθέσεων κατὰ τῶν ἰδρυομένων πύργων νὰ κρατοῦν ἐν διαρκεί, ἂν ὄχι ἐντεταμένη, ἐργηγόρσει. Πλὴν ἀποπλέοντες καὶ ἐξερχόμενοι τοῦ κόλπου συνητητήθησαν μὲ Ἀμερι-

πρὸς δέκα τρία γρόσια τὸ τάλληρον καὶ θέλει λαμβάνει λάδι τῆς Κρήτης ἀπὸ εἴκοσι παράδες τὴν ὀκτὴν κατὰ τὴν ἀπόφασιν τῆς Συνελεύσεως τῶν Πατριωτῶν.

Γραμβούσα τὴν 13^{ην} Νοεμβρίου 1827.

Τὰ μέλη τοῦ Συμβουλίου

(Τ. Σ.) Μαρτιανὸς Περάκης
Κ. Κριτοβουλίδης
Δ. Βλαστός

Δ. Στρατουΐδης;
Ἄνδρ. Φασούλης

Ἀπαράλλακτον τῇ πρωτοτύπῳ καὶ τῇ εὐρισκομένῃ ἀντιγράφῳ εἰς τὸν φάκελλον τῆς μνημονεῖας ὑπ' ἀρ. 704 τῶν ἐισερχομένων.

Τῇ 19^{ην} Αὐγούστου 1833

Ὁ Δημόσιος Μνήμων Ναυπλίου
(Τ. Σ.) Η. Χ. Παπαδόπουλος

κανικὸν πολεμικόν, τὸ ὁποῖον τοὺς ἐξέλαβε διὰ ληστοπειρατάς. Τὸ πολεμικὸν τοῦτο κατέσχε τὸ πλοιάριον, τὸ ἔδρασε εἰς τὴν πρῶμην του καὶ ἐκράτησε τοὺς ἐπιβαίνοντας αὐτοῦ πενήκοντα ἥρωικοὺς ἀγωνιστὰς σιδηροδεσμίους ὡς ληστοπειρατάς εἰς τὸ κύτος του ἐν Νάξῳ. Οἱ ἐπαναστάται διεμαρτύροντο ὅτι δὲν εἶχον καμμίαν σχέσιν μὲ τὴν θάλασσαν καὶ τὴν πειρατείαν προβάλλοντες ὡς ἰσχυρότατον ἐπιχειρήμα τῶν ὅτι, ἐνῶ ἔπλεε τὸ πλοιάριον ἐστερημένον μάλιστα οἰουδήποτε τηλεβόλου, στήρῃσις μὴ ἐπιτρεπομένη εἰς ληστοπειρατικὸν πλοῖον, ὅλοι οἱ ἄνδρες πλὴν δύο τριῶν ἦσαν πτώματα ἐκ τῆς ναυτιάσεως, τὴν ὁποίαν τοὺς ἔφερεν ἡ ἀσήμαντος θαλασσοταραχὴ, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἦτο τελείως ἀφύσικον διὰ πειρατάς. Ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας ὁ ναύαρχος ἐκράτει τούτους μὴ προσέχων τοὺς λογικωτάτους ἰσχυρισμούς των, ὁπότε φθάνει εἰς Νάξον ὁ Γεώργιος Τσουδερός, ὁ ὁποῖος τῇ συστάσει τῶν ἐν τῇ Νήσῳ προξένων παρουσιάσθη πρὸ τοῦ ναυάρχου καὶ μὲ τὴν ἐπιβλητικὴν αὐτοῦ ἐμφάνισιν, ἠδύχημένην μὲ μίαν ἀφελῆ καὶ ὠραίαν θελκτικότητά, διεβεβαίωσε τοῦτον ὅτι οἱ συλληφθέντες πάντες μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του ἦσαν χερσαῖοι καὶ ὅτι ἡ σύλληψις των ἀπετέλει ἀδικίαν, μὴ ἐπιτρεπομένην εἰς τὸ ἥρωικὸν τέκνον μιᾶς φιλελευθέρας χώρας, διακειμένης συμπαθῶς πρὸς τὸν ἀπελευθερωτικὸν τῶν Ἑλλήνων ἀγῶνα. Ὁ ναύαρχος κατεθέλχθη ἀπὸ τὴν ἐπιβλητικὴν καὶ ἀξιοπρεπῆ τοῦ γέροντος ἀρχηγοῦ ἀφέλειαν καὶ ὄχι μόνον ἀπέλυσε τοὺς κρατουμένους ἀποδώσας καὶ τὸν ὀπλισμὸν των καὶ τὸ πλοιάριόν των, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐφωδίασε μὲ ἀρκετὰς τροφὰς καὶ ἄφθονα πολεμοφόδια εὐχηθεὶς εἰς αὐτοὺς ταχεῖαν τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς ἀγωνιζομένης πατρίδος των.

Ὁ Γεώργιος Τσουδερός διατάξας τοὺς ὑπὸ τὸν ἀδελφόν του Ἰωάννην νὰ σπεύσουν εἰς Κρήτην, ὅπου ἡ παρουσία των ἦτο ἀναγκαία λόγῳ τῆς ὑποθερμαινομένης πάλιν ἐπαναστάσεως, ἵνα αὕτη λάβῃ νέαν ἔντασιν, ἐσκέπετο νὰ μεταβῇ πρὸς τὴν ἐν Πελοποννήσῳ προσωρινὴν Κυβέρνησιν τῆς Ἑλλάδος, διὰ νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν ὅσον τὸ

δυνατὸν ταχυτέραν τόνωσιν τοῦ ἐν Κρήτῃ ἀγῶνος διὰ τῆς ἀποστο-
λῆς πολεμοφοδίων ἐπαρχῶν καὶ διὰ τῆς μετακλήσεως τῶν ἐν Ἑλλάδι
πολεμοῦντων ὑπὸ διαφόρους ἀρχηγούς Κρητῶν μαχητῶν. Πλὴν οἱ
ἐν ταῖς νήσοις τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ τῇ Πελοποννήσῳ συμπα-
τριῶταί του Κρήτες μαθόντες τὴν ἐκ τῆς νήσου ἀποδημίαν του καὶ
φοβηθέντες, μὴ αὐτὴ παραταθῆ ἐπιζημίως διὰ τὸν Κρητικὸν ἀγῶνα,
ἔσπευσαν νὰ συνεννοηθοῦν καὶ νὰ τὸν ἐκλέξουν ἀρχηγόν¹ ἐξορκί-

¹ Οἱ ὑποσημειούμενοι ὄπλαρχηγοὶ καὶ λοιποὶ ὄπλοφόροι, καὶ μὴ ὄπλο-
φόροι ἐκ τῶν ἐπαρχῶν τῆς Κρήτης, Αὐλοποτάμου, Ρεθύμνης, Ἀμαρίου
καὶ Ἀγ. Βασιλείου, συνελθόντες εἰς ἓν καὶ συσχεψάμενοι περὶ τῆς ἤδη
ἐνεργουμένης ἐκστρατείας διὰ τὴν πατρίδα μας Κρήτην καὶ θεωρήσαντες
ὅτι εἶναι χρεῖα ὄπλαρχηγοῦ τιμίου καὶ ἐμπειροπολέμου, ὥστε διὰ τῆς πα-
τριωτικῆς ὁδηγίας αὐτοῦ νὰ διευθύνεται τὸ στρατόπεδον ταχτικῶς, ἐκλέγο-
μεν κοινῇ ψήφῳ καὶ συναινέσει τὸν Γενναϊότατον Ὀπλαρχηγὸν Κύριον Γεώργι-
ον Τσουδερόν, Μέλος τῆς ὑπὸ τῶν πολεμικῶν διορισθείσης παρὰ τῶν λοιπῶν
Πατριωτῶν μας ἀρχηγίας, καὶ ὡς τοιοῦτον συνιστῶμεν διὰ τῆς παρουσίας
ἡμῶν πρὸς τὴν Σ. Κυβέρνησιν, διὰ νὰ ἀναγνωρισθῆ καὶ λάβῃ τὰς ἀνηκού-
σας πρὸς τὴν γενναϊότητά του διαταγὰς καὶ εἰς ἔνδειξιν ὑποσημειούμεθα.

Ἐν Νάξῳ τῇ 15ῃ Σεπτεμβρίου 1827

Οἱ ἐκ τοῦ Ἀμαρίου
» Δημήτρ. Ἀρχοντάκης
» Ἰωάννης Σιγανός
» Κων. Πολανάκης
» Ἰωάν. Πολανάκης
» Γεώργ. Μπατελάκης
» Μανώλης Σταματάκης
» Κυριάκος Μπολάνης
» Ἀντών. Σταματάκης
» Μάρκος Λαγκουβαρδάκης
οἱ ἐκ τῆς Ἀγ. Βασιλείου
» Ἀντώνιος Μινδάτζος
» Κων. Πρέβελης
» Ἰωάννης Μινδάτζος
» Γεώργιος Μινδάτζος
» Δημήτρ. Παπαδάκης
» Ἀντών. Καλλέργης
» Γεώργιος Σακορράφος
» Χαράλαμπος Σκέβος

Οἱ πατριῶτες Κρήτες
οἱ ἐκ τῆς ἐπαρχίας Αὐλοποτάμου
» Ἰωάννης Χουρδάκης
» Πολυχρόνης Παρασαλάκης
» Ἀνδρέας Μελιδόνης
» Νικόλαος Μελιδόνης
» Ἰωάννης Θάττωλος
» Γεώργιος Ντάντωλος
» Κωνστ. Μαχεργιώτης
οἱ ἐκ Ρεθύμνης
» Χαρ. Γεβελῆς
» Τζορτζῆς Γαβέλης
» Γεώργιος Σακορράφος
» Ἀντών. Θαλασσινός
» Νικόλ. Δαμπρίδης
» Βασιλ. Ἀετός
» Μιχ. Λόρης
» Ἰωάν. Ἀετός
» Στάθης Μούσουρος
» Γεώργιος Βλαστός

ζοντες αὐτόν, ἵνα τάχιστα ἐπανέλθῃ εἰς Κρήτην. Ἐκτὸς τούτου καὶ ἡ προσωρινὴ Κυβέρνησις, πεισθεῖσα ἐκ τῶν ἐπικλήσεων καὶ τῶν ἐξορκισμῶν τοῦ Κολοκοτρῶνῃ, θεωροῦντος ὡς τὸ προπύργιον τῆς Πελοποννήσου τὴν Κρήτην — δυστυχῶς πολὺ ἀργὰ καὶ ὁ Κολοκοτρῶνῃς καὶ οἱ ἀποτελοῦντες τὸ ἐκτελεστικὸν κατενόησαν τὴν μεγίστην μαχητικὴν ἀξίαν τῆς Κρήτης — νὰ ἐνισχύσῃ τὸν ἐν αὐτῇ ἀγῶνα διὰ παντὸς τρόπου καὶ παντὸς μέσου, ἀπεφάσισε νὰ ἀποστείλῃ τὸν Ἡπειρώτην στρατηγὸν Χατζῆ Μιχάλην μετὰ δυνάμειος σοβαρᾶς καὶ πολεμοφοδίων ἐπαρκῶν, ὡς ὑπέδειξαν οἱ ἐν Ἑλλάδι Κρήτες, ὅχι διότι ἡ Κρήτη ἔστρεῖτο ἀνδρῶν κατὰ πολὺ στρατηγικωτέρων — ὡς δυστυχῶς ἀπεδείχθη — τοῦ ἥρωικοῦ Χατζῆ Μιχάλη, ἀλλὰ διότι οὗτοι ἐθεώρουν ἀναγκαίαν τὴν ἐντυπωσιακὴν ταύτην ἐνέργειαν διὰ τὸν ἐν Κρήτῃ ἀγῶνα, ὁ ὁποῖος θ' ἀνέδιδε νέας ἰσχυρὰς φλόγας, εὐθὺς ὡς θὰ ἠκούετο ὑπὸ τῶν Κρητῶν ὅτι ἡ Κεντρικὴ ἐν Ἑλλάδι Κυβέρνησις ἤρξατο ἐνισχύουσα τὸν ἀγῶνά των. Πρὸς τοῦτο κατὰ τὰς γνώμας τῶν γνωρισάντων ἐν ὥρᾳ μάχης τὸν Γεώργιον Τσουδερόν ἡ παρουσία τούτου ἐθεωρήθη ἀπαραίτητος κατὰ τὰς στιγμὰς τῆς νέας, δυστυχῶς τόσον καθυστερημένης — καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων ἀποδειχθείσης ἄφρονος — ἐνισχύσεως, καὶ ἡ Κυβέρνησις, ἐπειδὴ ὁ Τσουδερὸς ἐδυστρόπει ἐπιθυμῶν καὶ οὗτος, ὅπως καὶ οἱ γνωστοὶ του συναρχηγοὶ καὶ φίλοι εἰς τὸ παρελθόν, νὰ πολεμήσῃ εἰς τὸ πλευρὸν τῶν ἐν τῇ Στερεᾷ καὶ Πελοποννήσῃ μαχομένων ἄλλων Ἑλλήνων, διὰ κολακευτικῆς ἐπισήμου διαταγῆς, φερούσης τὴν ὑπογραφὴν τοῦ ἀρχιστρατήγου τῶν Ἑλλήνων Rich. Church, διατάσσει τούτον νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Κρήτην καὶ νὰ «κινήθῃ κατὰ τῶν ἐν Κρήτῃ Τούρκων». Ἡ διαταγὴ αὕτη, οὕσα καὶ στρατιωτικὸν δίπλωμα, ἔχει οὕτω.

Στρατιωτικὸν δίπλωμα

Ἐκ μέρους τῆς αὐτοῦ ἐξοχότητος τοῦ Στρατηγοῦ Richard Church ἱππότου τοῦ μεγάλου Σταυροῦ τοῦ εὐγενεστάτου στρατιωτι-

κοῦ Τάγματος τοῦ Ἁγίου Γ. ἀμφοτέρων τῶν Σικελιῶν, ἰππότου τοῦ ἐντιμοτάτου Στρατιωτικοῦ Τάγματος τοῦ Λουτροῦ τῆς Ἀγγλίας, Διοικητοῦ τοῦ ἐξοχωτάτου Στρατιωτικοῦ Τάγματος τοῦ Ἰωσήφ τοῦ Ἄνοβέρ, καὶ τῶν παρασήμων τοῦ Ἁγίου Φερδινάνδου καὶ τῆς ἀξιο-
τητος κλπ.

Ἄρχιστρατήγου καὶ Διευθυντοῦ ἀπασῶν τῶν κατὰ ξηρὰν Ἑλλη-
νικῶν Δυνάμεων κλπ. κλπ. κλπ.

Πρὸς τὸν Γενναῖον Χιλίαρχον Τσουδερὸν Γεώργιον. Πληροφορη-
μένος ἀρκετὰ περὶ τοῦ πατριωτισμοῦ σας, περὶ τῆς πολεμικῆς ἐμπει-
ρίας καὶ ἀξιοτήτός σας, σὰς διατάττω νὰ παραλάβητε τοὺς ἀξίους
συμπατριώτας σας καὶ νὰ κινήθητε κατὰ τῶν εἰς τὴν πατρίδα σας
Κρήτην Τούρκων.

Θέλετε ἀγωνισθῆ ἀξίως τῆς ὑπολήψεως, τὴν ὁποῖαν ἔχει περὶ
ὑμῶν ἡ πατρίς, καὶ θέλετε πράξει πᾶν ὅτι δύνασθε ὑπὲρ τῆς ἐλευ-
θερίας τῆς Πατρίδος Σας ἀναμένοντες νεωτέρας μου διαταγὰς.

Ἐκ τοῦ κατὰ τὸ Διακοφτὸν Στρατοπέδου

τῆ 3^η Ὀκτωβρίου 1827

Ὁ Ἄρχιστράτηγος
R. Church

Ἐκ τοῦ φακέλλου τῆς μνημονείας ὑπ' ἀριθ. 710

Ὁ Δημόσιος Μνήμων Ναυπλίου

Η. Ι. Παπαδόπουλος

Μετὰ τὴν λήψιν τῆς διαταγῆς ταύτης ὁ Γ. Τσουδερὸς, ὁ τύπος
οὗτος τῆς σκληρᾶς καὶ σοφῆς πειθαρχίας, ἄνευ ἀντιρρήσεως παρα-
λαβὼν ἑκατὸν ἐξήκοντα μαχητὰς Κρήτας καλῶς ὀπλισμένους ἀπε-
βιβάσθη εἰς τὴν νοτιὰν παραλίαν τοῦ νομοῦ Ρεθύμνης, ὅπου συνεκά-
λεσε τοὺς ὑπ' αὐτὸν ὀπλαρχηγοὺς καὶ μαχητὰς σχηματίσας ἕκ νέου
ἰσχυρότατον σῶμα ἕκ τετρακοσίων ἐπιλέκτων ἀνδρῶν. Μὲ τὸ σῶμα
τοῦτο δρῶν εἰς τὰς ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν του ἐπαρχίας ἐπερίμενε τὴν

ἄφιξιν τοῦ ἥρωικοῦ Χατζῆ Μιχάλη, ὁ ὁποῖος πράγματι δὲν ἐβράδυνε νὰ φθάσῃ ἡγούμενος διακοσίων πεντήκοντα πεζῶν καὶ ὀγδοήκοντα ἵππέων καλῶς ὠπλισμένων καὶ μὲ πλήρη ἐφόδια. Ὁ Χατζῆ Μιχάλης ἐκλέξας τὸν κάμπον Φραγκοκαστέλλου ὡς τόπον στρατοπεδείας ἤρξατο προπαρασκευάζων τὸν κατὰ τῶν Τούρκων ἀγῶνά του καὶ ἦλθεν εἰς συνεννοήσεις μετὰ τῶν λοιπῶν ἀρχηγῶν τῶν Σφακίων καὶ ἰδίως μετὰ τοῦ Τσουδεροῦ, εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ ὁποῖου ὑπήγετο τὸ Φραγκοκαστέλλον.

Ἡ πρώτη ἐπιτυχὴς τοῦ Χατζῆ Μιχάλη ἐπιθετικὴ διαδρομὴ καθ' ὄλον τὸ μήκος τῶν Ρεθυμνιακῶν ἐπαρχιῶν, ἡ μέχρι τοῦ φρουρίου τῆς πόλεως Ρεθύμνης καταλήξασα, καὶ ἡ περιφανὴς μάχη, ἣν οὗτος ἔδωκε κατὰ τὴν 15^{ην} Μαΐου 1828¹, ὁπότε συνέλαβεν αἰχμὰ-

¹ Ἐνῶ ὁ Χατζῆ Μιχάλης ἔδρα πρὸ τῆς Ρεθύμνης, ὁ ἐχθρὸς εἶχεν ἤδη ἐπιτεθῆ κατὰ τῶν Σφακίων, τὰ δὲ μέλη τοῦ συμβουλίου ἔσπευδον νὰ ζητήσωσι τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ Τσουδεροῦ πρὸς ἄμυναν διὰ τοῦ κατωτέρω ἐγγράφου.

Τὸ Κρητικὸν Συμβούλιον
Πρὸς τὸν Γενναῖον κ. Γ. Τσουδερόν καὶ λοιποὺς
Καπεταναίους

ἔπου εὐρίσκεται.

Χθὲς σὰς εἰδοποίησαι τὸ Συμβούλιον τοῦτο, ὅτι ὁ ἐχθρὸς ἔφθασε στὰ Ἄσκούφους σήμερον ἔκαμε πόλεμον μὲ τὰ ἐνταῦθα πλησίον χωρία. Τὸ ἐνταῦθα βοηθητικὸν σῶμα ἐτοιμασθὲν διὰ πόλεμον τὸ περιμένω ἐδῶ. Οἱ στρατιῶται εἰδοποιήθησαν ἀπὸ τὰς χθὲς καὶ ἡ Γενναϊότη σας λοιπὸν μὴν λείψητε νὰ δεῖξητε τὸ σύνθηες πατριωτισμὸν σας καὶ ἀνδρείαν σας νὰ φθάσῃτε ἀμέσως, σὰς εὐχαριστῆ ἡ παρούσα μας διὰ νὰ γενῆ τὸ τέλος τοῦ ἐχθροῦ ἐδῶ καὶ νὰ ἐλευθερωθῆ ἡ πολυπαθὴς πατρίς μας.

Σὰς περιμένομεν σήμερον

Ἐν Φραγκοκαστέλλῳ τῇ
15 Μαΐου 1828. ὥρα πρωτῆ

Τὰ μέλη τοῦ Συμβουλίου
Ἄνδρ. Λιμπρέτης
Θ. Ἀγαθάκης
Α. Μπογιατζόγλου
Α. Ἀρετάκης.
Α. Στεφαννάκης

Τ. Σ.

Γεν. Διοίκησης Κρήτης

λωτον καὶ αὐτὸν τὸν ὀνομαστὸν μπαϊρακαγασὴν Ἰοκιντζῆ ἀγᾶν, ὑπῆρξε δυστυχῶς ἡ αἰτία τῆς ὑπερβολικῆς αὐτοπεποιθήσεώς του, εἰς ἣν καὶ μόνην ὀφείλεται ἡ ἐπακολουθήσασα συμφορὰ τοῦ Φραγκοκαστέλλου. Ὁ Χατζῆ Μιχάλης, πραγματικὸς ἥρωσ, μὲ ψυχὴν πλήρη πίστεως καὶ αὐτοπεποιθήσεως, ἐστερεῖτο τῆς στοιχειώδους σοφίας, ἡ ὁποία θὰ ἐπέβαλλεν εἰς ἓνα ἀρχηγὸν στρατοῦ τὴν καλὴν ἐκτίμησιν τῆς ἰσχύος καὶ τοῦ τρόπου τοῦ μάχεσθαι τοῦ ἀντιπάλου, τὴν μελέτην τῆς θέσεως, εἰς ἣν θὰ ἐδίκευε μίαν μάχην, καὶ τὴν ἀναγνώρισιν τῆς πείρας τῶν ἄλλων συμπολεμιστῶν του, πείρας μάλιστα κτηθείσης κατόπιν τόσων μόχθων, κόπων, κινδύνων καὶ αἵματος. Ὁ στρατηγὸς Χατζῆ Μιχάλης ἐπαρθείς ἐπιπολαίως ἀπὸ τὰς πρώτας ἐπιτυχίας του, ἐπιτυχίας εὐκόλους λόγῳ τῆς ὑπὸ τῶν Κρητῶν προηγουμένης τρομοκρατήσεως τῶν Τούρκων, οἱ ὅποιοι κατὰ τὴν πρώτην μετ' αὐτοῦ σύγκρουσιν εὐρέθησαν ἐπηρεασμένοι καὶ ἐκ τῶν πολλοπλῶν καὶ φανταστικῶν διηγήσεων περὶ τῆς ἀφιχθείσης νέας ἐκ τῆς Κεντρικῆς Ἑλλάδος ἀγνώστου εἰς αὐτοὺς μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης στρατιωτικῆς δυνάμεως ὑπὸ κάποιον συμπατριώτην τοῦ πανισχύρου Μουσταφᾶ πασᾶ, δὲν ἐδέχετο καὶ τὴν παραμικροτέραν κᾶν ἀντίρρησιν περὶ τοῦ ἀκαταλλήλου τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ἐκλεγέντος πεδίου μάχης, προσπαθῶν ὁ δυστυχῆς νὰ ἐξευτελίσῃ δι' ὤμων καὶ παραλόγων ἐκφράσεών του ἄνδρας ὄχι κᾶν ἴσης πρὸς αὐτὸν γενναιότητος, ἀλλὰ κατὰ πολὺ μεγαλυτέρας καὶ δὴ ἐμπειροτέρους αὐτοῦ.

Εἰς τὰς σοφὰς συμβουλὰς τοῦ Γεωργίου Τσουδεροῦ ἀντιτάσσει τὸ πεισματῶδες καὶ ἄσοφον — ἔτσι θέλω ἐγώ.

Καὶ εἰς τὴν ἐπιμονὴν τοῦ περιφήμου Στρατῆ Δεληγιαννάκη, ὁ ὁποῖος τὸν συνεβούλευε νὰ μὴ περιορίσῃ τὰ ὄρια τοῦ πεδίου τῆς μελετωμένης μάχης εἰς τὸν κάμπον τοῦ Φραγκοκαστέλλου καὶ εἰς τὸ φρούριον, ἀλλ' ἀποφεύγων τὴν ἐκ τοῦ συστάδην μάχην καὶ ἀφήνων ὀλίγους μόνον ἐκλεκτοὺς ἄνδρας εἰς τὸ φρούριον, ἵνα ἀπασχολοῦν μέρος τῶν ἐχθρῶν μὲ τὰ πυρὰ των ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς, αὐτὸς νὰ

ὑποκριθῆ ὑποχώρησιν πρὸς τὰς δυσκόλους προσβάσεις, ἵνα οὕτως ἐπιτευχθῆ ὁ περιορισμὸς τοῦ ἐχθροῦ εἰς τὰ κατάλληλα δι' ἐπίθεσιν κατ' αὐτοῦ μέρη, γνωστὰ εἰς ὅλους τοὺς Κρήτας μαχητὰς καὶ ἐπικίνδυνα διὰ τὸν ἐχθρόν, ἢ, ἐὰν τοῦτο δὲν ἐγίνετο, κατορθωθῆ διὰ προσποιήσεως συνεχοῦς ὑποχωρήσεως τῶν Ἑλλήνων ἢ συγκέντρωσις καὶ ὁ ἐγκλεισμὸς ὅλης τῆς Τουρκικῆς δυνάμεως ἐντὸς τοῦ κάμπου, τοῦ ὁποίου καταλλήλως ν' ἀποκλείσουν τὴν ἔξοδον, οὗτος ἀπήντησεν.

— Εἶχα μάθει, καπετὰν Στρατῆ, πῶς ἦσουν παλληκάρι, μὰ τώρα βλέπω πῶς δὲν ἦταν ἀλήθεια. Σὰν φοβᾶσαι, φύγε μὲ τὰ παλληκάρια σου, μὰ ἐγὼ θὰ μείνω ἐδῶ μὲ τὰ δικά μου νὰ πολεμήσω καὶ νὰ νικήσω τὸ Μουσταφᾶ πασᾶ. Ἐγὼ δὲν ἤλθα στὴν Κρήτη γιὰ νὰ ὑποχωρῶ, ἀλλὰ γιὰ νὰ πολεμῶ. Τὸ μόνο ποῦ ζητῶ ἀπὸ τοὺς Κρητικούς καπετάνιους εἶναι νὰ κρατοῦν καλὰ τὰ στενὰ καὶ νὰ μὴ ἀφήσουν τὸν Μουσταφᾶ πασᾶ νὰ φύγη κι' ἐγὼ κι' ἂν ἀκόμα ἀπέναντί μου βρεθοῦν σαράντα χιλιάδες Τοῦρκοι θὰ τοὺς καταστρέψω, γιὰτι ἔχω πεποιθῆσι στὰ παλληκάρια μου.

Ὁ Στρατῆς Δεληγιαννάκης προσεβλήθη ἐκ τῶν σκληρῶν καὶ ἀφρόνων τούτων φράσεων τοῦ Χατζῆ Μιχάλη, πλὴν συγκρατήσας τὴν ὀργὴν του ἔφυγε μὲ τὰ παλληκάρια του, χωρὶς νὰ ἐκστομίση λέξιν, κατηρθύνθη δὲ κατ' εὐθείαν πρὸς τὸ Φραγκοκάστέλλον ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ Χατζῆ Μιχάλη, διὰ νὰ τοῦ ἀποδείξῃ ὅτι, καίτοι ἦτο βέβαιος περὶ τοῦ ἀφεύκτου θανάτου του, δὲν ἐδειλίασεν, ἀλλὰ θὰ ἐλάμβανε μέρος εἰς τὴν ἄφρονα ἐπιχείρησίν του.

Ὅταν ἐπιστρέψας ὁ Χατζῆ Μιχάλης εἰς τὰς ἐκλεγείσας θέσεις, ἀφοῦ παρ' ὅλην τὴν σοφὴν προσωπικὴν ἐπέμβασιν τοῦ Γεωργίου Τσουδεροῦ, ὅπως τὸν πείσῃ περὶ τοῦ ἀπονενοημένου σχεδίου του, καὶ παρ' ὅλας τὰς συμβουλάς αὐτοῦ, τοῦ ἐξαιρετικῶς ἀπολαύοντος μεταξὺ τῶν Κρητῶν ἐκτιμήσεως καὶ σεβασμοῦ, δὲν κατωρθώθη νὰ πεισθῆ, ὅπως ἀλλάξῃ σχέδιον, εὔρεν ἐκεῖ τὸν Στρατῆν Δεληγιαννάκη κατέχοντα θέσεις πρὸς μάχην, συγκινηθεὶς ἐνηγκαλίσθη αὐτόν, πλὴν ὁ

Δεληγιαννάκης με λίγα λόγια ἔδωκε τὴν πρέπουσαν ἀπάντησιν εἰς τὴν τρυφερότητά του.

— Κουζουλάδα εἶναι καὶ θὰ πάρῃς στὸ λαιμό σου τόσες ψυχές, μὰ γιὰ νὰ σοῦ δείξω πῶς μὴτε ἐγὼ μὴτε οἱ ἀποδέλοιποι φοβούμαστε, ἦρθα· ξάσου δὰ καὶ ἐτοιμάσου νὰ χαθοῦμε.

Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Γ. Τσουδερός μετὰ τὸ ἥρωικόν του σῶμα, εἰς ὃ συνέπραττε καὶ ὁ ἀδελφός του Ἰωάννης καὶ ὁ υἱός του Ἀναγνώστης, ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι ἀρχηγοὶ καὶ καπεταναῖοι, εἶχον καταλάβει τὰς γύρω κλιτύας καὶ στενὰ καὶ ἐπερίμεναν τὸν ἐχθρὸν καὶ τὴν ἐκτύλιξιν τοῦ τραγικοῦ, αἱματηροῦ καὶ παράφρονος δράματος. Τὸ ὅτι ἡ πεποιθήσις τοῦ Χατζῆ Μιχάλη ἐπὶ τοῦ ἀητιήτου τοῦ στρατοῦ του καὶ ἡ ψευδαίσθησις, ἣν εἶχε σχηματίσει περὶ τῆς δυνάμεως τῶν ἐχθρῶν, δὲν ἄφηγε τοῦτον νὰ προΐδῃ, εἶχε πρὸ πολλοῦ κατανοήσει ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς καὶ προσεπάθει ν' ἀποφύγῃ μετὰ πάντα τρόπον τὴν εἰς Φραγκοκάστελλον ἐμπλοκὴν του, ὅχι διότι ἐφοβεῖτο τὴν σύναψιν μάχης πρὸς τὰς δυνάμεις τοῦ Χατζῆ Μιχάλη, ἀλλὰ διότι ἐγνώριζε καλῶς τὸν τρόπον τοῦ μάχεσθαι τῶν Κρητῶν καὶ ἐδειλία διὰ τὴν αἰσίαν ἐκβασιν τοῦ ἀγῶνός του καὶ τοῦτο, διότι ἠγνόει ὅτι ὁ Χατζῆ Μιχάλης δὲν θὰ συνεμορφοῦτο πρὸς τὰς ἐμπειροπολέμους συμβουλὰς τῶν Κρητῶν ἀρχηγῶν παρασυρόμενος ἀπὸ μίαν ἀλόγιστον ὑπεροψίαν.

Πρὸς τοῦτο προσποιούμενος φιλίαν πρὸς τὸν συμπατριώτην του Χατζῆ Μιχάλην τοῦ εἶχε προτείνει ἐντίμους ὄρους ὑποταγῆς καὶ ὑποχωρήσεως, πλὴν οὗτος ἀντὶ τῆς ἀποδοχῆς τούτων ἀπήντα διὰ προκλήσεων προσβλητικῶν πρὸς τὸν πασᾶν. Δυστυχῶς καὶ τῆς τελευταίας προσπαθείας τῶν Κρητῶν ἀρχηγῶν καὶ καπεταναίων ἀποτυχούσης, σκαιῶς μάλιστα ἀποδιωχθείσης τῆς ἀποσταλείσης παρὰ τῶν γύρω καπεταναίων πρεσβείας ἐκ τῶν ἡγουμένων τῆς Μονῆς Πρέβελι Νεῖλου καὶ τῆς Μονῆς Προφήτου Ἑλῖα Θεοφίλου, ἡ καταστροφὴ ἐπῆλθε τραγικὴ, ὅπως προεβλέπετο ὑπὸ τῶν ἐμπείρων καὶ γενναίων

ἀρχηγῶν. Καὶ τὰ μὲν περὶ Χατζῆ Μιχάλη καὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ὡς καὶ τὰ περὶ τῆς ὀργανωθείσης παρὰ τοῦ γενναίου Στρατῆ Δεληγιαννάκη ἀντιστάσεως ἐκ τοῦ φρουρίου, εἰς ᾧ εἶχε συγκεντρώσει τοὺς ὑπ' αὐτὸν ἄνδρας καὶ τὰ ὑπολείμματα τοῦ σώματος Χατζῆ Μιχάλη, ἐκτενῶς ἐκτίθενται εἰς τὰς ἱστορίας Κριτοβουλίδου καὶ Ψυλλάκη, μετὰ τὴν κατόπιν συνθήκης ὅμως ἔνοπλον ἀποχώρησιν τῶν ὑπὸ τὸν Δεληγιαννάκην πολεμιστῶν καὶ γυναικοπαίδων καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ κατάληψιν τοῦ φρουρίου οἱ γύρω ἀρχηγοὶ ἀντιληφθέντες τὰς πρὸς ἐτοιμασίαν τῆς ὑποχωρήσεως τοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ κινήσεις ἤρχισαν ἐνεργοῦντες πανταχόθεν ἐμπείρους ἐπιθέσεις. Ὁ Γεώργιος Τσουδερὸς κατέχων τὴν παρὰ τὸ «Καφοδάσος» ἐπίκαιρον θέσιν συνεννοεῖται μετὰ τῶν ὑπὸ τὸν Μανουσυντραλῆ Σφακιανῶν στρατοπεδευμένων πρὸς Δυσμᾶς πρὸς ἐνέργειαν συνδεδυασμένης μετὰ τῶν λοιπῶν ἀρχηγῶν ἐπιθέσεως. Πλὴν δυστυχῶς ἢ ἐπίθεσις δὲν ὀργανώθη καλῶς, μὴ κατορθωθέντος πλήρους ἐπιθετικοῦ συνδυασμοῦ λόγῳ ἀποκαρτερήσεως τῶν ἀνδρῶν ἐκ τοῦ τραγικοῦ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν παθήματος τοῦ ἥρωος Χατζῆ Μιχάλη καὶ ἴσως λόγῳ διαφωνιῶν συνήθων εἰς ὀδυνηρὰς στιγμὰς, καθ' ἅς, ὡς εἶναι φυσικόν, εὐκόλως γεννῶνται τοιοῦτου εἶδους θλιβεραὶ καὶ καταστρεπτικαὶ παρεξηγήσεις.

Οὕτω μετὰ τὴν ἐν Φραγκοκαστέλλῳ νίκην τοῦ Μουσταφᾶ καὶ τὴν καταστροφὴν τοῦ Χατζῆ Μιχάλη, οὖσαν διπλασίως ὀδυνηρὰν εἰς τὸν πρῶτον λόγῳ τῶν σοβαρωτάτων ἀπωλειῶν τοῦ στρατοῦ του, οὗτος ἠτοιμάζετο νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Ρέθυμνον ἐπιθυμῶν νὰ μὴ ἔλθῃ εἰς καμμίαν νέαν σύγκρουσιν πρὸς τοὺς ἐπαναστάτας, ἀλλὰ νὰ παρουσιάσῃ τὴν Κρήτην μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Χατζῆ Μιχάλη ὡς τελείως ὑποκύψασαν, τὴν δὲ ἐπανάστασιν ὡς κατασταλεῖσαν.

Πλὴν καὶ μετὰ τὴν ὑποχώρησιν πολλῶν τῶν περὶ τὸν Πατσιανὸν μαχητῶν¹ οἱ Σφακιανοὶ τῶν ἀνατολικῶν διαμερισμάτων καὶ οἱ

¹ Βλ. Ἱστορία Ψυλλάκη, σελ. 666.

περὶ τὸν Τσουδερὸν Λαμπαῖοι ἀπεφάσισαν νὰ ἐκδικηθῶσι τὸν θάνατον τοῦ ἥρωικοῦ Χατζῆ Μιχάλη καὶ νὰ καταδιώξουν τὸν ἐχθρὸν μέχρις αὐτῆς τῆς πόλεως τῆς Ρεθύμνης. Πρὸς τοῦτο κατέστρωσαν τὸ σχέδιον αὐτῶν περιμένοντες νὰ ἴδωσι πρὸς ποίαν ὁδὸν θὰ ἐστρέφετο ἡ ὑπὸ τοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ δύναμις διὰ νὰ καταλάβουν τὰς ἐνδεικνυομένας εἰς τὴν περίστασιν θέσεις. Ὁ ὄλος ἀριθμὸς τῶν γενναίων τούτων μαχητῶν δὲν ὑπερέβαινε τοὺς τετρακοσίους¹, ἐνῶ ὁ ἐχθρὸς εἶχε δύναμιν δέκα χιλιάδων περίπου πεζῶν καὶ τετρακοσίων ἰππέων. Μετὰ παραμονὴν εἰς τὸν κάμπον τοῦ Φραγκοκαστέλλου ἐπὶ ὀκταήμερον ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς ἤρξατο ἀποχωρῶν πρὸς τὸ Ροδάκινον. Οἱ περὶ τὸν Τσουδερὸν ἑκατὸν πενήκοντα ἄνδρες καὶ οἱ ὑπόλοιποι διακόσιοι πενήκοντα Σφακιανοὶ ἤρξαντο εὐθὺς ἅμα τῇ ἐξόδῳ του ἐκ τοῦ κάμπου τὰς αἰφνιδιαστικὰς τῶν ἐπιθέσεις ἐξ ὄλων τῶν σημείων καταδιώκοντες αὐτὸν καὶ πλήττοντες ἐκ τῶν ὀπισθεν καὶ τοῦ ἀριστεροῦ πλευροῦ. Ἡ ἐνέργεια αὕτη, ἣν ὁ Μουσταφᾶς δὲν ἐπερίμενε τόσο δραστηκὴν καὶ ἔμμονον, τὸν κατεθροῦθησε καὶ τὸν ἠνάγκασε νὰ ἐπισπεύσῃ τὴν ὑποχώρησίν του. Πλὴν οἱ ἐπαναστάται πυρπολήσαντες τὰ δάση τοῦ ἀριστεροῦ αὐτοῦ πλευροῦ καὶ τὰ ὀπισθεν τῆς φάλαγγός του κατῴρθωσαν νὰ φέρουν τὸ ὑπὸ τοῦ σφοδροῦ ἀνέμου βοηθούμενον πῦρ μέχρι τοῦ κυρίου αὐτοῦ σώματος, τὸ ὁποῖον προλαμβανόμενον ὑπὸ τοῦ πυρὸς ἐπανικοβλήθη καὶ ἐν πλήρει συγχύσει ἐσπευδε νὰ ἐξέλθῃ τῶν δυσβάτων μερῶν, εἰς ἃ εὕρισκετο. Ἀπειράριθμοι ἐχθροὶ καὶ κτήνη τῆς ἐπιμεληθείας εὗρον σκληρὸν

¹ Κακοπίστως καὶ πάλιν ὁ Τρικούπης ἀναριθμᾷ τούτους εἰς 2.000, ἐνῶ ὅλοι οἱ πρὸ τῆς καταστροφῆς τοῦ Χατζῆ Μιχάλη μαχηταὶ δὲν ἀνήρχοντο εἰς 1.800 καὶ ἐνῶ, ἂν ἦσαν καὶ 1.000 μόνον, οὐδεὶς τῶν Τούρκων θὰ ἐσφίζετο κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν, ὡς ἀπεδείχθη ἐκ τῆς ὀλης μετέπειτα δράσεως τῶν καταδιωκτικῶν σωμάτων, καὶ ἐνῶ, ὡς γνωστόν, ἐκτὸς τῶν εἰς Κάμπον Φραγκοκαστέλλου φονευθέντων περίπου διακοσίων ὑπὸ τὸν Χατζῆ Μιχάλην, ἀπεχώρησαν πάντες οἱ περὶ τὸν Πατσιανὸν μαχηταὶ καὶ οἱ τῶν δυτικῶν περιφερειῶν τῶν Σφακιῶν.

θάνατον ἀπὸ τὸ παμφάγον πῦρ, τὸ ὁποῖον τοὺς περιέβαλλεν, ἐνῶ ὅσοι διεσφύζοντο ἐκ τῆς ὀπισθοφυλακῆς των κατεσφάζοντο ὑπὸ τῶν καταδιωκόντων αὐτοὺς Ἑλλήνων.

Ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς ἔκφρων ἐκ τοῦ φόβου διὰ κηρύκων διέταττε τοὺς ἄνδρας τῆς ὀπισθοφυλακῆς ν' ἀπορρίπτωσι τὰ ὄπλα των καὶ πᾶν ὅ,τι τιμαλφές εἶχον τοποθετῶν εἰς τοὺς δρόμους σωροὺς ὀλοκλήρους τροφίμων, ὄπλων, πολεμεφοδίων καὶ ἐπιχρύσων καὶ ἐπαργύρων ἀντικειμένων, ἵνα πρὸ τῶν ἀπροσδοκῆτων θησαυρῶν προσκόπτοντες οἱ πεινῶντες καὶ γυμνητεύοντες μαχηταὶ ἀνακόπτωσι τὰς θανατηφόρους αὐτῶν ἐπιθέσεις, πρᾶγμα ποῦ δυστυχῶς διὰ τὴν ὄλην ἔκβασιν τοῦ ἐν Κρήτῃ ἀγῶνος ὁ εὐφυῆς οὗτος Ἀλβανὸς ἐπέτυχεν, ἔστω καὶ μετὰ μεγίστων θυσιῶν. Διότι, ὄσῃ ἐπιβολὴν καὶ ἂν εἶχον ὁ Τσουδερὸς ἰδίως λόγῳ τῆς ἀγρίας πειθαρχίας του καὶ οἱ λοιποὶ ἀρχηγοὶ ἐπὶ τῶν ἀνδρῶν των, δὲν ἠδύναντο — ὡς ἦτο φυσικόν — νὰ ἐπιβληθοῦν ἐπὶ τῶν πεινῶντων καὶ τῶν πάντων στερουμένων ὀπλιτῶν των, οἱ ὁποῖοι κατεσκληρότερες ἐκ τῶν στερήσεων δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἔχουν τὴν ὑπεράνθρωπον ἐπὶ τῶν ἑαυτῶν των ἐπιβολήν, ὥστε νὰ ἀφήσουν ἀδιάφοροι τὸν ἀμύθητον καὶ τόσον δελεαστικὸν πλοῦτον εἰς τοὺς ἐπομένους μαχητὰς καὶ ἀόπλους, οἱ ὁποῖοι κατ' ἔθος παρηκολούθουν τούτους ἐπιδιώκοντες τὴν ἐξεύρεσιν ὄπλων καὶ πολεμεφοδίων, καὶ νὰ συγκρατήσουν αὐτοὺς εἰς μίαν ἔντονον κατὰ τοῦ ὑποχωροῦντος ἐχθροῦ δρᾶσιν. Ὁ ἐλέγχων ἐκ τῶν ὑστέρων μίαν ἐνέργειαν εὐκόλως ἐλέγχει, εὐκόλως κατηγορεῖ, ὁ δὲ ἐξ ἀποστάσεως καταδικάζων τὸν κληρὸν τοῦ ἡλιθίου δικαστοῦ κερδίζει. Διότι δικαστὴς δεόν νὰ εἶναι μόνον ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος δύναται νὰ ὑποκαταστήσῃ ἑαυτὸν εἰς τὴν θέσιν τοῦ ὑποδίκου. Καὶ τοῦτο ὑποστηρίζω διὰ νὰ δικαιολογήσω τὴν φυσικωτάτην ἀδυναμίαν τῶν πεινῶντων πολεμιστῶν τοῦ ν' ἀντιστῶσι κατὰ τοῦ πειρασμοῦ τοῦ πλοῦτου καὶ τῶν τροφῶν, ἅτινα ἀνέκοπτον τὴν καταδιωκτικὴν των πορείαν.

Πλὴν παρ' ὅλα ταῦτα οἱ ἀρχηγοὶ τῶν Ἑλλήνων προβλέποντες

βεβαίαν τὴν καταστροφὴν τοῦ ἐχθροῦ, ἐὰν κατῴρθουν νὰ καταλάβουν τὴν δύσβατον θέσιν «Χάλαρα τοῦ Πευκιᾶ» πρὸ τῆς ἀφίξεως εἰς ταύτην τῆς πρωτοπορίας τοῦ ἐχθρικοῦ σώματος καὶ νὰ ἐπιτεθῶσιν ἐκ τῶν ὀπισθεν, ὅτε θὰ ἀνεκόπτετο ἢ πρὸς τὰ πρόσω πορεία του, συνεννοήθησαν μετὰ τοῦ Τσουδεροῦ, ἵνα οὗτος σπεύσῃ μετὰ τῶν ἑκατὸν πενήκοντα Δαμπαίων του καὶ καταλάβῃ ἐγκαίρως τὴν ἐπίκαιρον καὶ μοναδικὴν αὐτὴν θέσιν. Δυστυχῶς ἡ ἔγκαιρος αὐτὴ κατάληψις δὲν κατωρθώθη ὑπὸ τοῦ σώματος τοῦ Τσουδεροῦ διὰ πολλοὺς λόγους, ὧν οἱ κυριώτεροι εἶναι, πρῶτον διότι οἱ πεινῶντες ἄνδρες αὐτοῦ μετὰ δυσφορίας ἐδέχθησαν τὴν διαταγὴν τοῦ ἀρχηγοῦ των, ὅπως διὰ ταχείας καμπύλης πορείας σπεύσουν ν' ἀνακόψουν τὴν ὑποχώρησιν τῶν ἐχθρῶν ἀφίνοντες τοὺς ἄλλους ἀπολύτους κυρίους τῶν πλουσιωτάτων λαφύρων καὶ τροφῶν, ἐνῶ αὐτοὶ ἐκ τῶν ὑψηλῶν των θέσεων θὰ ἦσαν ἀπλοῖ καὶ ἀκερδεῖς δημιουργοὶ τοῦ πλοῦτου καὶ τοῦ χορτασμοῦ τῶν ἄλλων, ὅπως καὶ εἰς τὰς προηγουμένας περιπτώσεις, καθ' ἃς αὐτοὶ πλήττοντες τὸν ἐχθρὸν ἐκ τῶν ἔμπροσθεν εἰς θέσιν Ἀκοσταρὲ καὶ Σκαλωτῆ ἐθεῶντο τοὺς ὀπισθεν συντρόφους των σκυλεύοντας καὶ λαφυραγωγῶντας, καὶ δεύτερον διότι ἡ μικρὰ των δύναμις, δείξασα εἰς τὰ ἴδια τὰ ὄμματά των τὴν σμικρότητά των, ὅταν ἀπεχωρίσθησαν τοῦ λοιποῦ σώματος τῶν ἐπαναστατῶν καὶ ἀπεμονώθησαν τρέχοντες πρὸς Χάλαρα, συγκρινομένη μάλιστα μετὰ τὸν ὄγκον τῆς ἐχθρικῆς δυνάμεως, ἡ ὁποία ἦτο καταφανῆς εἰς ὀλόκληρον τὸ σῶμα αὐτῆς ἐκ τοῦ ὕψους, εἰς δ' οἱ Δαμπαῖοι εὐρίσκοντο, ὡς ἦτο φυσικὸν καὶ ἀνθρώπινον, ἔκαμε πολλοὺς τῶν ὀπλιτῶν τοῦ Τσουδεροῦ νὰ δειλιάσουν πρὸ τοῦ τολμήματός των καὶ ν' ἀναλογισθῶν τὰ ὀδυνηρὰ ἐπακόλουθα, ἃ θὰ εἶχε μία πιθανὴ ἦττα αὐτῶν ὄχι μόνον ἐπὶ τῆς ζωῆς των, ἢ ὁποία ἀφεύκτως θὰ ἐθυσιάζετο, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς ζωῆς τῶν παιδιῶν καὶ τῶν γυναικῶν των ἀφιεμένων μετὰ τὴν ἦτταν αὐτῶν εἰς τὴν διάκρισιν τῶν ἐχθρῶν, ἀφηνιασμένων τότε ἐκ τῆς εὐκόλου νίκης των. Μίαν τοιαύτην ἦτταν

ἐθεώρουν βεβαίαν οἱ Λαμπαῖοι, διότι καλῶς ἐγνώριζον καὶ διέκρινον ὅτι ἡ δύναμις των ἀντεστοίχει μόλις πρὸς τὸ ὀγδοηκοστὸν τῆς ἐχθρικῆς δυνάμεως. Δὲν εἶναι εὐκολον ἄρα εἰς ἓνα ἄνδρα, ὅσον καὶ ἂν οὗτος εἶναι καὶ αἰσθάνεται ἑαυτὸν γενναῖον καὶ ὅσον καὶ ἂν εἶναι ἐξαιρετικὴ ἡ θέσις, ἣν κατέχει, ν' ἀδιαφορῇ πρὸ τῆς ἀπεγνωσμένης μάλιστα ὀρμῆς ὀγδοήκοντα ὑποχωρούντων ἐχθρῶν, ζητούντων διέξοδον σωτηρίας. Ὅστις θὰ ἐλέγξῃ μίαν τοιαύτην δειλίαν, πολλῶ μᾶλλον ὅταν ἡ δειλία αὕτη δὲν εἶναι ἀτομικὴ, ἀλλ' ὀμαδική, μεταδιδομένη κατὰ περίεργον ψυχολογικὸν νόμον ἀκαριαίως εἰς ἓνα σῶμα ἢ εἰς μίαν ὀμάδα, θὰ ἀποδείξῃ ἑαυτὸν ἄσοφον κριτικὸν καὶ ἐπιπόλαιον ψυχολόγον. Μόνον μία τοιαύτη κριτικὴ ἀσοφία δύναται νὰ ζητήσῃ εὐθύνας ἀπὸ τοὺς δυστυχεῖς ἡρωικοὺς τούτους μαχητὰς διὰ τὴν μοναδικὴν ἄλλως τε ἀποκαρδίωσίν των, καὶ μόνον ἄκριτοι ἦσαν ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι κατελόγισαν ὡς βαρεῖαν παράλειψιν καθήκοντος εἰς βάρος τοῦ Τσουδεροῦ τὴν μὴ ἔγκαιρον ἐπίθεσίν του κατὰ τοῦ ἐχθροῦ εἰς Χάλαρα. Ἀλλά, καίτοι τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα δικαιολογητικὰ ὑπήρχον διὰ τὴν ἀποκαρτέρησιν τῶν ἀνδρῶν του, ὁ Τσουδερὸς περιστοιχούμενος ὑπὸ μιᾶς μικρᾶς δρακὸς γενναίων ἀνδρῶν, οἱ ὁποῖοι τοῦ ἀπέμειναν, ἠσθάνετο βαθύτατα τὸν πόνον τῆς ἀπειθείας τῶν ἀνδρῶν του, ἦν παρ' ὄλην τὴν ἀδιάλειπτον συμβιβαστικὴν ἐπέμβασιν τοῦ ἀδελφοῦ του Ἰωάννου οὐδέποτε θὰ συνεχῶρει, ἀλλὰ θὰ ἐπληττε μετὰ τῆς γνωστῆς σκληρότητος, ἡ ὁποία πάντοτε τὸν ἔκαμνε σεβαστὸν μετὰ τῶν ὄλων τῶν πολεμιστῶν τῆς Κρήτης. Κατὰ βάθος ἄλλως τε ὁ Τσουδερὸς παρακολουθήσας τὸν ἀφηνιασμόν τῆς λαφυραγωγίας τῶν ἄλλων πολεμιστῶν, οἱ ὁποῖοι ἠκολούθουν πλήττοντες ἐκ δυσμῶν τὸν ὑποχωροῦντα ἐχθρόν, πολὺ ἐφοβήθη ὅτι, καὶ ἂν ἐνήργει τὴν ἐκ τῶν ἔμπροσθεν ἐπίθεσιν εἰς Χάλαρα, θὰ ἔμενεν ἀβοήθητος καὶ ὁ ἐχθρὸς θὰ κατασυνέτριβε τοὺς ὀλιγαριθμούς, ἐξηντλημένους καὶ καταπονημένους ἄνδρας του καὶ αἴρων μίαν εὐκολον νίκην ἱκανὴν νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν ἐκ τῶν μεγάλων ἀπωλειῶν μείωσιν τοῦ κύρους αὐτοῦ θὰ ἐστρέ-

φετο κατὰ τῶν γυναικοπαίδων καὶ τῶν ἀόπλων Λαμπαίων καταστρέφον τελείως τὴν ἐπαρχίαν του καὶ κατασφάζων τοὺς κατοίκους της, ἔστω καὶ μόνον διὰ νὰ κάμη ἐντύπωσιν. Οἱ λόγοι οὗτοι ἠνάγκασαν τὸν γενναῖον καὶ αὐστηρὸν ἀρχηγὸν νὰ συγχωρήσῃ πρώτην φορὰν τὴν ἀπειθειαν τῶν ἀνδρῶν του καὶ μετὰ τὴν δίοδον τῶν ἐχθρῶν ἐκ τῶν Χαλάρων νὰ συγκεντρώσῃ καὶ πάλιν τοὺς ἀνδρας του καὶ νὰ ἐξακολουθήσῃ τὰς κατὰ τοῦ ἐχθροῦ ἐπιθέσεις του μέχρις Ἀρμένων, ὅπου ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς συνεκέντρωσε τὰ κατατρομαγμένα καὶ τελείως ἐξηντλημένα ὑπολείμματα τῆς στρατιᾶς του καὶ ὅπου κατώρθωσε νὰ καθορίσῃ τὰς ἀπωλείας του, ἀνελθούσας εἰς 1902 νεκροὺς καὶ αἰχμαλώτους πλὴν τῶν χιλιάδων τραυματιῶν, οὓς ἔσυρε μεθ' ἑαυτοῦ εἰς Ρέθυμνον.

Ἡ μεγάλη αὕτη καταστροφή τῆς στρατιᾶς τοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ ἐτόνωσε τὸν ἐν Κρήτῃ ἐπαναστατικὸν ἀγῶνα, καίτοι ἢ ἐκ τῆς καταστροφῆς τοῦ Χατζῆ Μιχάλη ὀδύνη τῶν Κρητῶν καὶ ὁ θάνατος τοῦ ἀποστόλου τούτου τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως πρὸς στιγμήν ἀπεθάρρυναν τοὺς μαχητάς, πάντες δ' ἔσπευδον ἐπὶ τῇ ἀναγγελίᾳ τοῦ ὑπὸ τοῦ κυβερνήτου Καποδίστρια ἀποστελλομένου νέου ἀρμοστοῦ Ρέινεκ νὰ συντονίσουν τὰς δυνάμεις των καὶ νὰ πυκνώσουν τὰ ἐπαναστατικὰ σώματα, τὰ δρῶντα καθ' ὅλην τὴν ὑπαιθρον χώραν καὶ καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις ἀπὸ τοὺς ἀκαταβλήτους μαχητάς.

*
* *

Ἄμα τῇ ἀφίξει του κατὰ τὸν Ἰούλιον τοῦ 1828 ὁ Γερμανὸς βαρῶνος Ρέινεκ συνεκάλεσε τοὺς ἐξέχοντας ἀρχηγοὺς τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν, μετὰξὺ τῶν ὁποίων καὶ τοὺς Τσουδερούς, εἰς Ἀσχύφου, διὰ νὰ ἐκθέσῃ τὸν σκοπὸν τῆς εἰς τὴν Νῆσον ἀποστολῆς του, περιοριζομένης κατ' ἐντολήν τῆς ἐν Ἑλλάδι κυβερνήσεως εἰς τὴν τήρησιν τοῦ δημιουργηθέντος καθεστῶτος καὶ τὴν ἀποφυγὴν ἀνανεώσεως,

ἐπεκτάσεως καὶ τονώσεως τῶν ἐχθροπραξιῶν. Πρὸ τῆς τοιαύτης ἀποφάσεως, τεινούσης εἰς τὸ νὰ καταδικάσῃ τὸν ἐν Κρήτῃ ἀγῶνα εἰς ἀδράνειαν καὶ περιοριζούσης οἰανδήποτε ἐνέργειαν αὐτοῦ εἰς μόνην τὴν διπλωματικὴν τρόπον τινὰ παράστασιν τοῦ ἀσθενοῦς καὶ ἀκαθορίστου ἐν Κρήτῃ καθεστῶτος, πάντες οἱ ἀρχηγοὶ ἐξανέστησαν, προεξάρχοντος τοῦ Ν. Οἰκονόμου. Ἡ θερμὴ αὕτη διαμαρτυρία τῶν ἀρχηγῶν, ἐκδηλωθεῖσα εἰς μίαν σύντονον πολεμικὴν ἐνέργειαν, ἔφερε τὸν Γ. Τσουδερὸν μετὰ τοῦ Μανουσέλη, Δεληγιαννάκη καὶ Μοσχοβίτη εἰς Ρούστικα, ὅπου ἐπετέθησαν κατὰ τῶν ὑπὸ τὸν Ἀλμπάνην Τούρκων, οὓς ἔτρεψαν εἰς ἄτακτον φυγὴν φονεύσαντες περὶ τοὺς ἑκατὸν πενήκοντα εἰς θέσιν Μοναχὴ Ἐλιά, ἔνθα οὗτοι συνεκρατήθησαν διὰ ν' ἀμυνθοῦν ὑπὲρ τῶν ἐν Ἀρμενοκάμποις γυναικοπαίδων, τὰ ὅποια εἶχον ἐξέλθει ἐκ Ρεθύμνης πρὸς προμήθειαν τροφίμων ἐκ τῆς ὑπαίθρου. Ἐν Ἀρμενοκάμποις οἱ Τσουδεροὶ καὶ οἱ λοιποὶ συνέλαβον 315 γυναικόπαιδα, τὰ ὅποια ἀντήλλαξαν μὲ Χριστιανοὺς κρατουμένους ἐν τῇ πόλει.

Παρὰ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ Καποδίστρια καὶ τὰς συστάσεις τοῦ Ρεῖνεκ ὁ ἀγὼν ἔλαβεν ἐκ νέου νέαν ἔντασιν καθ' ὅλην τὴν Κρήτην, ὁ δὲ ἀρμοστής πρὸ τῆς τοιαύτης τροπῆς εὗρεθεις πρὸ ἀπροχωρήτου ἠναγκάσθη νὰ συνταχθῇ μὲ τὴν γνώμην τῶν Κρητῶν ἀρχηγῶν, ν' ἀναγγεῖλῃ τοῦτο ἐσπευσμένως εἰς τὸν Καποδίστριαν καὶ κατερχόμενος ἐκ Σφακίων εἰς Τζιτζιφὲ Ἀποκορώνου νὰ σχηματίσῃ πολιτικὸν σῶμα δι' ἑνὸς ἐξ ἐκάστης ἐπαρχίας ἀντιπροσώπου καὶ ἀνωτέραν στρατιωτικὴν διοίκησιν, κληθεῖσαν στραταρχεῖον. Τὸ στραταρχεῖον τοῦτο ἀπετέλεσαν οἱ πέντε στρατάρχαι, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Γεώργιος Τσουδερός,¹ ὅστις συγχρόνως διετήρησε καὶ τὴν γενικὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ἀγίου Βασιλείου μὴ θέλων νὰ ὀνομάσῃ τὸν καθ' ὅλα

¹ Πρὸς πλειοτέραν δ' ἐπιβεβαίωσιν τοῦ ὅτι κατεῖχεν ἐπὶ τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος τὴν ἀνωτάτην ταύτην στρατιωτικὴν θέσιν παραθέτομεν ὡδε τὰ ἀκόλουθα ἐπίσημα ἔγγραφα τῆς τότε προσωρινῆς κυβερνήσεως τῆς Κρήτης.

Τὸ Κρητικὸν Συμβούλιον

Πρὸς τὸν Γενναῖον Στρατάρχη γ. Γ. Τσουδερόν.

Αὐτοῦ ἔρχονται οἱ καπετανναῖοι Ἰω. Καπετανόπουλος, Κυπριανὸς Θώμιος, Καραγιάννης καὶ Πανταζῆς μὲ τοὺς ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν των τεσσαράκοντα ἕξ (46) στρατιώτας καὶ προσκαλεῖσαι νὰ τοὺς παραλάβῃς ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν σου.

Αὐτοὶ μόνον ἐκ τῶν λοιπῶν ὄλων στρατιωτῶν τοῦ βοηθητικοῦ σώματος ὡς καλοὶ στρατιῶται ἔμειναν εἰς τὴν νῆσον μας, διὰ νὰ συναποθάνουν μὲ ἡμᾶς. Διὸ καὶ προσκαλεῖσαι, ἀγαπῶν αὐτοὺς ὡς ἀδελφοὺς σου, νὰ φροντίζῃς ὅσον δύνασαι πρὸς ἐξοικονόμησίν των, εἰ δυνατόν καὶ ἀπὸ μερικὰ γρόσια καθὼς καὶ ἀπὸ ζωοτροφίας, αἱ ὁποῖαι θέλει σοὶ στέλλωνται μὲ κάθε εἰδοποίησίν σου.

Μὴ λείψῃς λοιπόν, καλὲ Πατριῶτα, νὰ ἐκτελέσῃς τὰ ὅσα ἡ πατρὶς ἤδη σὲ διατάττει καὶ αὐτὴ θέλει ἀνταμείψει τὰς παλαιὰς καὶ νέας θυσίας καὶ κόπους σὰς ἐν καιρῷ δέοντι ἀνηχόντως.

Σφακιά τῇ 18^ῃ Ἰουνίου 1828

Τὰ μέλη τοῦ Συμβουλίου

Α. Παπαδάκης, Α. Μπογιατζόγλου

Α. Στεφανάκης Θ. Ἀγαθάκης

(Τ. Σ.)

(Γεν. Διοικ. Κρήτης)

Ἐν ἐλλείψει γραμματέως

Δ. Ζωντανὸς

Ἄρ. 1118.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

Τὸ Κρητικὸν Συμβούλιον

Πρὸς τὸν Στρατηγὸν Κ. Γ. Τσουδερόν

Γράμματα ἀπὸ μακρὰν ἦλθον σήμερον καὶ φωνάζουν δι' ὄνομα Θεοῦ βοήθειαν. Διότι διὰ ξηρᾶς ἔρχονται στρατεύματα νὰ κτυπήσουν καὶ τὰ νησιά τῶν Καλῶν Λιμένων, καὶ διὰ θαλάσσης μὲ καΐκια. Διατάττεται λοιπόν ἡ γενναϊότης σου νὰ προφθάσῃς πρὸς βοήθειαν τῶν κινδυνευόντων συναδέλφων μας ἐκεῖ καὶ στοχασθῆτε ὅτι ἂν οὗτοι βλαφθῶσιν, ἡ ζημίαι καὶ ὁ κίνδυνος δὲν θὰ μένει ἕως ἐκεῖ ἀλλὰ θέλη προχωρήσῃ καὶ μακρύτερα καὶ τότε κινδυνεύουν γενικῶς.

Μὲ ἀνυπομονησίαν προθύμως ὅσον τάχος τὸ Συμβούλιον νὰ μάθῃ καὶ αὐθις τὰ πατριωτικὰ σου φρονήματα καὶ ἐλπίζει ὅτι θέλει ἀκούσῃ ὅσον

τάχος τὸν φθασμὸν σας ὅπου ἡ μεγαλωτάτη ἀνάγκη τῆς πατρίδος σας προσκαλεῖ.

Ἐν Βαφέα τὴν 4^{ην} Ἀπριλίου 1829

Τὰ μέλη τοῦ Συμβουλίου

Ν. Οἰκονόμος
 Πρωτοπαππᾶς Σφακίων
 Ἰωάν. Μιχαήλ
 Γ. Σακόρραφος
 Κ. Κριτοβουλίδης
 Ἰωάννης Γεωργιάδης

Ὁ Γραμματεὺς
 Π. Ν. Καλογέννητος

(Τ.Σ. Κρητικοῦ Συμβουλίου)

Γενναῖε Στρατάρχα Κ. Γ. Τσουδερὲ χαίρις

Ἐπειδὴ καὶ βιαζόμεθα διὰ τὴν ἔλλειψιν ὅπου εἶχομεν ἀπὸ μονατζᾶ, διὰ νὰ προφθάσωμεν καὶ τὰς αὐτόθι ἐπαρχίας καὶ τοὺς ριζίτας οἱ ὅποιοι εἶναι ἔτοιμοι νὰ σηκοθῶσι, νὰ μὴ τοὺς ἀφήσωμεν διόλου ἀπρομηθεύτους, ὅταν μᾶς ζητήσωσι, ἠγοράσαμεν προχθὲς μερικὰ βαρέλια βαρούτην μὲ ὑπόσχεσιν νὰ τὰ πληρώσωμεν εἰς διορίαν ὀκτῶ ἡμερῶν ἀλλὰ παράδες εἰς τὴν χάσαν διόλου δὲν εὐρίσκονται καὶ ἄλλου δὲν ἐλπίσαμεν παρὰ μὲ τὰς αὐτοῦ ἐπαρχίας: ὅθεν ἐπίτηδες ἔρχονται εἰς τὰ αὐτόθι οἱ Μ. Δασκαλάκης, Δ. Ἀρετίνης καὶ Γεώργιος Βενέρης διὰ νὰ συνάξωσιν τὰ δέματα τῶν αὐτόθι μεταξιῶν, καὶ μὲ αὐτὰ νὰ ἠμπορέσωμεν νὰ πληρώσωμεν αὐτὴν τὴν βαρούτην, ἴσως δὲ καὶ τίποτε περισσότερον.

Παρακαλοῦμεν λοιπὸν καὶ τὴν γενναιότητά σας νὰ δείξητε εἰς τοῦτο κάθε ἀντίληψιν καὶ βοήθειαν, νὰ διορίσητε, εἰ δυνατόν καὶ κανένα ἀνθρωπὸ σας διὰ νὰ ἠμπορέσωσιν καὶ τὸν σκοπὸν τοῦ τοῦτον οἱ ρηθέντες νὰ κατορθώσωσιν, καὶ τὴν πατρίδα νὰ μὴν ἀτιμᾶσωσιν, μὴ δυνάμενοι νὰ ἐκτελέσωμεν τὴν ὑπόσχεσίν μας ὅπου ἐδώσαμεν.

Ἐπιστηριζόμενοι, εἰς τὸν παλαιόθεν ἀποδεδειγμένον πατριωτισμὸν καὶ φιλογένειάν σας, εἴμεθα βέβαιοι, ὅτι θέλετε βάλει καὶ εἰς τοῦτο ὅλα τὰ δυνατὰ καὶ τὴν προθυμίαν σας.

Σφακιά τῇ 28^ῃ Ἰουνίου 1828

Οἱ Συμπολίται σας

Σίφης Δεληγιαννάκης, Πρωτοπαππᾶς Σφακίων
 Θ. Ἀγαθάκης, Α. Μπογιατζόγλους, Α. Δημάκης

(Τ.Σ.) Γενικῆς Διοικήσεως.

Ἄριθ. 9.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

Ὁ Ἀντιπρόσωπος τῆς Κυβερνήσεως

Πρὸς τὸν Στρατηγὸν κ. Γ. Τσουδερόν

Πάντοτε ἡ αὐτοῦ ἐξοχότης ὁ Σ. Κυβερνήτης μας ἐπιθυμῶν νὰ ἀπλώσῃ τὰς εὐεργετικὰς του πτέρυγας εἰς τὴν πάσχουσαν Πατρίδα μας ἐπάσχισε μὲ πολλοὺς τρόπους προνοητικοὺς καὶ σοφοὺς, καὶ δι' αὐτὸ ἐπαγρυπνῶν μὲ πατρικὴν ἐπιμέλειαν καὶ φιλοστοργίαν ἀπαραδειγμάτιστον ἔκαμεν ὅσον ἐμπόρεσεν διὰ νὰ μᾶς παρηγορήσῃ, μ' ὄλον ὅτι ἀπήντησε πολλὰς δυσκολίας καὶ κόπους ἀπείρους ἀλλὰ μὲ τὴν βοήθειαν καὶ πρόνοιαν τοῦ παντοδυνάμου θεοῦ ἐνίκησε τὰς δυσκολίας ὅλας, καὶ τοῦ λοιποῦ ἡ φιλ. Πατρίς θέλει λυτρωθῆ ἀπὸ τὸν ζυγὸν τῆς τυραννίας καὶ βαρβαρότητος καὶ αὐτὴ θέλει γνωρίσει καὶ ἀνταμείψει τοὺς ἀγῶνας σας τοὺς ὁποίους τόσους χρόνους ἀκατάπαυστα ὑποφέρατε δι' αὐτὴν. Καὶ ἡ Σ. Κυβέρνησις δὲν θέλει παύσει ἀπὸ τὸ νὰ ἐπιδαψιλεύσῃ εἰς ἐσᾶς τὰς εὐεργεσίας της καὶ περιθάλλει. Ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ σᾶς πιστοποιήσῃ, παρηγορήσῃ καὶ πραγματικῶς, σᾶς στέλλει κατὰ τὸ παρὸν (ὅσον ἡ περίστασις ἐσυγχώρησε) τροφὰς καὶ πολεμοφόδια, σὺν τούτοις μάλιστα δι' εὐχαρίστησιν σας ἐπένευσε καὶ εὐαρεστήθη ν' ἀντικαταστήσῃ ἐμὲ ἀντιπρόσωπόν της ἐδῶ εἰς τὰς ἐπαρχίας αὐτὰς ἔχουσα πεποιθήσιν εἰς τὸν ὑπὲρ πατρίδος ζῆλον μου, καὶ εἰς τὸν πατριωτισμὸν τὸν ἰδικὸν σας, ὁ ὁποῖος θέλει σᾶς ὀδηγεῖ πάντοτε εἰς τὴν ὁμόνοιαν καὶ μεταξὺ σας εὐκρινῆ ἀγάπην καὶ ἀδελφότητα, αὐτὴ θέλει σᾶς ὀδηγεῖ, παρακινεῖ ἀπαραδιδάστως νὰ ὑπακούητε εἰς τὰς διαταγὰς τῆς Κυβερνήσεως, καὶ εἰς τὰς ἰδικὰς μου Πατριωτικὰς Συμβουλὰς καὶ ὠρμηγείας διὰ τὴν ὀφέλειαν τῆς Πατρίδος κ.λ.π.

Τοιαῦτα ἔργα καὶ ὑπακοὴν ζητεῖ ἀπὸ σας ὁ κοινὸς πατήρ μας καὶ εὐεργέτης Σεβ. ἡμῖν Κυβερνήτης, ὁ ὁποῖος διψᾷ νὰ σᾶς εἰδῇ ὅσον τὸ γρηγορότερον ἀναπαυομένους εἰς τὰς οἰκίας σας, εἰς τὰς πρεπούσας τιμὰς, καὶ τὰ βραβεῖα διὰ τοὺς ἀγῶνας σας. Ταῦτα σᾶς πληροφορῶ ἐγὼ καθὸ πατριώτης σας, διὰ τὰ ὁποῖα νὰ μὴ ἀμφιβάλητε παντελῶς.

Εἰς τὰς ὁποίας θέσεις εὐρίσκεσθε πάλιν νὰ εἰσθε εἰς τὰς ἰδίας ἐπαγρυπνοῦντες καὶ προσέχοντες διὰ τὰς ἐπιδρομὰς ἐνέδρας τῶν ἐχθρῶν καὶ μάλιστα εἰς τὰς παρούσας ἀγίας ἑορτὰς τοῦ Χριστοῦ καὶ θεοῦ μας, εἰς τὰς ὁποίας αὐτοὶ οἱ πανοῦργοι κατασκοποῦν νὰ σᾶς εὕρουν ἀργοὺς καὶ ἀφροντίστους διὰ νὰ κατορθώσουν τὰ μιὰρὰ τέλη των, καὶ μάλιστα τώρα ἐν ᾧ εἶναι ἀπηλπισμένοι.

Τὰ Βαρουτοδόλα τὰ ὁποῖα σᾶς ἐπρομηθεύθησαν ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν θέλει σᾶς διαμοιρασθοῦν (κατὰ τὸ πρέπον) ἀπὸ τὸ συμβόλαιον ἀπὸ τὸ ὁποῖον παρεδόθησαν. Ἡ χρῆσις αὐτῶν θέλει εἰσθε κατὰ τῶν ἐχθρῶν. Ἡ Κυβέρνη-

σις δὲν εὐαρεστεῖται νὰ τὰ καταχρᾶσθε παίζοντες αὐτὰ εἰς τὸν ἀέρα καὶ Νισσάκι, ὥστε δταν ἀκολουθήσῃ καμμιά ἀνάγκη (μὴ γένοιτο) νὰ μὴν ἔχητε νὰ ἀντιπαραταχθῆτε κατὰ τῶν ἐχθρῶν. Παύσετε ἀπὸ τὸ νὰ καταπιέζετε τὸν καταπονεμένον καὶ δυστυχῆ λαόν, καταχρῶμενοι αὐτὸν καθεὶς κατὰ τὴν θέλησίν του. Λάβετε μέτρον φρονήσεως καὶ πατριωτισμοῦ ἀληθοῦς, καὶ φανῆτε εὐπειθεῖς, εὐγνώμονες εἰς τὴν Σ. Κυβέρνησιν, διὰ νὰ εὐρήσῃω αἰτίαν προσφυῆ καὶ οὐσιώδη ν' ἀναφέρωμεν εἰς αὐτὴν ἐπαινοῦντες σας, καὶ νὰ ἀπαιτῶ τὰς ἀνάγκας σας εὐκόλως καὶ εὐλόγως, καὶ νὰ ζητῶ ἀπ' αὐτὴν διὰ Σᾶς, ὅτι εἶναι ἀναγκαῖον καὶ χρήσιμον.

Τοιαύτη εἶναι ἡ ἀκένωτος ἐπιθυμία τῆς ψυχῆς μου καὶ ἄμποτε νὰ μὴ ἀναγκασθῶ νὰ μεταβάλω τοὺς καλλοῦς σκοποῦς μου.

Ἐν Μαργαρίταις 23^η Δεκεμβρίου 1829

(Τ. Σ. Διευθυνσ. τῆς Κρήτης)
Δ. Δενδρινὸς

Ὁ Ἀντιπρόσωπος
Ν. Ρενιέρης

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

Τὸ Κρητικὸν Συμβούλιον

Πρὸς τὸν Στρατηγὸν Κύριον Γεώργ. Τσουδερόν

Πόνον φέρει ἀπαρηγόρητον εἰς τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων τὸ φρικτὸν δυστύχημα τῶν γειτόνων σας ἀδελφῶν Μεσσαριτῶν.

Κύριε Στρατηγέ! Κάμε δι' ἀγάπην Θεοῦ καὶ δι' ἀγάπην τῆς Πατρίδος νὰ συνάξῃς τὸ ὀλιγώτερον 100 Στρατιώτας ἀπὸ τὴν ἐπαρχίαν καὶ νὰ καταδῆς μίαν ὥραν ἀρχήτερα εἰς τὸν κάμπον, νὰ διατρίψῃτε τοῦλάχιστον 10 ἡμέρας ἐκεῖ.

Ἡ Παρουσία σας συμὰ ὅτι θὰ ἐμψυχώσῃ τοὺς δυστυχεῖς ἐκείνους ἀπελπισμένους θὰ τοὺς δώσῃτε καὶ παρηγορίαν, νὰ συνάξουν τοὺς καρπούς των.

Καὶ εἰς τὸν Μοσχοβίτην γράφει τὸ Συμβούλιον συνακούσον καὶ μὲ ἐκείνον καὶ προσπάθησον νὰ μάθῃ τὸ Συμβούλιον καὶ ὁ Κύριος Ἀντιπρόσωπος, ὅτι ἐξετέλεσας καὶ τοῦτο τὸ χρέος ὡς πιστὸς καὶ πρόθυμος πάντοτε εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς πατρίδος.

Ἐν Μαργαρίταις 9 Μαΐου 1830

Ὁ Πρόεδρος τοῦ Συμβουλίου Ἀντιπρόσωπος Κυβερνήσεως
Ν. Ρενιέρης

Τὰ μέλη

Κ. Κριτοβουλίδης
Τζώρτζης Σαουνάτσος
Ἰωάννης Μιχαήλ
Μανουὴλ Λαδάς
Ἰωάννης Γεωργιάδης

(Τ. Σ.) εἰς ἀπουσίαν Γραμματέως
Ν. Δαμβέργης

εφάμιλλον αὐτοῦ ἀδελφὸν Ἰωάννην¹ ἀρχηγὸν τῆς ἐπαρχίας του πρὸς ἀποφυγὴν μικροφιλοτίμων τυχόν ἀντιζηλιῶν ἐκ μέρους τῶν ἄλλων ὀπλαρχηγῶν του, μεταξὺ τῶν ὁποίων κατελέγοντο καὶ ὁ ἀδελφός του καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀναγνώστης.

Ἐνῷ οἱ στρατάρχαι τῆς Κρήτης συνεσκέπτοντο περὶ τῆς δρᾶ-

Ἄρ. 4307.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

Τὸ Κρητικὸν Συμβούλιον Πρὸς τοὺς Καπεταναίους καὶ στρατιώτας
τῆς ἐπαρχίας Ἁγίου Βασιλείου

Ὁ Στρατηγός σας Κ. Γ. Τσουδερός ἤκουσε τὰς αὐστηρὰς παραγγελίας τῶν βασιλικῶν πλοιάρχων περὶ τῆς ἀνακωχῆς τῶν ὀπλων, καθὼς ἐπαρηγγέλθη καὶ ἀπὸ ἡμᾶς.

Τὸ Συμβούλιον ἐκπληροῦν τὸ χρέος του, σὰς διατάττει αὐστηρῶς νὰ ἀκούσετε καὶ ὅσα ὁ Στρατηγός σας περὶ αὐτῆς θέλει σὰς εἶπει καὶ σὰς λέγει ἐπὶ τέλους ὅτι ἂν δὲν φυλαχθῆτε μεγάλως, ἐμποδίζοντες ὁ εἰς τὸν ἄλλον σας ἀπὸ τοῦ νὰ κάμνη τὸ παραμικρὸν ἐχθρικὸν κίνημα εἰς τοὺς Τούρκους κινδυνεύει νὰ χάσῃ ἡ Πατρίς ὅλα τὰ δίκαια τῆς ἀπὸ τοὺς Βασιλεῖς.

Μὴ νομίση κανεὶς ὅτι ἂν ἀπὸ ἀνωφελείαν του κινήσῃ μὲ περιέργειαν ἐχθροπραξίαν θέλῃ μείνῃ ἀτιμώρητος· ἡ παιδεία του θέλῃ εἶσθαι θάνατος καὶ ἂν τινες ἀνόητοι καὶ ἐχθροὶ τῆς Πατρίδος τολμήσουν διὰ νὰ τὸν ὑπερασπίσωσιν, ἡ Κρήτη ὀλη ἔχει ἀπόφασιν νὰ πίπτῃ κατεπάνω των, καὶ νὰ τοὺς ἐξολοθρεύσουν.

Ἐν Βαλῆ τῇ 8^ῃ Ἰουνίου 1830

Ὁ Πρόεδρος τοῦ Συμβουλίου
Ν. Ρενιέρης

Ν. Οἰκονόμου

Γ. Σακορράφος
Γ. Καλομενόπουλος
Ἰωάννης Μιχαήλ
Α. Ἰωαννίδης

Κ. Κριτοβουλίδης
Ν. Διμπρίτης
Ἰωάννης Γεωργιάδης
Τζώρτζης Σαουνάτζος

Εἰς ἀπουσίαν τοῦ Γραμματέως
Ν. Δαμβέργης

(Τ. Σ. Κρητ. Συμβούλ.)

¹ Ἀνακριδῶς ὁ βιογράφος του ἀναφέρει ὅτι μετὰ τὴν ὀνομασίαν του ὡς Στρατάρχου ὁ Γ. Τσουδερός ἀνέθεσεν τὴν ἀρχηγίαν εἰς τὸν ἀδελφὸν του Ἰωάννην, ἐξηκριδωμένου ὄντος ὅτι οὗτος διετήρησεν ἐκτός τῆς στρα-

σεως τῶν κατὰ τόπους σωμάτων, οἱ περὶ τὸν Ἀλμπάνην ἄγριοι Τούρκοι τοῦ Ρεθύμνου διφώντες ἐκδίχουν διὰ τὸ προηγούμενον αὐτῶν πάθημα εἰς Ἀρμενοκάμπους ἐπέπεσαν κατὰ τῶν ἀμερίμων ἐν Ἀρκοῦδαινα Χριστιανῶν φονεύσαντες περὶ τοὺς ἐνενήκοντα. Μόλις ἐπληροφορήθη τοῦτο ὁ υἱὸς τοῦ στρατάρχου Ἀναγνώστης Τσουδερός, ἄγων περὶ τοὺς ἑκατὸν ἐκλεκτοὺς ἵππεῖς καὶ ἐνισχυθεὶς καὶ ὑπὸ τοῦ Κατσούρη, Ρουσικιανοῦ, Καπετανάκη καὶ Εὐθυμίου Ἡπειρώτου

ταρχίας τοῦ νομοῦ Ρεθύμνης καὶ τὴν ἀρχηγίαν τῆς ἐπαρχίας Ἁγίου Βασιλείου διὰ τοὺς ἄνω λόγους.

Παραθέτω καὶ τὸ κατωτέρω πιστοποιητικόν, ἐξ οὗ ἐμφαίνεται ἡ ἐφ' ὧν τῶν ἐπαρχιῶν Ρεθύμνης ἀρχιστρατηγία τοῦ Γ. Τσουδεροῦ.

«Πιστοποιῶ ὁ ὑποφαινόμενος κατὰ ζήτησιν τοῦ ἐπιφέροντος τὸ παρὸν Κυρ. Γεωργ. Τσουδεροῦ, τοῦ Κρητός, ὅτι καθ' ὄλον τὸν καιρὸν τῆς κατὰ τῶν Ὀθωμανῶν ἐπαναστάσεως καὶ τοῦ Ἱεροῦ ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς Πατρίδος τῶν ἀγῶνος δὲν ἔλειψε πάντοτε εἰς ὄλην τὴν πρὸς τὴν Πατρίδα τοῦ ἀφωσίωσιν ζῆλον καὶ προθυμίαν νὰ ὑπηρετήσῃ αὐτὴν καὶ σωματικῶς καὶ χρηματικῶς καὶ ἕνεκα τῆς ἰκανότητός του πρὸς τὰ στρατιωτικὰ καὶ καλὴν του διαγωγὴν ἀπελάμβανεν μὲν καὶ ὑπακοὴν παρ' ὧν τῶν κατοίκων τῶν ἐπαρχιῶν Κρήτης Ἀδλοποτάμου Ρεθύμνης Ἁμαρίου (Ἁγίου Βασιλείου) ἀρχιστρατηγος ὢν τῶν ρηθέντων τούτων ἐπαρχιῶν.

Ἐν Τριπόλει τῆ 23^η Αὐγούστου 1835

N. Ρενιέρης βεβαιῶ

Ἐπικυροῦται τὸ γνήσιον τῆς ὑπογραφῆς τοῦ Κυρίου Ρενιέρη κατ' ἔξιν.

Τρίπολις τῆ 4 7/8ρίου ὁ Δήμαρχος Τριπόλεως

(Τ. Σ.) Γιάννης Μ. Πετρινός»

Ἐκτὸς τούτου ὑπογράφεται εἰς τὸ μακρότατον ὑπόμνημα πρὸς τοὺς συμμάχους μονάρχας Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Ρωσίας τὸ ὑπογραφέν ὑπὸ τῆς Συνελεύσεως τῶν Κρητῶν, τῆς συνελευθύσης τὴν 13^{ην} Φεβρουαρίου 1830 ἐν Μαργαρίταις Ἀδλοποτάμου τῆς Κρήτης. Διὰ τοῦ ὑπομνήματος τούτου ζητοῦσιν οἱ ὑπογεγραμμένοι νὰ συμπεριληφθῇ καὶ ἡ Κρήτη εἰς τὴν ἀπελευθερωθεῖσαν Ἑλλάδα. Ἐπονται αἱ ὑπογραφαὶ α') τῶν κληρικῶν, β') τῶν μελῶν τοῦ Κρητικοῦ Συμβουλίου, γ') τῶν ἐπαρχ. Δημογερόντων, δ') τῶν Στρατηγῶν Β. Χάλη, Γ. Τσουδεροῦ, Ἀ. Μανουσογιαννάκη, Στ. Δεληγιαννάκη, Π. Ζερβουδάκη, Γ. Πεζανοῦ, Ν. Μαλικούτση καὶ τέλος τῶν κατ' ἐπαρχίας ὀπλαρχηγῶν [Παράρτημα τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ περὶ αὐτονομίας τῆς Ἑλλάδος πολέμου τῶν Κρητῶν ὑπὸ Κ. Κριτοβουλίδου. Ἀθήναι 1860, σελ. 8-17].

κατέλαβεν ἐν καιρῷ νυκτὸς τὸ Ἀτσιπόπουλον, κατάλληλον διὰ τὰς κατὰ τῶν Τούρκων τῆς Ρεθύμνης ἐνέδρας. Οἱ Τούρκοι ὄμως φοβηθέντες δὲν ἐπροχώρησαν ἐπὶ διήμερον πρὸς Ἀτσιπόπουλον, ἀλλὰ συμποσωθέντες περὶ τὰς δύο χιλιάδας ἐξῆλθον εἰς Ἀρμενόκαμπον πρὸς συλλογὴν τροφίμων. Τοῦτο πληροφορηθεὶς ὁ Ἀναγνώστης Τσουδερός ἐπιπίπτει αἰφνιδιαστικῶς κατ' αὐτῶν μετὰ πενήκοντα γενναίων ἰππέων καὶ φέρει παντελῆ σύγχυσιν εἰς τὰς τάξεις των φονεύσας ἀρκετοὺς ἐκ τῶν τολμηροτέρων, ἐν τῇ μεταξὺ δὲ ἐνισχυθεὶς ὑπὸ τῶν ἄλλων συντρόφων του ἐπιτίθεται κατὰ τῶν Τούρκων, ἐκ τῶν ὁποίων ἐφονεύθησαν περὶ τοὺς διακοσίους, τῶν λοιπῶν τραπέντων ἐν πανικῇ εἰς τὴν πόλιν, ἀφοῦ ἄφησαν εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων δύο σημαίας. Ἐνῶ ὄμως ἀτάκτως ὑπεχώρουν πρὸς τὴν πόλιν, ἀνεφάνη σπεύσας ἐκ Καστελλίου ὁ Μεχμέτ Μπεγάκης μεθ' ἑκατὸν πενήκοντα ἐκλεκτῶν Τούρκων, ἀνακόπτει τὴν ὑποχώρησιν αὐτῶν καὶ τοὺς ὑποχρεοῖ πρὸς ἐπίθεσιν κατὰ τῶν ἐν Μοναχῇ Ἐλιᾶ ἀποχωρούντων μετὰ τὴν περισυλλογὴν τῆς πλουσίας λείας των νικητῶν ὑπολογίζων ὅτι ἢ ἐκ τῶν ὀπισθεν ἐπίθεσις τῶν ἀνυπόπτων Ἑλλήνων θὰ ἐπέφερε τελείαν σύγχυσιν εἰς αὐτοὺς καὶ θὰ καταρθοῦτο ἢ ἄμεσος λήψις ἐκδικήσεως. Πλὴν οἱ ἥρωικοὶ μαχηταὶ στραφέντες μετὰ σπουδῆς ἔτρεψαν καὶ πάλιν εἰς φυγὴν τοὺς θρασεῖς Τούρκους, ἀφήσαντας ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης τριάκοντα νέους νεκροὺς, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὸν Μεχμέτ Μπεγάκην. Τὸ νέον τοῦτο ἀνδραγάθημα τοῦ ἐκλεκτοῦ υἱοῦ ἐνέπλησε τὴν ψυχὴν τοῦ στρατάρχου Τσουδεροῦ χαρᾶς καὶ ὑπερηφανείας. Παραλαβὼν αὐτὸν μεθ' ὀλοκλήρου τοῦ σώματός του, ὡς καὶ τοῦ σώματος τοῦ ἀδελφοῦ του Ἰωάννου καὶ τῶν λοιπῶν καπεταναίων καὶ ὀπλαρχηγῶν τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Ρεθύμνης, συνηνώθη μετὰ τῶν λοιπῶν ἥρωικῶν ἀρχηγῶν τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν, οὕτω δὲ συμποσωθέντες εἰς 2.500 μαχητὰς ἐξεστράτευσαν κατὰ τῶν Τούρκων τῆς Σητείας, οἱ ὁποῖοι παντοιοτρόπως ἐπίεζον τοὺς ἐν αὐτῇ Χριστιανοὺς, στερουμένους ὄπλων καὶ πολεμεφοδίων.

Ἐκ τῶν Τούρκων τῆς Σητείας, τῶν πληροφορηθέντων τὰ τῆς μελετωμένης Χριστιανικῆς ἐπιδρομῆς, ὅσοι δὲν ἐπρόφθασαν νὰ καταφύγουν εἰς τὰ φρούρια Σπιναλόγκας, Ἱεράπετρας ἢ διὰ θαλάσσης εἰς Ἡράκλειον καὶ ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι εἶχον ἀποθραυσθῆ ἐκ τῶν διαρκῶν σφαγῶν καὶ πιέσεων τῶν ἀόπλων Χριστιανῶν τῆς Σητείας, κατέφυγον εἰς τὰ παλαιὰ τῶν Ἐνετικῶν φρούρια βέβαιοι ὄντες περὶ τοῦ ἀπορθήτου αὐτῶν καὶ περὶ τῆς ἀδυναμίας τῶν ραγιάδων. Ἐκατὸν τεσσαράκοντα τοιοῦτοι Τούρκοι μετὰ διακοσίων γυναικοπαίδων κατέφυγον εἰς τὸν τριώροφον πύργον τῶν Λιθινῶν πολιορκηθέντες ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν. Ἐπειδὴ δὲ ἐπὶ πολὺ παρετείνετο ἡ πολιορκία αὐτῶν καὶ οἱ Κρήτες μαχηταὶ κατεπονοῦντο, ὁ στρατάρχης Τσουδερός τοποθετήσας λάγνηνον πλήρη πυρίτιδος εἰς τινὰ γωνίαν τοῦ πύργου κατώρθωσε νὰ κρημνίσῃ μέρος τοῦ πύργου καὶ νὰ μεταδώσῃ τὸ πῦρ εἰς τὰ ξύλινα τμήματα τοῦ πρώτου ὀρόφου· παρ' ὅλον ὅμως τὸν προφανῆ ἐκ τοῦ πυρὸς κίνδυνον οἱ ἐν τῷ πύργῳ Τούρκοι δὲν παρεδόθησαν, ἀλλ' ἐπρωτίμησαν νὰ καοῦν ὅλοι ἐντὸς αὐτοῦ ἢ νὰ παραδοθῶσι δυσπιστοῦντες εἰς τοὺς ὄρκους τῶν πολιορκητῶν καὶ ἐνθυμούμενοι μόνον τὰς ἀτίμους σφαγὰς τῶν κατὰ τῶν Χριστιανῶν τῆς περιφερείας των, δι' ἃς ἀνέμενον ὡς φυσικὴν τὴν ἐκ μέρους τῶν μαχητῶν βεβαίαν ἐκδίκησιν.

Μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ πύργου τῶν Λιθινῶν οἱ ὑπὸ τὸν στρατάρχην Τσουδερόν καὶ τοὺς λοιποὺς ἀρχηγοὺς ἐβάδισαν κατὰ τῶν εἰς Ἐτιὰν Τούρκων, οἱ ὅποιοι, εὐθὺς ὡς ἐπληροφορήθησαν τὴν Ἑλληνικὴν προέλασιν, ἐνεκλείσθησαν εἰς τὸ ἐν αὐτῇ μεγαλοπρεπὲς Ἐνετικὸν μέγαρον ὄντες τρεῖς χιλιάδες γυναικόπαιδα καὶ ἑξακόσιοι ἔνοπλοι. Τούτους πολιορκήσαντες οἱ Χριστιανοὶ ἐπίεζον πρὸς παράδοσιν, πλὴν ἐπὶ διήμερον ἀντέσχον περιμένοντες ἐπικουρίας. Ἐν τέλει πλησιάσας τὸν πύργον ὁ στρατάρχης Τσουδερός, ὃν ἀπὸ φήμης καὶ αὐτοὶ οἱ Τούρκοι ἐγνώριζον, τοῖς ἐπρότεινε παράδοσιν ἀπειλήσας ὅτι ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει θὰ ἠκολούθουν τὴν μοῖραν τῶν ἐν τῷ

πύργῳ Λιθινῶν ἀφανισθέντων, ὑποσχεθεὶς ὁμως πλήρη ἀσφάλειαν, ἂν παρεδίδοντο καὶ διὰ πλοίων ἀπήρχοντο τῆς Κρήτης πρὸς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν. Οἱ ἐν τῷ πύργῳ Τούρκοι φοβηθέντες τὸν προφανῆ κίνδυνον τῆς ζωῆς των καὶ πιστεύσαντες εἰς τὰς διαβεβαιώσεις τοῦ στρατάρχου Τσουδεροῦ παρεδόθησαν, πλὴν δυστυχῶς παρεσπόνδησαν τινες τῶν Σητειακῶν, οἱ ὅποιοι ὀδυνηρὰν ἀνάμνησιν ἔχοντες τῶν σκληροτάτων βαρβαρισμῶν τῶν γιαννιτσάρων, τῶν ὁποίων μερικοὶ εὗρισκοντο μεταξὺ τῶν παραδοθέντων, καὶ συλλαβόντες αὐτοὺς τοὺς ἐφόνευσαν διαρπάσαντες τὸν ὄπλισμὸν καὶ πλείστων ἄλλων Τούρκων. Μεταξὺ τῶν παρασπονδησάντων λέγεται ὅτι ὑπῆρξαν καὶ δύο ἀδελφοί, ὧν τὴν μητέρα εἶχεν ἀτιμάσει κάποτε εἰς τῶν παραδοθέντων ἤδη καὶ ἀφοῦ εἶχε κορέσει τοὺς ἀσελγείς πόθους τοῦ πρὸ τῶν ὀμμάτων τοῦ δεσμοῦ πατρός των, τῆς ἔθηκε τοὺς μαστοὺς εἰς τὸ ἄνοιγμα μιᾶς κασέλλας καὶ ρίψας τὸ βᾶρος τοῦ ἐπὶ τοῦ σκεπάσματός της τοὺς ἀπέκοψεν, ἐξ οὗ καὶ ἡ δυστυχῆς ἀπέθανε. Τοῦτο ἔθλιψε τὸν κατ' ἐξοχὴν ἔντιμον καὶ πειθαρχικὸν στρατάρχην Τσουδερόν, κατορθώσαντα ἐν τέλει δι' αὐτοπροσώπου ἐποπτείας καὶ προστασίας νὰ ὀδηγήσῃ τοὺς αἰχμαλώτους μέχρι τῆς παραλίας καὶ νὰ τοὺς ἐπιβιβάσῃ ἐπὶ τῶν ἀναμενόντων πλοίων.

Μετὰ τὴν Ἐτιὰν ὁ Τσουδερός ἔσπευσεν εἰς τὴν Μοῆν Τοπλοῦ, ὅπου εἶχον καταφύγει περὶ τοὺς διακοσίους ἔνοπλοι μετὰ χιλίων γυναικοπαίδων, οὓς ἐξηνάγκασαν εἰς παράδοσιν. Δυστυχῶς ὁμως καὶ πάλιν οἱ ἐντόπιοι Σητειακοὶ παρεσπόνδησαν ἀπογυμνώσαντες τοὺς ἐνόπλους Μουσουλμάνους, ἐξ ὧν ἐφόνευσαν περὶ τοὺς εἴκοσι πέντε. Τοῦτο ἐξώργισε σφόδρα τὸν στρατάρχην, ὁ ὅποιος λυπημένος καὶ μὲ πόνον διὰ τὴν ἀσυνήθη εἰς τὸν χαρακτήρᾳ του παρασπονδίαν, θίγουσαν τὴν ἄσπιλον στρατιωτικὴν του τιμὴν, ἀπῆλθε πρὸς τὰς δυτικὰς ἐπαρχίας μὴ δυνάμενος νὰ δικαιολογήσῃ τὴν βδελυρῶτητα τῆς πράξεως αὐτῆς μὲ κανὲν ἀπολύτως δικαιολογητικὸν ὑπὲρ τῶν δυστυχῶν Σητειακῶν ραγιαδῶν, μὴ δυναμένων νὰ συγκρατηθῶσι

πρὸ τῶν αἰχμαλωτισθέντων πρῶην σκληρῶν καὶ ἀπαισίων τυράννων, ὧν τὰ ἀνοσιουργήματα ἐναργῶς ἅπαντες ἐνεθυμοῦντο.

Ὁ στρατάρχης Τσουδερὸς μετὰ τῶν ἄλλων ἀρχηγῶν κατόπιν τῆς τονώσεως, ἣν ἡ παρουσία των ἔδωκεν εἰς τοὺς ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς ἐπαρχίαις μαχητάς, ἔφθασεν εἰς Ἀποκόρωνα καὶ ἤρξατο νέας δράσεως ἐντόνου καὶ μεθοδικῆς μέχρι τοῦ Φεβρουαρίου τοῦ 1829, ὁπότε ἀνακληθεὶς ἐκ Κρήτης ὁ ἀρμοστής Ρέινεκ ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ φρουράρχου Γραμβούσης Χαίν, ὄντος πολεμικωτάτου, ἀλλ' ἀποτόμου καὶ ἐγωιστοῦ εἰς πᾶσαν ἐνέργειάν του, ἣν ἐχαρακτήριζε τὸ αὐθαίρετον καὶ ἡ ἐγώπαθεια.

Ὁ Γ. Τσουδερὸς περιτρέχων τὴν ὑπαιθρον ἀκαταπαύστως εἶχε τὴν εὐτυχίαν νὰ γίνῃ συντελεστής μιᾶς σοβαρᾶς ἐν Γάλλου νίκης τῶν Ἑλλήνων, ὁπότε οὗτοι ὑπὸ τὸν Δεληγιαννάκην καὶ Μανουσέλλην εἶχον ἐπιτεθῆ κατὰ τῶν ἰσχυρῶς ὠχυρωμένων ἐν Γάλλου Τούρκων, ἡ δὲ νίκη ἐπὶ ὥρας εὐρίσκετο ἀμφίρροπος. Εὐθὺς ἀμέσως ἔσπευσεν εἰς Κυδωνίαν προσκληθεὶς ὑπὸ τοῦ Χαίν καὶ τῶν λοιπῶν ἀρχηγῶν πρὸς κατάστροφωσιν γενικοῦ κατὰ τῶν Τούρκων σχεδίου ἐπιθέσεων, τεινουσῶν νὰ ἐκδιᾶσωσι τοὺς Τούρκους πρὸς σύναψιν μαχῶν ἐκ παρατάξεως, διότι οὗτοι καταφανῶς ἔδειξαν διὰ τῶν ἐνεργειῶν των ὅτι ἐπεθύμουν νὰ μὴ ἀσχολῶνται σοβαρῶς καὶ ἐπιζημίως μὲ τοὺς Κρήτας, ὧν ἐγνώριζον τὴν τύχην, καθορισθεῖσαν ὑπὸ τῆς Εὐρωπαϊκῆς διπλωματίας. Ἐκβιασθέντες οἱ Τούρκοι ἔδωκαν μάχην σοβαρὰν παρατάξαντες πέντε χιλιάδες ἐν Ἀρμενοκάμποις τὴν 25^{ην} Ἰουνίου 1829, διαρκέσασαν ἐπὶ δώδεκα ὥρας, καθ' ἣν περὶ τὴν δειλὴν διὰ στρατηγικωτάτης ὑπερφαλαγγήσεως ἔτρεψαν τὸν ἐχθρὸν εἰς ἄτακτον φυγὴν πρὸς τὴν πόλιν τοῦ Ρεθύμνου μέχρι Περιβολίων, ὅπου μέχρι νυκτὸς ἐξηκολούθησεν ἡ μάχη ἐκ τοῦ συστάδην. Κατὰ τὴν μάχην ταύτην περιήλθον εἰς χεῖρας τῶν νικητῶν πλουσιώτατα λάφυρα καὶ μία σημαία. Οἱ ἐν τῇ πόλει Τούρκοι καταθρομβηθέντες πρὸ τῆς ὀρμητικῆς ἐπιθέσεως τῶν Χριστιανῶν ἔμειναν ἄπνοι

καθ' ἄλλην τὴν νύκτα πυροβολοῦντες κατὰ πάσης σκιᾶς ἐκ φόβου, μὴ οἱ Ἕλληνες μὲ τὴν ἔξαψιν τῆς νίκης των ἀποπειραθοῦν τὴν κατάληψιν τοῦ φρουρίου, πρᾶγμα ὅπερ ὑπεστήριξεν ὁ ἀρμοστής Χαΐν, θεωρῶν κατάλληλον τὸν καιρὸν καὶ εὐθετον τὴν ψυχολογικὴν στιγμὴν διὰ μίαν σοβαρὰν κατὰ τῆς Ρεθύμνης ἐνέργειαν. Πλὴν ὁ πάντοτε συνετὸς στρατάρχης Τσουδερός, τοῦ ὁποῦο μάλιστα τὸ σῶμα διεκρίθη ἐξαιρετικῶς κατὰ τὴν ἐπίθεσιν αὐτῆν, μὲ τὴν σοφὴν μαχητικὴν του πείραν διέκρινε καὶ ὑπέδειξεν εἰς τὸν ἀρμοστήν τὸ ἄστοχον τῆς αἱματηρᾶς αὐτῆς ἐπιχειρήσεως συστήσας τὴν ἐγκαιρον ἀποχώρησιν μετὰ τὰς ἐπὶ τριάκοντα ἕξ ὥρας συνεχεῖς, κοπιώδεις καὶ ἐξαντλητικὰς τῶν μαχητῶν των ἐπιθέσεις. Μὲ τὴν γνώμην τοῦ Τσουδεροῦ συνετάχθησαν καὶ ἅπαντες οἱ λοιποὶ ἀρχηγοὶ τῶν Κρητῶν ἀποχωρήσαντες ἐν τέλει εἰς ἅγιον Κωνσταντῖνον πρὸς ἀνάπαυσιν.

Ἡ σωφροσύνη καὶ ἡ βαθεῖα πείρα τοῦ στρατάρχου Τσουδεροῦ, ἡ πάντοτε τὰ συμφέροντα τοῦ ἀγῶνος θέτουσα ὡς βάσιν διὰ κάθε ἐνέργειάν του, ἀπεδείχθη καὶ εἰς τὴν μεταξὺ τοῦ ἀρμοστοῦ Χαΐν καὶ τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου ἀναφυσῆσαν ἔριν, ὁπότε οὗτος κατῴρθωσε διὰ τῶν νουθεσιῶν του νὰ συγκρατήσῃ εἰς προσωρινὴν ἀνακωχὴν τοὺς διαπληκτισμοὺς αὐτῶν μέχρι τοῦ Ὀκτωβρίου, ὅτε ὁ ἥρωικός, ἀλλ' ἐγωιστῆς Χαΐν ἀντικατεστάθη διὰ τοῦ Ν. Ρενιέρη, πεισθέντος τέλους τοῦ Καποδίστρια περὶ τοῦ ἀναποδράστου τῆς ἀντικαταστάσεως αὐτῆς, ὅπως ἐπέλθη ἢ διασαλευθεῖσα μεταξὺ τῶν Κρητῶν σύμπνοια.

Μετὰ τὴν ἀφίξιν τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως Ρενιέρη ὁ ἀγὼν ἐν Κρήτῃ εἶχε σημειώσει μείωσιν τῆς ἐντάσεώς του, περιωρισμένων ὄντων τῶν Τούρκων ἐντὸς τῶν φρουρίων καὶ ἀρκουμένων μόνον εἰς ἐνέδρας καὶ μικροεπιδρομὰς εἰς τὴν ὑπαιθρον κατὰ τὴν τηρουμένην ὑπὸ τοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ τακτικὴν ἰδίαν μετὰ τὸν ὑπὸ τῶν Δυνάμεων καθορισμὸν τῆς Κρήτης, ἣν ἄφινον καὶ πάλιν εἰς τὴν Τουρκίαν. Κατὰ τῶν ἐνεδρῶν τούτων τῶν Τούρκων

οί κατὰ τμήματα ἀρχηγοί και ὁ ἐν Ρεθύμνῃ Τσουδερός ἀντέδρων και ἐνήργουν ἀντεπιθέσεις προστατευτικὰς τῆς ὑπαίθρου ἀπὸ τὰς νυκτερινὰς ἰδίως ἐπιχειρήσεις τῶν Τούρκων φθάνοντες κατὰ καιροὺς και πρὸ τῶν τειχῶν τῆς πόλεως και προκαλοῦντες τοὺς Τούρκους εἰς ἔξοδον.

Ὡς τελευταίαν προσπάθειαν τοῦ Τσουδεροῦ και δύο ἐκ τῶν λοιπῶν στρατηγῶν τῆς Κρήτης μετὰ ὀγδοήκοντα καπεταναίων βλέπομεν τὴν εἰς τὸ πρὸς τὸν διοικητὴν τοῦ Γαλλικοῦ βρικίου «Ζενί» ἀπάντησίν των, δι' ἧς οὔτοι δηλοῦν ὅτι ἐμμένουν εἰς τὸν ἀγῶνά των ἀδιαφοροῦντες διὰ τὰ ὑπὸ τῶν Δυνάμεων ἀποφασισθέντα¹.

Ἐνεκα δὲ τῆς ἀποφάσεως ταύτης και μετὰ τὴν συναφθεῖσαν ἀνακωχὴν τῆς 5^{ης} Ἰουνίου 1830 και μάλιστα μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς Κρήτης ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως διὰ τοῦ πρωτοκόλλου τοῦ Λονδίνου τῆς 22^{ας} Ἰανουαρίου 1830, ὁπότε και πάλιν ἀπέμενεν ἡ Κρήτη ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῆς Τουρκίας, οἱ Κρήτες δὲν ἐγκατέλειπον τὸν ἀγῶνα, ἀλλ' ἐξοικονομοῦντες ἐκ φόρων και εἰσφορῶν τὰ ἀναγκαιοῦντα χρήματα ἀνεφοδιάζοντο μὲ πολεμεφῶδια ἐλπίζοντες καλυτέραν αὔριον. Οἱ ἀρχηγοί τῶν Σφακιῶν και οἱ στρατάρχοι Τσουδερός και Χάλης, συσκεφθέντες εἰς Ἀσκύφου, ἀπεφάσισαν νὰ προκαλέσωσι μάχην εἰς Κυδωνίαν εἰδοποιήσαντες και τοὺς λοιποὺς ἀρχηγοὺς και καπεταναίους τῶν δυτικῶν τμημάτων και ζητήσαντες ἐσπευσμένως πολεμεφῶδια παρὰ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως. Δυστυχῶς ὁ ἀγὼν ὀλονὲν ἔφθινε και ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς

¹ «Ἀπάντησις πρὸς τὸν Διοικητὴν τοῦ γαλλικοῦ πολεμικοῦ βρικίου «Ζενί» Κύριον Πριουνέλ, ἀγγέλλοντα πρὸς τοὺς ὑπογραφομένους ἐντολῇ τοῦ Ναυάρχου Δεριγνὺ ὅτι ἡ Κρήτη ἔμεινεν εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Τούρκων. Οἱ ὑπογραφομένοι ἀρκοῦνται νὰ δεχθῶν τὴν ἀνακοίνωσίν του και ἐπιμένουν εἰς τὸν ὑπὲρ τῆς Κρήτης ἀγῶνα.—Ἐν Καλύδαις Ἀποκορώνου τῆς Κρήτης, τὴν 14 Μαΐου 1830.—Ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοπέδου. Οἱ Στρατηγοὶ Β. Χάλης, Α. Μανουσογιαννάκης Γ. Τσουδερός (και λοιποὶ ὄπλαρχηγοὶ και καπεταναῖοι ὑπὲρ 80)» [παράρτημα τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ περὶ τῆς αὐτονομίας τῆς Ἑλλάδος πολέμου τῶν Κρητῶν ὑπὸ Κ. Κριτοβουλίδου. Ἀθῆναι 1860, σελ. 65].

ἠϋξανε διὰ νέων συνεχῶς ἀφικνουμένων στρατιωτικῶν δυνάμεων τὴν ἐν τῇ νήσῳ ἰσχύν του ὑποστηριζόμενος καὶ ὑπὸ τῶν ναυάρχων τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, οἱ ὁποῖοι συνεχῶς τὸν ἐπίεζον, ὅπως δώσῃ τὸ τελειωτικὸν πλήγμα κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν.

Οὕτως ὁ ἀγὼν σὺν τῇ χρόνῳ ἐξουθενώθη, ὑποτασσομένων τῶν μὲν μετὰ τοὺς δὲ τῶν διαφόρων ἀρχηγῶν καὶ καπεταναίων. Καὶ πάλιν ὁ Τσουδερός μετὰ τοῦ περιφήμου Στρατῆ Δεληγιαννάκη ἀπέμειναν τελευταῖοι εἰς τὴν Δυτικὴν καὶ μεσαίαν Κρήτην ἀντιταχθέντες εἰς τὴν Ἐπισκοπὴν Ρεθύμνης κατὰ τοῦ προελαύνοντος Νουρεδίν, ἡγουμένου πολλῶν χιλιάδων Αἰγυπτίων, Ἀλβανῶν καὶ Τουρκοκρητῶν. Ἡ τελευταία αὐτῆ προσπάθεια τοῦ ἥρωικοῦ στρατάρχου ὑπῆρξε καὶ ἡ τελευταία ἔνοπλος δράσις τῶν Κρητῶν ἐπαναστατῶν, μεθ' ἣν ὁ μεγάλθυμος καὶ ἀκατάβλητος ἥρωες ἀπεχώρησεν εἰς τὴν ἐπαρχίαν τοῦ Ἁγίου Βασιλείου καταφυγὼν εἰς τὰ ὄρη μετὰ τῶν παλληκαριῶν του καὶ τῶν γυναικοπαίδων τῶν πλησίον ἐπαρχιῶν.

Ὁ ἀγὼν ὁ ἀπελπισ τῶν Κρητῶν εἶχε λήξει πλέον τελείως καὶ ὁ στρατάρχης Τσουδερός ἐξηκολούθει περιπλανώμενος ἀνὰ τὰ ὄρη καὶ τὰς δυσβάτους χαράδρας μέχρι τῶν μέσων τοῦ 1831, ὁπότε ἠναγκάσθη νὰ μεταβῇ εἰς Ὑδραν καὶ νὰ ἰκετεύσῃ τὴν Κυβέρνησιν νὰ τῇ χορηγήσῃ πλοῖα, ὅπως μεταφέρῃ τὰ εἰς τὰ ὄρη διεσπαρμένα γυναικόπαιδα τῆς ἐπαρχίας του, καὶ νὰ διευκολύνῃ οὕτω τὴν εἰς Πελοπόννησον μετανάστευσιν τούτων. Πράγματι ὁ Κυβερνήτης ἔθεσεν εἰς τὴν διάθεσίν του τρία Ὑδραϊκὰ πλοῖα, τὰ ὁποῖα καταπλεύσαντα εἰς τὴν νοτιᾶν παραλίαν τῆς Μέσης Κρήτης παρέλαβον τοὺς ὀπλαρχηγούς καὶ ὀπλίτας τοῦ Τσουδεροῦ, μετ' αὐτῶν δὲ καὶ πεντακόσια γυναικόπαιδα ἐκ τῶν τεσσάρων ἐπαρχιῶν τῆς δικαιοδοσίας του, τὰ ὁποῖα καὶ μετέφερον εἰς Μεσσηνίαν.

Τοσαύτη ἦτο ἡ ἐκτίμησις τῶν ἐν Ἑλλάδι καπεταναίων καὶ ἀρχηγῶν πρὸς τὸν Τσουδερόν, ὥστε αὐτῆ μετεδόθη καὶ εἰς τὸν κυβερνήτην, τὸν σχεδὸν πάντοτε δυσμενῆ πρὸς τοὺς Κρητάς, ὁ ὁποῖος, διὰ νὰ

τῇ ἀποδῶσῃ τὴν ὀφειλομένην εἰς τοιοῦτον ἄνδρα τιμὴν, αὐτοπροσώπως παρέστη κατὰ τὴν ἀποβίβασίν του εἰς τὰ Μεσσηνιακὰ φρούρια προσφωνήσας αὐτὸν ἀποβιβαζόμενον μετὰ τὴν φράσιν·

—Καλῶς τὸν Τσουδερόν, τὸν Κολοκοτρώνην τῆς Κρήτης!

Ὑπεσχέθη δὲ συγχρόνως εἰς αὐτὸν πλήρη ἀναγνώρισιν τῶν πολυτίμων ὑπηρεσιῶν του καὶ πλήρη ἀποκατάστασιν τῶν μετ' αὐτοῦ ἀφιχθέντων ὀπλαρχηγῶν καὶ ὀπλιτῶν μετὰ τῶν οἰκογενειῶν των.

Δυστυχῶς ὁ πρόωρος θάνατος τοῦ Καποδίστρια ἐματαίωσε τὴν ὑποσχεθεῖσαν ἀναγνώρισιν τῶν ἐθνικῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ μεγαλοψύχου αὐτοῦ ἀνδρὸς καὶ τὸν κατεδίκασε νὰ πεινᾷ καὶ νὰ πάσχη ἐν Πελοποννήσῳ μέχρι τοῦ 1833, ὅποτε ἀφιχθεὶς εἰς Μεθώνην ὁ βασιλεὺς Ὅθων καὶ δεχθεὶς τὸν Τσουδερόν τὸν ἐρωτᾷ·

—Θὰ ἤθελα νὰ μάθω ἀπὸ σὲ τὸν ἴδιον, ἂν εἶναι ἀληθῆ τὰ ὅσα ἀνδραγαθήματα ἢ φήμῃ σου ἔχει ἀποδώσει κατὰ τοὺς ἐπαναστατικούς χρόνους.

Ὁ ἐνδοξος κατάλευκος γέρων μετὰ τὴν πάντοτε γοητευτικὴν ἀφέλειάν του τῇ ἀπαντᾷ·

—Μάλιστα, Μεγαλειότατε. Ἐγὼ ἔμαι ὁ ἴδιος ὁ Τσουδερός, ποὺ μιὰ φορὰ ἔτρεμαν οἱ στρατοὶ τοῦ σουλτάνου καὶ τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ, μὰ ἐδὰ κανένας δὲν με γνωρίζει, κανένας δὲ ρωτᾷ, ἂν ζῶ καὶ πῶς ζῶ. Τὸ λιοντάρι ἐγέρασε. Ποιὸς τὸ φοβάται; Ποιὸς τὸ σέβεται;

Ὁ βασιλεὺς Ὅθων συγκινηθεὶς ἐκ τῶν λόγων τοῦ λευκοῦ στρατάρχου ὑπεσχέθη εἰς αὐτὸν ὅτι θὰ τὸν βοηθήσῃ καὶ ὅτι θὰ τῇ ἀναγνωρισθοῦν αἱ ὑπηρεσίαι του. Πλὴν ἱστορικῶς εἶναι ἐξηκριβωμένον ὅτι μόνον κατὰ τὸ 1838 ὠνομάσθη συνταγματάρχης τῆς Βασιλικῆς φάλαγγος λαμβάνων τὸν μισθὸν τοῦ ταγματάρχου μόνον κατὰ τὰ τότε κεκανονισμένα καὶ ζῶν ἐν σχετικῇ εὐκολίᾳ, ὅχι βέβαια ἀναλόγῳ πρὸς τὸν πρότερον οἰκογενειακὸν καὶ ἀτομικὸν αὐτοῦ πλοῦτον.

Πλὴν ἡ σχετικὴ αὐτῇ γαλήνῃ δὲν ἐκράτησε πέρα τῶν τριῶν ἐτῶν. Διότι, μόλις ἔμαθε τὴν προπαρασκευαζομένην ἐν Κρήτῃ ἔγερ-

σιν τοῦ 1841, κατέλιπε βαθμοὺς καὶ τιμὰς καὶ ἔσπευσεν εἰς τὴν φωνὴν τῆς γλυκειᾶς πατρίδος ὄνειρευόμενος τὴν ἀνάστασιν τῆς σκλάβας Δωρικῆς φυλῆς του. Ἡ ἐπὶ δέκα ἔτη συνεχῆς ἀπομάκρυνσίς του ἐκ τῆς Κρήτης τοῦ ἔδωκε τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐκτιμήσῃ τὴν ἀκατάβλητον δυναμικότητα καὶ τὸ ὑπέροχον πολεμικὸν σφρίγος τῶν δυστυχῶν συμπατριωτῶν του, οἱ ὅποιοι δὲν ἔπαυσαν καθ' ὄλον τοῦτο τὸ διάστημα νὰ προπαρασκευάζουν νέαν ἐξέγερσιν. Εἰς τὴν κάθοδόν του τότε εἰς Κρήτην τὸν ἠκολούθησαν οἱ υἱοὶ του Ἀναγνώστης καὶ Ἰωάννης, ὡς καὶ ὁ ἀνεψιὸς αὐτοῦ Μιχαήλ, ὁ μετέπειτα πρόεδρος τῆς ἐπαναστατικῆς συνελεύσεως τῶν Κρητῶν κατὰ τὸ 1866.

Δυστυχῶς ἡ ἐπανάστασις αὕτη ἀπέτυχε χάρις εἰς τὴν ἀναλλοίωτον ἐπιπολαιότητα τῶν ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ Ἑλλάδι κυβερνώντων καὶ ὁ Τσουδερός ἀποσυρθεὶς εἰς Μεσσηνίαν ψυχικῶς συντετριμμένος καὶ οἰκονομικῶς ἐξουθενωμένος ἀπέθανε τῷ 1849 εἰς ἡλικίαν ἐνεῆκοντα ἑνὸς ἐτῶν μὲ τὸ πικρὸν παράπονον εἰς τὰ χεῖλη, ὅτι ἡ σκλαβιά τῆς πατρίδος του κατεδίκασε τὰ τίμια καὶ ἱερά ὄσα του νὰ ταφοῦν καὶ νὰ σαπίσουν εἰς γῆν μητρικὴν μὲν, πλὴν μητρυᾶν πρὸς ἐκείνους, οἱ ὅποιοι ἦσαν οἱ θετικώτεροι συντελεσταὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς διὰ τῶν ἀκαταβλήτων κτυπημάτων των κατὰ τῶν ἐχθρῶν, τῶν ἐρχομένων ἐκ τῆς Αἰγυπτιακῆς γῆς διὰ νὰ τὴν ἀφανίσουν, ὅπερ θὰ κατῴρθουν, ἂν οὗτοι δὲν ἀντέτασσαν πείσμονα καὶ ἀπεγνωσμένον ἀγῶνα παρ' ὄλην τὴν ἔλλειψιν ἐνισχύσεων ἐκ μέρους τῶν ἐν Ἑλλάδι. Οὕτως ἐξέλιπε ταφείς μακρὰν τοῦ πατρίου ἐδάφους ὁ κατ' ἐσοχὴν συνετός, πειθαρχικὸς καὶ ἥρωικὸς ἀρχηγὸς τῶν Κρητικῶν ἀγώνων, ὁ περισσότερον παντὸς ἄλλου πολεμήσας εἰς ὅλας τὰς Κρητικὰς χαράδρας, εἰς ὅλας τὰς πεδιάδας, εἰς ὅλα τὰ βουνά, ὁ μηδέποτε λιποψυχήσας, ὁ μηδὲ στιγμὴν ἀποκαρτερήσας, ἀλλὰ πάντοτε πρόθυμος νὰ προσφέρῃ τὸ πᾶν εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντός του. Ὁ στρατάρχης Τσουδερός ἦτο ἐκεῖνος, ὅστις οὐδέποτε προεκάλεσε τὴν ἀντιζηλίαν διὰ τὰς τιμὰς, τὰς ὁποίας τῷ ἀπέδιδαν τόσον οἱ κατὰ

καιροὺς ἀρμοσταὶ καὶ ἀντιπρόσωποι τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ὅσον καὶ αὐτὴ ἢ κυβέρνησις προσωπικῶς, διότι ἦτο ὁ μᾶλλον σεβαστὸς τῶν ἀρχηγῶν καὶ λόγῳ τῆς συνέσεως καὶ λόγῳ τοῦ ἀκαταβλήτου ἠρωισμοῦ του.

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΧΑΝΙΩΝ

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΑΝΑΓΝΩΣΤΗΣ Γ. ΤΣΟΥΔΕΡΟΣ

ΜΙΧΑΗΛ Ι. ΤΣΟΥΔΕΡΟΣ

(ΣΥΜΒΟΛΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΗΣ ΤΡΙΤΟΥΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ 1866-1869)

ΑΝΑΓΝΩΣΤΗΣ Γ. ΤΣΟΥΔΕΡΟΣ

Ἀποθανὼν ὁ στρατάρχης Τσουδερός ἀφῆκε δύο υἱοὺς ἐν τῇ ζωῇ, τὸν Ἀναγνώστην καὶ τὸν Ἰωάννην, τοῦ πρώτου, Ἐμμανουήλ, ὡς εἶδομεν, πεσόντος ἡρωικῶς τὸ 1822 εἰς τὴν πρὸ τοῦ φρουρίου τῆς Ρεθύμνης μάχην τοῦ Ἀρμενοκαστέλλου, καθ' ἣν ἐφονεύθη καὶ ὁ διευθύνων αὐτὴν ἀρχηγὸς Γάλλος Βαλέστρας. Τὴν δρᾶσιν τοῦ Ἀναγνώστου εἶδομεν παντοῦ, ὅπου ὁ ἡρωικὸς πατὴρ ἐπολέμει, πάντοτε προθύμου παραστάτου εἰς τὰς δυσκόλους στιγμὰς τῶν σκληρῶν ἀγῶνων των. Ὡν θερμότερος καὶ ζωηρότερος ὡς νέος καὶ διψῶν ἐκδίκησιν διὰ τὸν θάνατον τοῦ πρεσβυτέρου ἀδελφοῦ του εἶχε σχηματίσει σῶμα ἵππικῶ παρακολουθῶν τὸν ἀρχηγὸν τῶν Λαμπαίων καὶ σπεύδων εἰς τὰς κρισιμωτέρας φάσεις μιᾶς μάχης διὰ νὰ καταφέρῃ κείριον κατὰ τῶν ἐχθρῶν κτύπημα. Ἡ μαρινώδης μαχητικότης του καὶ ἡ ἀκατάβλητος ὁρμὴ του τὸν εἶχον καταστήσει δεξιὸν βραχίονα τοῦ πατρός του καὶ τοῦ ἐξησφάλισαν τὸν σεβασμὸν καὶ τὴν ἀγάπην τῶν συμπατριωτῶν του, οἱ ὅποιοι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ στρατάρχου Τσουδεροῦ αὐτὸν ἐθεώρουν ὡς ἐνδεδειγμένον νὰ ἀναλάβῃ τὴν γενικὴν ἀρχηγίαν τῶν Λαμπαίων, διδομένης εὐκαιρίας, εἰς νέαν κατὰ τοῦ τυράννου ἐπανάστασιν, ὡς καὶ πράγματι ἐγένετο κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866.

Ὁ Ἀναγνώστης Τσουδερός μεταβὰς εἰς Πελοπόννησον κατὰ τὸ 1831 μετὰ τῶν λοιπῶν ὄπλαρχηγῶν τοῦ πατρός του ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ τέσσαρας Ἀραβικοὺς ἵππους ἐξαιρετικῆς ράτσας, τοὺς ὁποίους εἶχεν ἀρπάσει ἀπὸ τὸν στρατάρχην Χουσεῖν βέην εἰς μίαν πεισματώδη μάχην, ἐλπίζων ὅτι ἴσως κατάρθου διὰ τῶν ἵππων τούτων καὶ τῶν ἐκλεκτῶν ἵππέων, οὓς εἶχε μεθ' ἑαυτοῦ, νὰ σχηματίσῃ εἰδικὸν Κρητικὸν ἵππικὸν σῶμα, εἰς ὃ νὰ τοποθετηθῶσι γενναῖοι τινες ὑπὸ

τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Κρήτες. Δυστυχῶς, τῆς ἐλπίδος ταύτης διαφυσθείσης, ἠναγκάσθη νὰ καταταχθῆ μετ' ἄλλων ἐκλεκτῶν Κρητῶν εἰς ἄτακτα σώματα, ἀργότερον δέ, ἀναγνωρισθέντος αὐτῷ τοῦ βαθμοῦ τοῦ ἀνθυπολοχαγοῦ τῆς Βασιλικῆς φάλαγγος, ὑπηρέτησεν ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Δημήτριον Καλλέργην, καταγόμενον ἀπὸ τὴν αὐτὴν μετὸς Τσουδεροῦς οἰκογένειαν. Ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Καλλέργην ἔλαβε μέρος εἰς ὄλους τοὺς ἐμφυλίους σπαραγμοὺς προσενεγκῶν πολυτίμους ὑπηρεσίας εἰς τὸ καθεστῶς, τὸ ὁποῖον τέλος ἀναγνωρίσαν τὴν ἔντιμον δρᾶσίν του τὸν ὠνόμασε λοχαγὸν τῆς Βασιλικῆς φάλαγγος τῷ 1838.

Διαμένων ἐν Τολῷ τὸ 1841, εὐθὺς ὡς ἐκηρύχθη ἡ νέα ἐπανάστασις τῆς Κρήτης, ἐγκατέλειψε τὸν βαθμὸν του καὶ τὴν οἰκογένειάν του καὶ ἠκολούθησε τὸν πατέρα ἀρχηγόν του εἰς τὴν δρᾶσίν του ἐν Κρήτῃ. Πλὴν ἡ ἀποτυχία τῆς νέας ταύτης ἐπαναστάσεως, καίτοι τὸν κατελύπησε, διότι ἠναγκάσθη καὶ πάλιν ν' ἀφήσῃ δοῦλον τὸ πάτριον ἔδαφος, δὲν τὸν ἀπεκαρδίωσεν ὁμως, ἀλλ' ἐπέστρεψεν εἰς Τολόν, ὅπου παρέμεινε μέχρι τοῦ 1866, ὁπότε ἤρξατο εἰς Κρήτην ἡ μεγάλη πολύνεκρος ἐπανάστασις.

Καίπερ τότε γέρων ἐβδομηκοντούτης ὢν, σπεύδει ἐκ τῶν πρώτων μετὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ Γεωργίου, τοῦ ἐξαδέλφου τοῦ Ἐμμανουήλ καὶ τοῦ ἀνεψιοῦ τοῦ Μιχαήλ, ἵνα ἠγηθῆ τῶν ἥρωικῶν Λαμπαίων. Ὁ ἔντιμος γέρων Ἀναγνώστης πίνει τὸ πικρὸν ποτήριον, ποῦ τοῦ ἐπότισεν ὁ ἥρωικὸς θάνατος τοῦ υἱοῦ τοῦ Γεωργίου κατὰ τὴν ἐπίθεσιν τοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ ἐναντίον τοῦ Σαβουρῆ τὴν 30^{ην} Νοεμβρίου 1866¹.

¹ Ἀνακριβῶς ὁ Ψυλλάκης (σελ. 975) φέρει τὸν θάνατον τοῦ Γεωργίου εἰς Ἀγίαν Ρούμελην τὴν 7^{ην} Ἰανουαρίου 1867, ἐνῶ εἰς προηγούμενον κεφάλαιόν του (σελ. 954) ἀναφέρει τὸν θάνατόν του εἰς Σαβουρῆ τὸν Νοέμβριον τοῦ 1866 ἐπὶ λέξει, «ἐφανεύθη δὲ ὁ ἐκ Καλλικράτους ἀξιόλογος πολεμιστῆς Γ. Σαρηδάκης καὶ ὁ ἐκγονος τοῦ Μεγάλου Τσουδεροῦ νεανίας Γεώργιος ἐκ Μινιάς Ναυπλίου κατελθὼν εἰς τὸν ἀγῶνα», ὅπερ καὶ τὸ ἀληθές.

Καταπίνει τὸν πόνον του καὶ ἐξακολουθεῖ μαχόμενος κατὰ τῶν Τούρκων καὶ λαμβάνων μέρος εἰς ὅλας τὰς μάχας τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν. Εἰς τὴν ἐν Ἁγία Ρούμελη μάχην ἐνώσας τοὺς ἥρωϊκοὺς Λαμπαίους μετὰ τῶν ὑπὸ τὸν Ζυβρακάκην σωματίων συμμετέχει εἰς ταύτην αἴρων νίκηην περιφανῆ, καθ' ἣν οἱ Τούρκοι ἔπαθον πανωλεθρίαν, πνιγόντων εἰς τὸν ποταμὸν καὶ φονευθέντων ἐξ αὐτῶν ἄνω τῶν διακοσίων.

Ὁ ἥρωϊκὸς γέρον δὲν δειλιᾷ πρὸ τῶν σωματικῶν πόνων καὶ στερήσεων, πρῶτος δὲ μετὰ τῶν πρώτων σπεύδει πάντοτε νὰ συμμετάσχη τῶν κατὰ τῶν Τούρκων μαχῶν ἀδιαφορῶν πρὸ τοῦ ὄγκου τῆς ἐχθρικῆς δυνάμεως, ἣ ὅποια συμποσομένη ἤδη εἰς 30.000 ὑπὸ τὸν Ὁμὲρ πασᾶν βαδίζει κατὰ τῶν Σφακιῶν πρὸς κατάπνιξιν τῆς ἐπαναστάσεως. Ἐναντίον τοῦ στρατάρχου Ὁμὲρ πασᾶ στρέφονται πάντες οἱ ἀρχηγοὶ τῶν Σφακιανῶν καὶ Ρεθυμνίων, μετὰ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Ἄναγνώστης Τσουδερός, καὶ πλήττοντες αὐτὸν αἰφνιδιαστικῶς ἐξ ὄλων τῶν διευθύνσεων κατορθοῦν νὰ τὸν καθηλώσουν ἐπὶ δεκαπενθήμερον εἰς τὰ χωρία Ἀργυρούπολιν, Ἀρμούδαιναν καὶ Ἐπισκοπήν, καθισταμένης ἀδυνάτου τῆς διελεύσεως αὐτοῦ διὰ τῶν κλεισσωρειῶν τῆς Ἀσῆ Γωνιάς καὶ Μυριοκεφάλων. Ἀλλά, καίπερ οὔσης πλήρους ἀνοίξεως (21 Ἀπριλίου 1867), οἱ ἀκατάβλητοι μαχηταὶ φρουροῦν ἀκοίμητοι τὰς διόδους, πίπτει ὁμοῦ κατὰ τὴν νύκτα ἐπὶ ὥρας διαρκῆς χιῶν, σκορπίσασα τὴν ἀπόγνωσιν εἰς τοὺς κατεπονημένους καὶ ἐξητλημένους μαχητάς, ὧν πολλοὶ ἀπέθανον ἐκ τοῦ φύχους. Μετὰ ἐξ ἡμέρας ἀποθνήσκει ὁ ἐξάδελφός του Ἐμμανουὴλ μὴ ἀνθέξας εἰς τὴν τρομερὰν δοκιμασίαν τῆς τραγικῆς ἐκείνης νυκτός, καθ' ἣν κατελήφθησαν εἰς τὰς δυσκόλους κλεισσωρείας νήσταις, τελειῶς ἀπροφύλακτοι καὶ ἐστερημένοι τῶν πάντων. Μετ' ὀλίγας δὲ ἡμέρας καὶ ὁ ἥρωϊκὸς γέρον Ἄναγνώστης ὑποκύπτει καὶ ἀφίνει τὴν τελευταίαν πνοήν του ἀναμειγμένην μὲ τὸν πικρὸν στεναγμὸν του διὰ τὴν δύσμοιρον καὶ ἀκόμη δούλην πατρίδα.

ΜΙΧΑΗΛ Ι. ΤΣΟΥΔΕΡΟΣ

Πλὴν οἱ Τσουδεροὶ δὲν κάμπτονται ἀπὸ τὰς δοκιμασίας καὶ οἱ τρεῖς νεκροὶ τῶν ἐν διαστήματι πέντε μηνῶν δὲν ἀφαιροῦν τὸ πατριωτικὸν τοὺς μένος, ἀλλὰ πιστοὶ τηρηταὶ τῶν τιμῶν οἰκογενειακῶν γραμμῶν, τῶν χαραχθεισῶν ὑπὸ τῶν προγόνων αὐτῶν ἀπὸ οὐκ αἰῶνων, ἐξακολουθοῦν δρῶντες εἰς τὴν ἐπαναστατημένην Κρήτην ἄνευ διακοπῆς.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀναγνώστου Τσουδεροῦ ἀναλαμβάνει τὴν ἀρχηγίαν ὁ καθ' ὅλα ἀκολουθῶν τὰς παραδόσεις τῶν Τσουδερῶν Μιχαὴλ Τσουδερός, ὁ ὁποῖος σπεύδει νὰ ἐπιδείξῃ ἐν παντὶ τὴν ἰσχυρίαν πρὸς τὸν Μεγάλον Τσουδερὸν σύνεσίν του καὶ τὴν ἥρωικὴν του ὀρμητικότητά. Προτοῦ ἀκόμη ἀναλάβῃ τὴν ἀρχηγίαν, ζῶντος εἰσέτι τοῦ ἀρχηγοῦ Ἀναγνώστου Τσουδεροῦ, ἡγούμενος 150 Ἀγιοθασιλειτῶν ὡς ὀπλαρχηγὸς σπεύδει νὰ προφθάσῃ τὸν ὄλεθρον τοῦ Μουσταφᾶ εἰς Ἀσκύφου τὴν 16 Ἰανουαρίου 1867, καθ' ἣν ἐφονεύθησαν περὶ τοὺς 1200 Τούρκοι καὶ ἐτραυματίσθησαν περὶ τοὺς 1400. Καὶ δὲν ἐπρόφθασε μὲν τοὺς πρώτους θριάμβους τῶν ἐπαναστατῶν, παρέμεινε ὅμως μετὰ τῶν λοιπῶν ὀπλαρχηγῶν, τῶν περικυκλούντων τὸ ἐκ 17.850 σῶμα τοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ. Τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐπιθέσεων τούτων ἦτο ὅτι μόλις περὶ τοὺς 6.000 Τούρκοι κατῴρθωσαν νὰ ἐπιστρέψουν κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ τότε ἐν Χανίοις Ἀγγλοπροξένου Δίξων.

Δι' ἐγγράφου, σφζομένου μὲ χρονολογίαν 25 Δεκεμβρίου 1866, ἡ γενικὴ συνέλευσις τῶν Κρητῶν ἀναγγέλλει εἰς τὸν Μιχαὴλ Τσουδερὸν ὅτι ἐξελέγη μέλος τῆς ἑπταμελοῦς προσωρινῆς Κυβερνήσεως Κρήτης καὶ καλεῖ τοῦτον ἄνευ ἀναβολῆς νὰ ἐπιταχύνη τὴν εἰς Ἀγίαν Ρούμελην ἀφίξίν του, ἵνα ἀναλάβῃ καθήκοντα. Πολὺ ταχέως

ἡ σύνεσις τοῦ ἐκλεκτοῦ τούτου ἀνδρὸς γίνεται ἀντιληπτὴ παρ' ὄλων καὶ ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 1867 εὐρίσκομεν αὐτὸν πρόεδρον τῆς γενικῆς συνελεύσεως τῶν Κρητῶν¹. Ἄλλ' ἡ ἀνάληψις τῶν πολλαπλῶν τούτων καθηκόντων δὲν ἐμποδίζουσι τὴν πολεμικὴν του δρᾶσιν, ἐκδηλουμένην πρὸς ὅλας τὰς κατευθύνσεις τῆς Δυτικῆς καὶ Μεσαίας Κρήτης. Οὕτω τὴν 30^{ην} Ἰανουαρίου 1868, καθ' ἣν ἤδη ἔχει λάβει καὶ τὸν βαθμὸν τοῦ γενικοῦ ἀρχηγοῦ Ἁγίου Βασιλείου, ὁ Μιχ. Τσουδερός μετὰ τοῦ Βαρδάκη καὶ Παπαμαρουλιανοῦ ἐπιτίθενται κατὰ τῶν ἐν Χρωμοναστήρι καὶ Μύθους Τούρκων καὶ τοὺς τρέπουν εἰς φυγὴν καταδιώξαντες αὐτοὺς μέχρι Ρεθύμνης.

Κατὰ τὴν 26^{ην} Ἀπριλίου ὁ Μιχαὴλ Τσουδερός λαμβάνει μέρος εἰς τὴν κατὰ τοῦ Μεχμέτ πασᾶ σοβαρὰν εἰς Βρύσινα ἐπίθεσιν, καθ' ἣν οὗτος ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς Χρωμοναστήρι, καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ περιτρέχῃ τὰς ἐπαρχίας Ρεθύμνης ἐμφυχῶν καὶ τονώνων τοὺς κατὰ τῶν τυράννων ἀγωνιζομένους, ἰδίως δὲ κατὰ τὴν περίοδον τῆς μειώσεως τῆς ἐντάσεως τοῦ ἀγῶνος, καθ' ἣν διὰ τῶν θερμῶν του πατριωτικῶν ἐκφράσεων καὶ τοῦ τιμίου του παραδείγματος ἐνεφύχωνε τοὺς ἀπελπιζομένους ἐκ τῆς μακρᾶς διαρκείας τοῦ ἀγῶνος καὶ τῶν διαρκῶν καὶ πολλαπλῶν στερήσεων.

Ὁ Μιχαὴλ Τσουδερός ὑπῆρξεν εἰς τῶν δεκαπέντε ἐκ Κρήτης ἀποσταλέντων πληρεξουσίων τῶν Κρητῶν, οἱ ὅποιοι μετὰ τῶν τριῶν ἄλλων, οὓς παρέλαβον τὴν 18^{ην} Ἰουνίου τοῦ 1868 ἐκ Σύρου, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Γάλλος φιλέλληνας Γουσταῦος Φλουράνης, ἐθελοντῆς ἐν Κρήτῃ, εἶχον τὴν ρητὴν ἐντολὴν νὰ εἰσέλθουν εἰς τὸ Ἑλληνικὸν κοινοβούλιον ὡς Κρηῖτες βουλευταὶ καὶ διὰ τῆς παρουσίας αὐτῶν νὰ ἐκδιάσωσι μίαν λύσιν ὑπὲρ τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος εὐνοϊκὴν ἐκ μέρους τῶν Δυνάμεων καὶ νὰ ἀναγκάσουν τὴν Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν νὰ λάβῃ ἐνεργότερον μέρος εἰς τὸν ἀγῶνα αὐτῶν ἐμφανιζομένη

¹ Π. Κριάρη, «Ἱστορία τῆς Κρήτης», σελ. 516.

ὡς ἀλληλέγγυος τοῦ ἀγωνιζομένου λαοῦ. Πλὴν ἡ ἐνέργεια αὕτη τῆ συμβουλῆ τῶν πρεσβευτῶν τῶν μεγάλων Δυνάμεων ἀφ' ἑνὸς καὶ ταῖς ἐμπιστευτικαῖς ἀφ' ἑτέρου πληροφορίας τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνοῦ πρεσβευτοῦ, καταδεικνύοντος τοὺς πολλαπλοὺς κινδύνους, οὓς θὰ συνεπήγετο μία τοιαύτη ἀποδοχὴ Κρητῶν βουλευτῶν μὴ ἐλευθέρων εἰσέτι, ὅπως παρακαθίσωσιν εἰς τὸ κοινοβούλιον παρὰ πάντα τὰ διεθνή νόμιμα, ἐματαιώθη ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ἐπιτυχόντων μόνον τῶν ἀντιπροσώπων, ὅπως παρουσιασθῶσιν ἀνεπισήμως πρὸ τοῦ νεαροῦ βασιλέως Γεωργίου, παρ' οὗ ἔλαβον θερμὰς διαβεβαιώσεις ὑποστηρίξεως τοῦ ἀγῶνός των καὶ προστασίας τῶν εἰς Ἑλλάδα καταφευγόντων γυναικοπαίδων. Μετ' ὀλίγας ἡμέρας οἱ δέκα ὀκτὼ οὗτοι ἐκλεκτοὶ ἀντιπρόσωποι τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπιστρέψωσι συντετριμμένοι εἰς τὴν μαχομένην πατρίδα των καὶ νὰ ἐξακολουθήσωσι τὸν ἀπελπιν αὐτῶν ἀγῶνα.

Κατελθὼν εἰς τὰς ἐπαρχίας του ὁ ἀρχηγὸς Τσουδερὸς προσεπάθει νὰ τονώσῃ τὸν φθίνοντα ἐξ ἀπελπισίας ἤδη ἀγῶνα ἐνεργῶν πρὸς τοῦτο παρακεκινδυνευμένας κατὰ τῶν Τούρκων ἐπιθέσεις, ὡς τὴν κατὰ τοῦ πύργου Κουτοῦ. Πλὴν, καίτοι ἀπέκρουσεν οὗτος μετὰ τῶν ὑπ' αὐτῶν ὄπλαρχηγῶν Κλιαοῦτη, Καλογέρου, Σπυριδάκη καὶ Παπαδάκη τὸν ἐκ Κουσελιανῶν ἐχθρικὸν στρατὸν, σπεύδοντα πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ἐν τῷ πύργῳ, ἠναγκάσθη περὶ τὴν ἐσπέραν νὰ διατάξῃ τὴν παῦσιν τῆς προσβολῆς τοῦ πύργου βλέπων τὸ μάταιον τῆς τοιαύτης ἐνεργείας.

Ὅταν δὲ ὁ πατήρ καὶ ὁ υἱὸς Πετροπουλάκηδες ἀπεβιάσθησαν εἰς Κρήτην τῆ προσκλήσει τοῦ Μιχαήλ Τσουδεροῦ, ὁ Λεωνίδας Πετροπουλάκης κατευθύνεται εἰς Ἅγιον Βασίλειον μέσφ' Ἀμαρίου. Οἱ Τούρκοι ὅμως οἱ ἐστρατοπεδευμένοι εἰς Βισταγὴν ἐπιτίθενται κατ' αὐτοῦ καὶ τῶν πρὸς συνάντησίν του ἐρχομένων ἐξ Ἁγίου Βασιλείου καὶ ἄλλων μερῶν Μιχαήλ Τσουδεροῦ, Μήτσα, Πήλιου, Τσάκωνα καὶ Δαμιανάκη.

Συνάπτεται μεταξύ αὐτῶν καὶ τῶν Τούρκων σοβαρὰ καὶ πεισματώδης μάχη, εἰς ἣν μετέχουν περὶ τὰς τρεῖς χιλιάδες Κρήτες. Ἡ μάχη ἐκτείνεται καθ' ὅλον τὸ νοτιοδυτικὸν τμήμα τοῦ Ἀμαρίου καὶ μέχρι τοῦ χωρίου Κούμια τοῦ Ἀγίου Βασιλείου¹. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς μάχης ἀρχηγεῖται ὁ Μιχαὴλ Τσουδερός, ὅστις καὶ μετὰ τὴν μάχην ταύτην ἀποστέλλει τὴν κατωτέρω ἐκθεσίν του πρὸς τὴν προσωρινὴν Κυβέρνησιν.

«Ἐν ΣΕΛΙΑ Ἀγ. Βασιλείου τὴν 11 10/βρίου 1868.

»Τὸ Γενικὸν Ἀρχηγεῖον τῆς Ἐπαρχίας
Ἀγίου Βασιλείου

»Πρὸς τὴν Προσωρινὴν Κυβέρνησιν τῆς Κρήτης.

»Ἐνεκα τῆς ἀφίξεως τοῦ Συνταγματάρχου Κυρ. Δ. Πετροπουλάκη κατὰ τὴν παραλίαν Πρασονησίου ἐπεσωρεύθησαν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ταύτῃ δύο χιλιάδες πεντακόσιοι περίπου ἐπαναστάται, κατεῖχον δὲ οὗτοι τὰ χωρία Κούμνια, Βρύσαις, Ἀδρακτον καὶ Δουμαγεριό.

»Στρατιωτικοῦ συμβουλίου γενομένου κατὰ τὴν πρωίαν τῆς 8^{ης} τούτου ἀπεφασίσθη νὰ προσβάλλωμεν τὸν ἐχθρὸν εἰς Ἀμάριον, ἀλλ' ἐπελθούσης ραγδαίας βροχῆς τὸ σχέδιον ἡμῶν ἀνεβλήθη, ὅτε περὶ τὴν μεσημβρίαν εἰδοποίησαν ἡμᾶς αἱ προφυλακαὶ ἐκ μέρους τοῦ ὄρους Τραχήλου, ὅτι τουρκικὸς στρατὸς εἰσῆλθεν εἰς τὸ χωρίον Κισώνα. Πάραυτα ἔτρεξαν διάφορα σώματα πρὸς κατάληψιν τῶν θέσεων καὶ ἡ μάχη μετ' οὐ πολὺ ἤρχισε πεισματώδης.

»Ὁ ἐχθρὸς ὁμῶς δὲν ἐπορεύετο καθ' ἡμῶν ἐξ ἑνὸς μόνου μέρους, ἀλλ' αἴφνης ἐφάνη πρὸς τὰ δεξιὰ ἡμῶν ἄνωθεν τοῦ δυσβάτου ὄρους Κέδρου ἰσχυρὰ ἐχθρική δύναμις περὶ τοὺς 1.500 καὶ ἦτις τὰ μέγιστα ἐμάστιζε τοὺς ἡμετέρους εὐρεθέντας οὕτω μεταξύ δύο ἰσχυρῶν

¹ Ὅρα ἐν τῇ ἐφημερίδι «Ὁ Ἀστὴρ τῶν Κυκλάδων», ἔτος IB', ἀρ. 611 τῆς 21^{ης} Δεκεμβρίου 1868, περιγραφὴν γενικὴν μάχης.

ἐχθρικῶν στρατοπέδων· διατάξαμεν ὀπισθοχώρησιν πρὸς τὴν Κρυά-
Βρύση ἐκ τοῦ ὁποίου μέρους παρ' ἐλπίδα εἶδομεν ἕτερον ἰσχυρὸν
στρατόπεδον ἐρχόμενον· ἢ θέσις ἡμῶν τότε ὑπῆρξε δεινὴ καὶ μόνον
ὁ πρὸς τὸ χωρίον Κούμια λόφος ἔμενε πρὸς ὑπεράσπισιν ἡμῶν. Ἡ
ὀπισθοχώρησις ἤρχισε τακτικωτάτη, μολοντί ὁ μεταξὺ Κέδρου καὶ
Κουμιῶν ποταμὸς ἦτον ὀρμητικὸς· διήλθομεν τὴν ἀνωτέρω ὄχθην τοῦ
ποταμοῦ μαχόμενοι κατὰ τριῶν ἰσχυρῶν τοῦ ἐχθροῦ πυρῶν καὶ
ἐπελθούσης τῆς νυκτὸς ἐδόθη πέρασ εἰς τὴν αἵματηρὰν καὶ λίαν
πεισματώδη ταύτην μάχην.

»Περὶ τὴν 8^{ην} ὥραν μ. μ. συσσωματωθέντες ἐν τῷ χωρίῳ Κεραμὲ
ἀπεφασίσθη ἀπὸ κοινοῦ νὰ μεταβῶμεν πρὸς τὰ δυτικὰ μέρη τῆς ἐπαρ-
χίας ταύτης, ἔνθα δυνάμεθα νὰ προμηθευθῶμεν εὐκολώτερον τρόφιμα
καὶ ἐφόδια ἐν γένει, καὶ οὕτω ἐλάβομεν πάραυτα τὴν πρὸς τὰ Σελιὰ
διὰ τοῦ Πρέβελι ἄγουσαν ὁδὸν ἀψηφοῦντες τοὺς εἰς διάφορα μέρη
σταθμεύοντας ἐχθρούς. Περὶ τὴν ἕκτην ὥραν μ. μ. ἡ ἡμετέρα ὀπισθο-
φυλακὴ συνεπλάκη μὲ σώμα ἐχθρικὸν σταθμεῦον εἰς Πλακιά καὶ
Μύρτον, ἀλλ' ὁ ἐχθρὸς ὑπεχώρησεν εἰς τὴν ὑπεροχὴν τῶν ἡμετέρων.

»Ἡμεῖς ἀπολέσαμεν περὶ τοὺς ἐξήκοντα μαχητὰς ἐκτὸς τριάκοντα
Κρητῶν μετὰ τοῦ γενικοῦ ἀρχηγοῦ Ἄμαρίου Ἐμμαν. Πορτάλιου,
οἵτινες προσπαθήσαντες νὰ καταλάβωσι τὴν κορυφὴν τοῦ Τραχήλου
περιέπεσαν εἰς ἐνέδραν τοῦ ἐχθροῦ καὶ ἡ τύχη τούτων ἀγνοεῖται
μέχρι σήμερον. Αἱ δὲ ζημίαι τοῦ ἐχθροῦ ἀναμφιβόλως εἰσὶ μεγάλαι,
ἀλλ' ἀγνωστοὶ εἰσέτι ἡμῖν. Ἀπαξάπαντες ἐθελονταὶ καὶ Κρήτες
ἀρχηγοὶ καὶ στρατιῶται ἐπολέμησαν καὶ τὴν φορὰν ταύτην ἥρωι-
κώτατα.

Ἄρχηγος
ΜΙΧΑΗΛ ΤΣΟΥΔΕΡΟΣ»

Μετὰ τὴν μεγάλην αὐτὴν μάχην, πρώτην καὶ τελευταίαν τοῦ
πατρὸς Πετροπουλάκη, καθ' ἣν ἡ ἀτυχία ἐπέστεψε τὴν προσπάθειαν
τῶν ἐπαναστατῶν καὶ καθ' ἣν συνελήφθησαν αἰχμάλωτοι ἀρκετοὶ ἐκ
τῶν ἐθελοντῶν, οἱ ἐπαναστάται εὐρέθησαν εἰς λίαν δυσχερῆ θέσιν.

Κατὰ τὰ μέσα Δ/βρίου 1868 ὁ ἐν Χανίοις Πρόξενος τῆς Γαλλίας Ch. Champroiseux ἐπωφελεῖται ἐκ τῆς εὐκαιρίας τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων αἰχμαλωσίας 40 περίπου ἐθελοντῶν, ἐξ Ἑλλάδος καταγομένων, ἀφ' ἐνὸς νὰ ἐπέμβῃ παρὰ τῷ γενικῷ διοικητῇ τῆς Κρήτης Ἀδνῆ πασαῖ, διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὸν μὴ τουφεκισμόν των, καὶ ἀφ' ἐτέρου ἀπευθύνει πρὸς τὸν Δ. Πετροπουλάκην γενικὸν ἀρχηγὸν ἐπιστολὴν (9/21.12.68), διὰ τῆς ὁποίας ἐκθέτει τὸν κίνδυνον, τὸν ὁποῖον διατρέχουν οἱ ἐν λόγῳ αἰχμάλωτοι, δίδει διαφόρους ἀποκαρδιωτικὰς πληροφορίας περὶ τῶν διαθέσεων τῶν Δυνάμεων διὰ τὸ Κρητικὸν ζήτημα καὶ ἐπικαλούμενος τὴν φρόνησιν τῶν ἐπαναστατῶν ζητεῖ, ὅπως τὸ ταχύτερον ὀλόκληρον τὸ σῶμα ἐθελοντῶν (ὑπὸ τὸν Δ. Πετροπουλάκην) ἐγκαταλείψῃ τὴν Νῆσον, ὅποτε ὁ Τούρκος πασαῖς θ' ἀπέλυε καὶ τοὺς αἰχμαλώτους. Μετὰ διήμερον ὁ ἴδιος γράφει ἐκ νέου πρὸς τοὺς ἰδίους ὅτι «ἡ διακοπὴ τῶν σχέσεων μεταξὺ Τουρκίας καὶ Ἑλλάδος ἐγένετο· οἱ πρέσβεις ἀνεχώρησαν, οἱ ὑπήκοοι Ἑλληγες ἀφήκαν τὴν Κωνσταντινούπολιν. Αἱ εὐρωπαϊκαὶ δυνάμεις ἄνευ ἐξαιρέσεως ἐπιμένουν, ὥστε ἡ Ἑλλὰς νὰ ἐνδώσῃ εἰς τὰς δικαίας ἀπαιτήσεις τῆς Τουρκίας καὶ ἐγκαταλείψῃ τὰς βλέψεις της ἐπὶ τῆς Κρήτης». Ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιστολῇ δίδει πληροφορίας δυσαρέστους διὰ τὸν ἀφοπλισμὸν τοῦ ἀτμοπλοίου «Ἐνωσις», ὅπερ ἐξυπηρέτει τοὺς ἐπαναστάτας, διὰ τὴν δρᾶσιν τοῦ Τουρκικοῦ στόλου εἰς τὸ Αἰγαῖον καὶ καταλήγει τιθέμενος εἰς τὴν διάθεσίν των, ὅπως διαπραγματευθῇ «τὰς συμφωνίας τῆς ἐπιστροφῆς των εἰς Ἑλλάδα μεθ' ὄλων τῶν ἐθελοντῶν κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς ἀπὸ 9/21 ἐπιστολῆς αὐτοῦ»¹.

Κατόπιν τῆς ἐπιστολῆς ταύτης συνελθόντες ἅπαντες οἱ ἀγωνισταὶ Κρήτες καὶ ἐθελονταὶ πολιτικοὶ καὶ πολεμικοὶ ἐν ἐνὶ στόματι συνέταξαν τὸ ἐξῆς πρωτόκολλον.

¹ Τὰ κείμενα τῶν ἐπιστολῶν τούτων, ὡς καὶ τῶν κατωτέρω συνοπτικῶς ἀναφερομένων, ὄρα εἰς τὴν ἡφημερίδα «Ἄστὴρ Κυκλάδων», ἀριθ. 611, ἐν Ἐρμουπόλει τῇ 21^η Δεκεμβρίου 1868.

«Σήμερον τὴν δεκάτην τρίτην τοῦ μηνὸς Δεκεμβρίου τοῦ 1868 ἔτους, ἡμέραν τῆς ἐβδομάδος Παρασκευὴν καὶ ὥραν 4 μ. μ. ἐν τῇ θέσῃ Μαυράχῃ τῆς Ἀσκούφου συνελθόντες οἱ ὑποφαινόμενοι ἀρχηγοὶ καὶ ὄπλαρχηγοὶ καὶ καπεταναῖοι ἐγχώριοι καὶ ἐθελονταὶ καὶ τὰ μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς Ρεθύμνης, ὅπως διασκεφθῶμεν ἐπὶ τῆς ἀπὸ 9/21 καὶ 11/22 ἐπιστολῆς τοῦ ἐκ Χανίων Προξένου τῆς Γαλλίας κυρίου Καρόλου Σαμποαζῶ πρὸς τὸν ἀρχηγὸν τῶν ἐθελοντῶν Κ. Δ. Πετροπουλάκη, δι' ὧν ἐκθέτει οὗτος ὅτι τὸ ἀτμόπλοιον «Ἐνωσις» κατασχεθὲν καὶ ἀφοπλισθὲν κρατεῖται εἰς Πειραιᾶ ὑπὸ τὴν φυλακὴν Γαλλικῶν καὶ Αὐστριακῶν πλοίων, ὥστε οὐδεμία ἐλπίς ἀποστολῆς τροφῶν καὶ πολεμοφοδίων ἐξ Ἑλλάδος ὑπάρχει, ἀφοῦ μάλιστα στόλος τουρκικὸς παραπλέει τὰς ἐλληνικὰς θαλάσσας, ὅπως παρεμποδίσῃ πᾶσαν τοιαύτην ἀποστολὴν, καὶ ὅτι αἱ εὐρωπαϊκαὶ δυνάμεις ἐπιμένουν ὅλαι, ἄνευ ἐξαιρέσεως, ὅπως ἡ Ἑλλάς ἐνδώσῃ εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς Τουρκίας καὶ παραιτηθῇ πάσης ἐπὶ τῆς Κρήτης ἀπαιτήσεως. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ἔγραψαν πρὸς τὴν Α. Μ. τὸν βασιλέα Γεώργιον, ὃ τε πρίγκιψ τῆς Οὐαλίας καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Δανίας. Προτείνει δὲ φιλανθρωπία κινούμενος νὰ παύσωμεν ἀνωφελῆ ἀγῶνα, ἀναλαμβάνων νὰ διαπραγματευθῇ μετὰ τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν τὰ περὶ τῆς ἀπελάσεως τῶν ἐθελοντῶν ἐν γένει.

»Ἐχοντες ὑπ' ὄψιν ὅτι κατασχεθείσης τῆς «Ἐνώσεως» δὲν δυνάμεθα νὰ ἐλπίζωμεν ἀποστολὴν τροφῶν καὶ πολεμοφοδίων, οὔτε εἶναι δυνατόν νὰ προμηθευθῶμεν τοιαῦτα ἀλλαχόθεν, πρὸ πάντων ὅτε ἡ κατάσχεσις ἐνηργήθη ὑπὸ εὐρωπαϊκῶν πλοίων, ὅπερ ἐμφαίνει ὅτι αἱ εὐρωπαϊκαὶ δυνάμεις ἐπεμβᾶσαι ἀμέσως δίδουσι τελευταῖον κτύπημα κατὰ τῆς Κρητικῆς ἐπαναστάσεως, ἣν ἡ σκληρὰ Διπλωματία ἀπεδοκίμασε καὶ κατεδίκασεν ἀπὸ τῆς γεννήσεώς της καὶ μυριοτρόπως ἐπολέμησε μέχρι τοῦδε.

»Ὑπέκοντες εἰς τὴν ἀνωτέρω βίαν, ἐφ' ᾗ ἐπιφυλαττόμεθα νὰ διαμαρτυρηθῶμεν ἐν καιρῷ, καὶ ἔνεκεν τῶν πρὸς συντήρησιν μέσων

και πολεμοφοδίω, ἀπεφασίσαμεν ἀπὸ κοινοῦ νὰ παραδεχθῶμεν τὴν ὑπὸ τοῦ Κ. Προξένου τῆς Γαλλίας προτεινομένην μεσολάβησίν του, ὅπως διευκολύνη τὴν ἀπέλευσίν μας ἐκ τῆς ἀτυχοῦς Κρήτης, ἥς τὰ χῶματα ἐζυμώθησαν ὑπὸ τοσοῦτων Ἑλληνικῶν αἱμάτων, τηρουμένων τῶν εἰς τοιαύτας περιστάσεις συνήθων στρατιωτικῶν τῆς τιμῆς ὄρων, καὶ ν' ἀπαιτήσωμεν διὰ κοινῆς πρὸς αὐτὸν ἐπιστολῆς τὰ ἑξῆς.

α) Νὰ παύσῃ πᾶσα ἐχθροπραξία ἀπὸ τοῦδε μέχρι τῆς ἀπελεύσεώς μας.

β) Νὰ μᾶς χορηγηθῇ τόπος ἐλεύθερος ὑπὸ τῶν ὀθωμανικῶν στρατευμάτων, ὅπως διαμείνωμεν μέχρι τῆς ἐπιβιάσεώς μας εἰς τὸ ἐπὶ τούτῳ ὀρισθησόμενον πλοῖον.

γ) Νὰ χορηγηθῶσιν ἡμῖν γαλλικὰ πλοῖα, ὅπως μᾶς μεταφέρωσιν εἰς Ἑλλάδα μετὰ τῶν ὄπλων καὶ ἀποσκευῶν ἡμῶν.

δ) Νὰ χορηγηθῇ ἀμνηστία εἰς πάντας τοὺς Κρήτας, ἐπιμένον-τας μέχρι σήμερον εἰς τὴν ἀρχικὴν των ἀπόφασιν ὑπὲρ τῆς μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἐνώσεως τῆς Κρήτης.

ε) Νὰ ἐπιτραπῇ εἰς ἅπαντας τοὺς Κρήτας τοὺς ἐπιθυμοῦντας νὰ ἀπέλθωσι τῆς Κρήτης μετὰ τῶν ἐθελοντῶν νὰ ἀπέλθωσι μετὰ τῶν ὄπλων καὶ τῶν ἀποσκευῶν των. Ἐπὶ τούτῳ δὲ νὰ περιέλθωσι πλοῖα γαλλικὰ ὅπως παραλάβωσι τοὺς κατὰ τὰς διαφόρους ἐπαρχίας εὐρισκομένους ἐπαναστάτας.

ς) Ἐν περιπτώσει δέ, καθ' ἣν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ χορηγηθῶσιν ἡμῖν γαλλικὰ πλοῖα νὰ μᾶς χορηγηθῇ ἀνάλογος καιρὸς, ὅπως συνεννοηθῶμεν μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως πρὸς ἀποστολὴν τῶν ἀναγκαίων διὰ τὴν παραλαβὴν ἡμῶν πλοίων.

» Ἐπὶ τούτῳ ὅθεν συνετάχθη τὸ παρὸν Πρωτόκολλον, ὅπερ ἀναγνωσθὲν ὑπογράφεται παρὰ πάντων.

Ὁ Γενικὸς Ἀρχηγὸς τοῦ Τμήματος Ρεθύμνης

Δ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΑΚΗΣ»

Οἱ Ἀρχηγοὶ τῶν Ἐπαρχιῶν τοῦ αὐτοῦ Τμήματος

Μιχαὴλ Τσουδερὸς Γενικ. Ἀρχηγὸς τῆς ἐπαρχ. Ἀγ. Βασιλείου.
 Μ. Ἀ. Σκουλάς, Ἀρχηγὸς Μυλοποτάμου.
 Στυλιανὸς Βαρδάκης Ἀρχηγὸς Ρεθύμνης.
 Δ. Ἰ. Μασκοβίτης Ἀρχηγὸς Ἀμαρίου, Δ. Μαρινάκης Ἀρχηγός.
 Ἡ Ἐπιτροπὴ τοῦ Τμήματος Ρεθύμνης. Ὁ Πρόεδρος Ν. Μυγιάκης.
 Γ. Ἀ. Σκουλάς. Β. Μανουσάκης. Ὁ Ἀρχηγὸς τῶν Ἐθελοντῶν Δ. Δ.
 Πετροπουλάκης. Ἀντώνιος Μήτζας Ἀρχηγός, Τάκης Ζήκος Ἀρχη-
 γός, Κίτζος Δημητρίου Ἀρχηγός, Ἀνδρέας Παύλου Τζάκωνας
 Ἀρχηγός, Π. Δ. Ζερβομπεάκος Ἀρχηγός. Ἀρχηγὸς τῆς Ἐπαρχίας
 Σφακίων Σ. Χιονιάς.

Παπα Μανώλης ὄπλαρχηγός.

Ν. Βενιανάκης χιλίαρχος.

Χαράλαμπος Ι. Βαχλαδάκης. Α. Γιασεμής.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν οὕτως ἀποφασισθέντων οἱ αὐτοὶ ἀρχηγοὶ ἀπηύθυναν ἔγγραφον δήλωσιν τῇ 13/25 Δ/βρίου 1868 εἰς τὸν πρό-
 ξενον τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας ἀνακοινοῦντες τὰ ἀνωτέρω καὶ
 ὑπεδείκνυον τὸ Ροδάκινον ἢ τοὺς Κομιτάδες ὡς κατάλληλα μέρη
 ἐπιβιβάσεως εἰς τὰ πλοῖα, τὰ ὁποῖα θὰ μετέφερον αὐτοὺς μακρὰν
 τῆς Κρήτης ἐξορίστους εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα.

Ὁ Ch. Clamroiseux ἀπαντᾷ τῇ 15/28 Δ/βρίου ἀποδεχόμενος
 ταῦτα καὶ δρίζει ὅτι ἡ ἐπιβίβασίς των θὰ ἐγίνετο εἰς Φραγκοκά-
 στελλον ἐπὶ τοῦ Γαλλικοῦ ἀτμοπλοίου «ἡ Πόλις τῆς Μασσαλίας».

Πράγματι δὲ κατὰ τὰ συμπεφωνημένα οἱ ἐθελονταὶ καὶ ὅσοι ἐκ
 τῶν Κρητῶν ἠθέλησαν νὰ τοὺς παρακολουθήσουν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν
 συμφωνιῶν τούτων καὶ τῶν ὄρων «ὑποταγῆς Ἑλλήνων Ἐθε-
 λοντῶν», τοὺς ὁποίους ὑπέγραψεν ἐν Χανίοις ὁ Ὅμαρ Ναιλῆ
 πασᾶς, ἀρχηγὸς τῶν ἐπιτελῶν, ἀνεχώρησαν ἐκ Κρήτης. Ἡ ἐπανά-
 στασις πλέον εὐρίσκετο περὶ τὸ τέλος της. Ἦτο τοῦτο ἐμφανὲς καὶ

ἀπὸ τοῦ Σ/βρίου 1868, ὅτε ἐν Ἀμαρίῳ ὑπεγράφη ἡ γνωστὴ δήλωσις πλείστων ἀρχηγῶν καὶ προυχόντων τῆς Νήσου ὑπὲρ τῆς ἀλλαγῆς προγράμματος ἐπαναστατικοῦ. Διὰ τῆς δηλώσεως ταύτης ἐζητεῖτο ἡ ἡγεμονία τῆς Νήσου¹. Ἄλλοι ἦσαν ἀντίθετοι πρὸς τὴν δήλωσιν ταύτην. Ἡ διαίρεσις ἤρχετο νὰ ἐξαντλήσῃ περισσότερο τοὺς ἐξηντλημένους ἐκ τοῦ τριετοῦς ἀγῶνος Κρήτας. Τὴν 8/20 Ἰανουαρίου ἐκοινοποιήθη εἰς τὴν Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν ἡ δήλωσις τῶν ἐν Παρισίοις συνελθόντων ἀντιπροσώπων τῶν Δυνάμεων διὰ τὴν Ἑλληνοτουρκικὴν διαφορὰν, τὴν πηγάσασαν ἐκ τῆς Κρητικῆς ἐπαναστάσεως², διὰ τῆς ὁποίας ἡ Ἑλλὰς ἔπρεπε ἐφεξῆς α') νὰ μὴ ὑποθάλη οὔτε ν' ἀνέχεται τὸν σχηματισμὸν ἐν τῇ ἐπικρατείᾳ τῆς συμμοριῶν, στρατολογουμένων πρὸς ἐπίθεσιν κατὰ τῆς Τουρκίας, καὶ β') τὸν ἐξοπλισμὸν εἰς τοὺς λιμένας τῆς πλοίων προωρισμένων νὰ βοηθήσωσιν ὑπὸ οἰανδήποτε μορφῇν πᾶσαν ἀπόπειραν ἐπαναστάσεως ἐν ταῖς κτήσεις τοῦ σουλτάνου. Ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἀπεδέχετο τὰς ἐν τῇ δηλώσει ταύτῃ ἀρχάς. Οὕτως ἐτερματίζετο ὁ τριετὴς ἀγῶν, τοῦ ὁποίου μόνος καρπὸς ὑπῆρξεν ὁ «ὀργανικὸς νόμος τοῦ 1868», παρέχων εὐτελεῖς τινὰς προνομιακὰς παραχωρήσεις εἰς τὴν Νῆσον.

Μετὰ τὴν ἐπανάστασιν ὁ Μιχ. Τσουδερὸς κλίνας τὴν ὑπερήφανον κεφαλὴν πρὸ τῆς σκληρᾶς μοίρας ἐνεκαρτέρει περιμένων εὐτυχεστέραν αὔριον, ὁπότε θὰ ἔσπερε τὰ ὄπλα τῶν Κρητῶν ἢ νίκη κατὰ τῶν τυράννων καὶ κατὰ τοῦ καιροσκοπικοῦ πείσματος τῶν Δυνάμεων, ἀναγκασθεὶς νὰ ἐκπατριθῇ εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα, διὰ νὰ ἀντλήσῃ νέον θάρρος καὶ νέας δυνάμεις διὰ μέλλουσαν ἐπαναστατικὴν ἐνέργειαν. Μίαν τοιαύτην εὐκαιρίαν ἐθεώρησε κατάλληλον κατὰ τὸ 1878, ὁπότε νέα ἐπανάστασις εἶχεν ἐκραγῆ εἰς Κρήτην. Διευθύνοντος τότε ὡς γενικοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἐπαρχίας Ἀγίου Βασιλείου τοῦ ἀνεψιοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου Ἀναγν. Τσουδεροῦ, ὁ λευκὸς ἦδη

¹ Ὁρα Ψυλλάκη, «Ἱστορία Κρήτης», τόμ. Γ', σελ. 1109 καὶ ἐπ.

² Ὁρα Κριάρη, «Ἱστορία Κρήτης», σελ. 788 καὶ ἐπ.

καὶ ἔντιμος γέρον Μιχ. Τσουδερὸς προσεπάθει νὰ καταρτίσῃ σῶμα στρατιωτικὸν ἐκ χιλίων ἀνδρῶν ζητήσας πρὸς τοῦτο τὴν 5^{ην} Ἰανουαρίου τοῦ 1878 τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ ἐν Μασσαλίᾳ Ἑλληνοσ. Κ. Μεταξᾶ καὶ τῆς Ἑλληνικῆς κοινότητος Λονδίνου, ἵνα σπεύσῃ πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ἐν Κρήτῃ ἀγωνιζομένων¹. Πλὴν ὁ ἀγὼν ἐν τῷ μεταξὺ εἶχε

¹ Ἡ πρὸς τὸν Μεταξᾶν ἐπιστολὴ του ἔχει οὕτω.

Πρὸς τὴν αὐτοῦ ἐξοχότητα τὸν φιλογενέστατον ἱατρὸν
Κ. Κ. Σ. Μεταξᾶν κλπ. κλπ.

Εἰς Μασσαλίαν.

Ἀθῆναι τῇ 5^ῃ Ἰανουαρίου 1878

Φιλογενέστατε Κύριε,

Ἡ ἐγνωσμένη ὑμῶν φιλοπατρία καὶ ὁ ζῆλος, ὃν ἐπιδεικνύετε ὑπὲρ πάντοσ ἀντικειμένους τὸ μεγαλεῖον ἢ τὰ συμφέροντα τοῦ Ἑλληνισμοῦ θίγοντος, μ² ἐνθαρρύνουσι ν' ἀνακοινώσω ὑμῖν ἐμπιστευτικῶς ἰδέαν τινά, διὰ τὴν πραγματοποιήσῃ τῆς ὁποίας ἐπικαλοῦμαι τῆς ὑμετέρας φιλοπατρίδος συμβουλῆς καὶ ἐνεργείας.

Πρὸ μηνῶν ὑπεβλήθη παρ' ἀνωτέρου διακεκριμένου Ἑλληνοσ ἀξιωματικοῦ, λειψάνου τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος, εἰς τε τὴν Κυβέρνησιν καὶ τὸν σύλλογον ἙΘΝΙΚΗΣ ΑΜΥΝΗΣ σχέδιόν τι, οὗ ἀντίγραφον ἐσωκλείω ὑμῖν, περὶ ὁργανώσεως ἀτάκτων στρατιωτικῶν σωμάτων, δι' ὧν ἡδύνατο νὰ ἐξυπηρητηθῇ τελεσφόρως τὸ ἔργον τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τὰς ἐνεστῶσας περιστάσεις. Τοῦ σχεδίου τούτου ἡ ἐφαρμογὴ ὑπεκρούσθη τότε οὐχὶ τόσοσ διὰ τὰς δαπάνας, ἅς αὐτῇ ἀπῆτει, ὅσον διότι δι' αὐτοῦ δὲν ἡδύνατο καὶ ἀτομικαὶ ἐλπίδες καὶ συμφέροντα, ἀ πάντοτε συνδέονται εἰς πᾶσαν ἐθνικὴν ὑπόθεσιν, νὰ ἱκανοποιηθῶσιν. Ἐν τούτοις σήμερον ὅτε ἀπεφασίσθη ἐνεργεῖά τις τοῦ Ἑλληνισμοῦ τίθεται εἰς ἐφαρμογὴν τὸ σχέδιον τοῦτο, ἀλλ' ἀτελῶς καὶ οὕτως ὥστε νὰ μὴ ἀποκλείηται πάντοτε καὶ ἡ ἐξυπηρέτησις τῶν ἀτομικῶν συμφερόντων. Καθ' ἐκάστην ἀπέρχονται ἐντεῦθεν εἰς τὰς ὑποδούλους διαφόρους Ἑλληνικὰς ἐπαρχίας ἄτακτα τοιαῦτα σώματα ἄνευ ὅμως πειθαρχίας καὶ ἐσωτερικοῦ διοργανισμοῦ καὶ ὧν ἡ ἀρχηγία ἐμπιστεύεται οὐχὶ εἰς ἀνδρας ἡσκημένους περὶ τοιαύτην τακτικὴν, ἀλλ' εἰς ὁπαδοὺς τοῦ δεῖνα ἢ δεῖνα ὑπουργοῦ.

Νομίζω ὅτι καὶ πρὸς τὰ καθολικὰ συμφέροντα τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ πρὸς τὴν ἐπιτυχεστέραν τῶν ἐπαναστατικῶν κινήματων διεύθυνσιν ἀπαιτεῖται σπουδαία τις καὶ ἀληθῶς φιλόπατρις σκέψις καὶ ἀπόφασις. Ἀλλὰ ταύτην μάτην δύναται τις νὰ ἐλπίζῃ. Ταύτην δύναται τις νὰ ἀνεύρῃ μόνον παρὰ τοῖς μακρὰν τῆς Ἑλλάδος βιοῦσι τέκνοις αὐτῆς, τοῖς ἔχουσιν ἄδολον

καὶ ἀμιγῆ πάσης δευτερευούσης σκέψεως πατριωτισμὸν τοῖς ἐκ μόνου τοῦτου πάντοτε ἐμφορουμένοις, ἀναλαμβάνουσι τὴν ἐπιτέλεσιν ἔργων ὠφελίμων ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν τῇ Ἑλληνισμῷ. Τοιοῦτον πατριωτισμὸν ἀπαντῶν παρ' ὑμῖν καὶ παρὰ τοῖς ὑμετέροις αὐτόθι καὶ ἐν Λονδίῳ εὐγενεσί συμπολίταις, ἐνόμισα ὅτι προσφέρω ὑπηρεσίαν πρὸς τὸν Ἑλληνισμὸν καὶ ὅτι χρησιμοποιοῦ ὡς λυσιτελέστερον τὰ μεγάλα ὑπὲρ τῆς πατρίδος αὐτῶν αἰσθήματα ἐν ταῖς παρούσαις περιστάσεσι, ἐὰν δι' ὑμῶν δηλώσω εἰς τε τὴν φιλοπάτριδα τῆς Μασσαλίας καὶ τὴν τοῦ Λονδίνου Ἑλληνικὴν κοινότητα ὅτι εἶμαι πρόθυμος ν' ἀναλάβω ἐγὼ τὸν σχηματισμὸν λεγεῶνος ἐκ χιλίων καὶ πλέον ἐκ τῶν εἰσέτι ἐνταῦθα διαμενόντων συμπατριωτῶν μου Κρητῶν, φερούσης τὰ Ἑλληνικὰ σύμβολα καὶ ἐν τῇ σημαίᾳ αὐτῆς ἀναγραφούσης τὸν ἰδρυτὴν αὐτῆς ὡς ἐξῆς: «Ἑλληνικὴ λεγεὼν τῶν ἐν Μασσαλίᾳ καὶ τῶν ἐν Λονδίῳ Ἑλληνικῶν κοινοτήτων» τιθεμένης δὲ πάντοτε ὑπὸ τὰς διατάγας καὶ ὑπὸ τὴν μέριμναν ἰδιαιτέρων ἀντιπροσώπων τῶν κοινοτήτων τούτων ἐνταῦθα εἶτε καὶ αὐτόθι ἐδρευόντων.

Πιστεύων ὅτι ἡ πρότασις μου θέλει διεγείρη τὴν ὑμέτεραν καὶ τὴν τῶν ὑμετέρων συμπολιτῶν σύντονον προσοχὴν καὶ μελέτην εἶμαι εὐελπίς ὅτι δὲν θέλει τύχη τῆς ἀποδοκιμασίας ὑμῶν. Ἑλληνες οἵτινες σπουδαίως σκέπτονται νὰ χρησιμοποιοῦσιν μέρος τοῦ πλοῦτου αὐτῶν διὰ τὰς ἐνεστῶσας μεγάλας ἐθνικὰς ἀνάγκας, δὲν πιστεύω νὰ μὴ λάβωσι ὑπ' ὄψιν πρότασιν, ἣτις κατ' οὐσίαν καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ προτεινόντος δὲν ἀφορᾷ ἢ μετ' ἀφοσιώσεως ἐκτέλεσιν ἱεροῦ ἔργου. Παρακαλῶ μόνον ἢ ἀπάντησις ὑμῶν νὰ μὴ βραδύνη νὰ μοι σταλῇ ἵνα μὴ ὑπὸ τοῦ ρεύματος τῶν περιστάσεων ἢ τῇ προσκλήσει εἶτε τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως εἶτε τοῦ κομιτάτου τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης παρασυρθεῖς, δὲν δυνηθῶ νὰ φανῶ χρήσιμος εἰς βραδυτέραν τῆς ὑμετέρας ἢ τῆς τοῦ Λονδίνου κοινότητος πρόσκλησιν.

Δέξασθε τὴν διαβεβαίωσιν τῆς ἐξόχου πρὸς ὑμᾶς ὑπολήψεώς μου Ὅ Πρῶτον Γεν. Ἀρχηγὸς τῆς ἐπαρχίας Ἀγ. Βασιλείου τῆς Κρήτης, Πρόεδρος τῆς Προσωρινῆς Κυβερνήσεως καὶ τῆς Γενικῆς τῶν Κρητῶν Συνελεύσεως

Μ. Τσουδερός.

Συνημμένως πρὸς τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ὑπεβλήθη καὶ τὸ κατωτέρω σημείωμα.

Διὰ μίαν λεγεῶνα συγκειμένην ἐκ 1006 ἀνδρῶν

Ἀπαιτεῖται δαπάνη μηνιαία

1) Συνταγματάρχης	ἀνά Δραχ. 480.—	κατὰ μῆνα Δρ.	480.—
2) Ταγματάρχαι	» » 410.—	» » »	820.—

Εἰς μεταφορὰν

3 Ἀθροισμα ἀνδρῶν 3

Ἀθροισμα μισθοῦ 1300.—

λήξει και τὸ ὠραῖον ὄνειρον τοῦ ἡρωικοῦ γέροντος δὲν ἐπραγματοποιήθη, ἀρκεσθέντος εἰς τὰ τρόπαια καὶ τὴν δόξαν, τὰ ὁποῖα ἐπέτυχε κατὰ τὸ ὀλιγοχρόνιον διάστημα τοῦ ἀγῶνος ὃ ἐκλεικτὸς ἀνεψίδος αὐτοῦ Ἰωάννης, ἀναδειχθεὶς καθ' ὅλα ἄξιος τῶν ἡρώων προγόνων του.

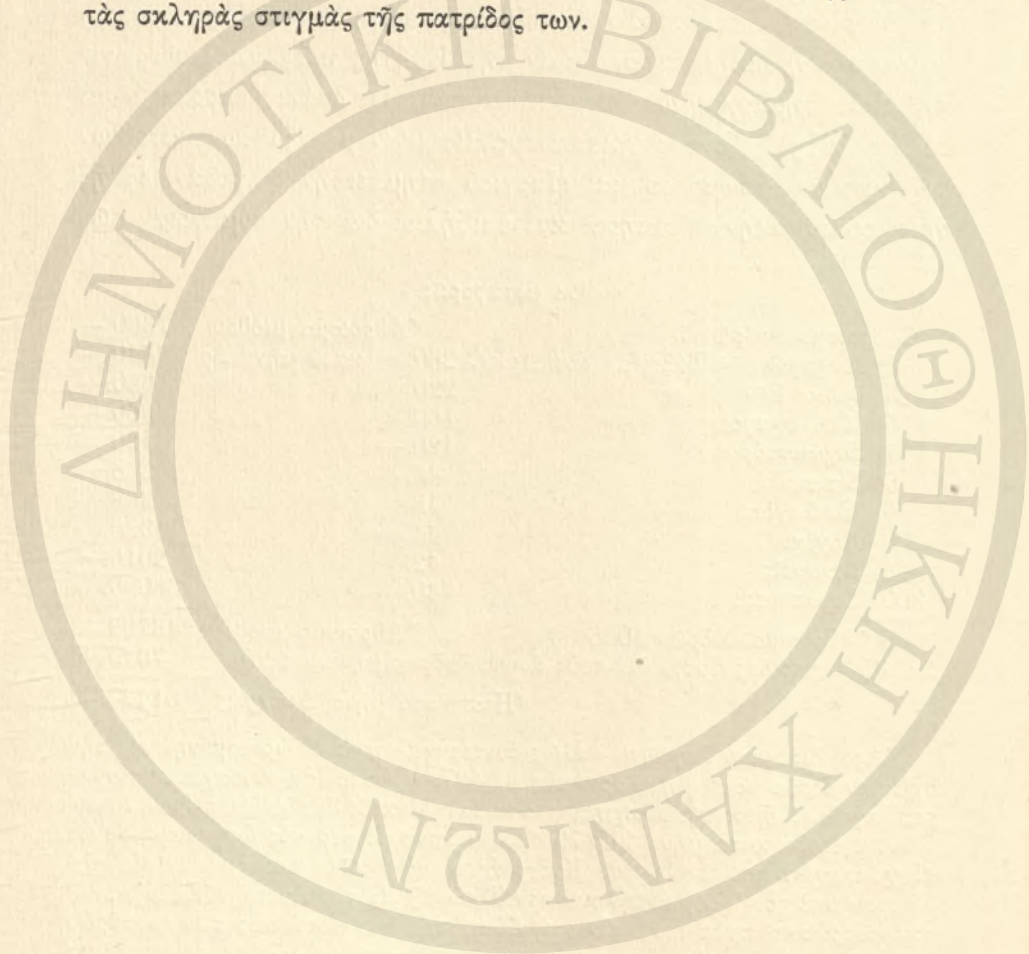
Μετὰ τὴν ἐπανάστασιν δὲν εἶχε τὴν εὐτυχίαν νὰ ἴδῃ ἀνανεομένην τὴν ἡρωικὴν προσπάθειαν τῆς Κρήτης πρὸς ἀπελευθέρωσιν της, διότι δήμαρχος ὢν ἐπεμβαίνων πάντοτε, ὁσάκις ἐπρόκειτο νὰ συνδιαλλάξῃ ἐρίζοντας χριστιανούς, εἰς μίαν μεταξὺ τῶν κατοίκων τῶν χωρίων Ἀσωμάτου καὶ Μαργίου κτηματικὴν διαφορὰν, ἐξ ἧς ἠπειλοῦντο σκηναὶ λυπηραὶ καὶ ἐπιζήμιοι διὰ τὴν σύμπνοιαν τῶν

Ἐκ μεταφορᾶς

Ἀθροισμα ἀνδρῶν 3		Ἀθροισμα μισθοῦ	1300.—
3) Λοχαγοὶ Α ^{ης} Τάξεως	ἀνά Δραχ.	280.— κατὰ μῆνα Δρ.	840.—
3) ὅμοιοι Β ^{ας}	»	»	660.—
6) Ὑπολοχαγοὶ	»	»	960.—
1) Σημαιοφόρος	»	»	120.—
6) Σιτισταὶ	»	»	288.—
6) Ἐπιλοχίαι	»	»	288.—
30) Λοχίαι	»	»	1320.—
48) Δεκανεῖς	»	»	2016.—
900) Στρατιῶται	»	»	36000.—
1006 Ἀθροισμα ἀνδρῶν 1006		Ἀθροισμα μισθοῦ	43792.—
Διὰ 3540 μερίδες ἄρτου διὰ τοὺς ἄνωθι ἄνδρας μηνιαίως 25 λ.			7635.—
		Ἦτοι κατὰ μῆνα Δραχμᾶς	51427.—

Ἄρα διὰ μίαν λεγεῶνα καλῶς συντεταγμένην καὶ ὠρτισμένην εἰς τὴν σημαίαν ἐξοδα κατὰ μῆνα δραχμᾶς 51.427.— ὥστε ἐὰν συνταχθῶσι τέσσαρες λεγεῶνες, ἧτοι τῆς Κρήτης, Θεσσαλίας, Μακεδονίας καὶ Ἡπείρου, ἀπαιτοῦνται ἐξοδα κατὰ μῆνα 205.708.— ἀλλὰ ὑπάρχει στρατὸς ὠργανωμένος ὡς αἱ χιλιαρχίαι τοῦ 1828 τοῦ Κυβερνήτου, αἱ ὁποῖαι ἐπολέμησαν εἰς τὴν Πάτραν ὑπὸ τὸν Ὑψηλάντην καὶ τὸν Τζούρτζ εἰς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα, καὶ τοιοῦτοτρόπως πρέπει νὰ εἶναι ἡ ζύμη τῆς ἐπαναστάσεως τῶν τεσσάρων ἐπαρχιῶν καὶ εἰς τοὺς οὕτω συντεταγμένους πρέπει νὰ χορηγῆ τὰ ἐπιτήδεια ἢ ἐπιτροπὴ «Ἐθνικῆς Ἀμύνης» διὰ τάξεως, διότι διὰ μόνης τῆς τάξεως δύναται νὰ εὐδοκιμήσῃ ἡ Ἐπανάστασις. Καὶ ταῦτα ἐκ τοῦ προχείρου καὶ κατόπιν θέλει συνταχθῆ ὃ περὶ τούτου εἰδικὸς κανονισμός.

σκλάβων ἀδελφῶν, ἐφρονεύθη. Τὸ ἄγγελμα τοῦ θανάτου τοῦ ἐκλεκτοῦ τούτου ἀνδρὸς μεταδοθὲν εἰς ὅλην τὴν Κρήτην κατέθλιψε τοὺς Κρήτας, οἱ ὅποιοι ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ ἀποθανόντος ἀρχηγοῦ ἀπώλεσαν τὸν συνετὸν καὶ ἥρωικὸν παραστάτην των καὶ ὄδηγὸν κατὰ τὰς σκληρὰς στιγμὰς τῆς πατρίδος των.



ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΧΑΝΙΩΝ

ΜΕΡΟΣ ΠΕΜΠΤΟΝ

ΙΩΑΝΝΗΣ Α. ΤΣΟΥΔΕΡΟΣ

(ΣΥΜΒΟΛΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΚΡΗΤΙΚΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΩΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΝ ΤΟΥ 1878, 1896, 1897).

ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΝΑΓΝ. ΤΣΟΥΔΕΡΟΣ

Δὲν εἶχε παρέλθει δεκαετία ἀπὸ τῆς αἱματηρᾶς καὶ μεγάλης ἐπαναστάσεως τῶν Κρητῶν τοῦ 1866 καὶ πάλιν νέα προσπάθεια ἀπελευθερώσεως τοῦ ἥρωικοῦ λαοῦ σημειοῦται, ἀλλὰ καὶ νέος Τσουδερός ἀναφαίνεται, διὰ τὴν συνεχίση τὰς λαμπρὰς οἰκογενειακὰς παραδόσεις του. Οὗτος ἦτο ὁ ἰατρὸς Ἰωάννης Α. Τσουδερός¹, ὁ ὁποῖος νοσταλγῶν τὴν γῆν, ὅπου οἱ πρόγονοί του ἀνεθρόνισαν εἰς τὰ ὑψίστα στρατιωτικὰ καὶ πολιτικὰ ἀξιώματα καὶ ὅπου αἱ ἱεραὶ οἰκογενειακαὶ παραδόσεις τῶν Τσουδερῶν Καλλεργῶν ἐλαμπρύνθησαν μὲ τὰ παρατολμότερα τῶν κατορθωμάτων, ἦλθεν ἐκ Ναυπλίου εἰς Ρέθυμνον τὸ 1874 σκοπῶν, ὅπως ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς ἐξασκήσεως τῆς ἱατρικῆς τοῦ ἐπιστήμης ἐμψυχῶν τοὺς σκλάβους ἀδελφοὺς καὶ ἀναζωπυρῆ τὰς λόγῳ τῶν φρικτῶν παθημάτων καθευδύσας ἐλπίδας των. Ὁ Ἰωάννης Τσουδερός, γεννηθεὶς ἐν Μινίᾳ τοῦ Ναυπλίου τὸ 1851, ἦτο μόλις εἴκοσι τεσσάρων ἐτῶν, ὅταν ἦλθεν εἰς Ρέθυμνον. Ἡ νεαρά του ὄμως ἡλικία δὲν τὸν ἠμπόδιζεν ἀπὸ τοῦ νὰ ἀναδειχθῇ ὁ κυριώτερος συντελεστής τῶν ἐπιτευχθέντων διὰ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1878.

Εὐθὺς ἅμα τῇ καθόδῳ του εἰς Κρήτην καὶ συγκεκριμένως τὸν Ἰούλιον τοῦ 1875 ἠ ἐκδηλωθεῖσα ἐπαναστατικὴ κίνησις τῆς Βοσνίας

¹ Περὶ Ι. Α. Τσουδεροῦ ὄρα Β. Ψυλλάκη, «Ἱστορία τῆς Κρήτης» (Χανιά 1909), τόμ. Γ', σελ. 1216 καὶ ἐπ.—«Κρητικὴ Ἐφημερίς» (Ρεθύμνης), ἀρ. 7, ἔτος Α' τῆς 1 Σ/βρίου 1901.—«Πατρίς» (Χανίων) 30 Αὐγούστου 1901.—«Καιροὶ» (Ἀθηνῶν) τῆς 21 Φεβρουαρίου 1903.—«Ἄστυ» (Ἀθηνῶν) 6 Ἰανουαρίου 1904.—«Κρητικὴ Στοὰ» Ι. Μουρέλλου (Ἡράκλειον) 1907.—«Υψηλὰ Λευκὰ Ὅρη» (Χανίων) 17 Ἰανουαρίου 1908.—«Ἐστία» (Ἀθηνῶν) ἔτος ΙΔ', 18 Ἰανουαρίου 1908.—«Νέα Ἐρευνα» (Χανίων) 18 Ἰανουαρίου 1908.—«Ἐλεύθερον Βῆμα» (Χανίων) 19 Ἰανουαρίου 1908.—«Ἄγών» (Χανίων) 21 Ἰανουαρίου 1908.—«Σκριπ» (Ἀθηνῶν) 27 Ἰανουαρίου 1908.

καὶ Ἐρζεγοβίνης μετέδωκαν εἰς τοὺς ἐν Κρήτῃ τὴν ἀναζωπύρησιν τῶν ἐν ὑφέσει ἐλπίδων, αὐτὸς δ' ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος ὑποκαύσας τοὺς πόθους τῶν σκλάβων διὰ τὴν καλυτέραν αὖριον.

Συγχρόνως μὲ τὴν ἴδρυσιν τοῦ ἐν Βάμφ ἐπαναστατικοῦ κομιτάτου, διευθυνομένου ὑπὸ τῶν δημογερόντων ἀρχιμανδρίτου Ἱεροθέου, Ἰωσήφ Βουρδουμπᾶ καὶ Σταμ. Μυλωνογιάννη, ἰδρύθη καὶ ἕτερον τοιοῦτον ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Τσουδεροῦ, ἀνατεθείσης τῆς διευθύνσεως αὐτοῦ εἰς τοὺς δημογέροντας Δεων. Μαθιουδάκη, Ἐμμ. Πορτάλιον, Στυλ. Βαρδάκη, Μ. Μαρκόπουλον, ἀναλαβόντος τοῦ ἰδίου τὸ κινδυνῶδες λόγῳ τῆς κατασκοπείας καὶ τοῦ ἀσκουμένου αὐστηροῦ ἐλέγχου εἰς τὸ Αὐστριακὸν ταχυδρομεῖον, μὴ ὑπάρχοντος ἑτέρου ταχυδρομείου, ἀξίωμα τῆς Γενικῆς γραμματείας. Καθ' ὅλον τὸ προεπαναστατικὸν χρονικὸν διάστημα ὁ Ἰωάννης Τσουδερός ἦτο ἡ κινητήριος δύναμις τῶν προκαταρκτικῶν ἔργων μὴ δειλιάσας πρὸ τῶν στερήσεων τῶν ὕλικῶν μέσων, τὰ ὁποῖα ἀπαραιτήτως ἦσαν ἀναγκαῖα πρὸς δημιουργίαν πνεύματος ἐπαναστατικοῦ εἰς χώραν, εἰς ἣν ἀκόμη ἐκάπνιζον τὰ ἐρείπια τῶν τελευταίων καταστροφῶν τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως τοῦ 1866—1869 καὶ εἰς ἣν, ὡς ἦτο φυσικόν, εἶχε γεννηθῆ ἡ ἀμφιβολία διὰ τὴν ἐπιτυχίαν πάσης ἐπαναστατικῆς ἐνεργείας. Πλὴν ταῦτα ἀντὶ νὰ μειώσουν τὸν ζῆλον τοῦ Τσουδεροῦ τοῦναντίον τὸν ἠῦξανον καὶ ἀντὶ νὰ τὸν ἀποθαρρύνουν ἐτόνωνον τὴν δρᾶσιν τοῦ πλήρους σφρίγους καὶ πατριωτικῆς δραστηριότητος νεαροῦ τούτου μεγαλοῦδεάτου. Ἄλλὰ δὲν εἶχε μόνον νὰ παλαίσῃ κατὰ τῆς λαϊκῆς δυσπιστίας καὶ τῆς πολυμόρφου κατασκοπείας τῶν Τούρκων. Τὸ σοβαρώτερον τῶν ἐμποδίων διὰ τὴν μελετωμένην ἐπαναστατικὴν ἐνέργειαν, τὸ ὁποῖον ἀντίκρισεν ὁ νεαρὸς Τσουδερός, ἦτο ἡ ἀντίδρασις τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ὑπολαμβανούσης ὅτι μία νέα ἐξέγερσις τῶν Κρητῶν θὰ ὠφέλει μόνον τὰ Σλαβικὰ συμφέροντα, ὡς καὶ κατὰ τὸ 1866, καὶ θὰ ἄφινεν ἐκτεθειμένην καὶ πάλιν τὴν Κρήτην εἰς τὴν βαρβαρότητα τοῦ κατακτητοῦ. Ἄλλ' ἡ μεγάλη

λαϊκή συνέλευσις τῆς 19^{ης} Σεπτεμβρίου 1876 ἐν Πνυκί, καταδείξασα τὴν ἀνάγκην τῆς προστασίας τῶν ὑπὸ τῶν Σλάβων ἐπιβουλευομένων δικαιωμάτων τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὑπὲρ τῆς περιφρουρήσεως τῶν ὁποίων ἦτο ἀνάγκη νὰ ἀνταπεξέβλη τὸ Ἔθνος, συντέλεσεν, ὥστε ἡ ἰδέα τῆς ὑπὸ τῶν δύο Κρητικῶν κομιτῶν προπαρασκευαζομένης ἐπαναστάσεως νὰ ριζοβολήσῃ ἐν Ἀθήναις καὶ νὰ ἰδρυθῇ τὸ πρῶτον κεντρικὸν κομιτᾶτον ἐν Ἀθήναις ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Ι. Ζυμβρακάκη.

Ἡ κίνησις αὕτη τῶν Ἀθηναίων ὑπεβοήθησε τὸ ἔργον τοῦ ἀκαταβλήτου καὶ θερμοῦ πατριώτου Τσουδεροῦ, ὁ ὁποῖος περιτρέχων ὑπὸ διαφόρους δῆθεν ἐπιστημονικὰς προφάσεις τὴν ὑπαιθρον ἐδημιούργει παντοῦ ἀδελφοποιητοὺς «ἀδερφοχοτούς». Οὕτω περὶ τὰ τέλη τοῦ 1876, ὅποτε εἶχεν ὀρισθῆ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει συνδιάσκεψις, αἱ ἐπαρχίαι τοῦ νομοῦ Ρεθύμνης, Σφακίων καὶ Κυδωνίας εὐρίσκοντο ἐν τελείᾳ ἀναρχίᾳ, καθισταμένης ὀλονὲν τῆς διὰ ξηραῖς συγκοινωνίας πλέον ἐπικινδύνου. Εἰς μίαν τοιαύτην κατάλληλον στιγμήν τὰ δύο κομιτᾶτα τῇ προτάσει τοῦ Ἰ. Τσουδεροῦ ἀποφασίζουσι τὴν ἐπίδοσιν εἰς τὸν ἐν Ρεθύμνῃ Ρῶσσον ὑποπρόξενον μακροῦ ὑπομνήματος, συνταχθέντος καὶ ἐπιδοθέντος ὑπὸ τοῦ ἰδίου, εἰς ὃ διεξετραγῶδουσι τὴν οἰκτρὰν ζωὴν τῆς νήσου ἐξαιτούμενα τὴν μόνην ὑπάρχουσαν καὶ τὴν μόνην ἐνδεδειγμένην λύσιν, τὴν μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἔνωσιν τῆς Νήσου.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα καὶ οὕτω προπαρασκευάζετο τὸ ἔδαφος ἐν Κρήτῃ μέχρι τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1877, ὅποτε τὸ ἐν Χανίοις σχηματισθὲν κομιτᾶτον, διοικούμενον ὑπὸ τοῦ Θ. Σταυριδάκη, Κ. Μιτσοτάκη, Ι. Παπαδάκη καὶ Ἀντων. Μενεγάκη, ἐξῆλθεν εἰς Ἀποκόρωνα, ἔνθα μετὰ τῶν ἐν Βάμφ ἀπετέλεσαν τὴν Μεταπολιτευτικὴν ἐπιτροπὴν, εἰς ἣν ἐκάλεσαν καὶ τὰ μέλη τοῦ ἐν Ρεθύμνῃ κομιτᾶτου. Πράγματι τὴν 17^{ην} Σεπτεμβρίου οἱ νεοεκλεγέντες πληρεξούσιοι τῶν Ρεθυμνίων Ι. Α. Τσουδερός, Ἀρ. Παπαδάκης, Χ. Ἀσκούτης, Χαρ. Πενθερουδάκης καὶ Γ. Σαριδάκης ἐν πλήρει μεσημέρῳ

ἐξέρχονται τῆς πόλεως μεταβαίνοντες εἰς Ἐπισκοπὴν, ὅπου συνεκέντρωσαν τὴν 21^{ην} τοὺς πρὸνχοντας τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Ρεθύμνης πρὸς ἐκλογὴν τῶν ὀκτὼ ἐξ ἐκάστης ἐπαρχίας ἀντιπροσώπων των καὶ πρὸς ἀποστολὴν τούτων εἰς Φρέ Ἀποκορώνου, ὅπου ἤδρευε τότε ἡ μεταπολιτευτικὴ ἐπιτροπὴ. Σκοπὸς τῆς τοιαύτης ἐκλογῆς ἦτο νὰ παροτρύνῃ τὸ προεδρεῖον τῆς ἐπιτροπῆς, ὅπως ἐπιβάλλῃ καὶ εἰς τὰς ἄλλας ἐπαρχίας τῆς Κρήτης τὴν ἐκλογὴν καὶ ἀποστολὴν ἀντιπροσώπων πρὸς σχηματισμὸν γενικῆς συνελεύσεως τῶν Κρητῶν, ἐξ ἧς προσεδόκων εὐεργετικὰ τὰ ἀποτελέσματα.

Μετὰ τὴν ἐπιτυχίαν ταύτην τῶν περὶ τὸν Τσουδερόν ἐπιτρόπων τῆς Ρεθύμνης, οὗτοι ἐθεώρησαν λήξασαν τὴν ἀποστολὴν των καὶ ἠτοιμάζοντο νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς Ρέθυμνον πλὴν τοῦ Τσουδεροῦ, ἐκλεγέντος καὶ ἐν Ἐπισκοπῇ παρὰ τῶν Ἀγιοβασιλειτῶν ὡς διαρκοῦς μέλους τῆς ἐπαναστατικῆς συνελεύσεως. Βοῆ ὅμως τῶν συνηγμένων πληρεξουσίων ἀπητεῖτο παρ' αὐτῶν νὰ τοὺς ἀκολουθήσωσιν ἅπαντες εἰς Φρέ, ὁπότε τῇ προτάσει τοῦ Ι. Τσουδεροῦ ἐπιστρέφουν εἰς Ρέθυμνον οἱ λοιποὶ πληρεξούσιοι τῆς πόλεως πρὸς ἀνανέωσιν τῆς ἐντολῆς των ἐκ μέρους τοῦ λαοῦ. Πράγματι τὴν 25^{ην} Σεπτεμβρίου ὁ λαὸς τῆς πόλεως Ρεθύμνου ἐξέλεξεν ὀριστικοὺς πλέον πληρεξουσίους του διὰ τὴν ἐπαναστατικὴν συνέλευσιν τὸν Ἰωάννην Τσουδερόν, ὄντα καὶ πληρεξούσιον τῆς ἐπαρχίας Ἀγίου Βασιλείου, καὶ τοὺς Στ. Δάνδολον, Χαρ. Ἀσκούτσην, Ι. Βλαστὸν καὶ Στ. Βαρδάκην, μεταβάντας μετὰ δύο ἡμέρας εἰς τὴν ἔδραν τῆς μεταπολιτευτικῆς ἐπιτροπῆς, ἐνθα ἐντὸς ὀλίγου χρόνου (χάρις εἰς τὴν ἐπιβολὴν τοῦ Ι. Τσουδεροῦ) κατωρθώθη πρώτην φοράν εἰς τὰ χρονικὰ τῶν Κρητικῶν ἐπαναστάσεων Παγκρήτιος ἐπαναστατικὴ συνέλευσις.

Κατόπιν τοῦ καταρτισμοῦ τοῦ ὀριστικοῦ προεδρεῖου οἱ ἐν Χανίοις παραμένοντες Κωστή πασᾶς Ἀδοσίδης καὶ Σελῆμ ἐφέντης, ἀντιπρόσωποι τῆς Πύλης ἐντεταλμένοι, ὅπως ἔλθωσιν εἰς συνεννόησιν μετὰ τῆς ἐπαναστατικῆς συνελεύσεως ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς Κρή-



Ι. Α. ΤΣΟΥΛΕΡΟΣ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΝ ΤΟΥ 1878
ΓΕΝΙΚΟΣ ΑΡΧΗΓΟΣ ΑΓΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

της, είδοποίησαν ότι θα εξέλθωσιν εις Φρέ, ίνα δὲ μὴ ἡ συνέλευσις παραστῆ εις τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς Πύλης ἀπαράσκευος, διώρισε δωδεκαμελῆ ἐπιτροπὴν, ἧς μέλος ἀπετέλει καὶ ὁ Ἰωάννης Τσουδερός, εις τὸν ὁποῖον ἀνετέθη καὶ ἡ φροντίς νὰ συντάξῃ σχέδιον προτάσεως πρὸς τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς Πύλης, ὅπερ νὰ ὑποβάλλῃ εις τὴν προσεχῆ συνεδρίασιν ὑπὸ τὴν ἔγκρισιν τῆς ὀλομελείας. Τὸ σχέδιον πράγματι κατηρτίσθη αὐθημερὸν καὶ τὴν ἐπομένην κατόπιν εὐρείας συζητήσεως ἡ συνέλευσις τὸ ἐπεψήφισε τάξασα πρὸς τοῦτοις ἐπιτροπὴν, τῆς ὁποίας μέλος ἀπετέλει ὁ Ι. Α. Τσουδερός, ἣτις καὶ μόνη εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ συζητήσῃ μετὰ τῶν πληρεξουσίων τῆς Πύλης. Τὴν ἄφιξιν τοῦ Κωστῆ πασᾶ εις τὴν αἰθουσαν τῶν συνεδριάσεων τὸ δεύτερον δεκαήμερον τοῦ Ἰανουαρίου 1878 ὁ γενικὸς γραμματεὺς τῆς συνελεύσεως Θεοδ. Σταυριδάκης ἐχαιρέτισεν ἀντὶ τοῦ προέδρου καὶ συνέστησε καὶ τὴν περὶ τὸ προεδρεῖον ἱσταμένην ἐπιτροπὴν, τὴν ἐντεταλμένην νὰ διαπραγματευθῆ ἐκ μέρους τῆς συνελεύσεως ἐπὶ τῶν προτάσεων, ἃς ἡ συνέλευσις ἐθεώρει ἀναγκαίας πρὸς βελτίωσιν τῆς ἐν τῇ νήσῳ καταστάσεως. Ὁ Ἀδοσίδης πασᾶς ἀπήντησεν ἐκφραστικώτατα εἰπὼν·

— «Εἶθε ὁ Ὑψιστος νὰ μὲ ἀξιώσῃ εις τὴν παρακμὴν τοῦ βίου μου νὰ συνδέσω τὸνομά μου μὲ τὴν εὐημερίαν τῆς πατρίδος τοῦ Μίνως.»

Εἰς τοὺς λόγους τούτους τοῦ Ἀδοσίδη πασᾶ ἀπήντησεν ὁ Τσουδερός ὡς ἐξῆς.

— «Ἡ ἀπερίφραστος, ἀνδροπρεπῆς καὶ πλήρους ἐννοίας ἀπάντησίς σας πρὸς τὴν προσλαλίαν τοῦ προεδρείου τῆς ἐπαναστατικῆς Συνελεύσεως παρέσχε τὸ ἐνδόσιμον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ταχέως ἡ νῆσος τοῦ Μίνως θὰ χαιρετίσῃ τὴν ἡμέραν εὐτυχοῦς βίου καὶ θὰ συνδέσῃ τὸ ὄνομα τῆς ἐξοχότητός σας μὲ τὴν ἡμέραν ἐκείνην. Αἱ προτάσεις, ἐφ' ὧν στηρίζει ἡ συνέλευσις τὰς ἐλπίδας της περὶ ἀνεκτῆς πολιτικῆς καταστάσεως ἐν τῷ μέλλοντι, συνο-

» ψίζονται εἰς τὰ ἐξῆς κεφαλαιώδη, μὴ ἐπιδεχόμενα, εἰ μὴ ἐν τοῖς
 » καθ' ἕκαστα, συζήτησιν. Ἡγεμονία φόρου ὑποτελής· ἡγεμῶν Ὁρθό-
 » δοξος· Ὑψηλὴ ἐπικυριαρχία τῆς Πύλης καὶ ἐγγύησις τῶν Μεγά-
 » λων Δυνάμεων πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν αἰτουμένων.»

Ἡ ταραχὴ τοῦ Ἀδοσίδου πρὸ τῶν καθωρισμένων καὶ μετὰ στερ-
 ρᾶς ὠμότητος διατυπωθεισῶν προτάσεων δὲν διήρκεισε πολὺ, ἐρωτήσας
 δέ, ἂν ἡ συνέλευσις ἅπασα εἶναι σύμφωνος, καὶ λαθῶν καταφατικὴν
 ἀπάντησιν ἐδήλωσεν ὅτι εἰς τὴν αὐριανὴν συνεδρίασιν ἢ πρότασις θὰ
 συζητηθῆ καὶ ἀπεχώρησεν εἰς τὸ δι' αὐτὸν προετοιμασθὲν οἶκημα.
 Τὴν ἐπομένην μετὰ τὴν κωδωνοκρουσίαν συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ
 προεδρείου εἰσήλθεν εἰς τὴν αἴθουσαν τῶν συνεδριάσεων καὶ στὰς
 πλησίον τῆς ἔδρας εἶπε.

— «Περὶ τὸ μεσονύκτιον ταχυδρόμος ἐκ Χανίων μοι ἐκόμισε
 » φερμάνιον διορισμοῦ μου ὡς Γενικοῦ Διοικητοῦ τῆς Κρήτης. Τὸ
 » ἀπροσδόκητον τοῦτο γεγονός, τὸ ὁποῖον ἀνακόπτει τὴν περὶ δια-
 »πραγματεύσεων ἐντολήν, δέον νὰ θεωρήσῃ ἢ Συνέλευσις ὡς οἰω-
 » νὸν ἄριστα προσιωνιζόμενον διὰ τὴν πατρίδα τῆς, δι' ὃ σᾶς ἀπο-
 » χαιρετῶ εὐχόμενος, ὅπως ταχέως σᾶς ἴδω ὑπὸ τὴν ιδιότητα τοῦ
 » πληρεξουσίου ἐν τῇ πρωτεύουσῃ τῆς Νήσου.»

Τὸ πρᾶγμα οὐδένα ἐτάραξε χαρακτηρισθὲν εὐθὺς ὡς ἐν ἀπὸ τὰ
 συνήθη τεχνάσματα τῆς Ὑψηλῆς πύλης πρὸς παράκαμψιν πολιτικῶν
 σκοπέλων, ἢ δὲ συνέλευσις ἤρχισε νὰ συζητῆ πρότασιν τοῦ Τσουδεροῦ
 καὶ τινων ἄλλων πληρεξουσίων περὶ ἀλλαγῆς ἔδρας καὶ προγράμ-
 ματος. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἀπεδέχθη ἡ συνέλευσις, τὸ δεύτερον ὅμως
 μετὰ ψυχρότητος ἠκούσθη, διότι αἱ ἐνέργειαι τοῦ γενικοῦ προξένου
 τῆς Ἑλλάδος περὶ ἐμμονῆς εἰς τὸ πρῶτον πρόγραμμα εἶχον ἀσκήσει
 σοβαρὰν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν πληρεξουσίων καὶ ἡ πρότασις ἐχαρακτη-
 ρίσθη ὡς ἀπειθεία πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν. Οὐχ ἤττον ἡ
 συνέλευσις ἀπεφάσισε νὰ μετατοπισθῆ εἰς Ἀργυρούπολιν καὶ ἐκεῖ
 νὰ συζητήσῃ ἐπὶ τῆς ἀλλαγῆς τοῦ προγράμματος, οἱ δὲ θέσαντες

τὴν πρότασιν, χωρὶς νὰ ὑπολογίσωσιν εἰς οἰανδήποτε ἐναντιότητα, ἤρχισαν τὴν σύνταξιν ὑπομνήματος πρὸς τὰς Μεγάλας Δυνάμεις, δι' οὗ ἀπεκλήρυττον τὴν δυναστείαν τοῦ σουλτάνου.

Τὴν 3^{ην} Ἰανουαρίου τὸ ὑπόμνημα ἦτο ἕτοιμον, τὴν δὲ 1^{ην} Φεβρουαρίου τὸ προεδρεῖον ἐκάλεσεν εἰς συνεδρίασιν τὴν συνέλευσιν ἐν τῷ σχολείῳ τῆς κωμοπόλεως, ὅπου μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ καταλόγου καὶ τὴν ἐπικυρώσιν τῶν πρακτικῶν τῆς προηγουμένης συνεδριάσεως ἐπεκράτησε βαθυτάτη σιγή, ὡς εἰ ἐπρόκειτο νὰ συντελεσθῇ μέγα τι, ἀπέναντι τοῦ ὁποίου ἕκαστος πληρεξούσιος ὑπελάμβανεν ἑαυτὸν μικρὸν καὶ ἀνίκανον. Καταλαθὼν ἐν τῷ μέσῳ τῆς νεκρικῆς σιγῆς τὸ βῆμα ὁ Ἰωάννης Τσουδερὸς ὠμίλησεν ὑπὲρ τῆς προτάσεως πρὸς ἀλλαγὴν προγράμματος οὕτω.

« Κύριοι πληρεξούσιοι,

» Ἡ ἰδέα τῆς πρὸς συζήτησιν προτάσεως, ἣτις ἐν σιωπῇ ἐκρά-
 » τησε τὴν Συνέλευσιν, εἶναι ὄντως μεγίστη, εἶναι ἀνωτέρα τοῦ διαλο-
 » γισμοῦ καὶ τῆς ἀποφάσεως κοινῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' ὄχι ἀνωτέρα τοῦ
 » ἐπαναστάτου, ἀγωνιζομένου ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας, ἀλλ' ὄχι ἀνωτέρα
 » τῆς ἐπαναστάσεως, ἣν παρεσκεύασεν ὁ λαός, εἰς τὴν ὁποίαν μᾶς
 » ἀπέστειλεν ὡς πληρεξουσίου του νὰ ὀργανώσωμεν καὶ διοικήσωμεν
 » μέχρι πέρατος, ὅπερ εἶναι ἡ ἔνωσις τῆς νήσου μετὰ τῆς Ἑλλάδος,
 » πᾶσα δὲ ἄλλη περάτωσις ἃς εἴμεθα βέβαιοι ὅτι εἶναι συνέχεια ἀγώ-
 » νων μᾶλλον περιπεπλεγμένων. Δὲν εἶναι, ἐπαναλαμβάνω, ἡ ἀποκή-
 » ρυξις ἀνωτέρα τῆς ἐπαναστάσεως· εἶναι ἐκείνης συνέπεια· οὔτε τῆς
 » ἱστορίας τῆς Κρήτης ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἐθνικῆς τῆς
 » ἀποκαταστάσεως. Ἄς παρακαλέσωμεν μόνον τὸν Ὑψιστον νὰ προ-
 » στατεύσῃ τὸν δίκαιον ἀγῶνα τοῦ Σταυροῦ κατὰ τῆς ἡμισελήνου καὶ
 » ἃς συζητήσωμεν καὶ ἐπιψηφίσωμεν τὸ σχέδιον τῆς ἀποκηρύξεως,
 » ὅπερ παρακαλῶ τὸν κ. Γραμματέα νὰ ἀναγνώσῃ μετὰ ψυχρότητος
 » καὶ θάρρους ἐμπρέποντος εἰς ἐπαναστάτας.»

Τὸ σχέδιον ἀνεγνώσθη, ἐπεψηφίσθη καὶ ὑπεγράφη, χωρὶς νὰ λυθῆ ἢ συνεδρίασις.

Μετὰ τὴν ἀποκήρυξιν ὁ Τσουδερός ἐζήτησε παρὰ τῆς συνελεύσεως ἄδειαν ἀπεριόριστον, ὅπως μεταβῆ εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ἁγίου Βασιλείου καὶ ἀκολουθήσῃ τὴν οἰκογενειακὴν παράδοσιν ἐν τῷ στρατευτικῷ σταδίῳ· ἡ ἄδεια τῷ παρεσχέθη καὶ τὸ πολιτικὸν μέρος τῶν ἐνεργειῶν του ἔληξε προσωρινῶς. Μετέβη εἰς Ἁγιον Βασιλεῖον καὶ ἐκάλεσε δι' ἐπιστολῶν του τοὺς προκρίτους πάντων τῶν χωρίων τῆς ἐπαρχίας εἰς συνεδρίασιν ἐν τῇ ἱερᾷ Μονῇ Πρέβελι, ἔνθα κατ' ἔθος παλαιὸν οἱ Ἁγιοβασιλεῖται συνεδρίαζον, ὅπως συσκεφθῶσι περὶ τοῦ τρόπου, δι' οὗ ἔμελλον νὰ συμμετάσχωσιν ἀποτελεσματικῶς τοῦ ἀγῶνος ἐν τῇ νέᾳ φάσει, εἰς ἣν περιέστη οὗτος. Ἡ πρόσκλησις παντοῦ ἐγένετο δεκτὴ καὶ τὴν 9^{ην} Φεβρουαρίου ἐξελέγετο διὰ πανδήμου ψήφου ἀρχηγὸς Ἁγίου Βασιλείου διὰ τοῦ ἐξῆς ἐκλογητηρίου.

«Σήμερον τὴν 9^{ην} Φεβρουαρίου 1878 ἔτους προκειμένου περὶ
 » ἐκλογῆς Γενικοῦ Ἀρχηγοῦ τῆς Ἐπαρχίας (Ἁγιος Βασίλειος)
 » συνελθόντες οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν χωρίων τῶν ἀποτελούντων τὴν
 » ἐπαρχίαν μας, συσκεφθέντες ἀπὸ κοινοῦ περὶ τῆς προκειμένης ἐκλο-
 » γῆς, ὁμοφώνως ἀναδεικνύομεν τοιοῦτον τὸν Ἰωάννην Ἀν. Τσου-
 » δερὸν ἐκ τοῦ χωρίου Ἀσώματος.

» Ἐγένετο ἐν τῇ Ἱερᾷ Μονῇ Πρέβελι.

» Ἐπονται 250 ὑπογραφαὶ τῶν ἀντιπροσώπων 30 χωρίων τῆς
 » ἐπαρχίας Ἁγίου Βασιλείου.

» Τὸ Μοναστηριακὸν Συμβούλιον τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Πρέβελι
 (Τ. Σ.)

- » Καλλίνικος Καθηγούμενος
- » Ἀγαθάγγελος Προηγούμενος
- » Συμεὼν Οἰκονόμος
- » Ἀθανάσιος Μοναχὸς
- » Γεράσιμος Μοναχὸς.

» Ἀριθ. 436. Ἐπικυροῦται

» Ἐν Φρὲ Ἀποκορώνου τῇ 16^η Μαΐου 1878

» Τὰ μέλη

» Τῆς προσωρινῆς διοικήσεως Κρήτης

(Τ.Σ.)

» Ἀναγν. Γ. Μπιτσάκης

» Ἀντων. Μιχελιδάκης

» Μ. Ν. Παπαδάκης

» Χ. Ἀσκουτσάκης

» Ἰωάννης Γ. Παπαδάκης»

Χάρις εἰς τὴν δημοτικότητα καὶ ἐπιβλητικότητα τοῦ Τσουδεροῦ κατὰ τὴν αὐτὴν συνεδρίασιν τῶν προκρίτων ἐξελέγησαν οἱ τε ὑπαρχηγοὶ καὶ ὀπλαρχηγοὶ τῆς ἐπαρχίας Ἀγίου Βασιλείου ἄνευ διενέξεων καὶ ἀντιλογιῶν, συνήθων δυστυχῶς παρ' Ἑλλήσι κατὰ τὴν διανομὴν ἀξιωματῶν. Κατόπιν τοῦ στρατευτικοῦ ὀργανισμοῦ ἔδει νὰ καταβληθῇ πᾶσα ἐνέργεια πρὸς ἐξοπλισμὸν διὰ σασεπῶ. Ἐγγραφε λοιπὸν ὁ Τσουδερός διὰ τῆς συνελεύσεως πρὸς τὸ ἐν Ἀθήναις Κέντρον, ὅπως τὸ ταχύτερον ὀπλίωσι τὴν ἐπαρχίαν Ἀγίου Βασιλείου, ἣ ὁποία περιλαμβάνει καὶ τὸ ἥμισυ τῶν προσφύγων τῆς ἐπαρχίας Ρεθύμνης. Ἐν τῇ μεταξὺ ὁμοῦ ὁ Τσουδερός μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Ρεθυμνίων Ὀδυσσεῶς Σταυριανίδη, ἡγούμενοι τῶν ὀπλοφορούντων ὀπαδῶν των, εἶχον στρατοπεδεύσει ἐν Ἀργυρουπόλει. Εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦτο εἶχον συρρεύσει καὶ πολλοὶ Σφακιανοί. Τὴν 6^{ην} Φεβρουαρίου, καταρτισθείσης τῆς παρατάξεως, ἐν καιρῷ νυκτὸς ἐπιτίθενται κατὰ τῶν ἐν Γάλλου Τούρκων οἱ ὑπὸ τὸν Τσουδερόν καὶ Σταυριανίδην καὶ τὸν Ἀνδρουλάκη, Χριστοδουλάκη καὶ Ροῦsson καὶ αἶρουν περιφανῆ νίκην, τὴν πρώτην νίκην τῆς ἐπαναστάσεως αὐτῆς. Μετὰ τὴν ἐπιτυχίαν ταύτην ὁ Τσουδερός ἀπεσύρθη εἰς Ἀγκουσελιανὰ μετὰ τῶν ἀνδρῶν του περιμένων τὴν ἀπο-

στολήν τῶν ὄπλων καὶ πολεμοφοδίων πρὸς καταρτισμὸν σώματος ἰσχυροῦ διὰ τῶν ἡρωικῶν Ἀγιοβασιλειτῶν.

Πρὶν ὅμως ἀποσταλῶσι τὰ τοῦ ὀπλισμοῦ, οἱ Τούρκοι Ρεθύμνης τρισχίλιοι καὶ πλεόν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Μεχμέτ Γιαννιτοσαραπάκη διὰ τῆς ἐρήμου κατοίκων ἐπαρχίας Ρεθύμνης ἐφθασαν εἰς Ἅγιον Βασίλειον καὶ τὸ ξημέρωμα τῆς 14^{ης} Μαρτίου προσέβαλον τὰς φρουρὰς τῶν Ἀγιοβασιλειτῶν εἰς δύο σημεῖα τοῦ χωρίου Κοξαρὲ καὶ Ἀγκουσελιανά, μίαν ὥραν περίπου ἀπέχοντα ἀλλήλων. Καὶ ἡ μὲν κατὰ τοῦ Κοξαρὲ ἐπιτεθεῖσα μερὶς τῶν Τούρκων ἐφόνευσε τέσσαρας Χριστιανούς, ἐτραυμάτισεν ἕνδεκα, ἔκαυσέ τινας οἰκίας καὶ διήρπασεν αἰγοπρόβατα περὶ τὰ πεντακόσια, ἡ μερὶς ὅμως, ἡ ἐπιτεθεῖσα κατὰ τῆς φρουρᾶς τοῦ χωρίου Ἀγκουσελιανῶν, τῆς διευθυνομένης ὑπὸ τοῦ Τσουδεροῦ, ὑπῆρξεν ἀτυχεστάτη, διότι ὄχι μόνον ἡ φρουρὰ ἀντέστη εἰς τὰς ἐφόδους, ἀλλὰ καὶ ἀντεπεξελθοῦσα ἔτρεψε τοὺς Τούρκους εἰς φυγὴν ἄτακτον καταδιώξασα αὐτοὺς ἐπὶ τετράωρον, δυστυχῶς ὅμως ἕνεκα τῆς ἀτελείας τῶν ὄπλων ἡ προξενηθεῖσα εἰς τοὺς Τούρκους ζημίαι ὑπῆρξε σχετικῶς μικρά, διότι μόνον περὶ τοὺς δεκαπέντε νεκροὶ ἔμειναν ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης· ἐν τούτοις ἡ ἐντύπωσις παρὰ τοῖς Τούρκοις ἐν γένει τῆς Ρεθύμνης ὑπῆρξε μεγίστη, διότι τοιαύτην ἦταν, τοιαύτην καταδίωξιν οὐδέποτε ἔπαθον ἐξαιρέσει τῆς πρώτης μάχης τοῦ 1821, περίπου εἰς τὸν αὐτὸν χῶρον συναφθείσης καὶ κατ' ἀγαθὴν σύμπτωσιν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Μελχισεδὲκ Τσουδεροῦ¹. Ἀλλὰ μὲ ὄλην τὴν καλὴν ἔκβασιν τῆς

¹ Περὶ τῆς μάχης ταύτης ἡ ἐν Ἀθήναις ἐκδομένη ἐφημερὶς «ΩΡΑ» εἰς τὸ φύλλον αὐτῆς τῆς 7 Ἀπριλίου 1878, ἔτ. Γ', ἀρ. 149 δημοσιεύει ἐκ Ρεθύμνης τὴν ἀκόλουθον ἐνδιαφέρουσαν ἀνταπόκρισιν.

«Κατὰ τὴν μάχην τὴν ἐπελθοῦσαν ἕνεκα τῆς ἐξόδου τῶν τούρκων καὶ τῆς ἐπιδρομῆς αὐτῶν εἰς τὴν ἐπαρχίαν ἁγίου Βασιλείου, οἱ τούρκοι κατεκρεούρησαν 12 ἀόπλους καὶ γέροντας χριστιανούς, ἐνδὸς ἀπέκοψαν τὰς χεῖρας, παιδίον ὀκταετὲς ἔρριψαν εἰς τὸν ποταμόν, ἔκλεψαν δὲ 240 πρόβατα, 60 βοῦς καὶ 15 ὄνους. Ὁ γενικὸς τῆς ἐπαρχίας ἁγίου Βασιλείου

μάχης, καθ' ἣν τριακόσιοι πενήνonta Χριστιανοὶ ἀνεπαρκῶς ὀπλισμένοι ἔτρεψαν εἰς φυγὴν δισχιλίους Τούρκους φέροντας ὀπλισμὸν τέλειον, ὁ Τσουδερὸς ἔφερε βαρέως τὴν πρόκλησιν ταύτην τῶν Τούρκων καὶ πάντα λίθον ἐκίνησε καὶ πᾶν ἐμπόδιον ὑπερενίκησε, μέχρις οὗ περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδος τοῦ αὐτοῦ ἔτους εἶχε παρασκευάσει τὴν ἀπαιτουμένην δύναμιν, ὅπως προσβάλῃ τοὺς Τούρκους ἔξωθεν τῆς Ρεθύμνης. Τὴν Μεγάλην Δευτέραν ἐξεπέμφθησαν αἱ προφυλακαὶ εἰς τὰ περίξ τῆς πόλεως, ἀπὸ ἐμπειροπολέμου καὶ γνώστας τοῦ ἐδάφους διευθυνόμεναι, μὲ ἐφόδια τριῶν ἡμερῶν καὶ ὀπλισμὸν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ σασεπῶ καὶ οισανέ, τὸ δὲ μεσονύκτιον τῆς Μεγάλης Τρίτης πρὸς τὴν Μεγάλην Τετάρτην κατήλθε καὶ τὸ κύριον σῶμα διευθυνόμενον ὑπὸ τοῦ γενικοῦ ἀρχηγοῦ Τσουδεροῦ καὶ τῶν ὀπλαρχηγῶν Ἑμμ. Γυπαράκη, Ἀναγ. Δρανδαλιῆ, Ἑμμ. Δριμάκη, Στυλ. Δημητρακάκη, Γ. Ἀρετάκη καὶ Ἰωάννου Ἑμμ. Τσουδεροῦ, ἀποτελούμενον δὲ ἐξ ἑπτακοσίων ἀνδρῶν διηρημένων

ἀρχηγὸς Ἰωάννης Τσουδερὸς ἰατρός, διαμένων εἰς τὸ χωρίον Ἀγκουσειλιανά, μόλις ἔμαθε τὴν ἀφίξιν τῶν τούρκων (διότι οὗτοι καίτοι 500 εἶχον ἐξέλθει τόσον κρυφίως καὶ ἐπιτηδείως, ὥστε ἡμεῖς ἐνταῦθα μόνον μετὰ δύο ἡμέρας ἐμάθομεν τὴν ἔξοδον), ἀμέσως ἔσπευσε, καίπερ μόνον 30 τότε ἔχων πλησίον του, ὅπως πράξῃ ὅ,τι τὸ καθήκον καὶ ἡ τιμὴ ἀπῆτει. Εἰπὼν ὀλίγας λέξεις τοῖς ὑπ' αὐτὸν ἐπετέθη τόσον πεισματωδῶς κατὰ τῶν ἐπιδρομῶν, ὥστε οὗτοι ἤρξαντο κλονούμενοι καὶ ἐτοιμαζόμενοι πρὸς φυγὴν ἐν τῇ μεταξὺ προσῆλθον ἐπικουραὶ τοῖς ἐπαναστάταις, οἵτινες τότε γενικῶς κατὰ τῶν τούρκων ἐπετέθησαν οὐδ' ἠνάγκασαν νὰ τραπῶσιν εἰς φυγὴν τρίωρον φθάσαντες ἄχρι τοῦ Κάμπου τῆς Καρές. Κατὰ τὴν μάχην ταύτην, διαρκέσασαν πλέον τῶν 6 ὥρῶν, τούρκοι ἐφονεύθησαν καὶ ἐπληρώθησαν περὶ τοὺς 25, ἐκ τῶν ἡμετέρων δὲ κατὰ τὴν μάχην μόνον εἰς ἐφονεύθη, ἐκτὸς τῶν ἐξαέκ καταληφθέντων καὶ κατακρεουργηθέντων 12 ἀόπλων καὶ γερόντων.

»Ὁ Ἀρχηγὸς Ι. Τσουδερὸς κατὰ τὴν μάχην ταύτην ἔδειξε μεγάλην τόλμην καὶ στρατιωτικὴν ἐμπειρίαν ἀποδείξας ὅτι καὶ ἰατρός καὶ πολεμιστὴς ἔμπειρος τυγχάνει. Ἐξετέθη πολλάκις προσπαθῶν ὅπως συλλάβῃ αἰχμάλωτον τὸν θηριώδη καὶ αἰμοδόρον Γενιτζαράκη, πλὴν οὗτος μόνον διὰ φυγῆς ἐδραίου ἡδυνήθη νὰ σωθῇ. Οἱ τούρκοι ἤθελον πλειοτέρας φθορὰς ὑποστῆ, ἀν οἱ Χριστιανοὶ εἶχον πολεμοφόδια.»

εἰς τρεῖς μοίρας· καὶ ἡ μὲν πρώτη ἐτοποθετήθη ἀντικρὺ τοῦ πύργου Καλοσιναῖ, ἡ δὲ δευτέρα εἰς τὰ τουρκικὰ χωριά Σωματᾶ καὶ ἡ τρίτη κατέλαβε τὸ κέντρον. Ἄμα τῇ ἡμέρᾳ αἱ σημαῖαι τοῦ κέντρον, εἰς ὃ παρευρίσκειτο ὁ ἀρχηγὸς μετὰ τῶν ὀπλαρχηγῶν Γύπαρη καὶ Ἄρετάκη, ἀναπετασθεῖσαι προεκάλεσαν τὴν προσοχὴν καὶ τὴν ἐπίθεσιν τῶν Τούρκων, ἐνῶ αἱ πτέρυγες ἔμεναν ἀθέατοι ἀπὸ τὸν πύργον Καλοσιναῖ, εἰς ὃν παρέμενε τάγμα στρατοῦ καὶ πολλοὶ Τουρκοκρη-
τες, αὐξανόμενοι διαρκῶς διὰ τῶν συνεχῶς καταφθανουσῶν νέων ἐνισχύσεων. Οἱ Τούρκοι νομίσαντες ὅτι μόνη χριστιανικὴ δύναμις ἦτο ἡ τοῦ κέντρον ἐπετέθησαν μετὰ λύσσης περὶ τὴν 9^{ην} π. μ. Ἡ μάχη διετέλει ἐν ἀκμῇ περὶ τὴν ἐνδεκάτην, ὁπότε ἐδόθη καὶ εἰς τὰ ἄκρα τὸ σύνθημα τῆς ἐπιθέσεως. Οὕτως ἐν διαστήματι ἡμισεαίας ὥρας οἱ Τούρκοι εὐρέθησαν ἐν τῷ μέσῳ τριῶν πυρῶν καὶ οἱ μὲν στρατιῶται τοῦ πύργου ἀποτελοῦντες τὴν ὀπισθοφυλακὴν ὑπεχώρησαν καὶ ἐκλείσθησαν ἐν τῷ πύργῳ, ἐξ οὗ διὰ πυκνοτάτου πυρὸς ἐναντίον τῶν Χριστιανῶν ὑπερήσπιζον τὴν ἐν συγχύσει ἄτακτον φυγὴν τῶν Τουρκοκρητῶν. Τοσαύτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ σύγχυσις ὡς ἐκ τῆς ἀναμίξεως τῶν διαμαχομένων, ὥστε οἱ Τούρκοι τοῦ πύργου ἐπυροβόλουν καὶ ἐφόνεον καὶ αὐτοὺς τοὺς συμμαχητάς των. Ἡ μάχη διήρκεσε πεντάωρον, οἱ δὲ Χριστιανοὶ ἐκτὸς τῆς νίκης, ἣτις ἐκόστισεν εἰς τοὺς Τούρκους πλείστους νεκροὺς καὶ τραυματίας, ἀπεκόμισαν πολλὰ ὄπλα καὶ αἰχμαλώτους.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ δευτέρα ἐν τῷ νομῷ Ρεθύμνης μάχη τῷ 1878 ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ συνετοῦ καὶ πολεμικοῦ μόλις εἰκοσιεπταετοῦς Ι. Α. Τσουδεροῦ, καθ' ἣν τὰ χριστιανικὰ ὄπλα ἔστεφε πλήρη ἐπιτυχία¹. Τὴν τάσιν τῶν Χριστιανῶν πρὸς ἐμπόλεμον

¹ Εἰς τὴν αὐτὴν ἀναπόκρισιν πρὸς τὴν «Ὠραν» τῶν Ἀθηνῶν τῆς 7^{ης} Ἀπριλίου 1878, περὶ ἧς ἀνωτέρω, δημοσιεύεται ἐπίσης ἐν ὑστερογράφῳ καὶ ἡ ἀκόλουθος εἴδησις ἀφορῶσα τὴν μάχην ταύτην τῶν Ἀρμένων.

«Πεισματωδεστάτη μάχη γίνεται ἔξω εἰς τὸ χωρίον Ἀρμένους μίαν ὥραν

δρᾶσιν ὁ γενικὸς διοικητὴς δὲν ἐθεώρησε συνάδουσαν πρὸς τὸ συμφέρον τῆς κυβερνήσεώς του, δι' ὃ συνεννοηθεὶς μὲ τὸν στρατιωτικὸν διοικητὴν διέταξε τὴν σύστασιν ἰσχυρᾶς στρατιωτικῆς ζώνης κύκλω τῆς πόλεως Ρεθύμνης, ἀφώπλισε δὲ δισχιλίους Τουρκοκρήτας καὶ ἐξώρισε τοὺς ἀρχηγοὺς Μεχμέτ Γιαννιτσαραπάκην, Δερβίς Πρασανὸν καὶ Μουσαᾶ Ἐφ. Τζιντζαραπάκην. Τοιοῦτοτρόπως ὁ νοήμων γενικὸς διοικητὴς ἔθεσε τέρμα εἰς τὰ πολεμικὰ τοῦ νομοῦ Ρεθύμνης.

Οὕτως ἐν ἀνεπισήμῳ ἀνακωχῇ διετέλουν τὰ τοῦ νομοῦ Ρεθύμνης, ὅτε περὶ τὰ τέλη Ἰουνίου 1878 ἡ προσωρινὴ διοίκησις δι' ἐγκυκλίου τῆς πρὸς τοὺς ἀρχηγοὺς Ρεθύμνης διέταξε τὴν ἐνίσχυσιν τῶν προφυλακῶν καὶ τὴν κατάληψιν καὶ ἐτέρων σημείων, ὥστε πᾶσα ἐπιχείρησις τῶν Τούρκων κατὰ τῶν Χριστιανῶν, καθ' ἃς εἶχε πληροφορίας, ν' ἀποκρουσθῇ. Οὕτω δίδεται τρίτη ἀφορμὴ εἰς τὸν σώφρονα καὶ θαρραλέον γενικὸν ἀρχηγὸν Ἀγίου Βασιλείου Ι. Α. Τσουδερόν, ὅπως δείξῃ τὴν ἔμφυτον περὶ τὰ πολεμικὰ τάσιν του. Κατελθὼν μετὰ τῶν Ἀγιοδασιλειτῶν κατέλαβε τὸ χωρίον Ἀμπελάκι, μίαν ὥραν ἀπέχον τοῦ πύργου Καλοσιναῖ καὶ ἡμίωρον τοῦ πύργου Ἀρμένων, εὕρισκομένου τοῦ μὲν πρώτου κατὰ μέτωπον, τοῦ δὲ δευτέρου πρὸς δυσμᾶς

ἀπέχον τῆς πόλεώς μας· ὁ πυροβολισμὸς ἀκούεται ἐνταῦθα ἰσχυρὸς καὶ διαρκής· 15 φονευμένους καὶ 5 πληγωμένους εἰσήγαγον ἐνταῦθα οἱ τουρκοὶ· ἡ πόλις μας εἶναι ἀνάστατος ἔνεκα τούτου· οἱ τουρκοὶ ἀπειλοῦν σφαγὰς καὶ καταστροφάς. Οὔτε λεπτομερείας τῆς μάχης γνωρίζομεν, οὔτε τίνες οἱ Διευθύνοντες αὐτήν. Ὅθωμανὸς εἶπεν, ὅτι μετέσχε τῆς μάχης ὁ ἀτρόμητος Ἀσκληπιάδης Τσουδερός· λεπτομέρειαι διὰ τοῦ ἄλλου ἀτμοπλοίου.»

Χαρακτηριστικὸν τοῦ φόβου, τὸν ὅποσον ἐνέπνευσεν ὁ Τσουδερός εἰς τοὺς Ρεθυμνίους Τούρκους, ἦτο καὶ τὸ ἀκόλουθον ἱστορικόν. Μετὰ τὰς περιγραφείσας μάχας οἱ Τούρκοι τῆς πόλεως, ἀναγνωρίζοντες τὴν ἀνδρείαν τοῦ Τσουδεροῦ, ὁσάκις ἔδλεπαν κανένα ἐξ αὐτῶν βαδίζοντα ἐν τῇ πόλει μετὰ σπουδῆς ἢ τρέχοντα, τοῦ ἔλεγαν.

— «Μὴ τρέχεις, μωρέ, μὰ ὁ Τσουδερός εἶναι στὸν Ἄϊ Βασίλη» ἢ «δὲ σὲ ζυγώνει, μωρέ, ὁ Τσουδερός».

Ὅρα τὸ ἀνέκδοτον τοῦτο καὶ εἰς τὴν ἐφημερίδα «ΚΑΙΡΟΙ» Ἀθηνῶν τῆς 21^{ης} Φεβρουαρίου 1903.

τοῦ στρατοπέδου. Κατόπιν ἔφθασαν οἱ Ἀμαργῶται καὶ πολλοὶ Ρεθύμνιοι. Τὴν ἐπομένην οἱ κατέχοντες τὰς ὑπωρείας τοῦ ὄρους Βρύσηνα φρουροὶ εἰδοποίησαν τοὺς ἀρχηγούς ὅτι ἐν τῇ πύργῳ Καλοσιναῖ συνεκεντρώθησαν Τουρκοκρήτες καὶ ὅτι δὲν θὰ βραδύνη ἢ ἐπιθεσις, διότι ἔκαμαν «ντοᾶν» (δέησιν) καὶ ὅτι ἀνάγκη νὰ ἐνισχυθῶσιν αἱ φρουραί.

Ἡ ὑπὸ τῶν φρουρῶν Βρύσηνα ἀναγγελία ἀπεδείκνυεν ὅτι αἱ πληροφορίαι τῆς συνελεύσεως ἦσαν ἀσφαλεῖς καὶ ὅτι πράγματι ἐμελεῖατο ἐπιθεσις. Ἡ αἴτησις τῶν ἀρχιφυλάκων ἐτέθη ὑπὸ συζήτησιν καὶ πολλοὶ τῶν καπεταναίων ἀπέκρουσαν τὴν σύγκρουσιν. Ἄλλ' ὁ Τσουδερός, ποιούμενος χρῆσιν τοῦ κύρους, τὸ ὁποῖον ἦσκει ἐφ' ὄλων πρὸς παῦσιν τῶν συζητήσεων, λέγει.

«Καθῆκον ἔχομεν ἄνευ ἀναβολῆς νὰ ἐνισχύσωμεν τὰς φρουράς, » νὰ ἐτοιμασθῶμεν πρὸς πόλεμον καί, ἂν οἱ Τούρκοι ἐπιτεθῶσι, νὰ ἀποκρούσωμεν τὴν ἐπιθεσιν, καθ' ὅσον καὶ τὸ πνεῦμα τῆς προσωρινῆς » Διοικήσεως αὐτὸ εἶναι καὶ ἡ ἀξιοπρέπεια ἐπιβάλλει νὰ μὴ ἐγκαταλείψωμεν τὰς θέσεις μας ἐπὶ τῇ ὄψει τῶν Τούρκων. Ἄν πάλιν δὲν » ἐπιτεθοῦν, διὰ τῆς ἐνισχύσεως οὐδὲν ἔχομεν νὰ χάσωμεν».

Αἱ φρουραὶ πράγματι ἐνισχύθησαν, τοποθετηθεῖσάν δύο νέων, τῆς μὲν εἰς χωρίον Κούμους, τῆς δὲ εἰς χωρίον Σελι πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν πλαγίων τοῦ στρατοπέδου, ὅπερ ἀπετέλουν 1300 Ἀγιοβασιλεῖται ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Τσουδεροῦ, 500 Ἀμαριῶται ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Στυλ. Βαρδάκη καὶ ὑπὸ ὀπλαρχηγούς τὸν Ἀγαθὸν Γιακουμάκην, Ἰ. Παπαδάκην καὶ Ἰωάννην Μανιουδάκην. Μετὰ τινὰς ὥρας δύο ἐχθρικοὶ πυροβολισμοὶ ἠκούσθησαν συνθηματικοὶ καὶ ὁ πύργος Ἀρμένων κατήρξατο τοῦ πυρὸς ἐναντίον τῆς πλησιεστέρας φρουρᾶς. Ἡ φρουρὰ ἀπήντησε καὶ ἡ μάχη δὲν ἐβράδυνε νὰ γενικευθῇ ἀπὸ τῆς 11^{ης} π. μ. καὶ νὰ ἐνταθῇ, ὅποτε εἰς τὸν στρατὸν προσετέθησαν καὶ οἱ Τουρκοκρήτες ἐπόμενοι ἐπτὰ σημαίων. Τὸ πῦρ ἐγένετο πυκνότερον, αἱ ἐπιθέσεις τῶν Τούρκων ἀλλεπάλληλοι ἐναντίον τοῦ χριστιανικοῦ κέντρου, ὁ δὲ δῆμαρχος τῆς πόλεως Ρεθύμνης Μουσταφᾶς

Σακαλόγλους διὰ βροντώδους φωνῆς ἐκάλει τὸν καπετὰν Τσουδερόν νὰ συναντηθοῦν καὶ νὰ μετρηθοῦν, ὅτε ὁ σημαιοφόρος αὐτοῦ πίπτει, περὶ δὲ τὸ σῶμά του, ἀπέχον περὶ τὰ διακόσια μέτρα τῶν χριστιανικῶν χαρακωμάτων, συνήφθη λυσσώδης μάχη, τὴν ὁποίαν ἐκ τοῦ σύνεγγυς ὑπεστήριξαν διὰ συνεχοῦς πυρὸς δύο τάγματα στρατοῦ, μέχρις ὅτου κατώρθωσαν μὲν νὰ παραλάβουν τὴν σημαίαν των, ὅχι ὅμως καὶ τὰ περὶ αὐτὴν πτώματα. Ἡ μάχη οὕτως ἐξηκολούθησε σφοδρὰ μέχρι νυκτός, ἣτις καὶ διεχώρισε τοὺς μαχομένους, καὶ οἱ μὲν Τοῦρκοι ἐπιτιθέμενοι ἔπαθον ἀληθῆ καταστροφὴν εἰς νεκροὺς καὶ τραυματίας, οἱ δὲ Χριστιανοὶ ἀμυνόμενοι ἀπεκόμισαν δύο νεκροὺς, τὸν Χ. Πενθερουδάκη καὶ τὸν Ἰωάννην Πλευράκη, καὶ δεκαπέντε τραυματίας, ἐξ ὧν ὁ εἰς ἀπέθανε.

Τὴν ἐπομένην, ἐνῶ πάντες περιέμεναν νέαν ἐπίθεσιν, πρὸς ἣν εἶχον παρασκευασθῆ οἱ Χριστιανοί, παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν ὁ πύργος Ἀρμένων ἦτο κατὰκλειστος καὶ εἰσίγα καὶ μόνον οἱ ἐπὶ τοῦ δώματος φρουροὶ ἐφαίνοντο.

Αὕτη ὑπῆρξεν ἡ τρίτη καὶ τελευταία τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1878 μάχη ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Τσουδεροῦ, καθ' ἣν, ἀφοῦ ἐτοποθέτησεν ἅπαντας τοὺς ἄνδρας εἰς τὰ κατάλληλα μέρη, ἐτέθη καὶ οὗτος ὡς πολεμιστῆς ἐν τῇ μετώπῳ τῆς μάχης πολεμήσας ὡς ἀπλοῦς στρατιώτης, αὐτὸς ὁ γενναῖος ἀρχηγὸς καὶ ρυθμιστῆς τῆς ὅλης μάχης.

Μετὰ τὸ πρῶτον δεκαπενθήμερον τοῦ Αὐγούστου 1878 ἡ γενικὴ συνέλευσις προσεκλήθη νὰ ἐκλέξῃ ἀντιπροσώπους αὐτῆς, οἵτινες ἐν Χαλέπῳ νὰ διαπραγματευθῶσι μετὰ τοῦ Σελὶμ ἐφέντη, Μουκτάρ πασᾶ καὶ Κωστῆ πασᾶ τῇ μερίμνῃ τοῦ Ἀγγλοῦ προξένου Σανδουῖθ τὰ τῆς διευθετήσεως τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος ὑπὸ σύστημα αὐτοδιοικήσεως. Μετὰ τὴν ἐκλογὴν τῆς ἐπιτροπῆς ἡ γενικὴ συνέλευσις μετετοπίσθη ἐκ Κάμπων Κυδωνίας εἰς Στύλον Ἀποκορώνου πρὸς διευκόλυνσιν τῆς συνεννοήσεως. Δυστυχῶς πολλοὶ τῶν πλη-

ρεξουσίων ἐθεώρησαν ὡς λήξαν τὸ ζήτημα καὶ ἀπεχώρησαν εἰς τὰς ἐπαρχίας των, ἡραιώθησαν δὲ τοσοῦτον οἱ πληρεξούσιοι, ὥστε πρὸς στιγμὴν ἢ ἐν Χαλέπα ἐπιτροπὴ ἀπεφάσισε τὴν διακοπὴν τῶν διαπραγματεύσεων ἔνεκεν ἐλλείψεως ἀπαρτίας παρὰ τῇ συνελεύσει. Τὸ προεδρεῖον τότε εὐρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην δι' ἐγκυκλίου ἐπειγούσης προσκλήσεως νὰ καλέσῃ καὶ ἰδιαιτέρως τινάς, ὅπως σπεύσωσι παρὰ τὴν ἔδραν τῆς συνελεύσεως, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὸν Τσουδερόν φθάσαντα τὴν πρώτην ἐβδομάδα τοῦ Σεπτεμβρίου. Ὁ Τσουδερός, ὡς ὁ μόνος ἱκανὸς ἐξ ὄλων τῶν πληρεξουσίων ἐπεξεργάζετο τὰ καθ' ἐκάστην ἀποφασιζόμενα ὑπὸ τῆς συνελεύσεως καὶ πρὸς κύρωσιν ἀποστελλόμενα πρὸς τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς Ὑψηλῆς πύλης ἐν Χαλέπα.

Περὶ τὰ τέλη τῶν διαπραγματεύσεων ἔνεκα τῶν μiasματικῶν πυρετῶν, οἵτινες κατεμάστιζον τοὺς πληρεξούσιους ἐν Στύλφ, ἀπεφασίσθη καὶ μετετοπίσθη ἢ συνέλευσις εἰς Βάμον, ἔνθα μετὰ τεσσάρων ἡμερῶν διαμονὴν ἀφίκετο ἐκ Χανίων ὁ ὑποπρόξενος τῆς Ἀγγλίας Ἐρρίκος Μοάτσος, ὅπως προδιαθέσῃ τὰ πνεύματα τῆς συνελεύσεως εἰς ἀποδοχὴν τῶν ἐν Χαλέπα ἀποφασισθησομένων ἐν τῇ προσεχεῖ τελευταίᾳ συνεδριάσει, ἥτοι νὰ κατορθώσῃ τὴν παρὰ τῆς συνελεύσεως προσεπικύρωσιν τῆς ὑπογραφῆς τῆς συμβάσεως κατὰ τὰς ἀξιώσεις τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Πύλης.

Εἰς τὰς συμβουλὰς καὶ παροτρύνσεις τοῦ ὑποπροξένου πρὸς τὴν ἐν συνεδριάσει συνέλευσιν ἀπήντησεν ὁ Τσουδερὸς οὕτως.

« Ἡ Γενικὴ τῶν Κρητῶν Συνέλευσις, κ. Ὑποπρόξενε, πάντοτε
 » εὐγνώμων πρὸς τὰς προστάτιδας Δυνάμεις, δι' ὅσῃν ἐκάστοτε ὑψη-
 » λὴν προστασίαν παρέχουν εἰς τοὺς ἀγῶνας τῆς Πατρίδος τῆς, δὲν
 » ἀπολησμονεῖ οὐχ ἤττον ὅτι καθήκον ἔχει μετὰ θάρρους νὰ εἴπῃ
 » πρὸς τὰς ἰδίας προστάτιδας, ὅτι διέξοδοι, οἵαι ἐκάστοτε ἐξευρέθη-
 » σαν πρὸς παράκαμψιν τῶν ἐθνικῶν ἀξιώσεων τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ,
 » ὑπῆρξαν μέτρα τινὰ ἀποδειχθέντα τάχιστα ἀνίκανα νὰ προστα-

» τεύουν βίον λαοῦ ὀργῶντος πρὸς πρόσοδον, ἤγαγον πρὸς ἀγῶνας
 » αἱματηροτάτους, καθ' ὅτι, ἐφ' ὅσον οἱ λαοὶ ἀναπτύσσονται διὰ τῶν
 » ἀτελῶν προνομιῶν, ἐπὶ τοσοῦτον ταχύτερον τὰς ἀτελείας καὶ ἐλλεί-
 » φεις τῶν διαγιγνώσκοντες ἀξιοῦν τὴν ταχυτέραν τῶν ἀτελειῶν καὶ
 » ἐλλείψεων ἀνόρθωσιν, ἥτις δὲν κτᾶται, ὡς ἡ ἱστορία διδάσκει, ἀπὸ
 » τὸν κατακτητὴν τῆς νήσου διὰ τῆς διπλωματίας, ἀλλὰ πάντοτε
 » διὰ καταστρεπτικῶν ἐπαναστάσεων, ὥστε καὶ ἡ σημερινὴ λύσις,
 » τὴν ὁποῖαν ἐξ ἀνάγκης ὁ Κρητικὸς λαὸς διὰ τῶν πληρεξουσίων
 » του ἀποδέχεται, εἶναι λήξις ἐπαναστάσεως πρὸς παρασκευὴν τελειο-
 » τέρας ἐν προσεχestatῶ μέλλοντι, ἢ δὲ λήξις τῶν ἐπαναστάσεων τῆς
 » Κρήτης καὶ τῶν φροντίδων τῶν προστατῶν Δυνάμεων δὲν ἔγκει-
 » ται ἐν τοῖς προνομίοις, ἀλλ' ἐν τῇ Ἐθνικῇ τῆς Νήσου ἀποκατα-
 » στάσει ἐπαναλαμβάνω ὅμως ὅτι εὐρίσκειται εἰς τὴν ἀναπόδραστον
 » ἀνάγκην ἢ ἀντιπροσωπεῖα τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ, ἀφοῦ ἐξ ὅλων τῶν
 » σημείων πρὸς τοῦτο πιέζεται, ν' ἀποδεχθῆ τὸ παρὸν καὶ νὰ θηρεύη
 » αἰσιώτερον μέλλον ἢ, ἵνα ἐκφρασθῶ σαφέστερον, καὶ ἀπὸ τῶν
 » πραγμάτων, ὅπως τὸ παρὸν, παρασκευάσῃ τὸ μέλλον καὶ κατα-
 » δειχθῆ διὰ μυριστὴν φορὰν ὅτι ὁ Κρῆς ἐμμένων εἰς τὸ Ἐθνικὸν
 » πρόγραμμά του ἔχει μέγα δίκαιον ἐκτὸς τοῦ καθήκοντος.»

Μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τῆς συνθήκης ἐν Χαλέπῳ τὸ πρῶτον δεκα-
 πενθήμερον τοῦ Ὀκτωβρίου 1878 ὁ Τσουδερὸς ἐπανελθὼν εἰς τὴν
 ἐπαρχίαν τοῦ Ἁγίου Βασιλείου ἐξελέγη βουλευτὴς διὰ λίαν κολα-
 κευτικῶν τρόπων, ὃν ἐπέβαλον οἱ συνεπαρχιωταὶ του καὶ συστρατιω-
 ταὶ του ἐπιθυμοῦντες, ὅπως ἐπιδείξωσι τὴν πρὸς αὐτὸν ἀγάπην καὶ
 ἐκτίμησίν των. Ἡ ἐκλογή προσκλήσει τοῦ διοικητικοῦ προϊσταμέ-
 νου τῆς ἐπαρχίας ἐπρόκειτο νὰ γίνῃ διὰ μυστικῆς ψηφοφορίας, βου-
 λευταὶ δὲ ἔμελλον νὰ ἐκλεγοῦν τρεῖς. Οἱ ψηφοφόροι προσελθόντες
 πρὸ τοῦ διοικητικοῦ προϊσταμένου, ἐνώπιον τοῦ ὁποῖου ἤθελεν ἐνεργ-
 γηθῆ ἢ ψηφοφορία, ἐδήλωσαν ὅτι διὰ πανδήμου φανεραῶς ψήφου
 ἐκλέγουν τὸν Ι. Α. Τσουδερὸν βουλευτὴν, ὑπογραφέντος τοῦ κεκα-

νονισμένου πρακτικοῦ ἐκλογῆς, καὶ εἶτα προέβησαν διὰ μυστικῆς ψηφοφορίας εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν ἄλλων δύο βουλευτῶν.

Μετὰ τὸ πέρασ τῆς βουλευτικῆς συνόδου κατὰ τὸν Μάρτιον τοῦ 1879 ὁ Τσουδερός ἀποχωρήσας τῆς ἐνεργοῦ πολιτικῆς ἀποκατεστάθη ὡς ἰατρός καὶ διευθυντῆς τοῦ δημοτικοῦ νοσοκομείου ἐν Ρεθύμνῃ ταπεινὸς καὶ ἤρεμος ἐργάτης τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοεργὸς παραστάτης τῶν πασχόντων Χριστιανῶν μὲ τὴν ψυχὴν γέμουσαν πατριωτικῶν ὀνειρών, ὧν τὴν ἐκπλήρωσιν ἠλπίζε νὰ ἴδῃ εἰς προσεχῆς μέλλον, πάντοτε ἑτοιμος καὶ ἐγρηγορῶν, ὅπως σπεύσῃ βοηθὸς καὶ ἀκάματος ἐργάτης.

Εὐθὺς ὅμως ὡς νέα τις ἐνέργεια καὶ δρᾶσις ἐσημειώθη ἐν Κρήτῃ κατὰ τὸ 1889, καὶ πάλιν ἀναφαίνεται εἰς τὴν πολιτικὴν παλαίστραν ὡς μέλος τῆς ἐπιτροπῆς Ρεθυμνίων μὲ τὴν ἐντολήν, ὅπως διὰ τῆς γνωστῆς καὶ σεβαστῆς εἰς ὄλους συνέσεώς του μεταβαίνων εἰς Χανιά κατορθώσῃ νὰ ἐπιφέρῃ σύμπνοιαν μεταξὺ τῶν διαπληκτικισμένων μερίδων καὶ προλάβῃ ματαίας καταστροφάς.

Καὶ περὶ μὲν τῆς καταργήσεως τοῦ διοικητικοῦ συστήματος μεταβὰς εἰς Χανιά ὡς ἐπίτροπος τῶν Ρεθυμνίων ὀλίγον ἐμερίμνα, διότι, ὡς διεκήρυξεν ἀπὸ τοῦ βήματος, «ἐς κόρακας τοιοῦτον πολίτευμα, εἰς ὃ σημεῖον ἐκτροχιασμοῦ τὸ ἤγαγον τῇ εἰσηγήσει τῆς Ὑψηλῆς Πύλης οἱ γενικοὶ διοικηταί», ἡ γενίκευσις ὅμως τῆς σημειωθείσης ἀνατροπῆς τὸν ἐθορύβει καὶ τὸν ἐτρόμαξεν ὡς μεστὴ ἐμφυλίων σπαραγμῶν ἔνεκα τῆς κομματικῆς ἐμπαθείας, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχε περιπέσει ἀσυνειδήτως ὁ Κρητικὸς λαός, δι' ὃ καὶ μετὰ θέρμης συνειργάζετο μετὰ συναδέλφων του ἐν Χανίοις δι' ὅλης τῆς δυνάμεώς του πρὸς ἀποσόβησιν τῶν θλιβερῶν ἐπακολούθων. Δυστυχῶς ὅμως οὐδὲν ἐπετεύχθη καὶ ἡ ἀνατροπὴ ἐπῆλθεν, ὃ ἐμφύλιος σπαραγμὸς ἐπετάθη, τὸ πολίτευμα σὺν τῇ χρόνῳ ἀντικατεστάθη ὑπὸ τῶν γενικῶν διοικητῶν, βαδιζόντων πιστῶς ἐπὶ τῶν ὁδηγιῶν τῆς Πύλης μὲ τὸν στρατιωτικὸν νόμον, ἀντικατασταθέντος καὶ τούτου μὲ πολίτευμα

ἀρεστὸν εἰς τοὺς Τούρκους, μέχρις οὗτο ὁ χριστιανικὸς λαὸς τῆς Κρήτης ἀποκαμῶν πρὸ τῶν πιέσεων ἐξηγέρθη εἰς νέαν ἐπανάστασιν τῇ 1896, συνεχισθεῖσαν μετὰ μικρὰν διακοπὴν κατὰ τὸ 1897.

1896. Ἡ κρητικὴ ἐξέγερσις τοῦ 1896¹, τῆς ὁποίας ἠγεῖτο ἡ ὑπὸ τὸν Μανουῖσον Ρ. Κούνδουρον μεταπολιτευτικὴ ἐπιτροπή, ἡ ὁποία εἶχεν ἤδη ἀρχίσει τὴν δρᾶσίν της περὶ τὰ τέλη τοῦ 1895, δὲν ἦτο ὑπὸ τὴν εὐνοίαν τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως. Διὰ τῶν ἐν Κρήτῃ προξένων της καὶ ἰδίᾳ τοῦ Γρυπάρη εἶχεν ἐπηρεάσει τοὺς κυριωτέρους ἠγέτας τοῦ Χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κρήτης, ἐν οἷς καὶ τὸν Τσουδερὸν, ὅπως μείνουν ἀμέτοχοι τοῦ κινήματος. Ἐξ ἄλλου ἡ Τουρκικὴ κυβέρνησις διὰ τοῦ γενικοῦ τῆς Νήσου διοικητοῦ, ὅστις διαρκῶς ὑπισχνεῖτο καὶ ἀνέβαλε τὴν σύγκλησιν τῆς Κρητικῆς συνελεύσεως, ἡ ὁποία εἶχεν ἐκλεγῆ ἀπὸ τὸ προηγούμενον ἔτος, μέλος δὲ αὐτῆς ἦτο καὶ ὁ Τσουδερὸς ὡς πληρεξούσιος τῆς ἐπαρχίας Ἁγίου Βασιλείου, ἔδιδεν εἰς τὴν πλειονοψηφίαν τοῦ Χριστιανικοῦ στοιχείου τὴν ἐλπίδα τῆς βελτιώσεως τοῦ καθεστώτος διὰ τῆς συνελεύσεως, κατ' ἀκολουθίαν διὰ τῆς ὁμαλῆς ἐξελιξέως καὶ τῆς ἀναγνωρίσεως προνομίων ὑπὲρ τῆς Νήσου. Τὴν πολιτικὴν ταύτην μετὰ δεξιότητος διεχειρίζετο ὁ Τουρχὰν πασᾶς, Ἀλβανὸς τὴν καταγωγὴν, ὅστις ἔφθασε καὶ νὰ ἐκδώσῃ διάταγμα συγκλήσεως τῆς συνελεύσεως διὰ τὴν 16^{ην} Μαΐου. Ἡ κατὰ τὰς ἀρχὰς ὅμως τοῦ Μαΐου γενομένη πολιορκία ἐν Βάμφυ τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν τοῦ Κουνδούρου δίδει τὴν εὐκαιρίαν εἰς τοὺς Τούρκους ὄχι μόνον νὰ ματαιώσουν τὴν σύγκλησιν τῆς συνελεύσεως, ἀλλὰ καὶ νὰ προβοῦν εἰς τὰς σφαγὰς τῶν Χριστιανῶν τῶν Χανίων (13/14 Μαΐου). Ἐπὶ πλεόν ἡ Πύλη ἀντικαθιστᾷ τὸν Τουρχὰν διὰ τοῦ Ἀβδουλάχ πασᾶ, ὁ διορισμὸς τοῦ ὁποίου προκαλεῖ γενικὸν ἔρε-

¹ Περὶ τῶν αἰτιῶν τῆς ἐξεγέρσεως καὶ τῆς ἀπὸ τοῦ 1889 καὶ ἐντεῦθεν δημιουργηθείσης καταστάσεως ὅρα ἐνδιαφερούσας ἀνταποκρίσεις Ν. Σπανδωνῆ εἰς ἐφημερίδα « Ἀκρόπολιν » τῶν Ἀθηνῶν τῆς 1^{ης} Ἰουνίου 1896 καὶ ἐπ.

θισμὸν τῶν Χριστιανῶν καὶ οὕτως ἐπεκτείνεται ἡ ἀναρχία. Ἡρεμώτεραι σκέψεις τῆς Πύλης συντελοῦν εὐθὺς ἀμέσως, τὸν Ἰούνιον, ὅπως καλέσῃ ὀριστικῶς καὶ ἄνευ ὄρων τὴν συνέλευσιν διὰ τὴν 17^{ην} τοῦ μηνὸς τούτου καὶ διορίσῃ ὡς γενικὸν διοικητὴν τῆς Νήσου τὸν Χριστιανὸν Βέροβιτς, οὗτινος ἡ ἀφίξις εἰς Χανιά ἐχαιρετίσθη μετ' ἐνθουσιασμοῦ ὡς μεγάλη ἐπιτυχία τῶν Κρητῶν διὰ τὴν βελτίωσιν τῆς καταστάσεως τῆς Νήσου.

Ἡ Κρητικὴ συνέλευσις, συνελθοῦσα πράγματι κατὰ τὰς ἀρχὰς Ἰουλίου, προεδρευομένη ex-officio ἀπὸ τὸν γενικὸν διοικητὴν τῆς νήσου ἐκλέγει ἀντιπρόεδρον αὐτῆς τὸν Ἰωάννην Τσουδερόν καὶ ἀποφασίζει, ὅπως ὑποβάλῃ εἰς τὴν Πύλην ὑπόμνημα περὶ τῶν ὄρων, ὑφ' οὓς ἦτο δυνατὴ ἡ βελτίωσις τῆς καταστάσεως τῆς Νήσου. Τὸ ὑπόμνημα συντάσσεται ὑπὸ ἐπιτροπῆς, ἀποτελουμένης ἐκ τοῦ ἀντιπροέδρου Τσουδεροῦ, τοῦ Ζαχ. Θιακάκη¹ καὶ τοῦ Χαραλ. Πωλογιώργη, ψηφίζεται ὑπὸ τῆς συνελεύσεως καὶ ἐπιδίδεται ὑπὸ τῆς αὐτῆς ἐπιτροπῆς εἰς τὸν γενικὸν διοικητὴν Βέροβιτς.

Διὰ τοῦ ὑπομνήματος ἡ συνέλευσις ἐζήτηε:

1) Ὁ διοικητὴς τῆς Νήσου νὰ εἶναι Χριστιανὸς καὶ νὰ διορίζεται ὑπὸ τοῦ σουλτάνου μετὰ προηγουμένην ἔγκρισιν τῆς συνελεύσεως.

2) Ἡ ἀρνησικυρία τῶν ὑπὸ τῆς Κρητικῆς βουλῆς ψηφισομένων νόμων ν' ἀνήκῃ εἰς τὸν διοικητὴν τῆς Νήσου πλὴν τῶν περιπτώσεων τῶν νόμων, οἱ ὅποιοι θὰ μετέβαλον θεμελιώδεις διατάξεις τοῦ πολιτεύματος, ὅτε τὸ δικαίωμα τοῦτο θὰ ἤσκαίτο ἀπὸ τὸν σουλτάνον.

3) Οἱ σύμβουλοι μόνον τοῦ γενικοῦ διοικητοῦ νὰ διορίζωνται ὑπὸ τοῦ σουλτάνου. Οἱ λοιποὶ ὑπάλληλοι νὰ διορίζωνται ἀπὸ τὸν γενικὸν διοικητὴν.

4) Ἡ ἐκπροσώπησις τῶν κατοίκων τῆς Νήσου εἰς τὴν βουλήν,

¹ Ὅρα Μεγάλην Ἑλληνικὴν Ἐγκυκλοπαιδεῖαν, τόμ. IB', σελ. 676, στήλην 6'.

εἰς τὸ διοικητικὸν συμβούλιον καὶ ἄλλας δημοσίας ὑπηρεσίας νὰ κατανέμονται μεταξύ Χριστιανῶν καὶ Ὀθωμανῶν κατ' ἀναλογίαν τοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν.

5) Ἡ βουλὴ νὰ ἐκλέγεται ἀνὰ διετίαν.

6) Νὰ σχηματισθῆ ἐγγώριος χωροφυλακὴ, ἡ δὲ Τουρκικὸς στρατὸς ἐλαττούμενος ἀριθμητικῶς νὰ περιορισθῆ εἰς τὰ φρούρια.

7) Ν' ἀποπεμφθοῦν ἐκ τῆς Νήσου οἱ Βεγγάζιοι ὡς ὑπαίτιοι τῶν σφαγῶν τοῦ Μαΐου.

Μετὰ τὴν ἐπίδοσιν τοῦ ἐγγράφου τούτου, οὗ τὸ περιεχόμενον ἦτο ἀρκεύοντως τολμηρὸν¹, οἱ πληρεξούσιοι ἀπῆλθον εἰς τὰς ἐπαρχίας των πλὴν μικρᾶς ἐπιτροπῆς ἐκ τοῦ Τσουδεροῦ, Πωλογιώργη καὶ Σήφακα, ἡ ὁποία μετέβη εἰς Ἀθήνας, ὅπως συνεννοηθῆ μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ μεταπεισῆ αὐτὴν εἰς τὴν ἀπέναντι τῆς Κρητικῆς ἐξεγέρσεως τηρουμένην δυσμενῆ πολιτικὴν αὐτῆς.

Αἱ ταραχαὶ τοῦ Ἡρακλείου τῆς 26^{ης} Ἰουλίου πείθουν περισσότερον τὸν Τσουδερὸν ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ πολιτικὴ κατὰ τῆς ἐπαναστάσεως ἦτο ἐσφαλμένη καὶ τὴν 6^{ην} Αὐγούστου προβαίνει εἰς δηλώσεις διὰ τῆς «Ἀκροπόλεως» προφητικῶς πράγματι περιεχομένου διὰ τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν τῆς καταστάσεως ἐν τῇ Νήσῳ.

Ἀντιγράφομεν δλόκληρον τὴν ἐνδιαφέρουσαν ταύτην συνέντευξιν, δημοσιευομένην ὑπὸ τὸν τίτλον «Τὸ Κρητικὸν ζήτημα. Ἡ πολιτικὴ τῆς Κυβερνήσεως καὶ ἡ πολιτικὴ τῶν Κρητῶν».

Τῆς συνεντεύξεως προτάσσεται ὁ ἐξῆς πρόλογος τῆς συντάξεως τῆς ἐφημερίδος ἐκείνης, ἀκούσης τότε μέγα κύρος εἰς τὴν κοινὴν γνώμην τῆς Ἑλλάδος.

«Ἡ πολιτικὴ τῆς Κυβερνήσεως, ἡ ἐκδηλωθεῖσα ἀρχῆθεν ἐν τῷ Κρητικῷ ζήτηματι, πολιτικὴ δειλίας καὶ χλιαρότητος, τεινούσα νὰ παραλύσῃ καὶ νὰ ματαιώσῃ πᾶσαν γενναίαν ἐνέργειαν ἐκ μέρους τοῦ

¹ Ὅρα πλήρες κείμενον ἐν ἐφημερίδι «Ἀκροπόλει» Ἀθηνῶν τῆς 7^{ης} Ἰουλίου 1896.

Ἔθλους καὶ νὰ ματαιώσῃ πᾶσαν ἐκ τῶν πραγμάτων δυναμένην νὰ ἐπέλθῃ ἐπιθυμητὴν ἀποκατάστασιν, συνδυαζομένη μὲ τὴν μέχρι τοῦδε πορείαν τῶν Μ. Δυνάμεων καὶ τῆς Τουρκίας ἔκαμε νὰ πιστευθῇ ὅτι τὸ Κρητικὸν ζήτημα θάπτεται ὁσονούπω.

» Ἄλλ' εἶναι δυνατόν ἄρά γε νὰ γίνῃ τοῦτο; Εἶναι πιθανὸν νὰ καταπνιγῇ τὸ Κρητικὸν κίνημα, τοιαύτας λαβὸν διαστάσεις καὶ προηγηθὲν ὑπὸ σειρᾶς γεγονότων, τῶν ὁποίων ἡ ἀρχὴ ὑπάρχει ἐν αὐτῇ τῇ φύσει τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος;

» Ἀς ἀκουσθῇ ἐπὶ τοῦ προκειμένου καὶ ἡ γνώμη ἀνδρὸς τὰ μάλα σημαίνοντος ἐν Κρήτῃ, μιᾶς ἐκ τῶν ὀλίγων πολιτικῶν αὐθεντιῶν τῆς ἡρωικῆς Νήσου, τοῦ κ. Ἰ. Τσουδεροῦ, ἀντιπροέδρου τῆς Κρητικῆς βουλῆς, θεωρουμένου ὡς στοιχείου συντηρικωτάτου καὶ σωφρονεστάτου.

— «Οὐδεμία ἀνθρωπίνη δύναμις, μόνον ὁ Θεὸς δύναται νὰ καταπνίξῃ σήμερον τὴν ἐπανάστασιν».

» Ἦτο ἡ πρώτη ἀπάντησις τοῦ κ. Τσουδεροῦ, λεχθεῖσα μὲ τόνον πεποισθήσεως ἰσχυρᾶς, ὁποῖαν ἐμπνέει ἡ γνώσις τῶν πραγμάτων. Καὶ προσέθεσε.

— «Ματαιοπονεῖ ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις, ματαιοπονεῖ καὶ ὁ βασιλεὺς καὶ ἡ Τουρκία καὶ αἱ Δυνάμεις, φρονοῦσαι ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ καταπνίξουν τὴν ἐπανάστασιν. Ἐπράξαμεν ὅτι ἦτο ἀνθρωπίνως δυνατόν διὰ νὰ τὴν προλάβωμεν καὶ νὰ λύσωμεν τ' ἀναφεύετα ζητήματα διὰ τῆς εἰρηνικῆς ὁδοῦ. Ἄλλ' ἅπαξ ἐκραγεῖσαν καὶ τοιαύτας διαστάσεις λαβοῦσαν κανεὶς πλέον δὲν ἔχει τὴν δύναμιν νὰ τὴν σταματήσῃ, ἐὰν δὲν δοθῇ ἡ ποθητὴ λύσις τοῦ ζητήματος. Χριστιανοὶ καὶ Τούρκοι παρουσιάζονται σήμερον ὡς ὑποστηρικταὶ τῆς ἐπαναστάσεως, διότι ἀμφότεροι ἔχουν πεισθῇ ὅτι εἶναι ἀδύνατος ἡ περαιτέρω ἀρνητικὴ συμβίωσις ὑπὸ τὸ κρατοῦν καθεστῶς. Ἀμφότερα τὰ στοιχεῖα ἔχουν πεισθῇ ὅτι διοίκησις σουλτανικὴ δὲν δύναται νὰ παρέχῃ οὐδεμίαν διὰ τὸ μέλλον ἀσφάλειαν καὶ διὰ τοῦτο ζητοῦν ριζικὴν μεταβολὴν

καθεστῶτος. Ἐὰν ὑποθεθῆ ὅτι πειθόμεθα ἡμεῖς νὰ ἡσυχάσωμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος διὰ τῆς παροχῆς προνομίων τινῶν, ἐστὲ βέβαιοι ὅτι τὴν ἐπανάστασιν θὰ τὴν συνεχίσουν οἱ Τοῦρκοι.

—» Ἄλλ' ἐνῶ μέχρι τοῦ σημείου τούτου ἐπικρατεῖ συμφωνία τις σκέψεων μεταξὺ Χριστιανῶν καὶ Τοῦρκων, προκειμένου περὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἀποκαταστάσεως, ἀρχίζει ἡ διαφωνία, ἡ ὁποία μεταβάλλεται εἰς λυσσώδη πόλεμον μεταξὺ τῶν δύο στοιχείων. Οἱ Τοῦρκοι οὔτε ν' ἀκούσουν θέλουν περὶ ἐνώσεως μετὰ τῆς Ἑλλάδος, τῆς φυσικῆς ταύτης ἀποκαταστάσεως τῆς Νήσου, ὑπὲρ τῆς ὁποίας ἀγωνιζόμεθα οἱ Χριστιανοί. Προτιμοῦν οἰανδήποτε ξένην κατοχήν, ἀλλὰ δὲν ἐννοοῦν ὑποταγὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἐντεῦθεν ὁ ἀγὼν, ὅστις θὰ συνεχισθῆ, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει ἐν Κρήτῃ ζῶσα ψυχὴ Ἑλληνικὴ. Καὶ εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον τὸν Ἐθνικόν, ὅστις εἶναι σήμερον ἀγὼν ὑπὲρ τῶν ὄλων, δὲν δύναται παρὰ νὰ παρασυρθῆ καὶ βασιλεὺς καὶ Κυβέρνησις καὶ ἐπιτροπαὶ καὶ δλόκληρον τὸ Ἔθνος. Ἐὰν ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἐξακολουθῆ προτρέπουσα τοὺς Χριστιανοὺς εἰς ἡσυχίαν καὶ παρεμβάλλουσα τοιαῦτα προσκόμματα εἰς τὸν Κρητικὸν ἀγῶνα, τοῦτο ἀποδεικνύει δύο τινά· ἢ ἐννοεῖ νὰ ἐξαντλήσῃ πᾶσαν διπλωματικὴν ἐνέργειαν πρὸς λύσιν τοῦ ζητήματος ἔχουσα πεποιθήσιν εἰς τὰ φιλοδίκαια αἰσθήματα καὶ τὴν ὀρθοφροσύνην τῶν Δυνάμεων ἢ, ἂν δὲν συμβαίη τοῦτο, ἀποδεικνύει ὅτι δὲν ἀντελήφθη τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων . . . »

» Αὐτὴ εἶναι ἡ γνώμη τοῦ κ. Τσουδεροῦ, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ μέλλον τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος. Τὴν πολιτικὴν τῶν Κρητῶν ὡς ἐξῆς δικαιολογεῖ.

— « Ἀκούω ἀπὸ τινος παράπονα, διατί οἱ Κρήτες δὲν ἐκήρυξαν μέχρι τοῦδε τὴν ἔνωσιν. Πολλοὶ ὑποθέτουν ὅτι τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὰς συμβουλάς καὶ τὰς συστάσεις τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἡμεῖς οἱ Κρήτες, ὡς ἀποτελοῦντες ἀναπόσπαστον

μέρος τοῦ ὄλου Ἑλληνισμοῦ, ἔχομεν καθήκον καὶ ὑποχρέωσιν νὰ ὑπακούσωμεν εἰς τὰ κελεύσματα τῆς Κυβερνήσεως τῆς Ἑλευθέρας Ἑλλάδος. Τὸ καθήκον τοῦτο μᾶς ἠνάγκασε νὰ κατέλθωμεν εἰς τὰ Χανιά καὶ νὰ συντελεσθῇ τὸ μοναδικὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ κοινοβουλευτικὸν γεγονός, νὰ συνεδριάζωμεν ἐν μέσῳ τοῦ πυρὸς καὶ ὑπὸ τὴν δολοφόνον μάχαιραν τῶν Βεγγαζίων, τῶν ὁποίων ἐπροτεινάμεν τὴν ἀπέλασιν. Ἄλλ' ὅσον καὶ ἂν εἶναι ἰσχυρὸν τὸ καθήκον τοῦτο πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, δὲν δύναται ὁμως νὰ ὑπερισχύσῃ τῆς ὑποχρεώσεως, τὴν ὁποίαν ἔχομεν πρὸς ὀλόκληρον τὸ Ἔθνος τό τε δοῦλον καὶ τὸ ἐλεύθερον. Τὸ κήρυγμα τῆς ἐνώσεως καμμία δύναμις δὲν θὰ κατορθώσῃ ν' ἀποτρέψῃ. Ἐὰν μέχρι τοῦδε δὲν ἐγένετο, ὀφείλεται εἰς δυσχερείας τοπικάς. Διὰ νὰ ἔχῃ σημασίαν τὸ Ἐθνικὸν κήρυγμα, πρέπει νὰ προέρχεται ἀπὸ συνέλευσιν γενικὴν νομίμως ἐκλελεγμένην καὶ τοιαύτη συνέλευσις ἦτο δύσκολον νὰ καταρτισθῇ εἰς χρονικὸν διάστημα τόσον μικρὸν. Ἄλλ' ἄς μὴ εἶναι ἀπαισιόδοξος ὁ Ἑλληνικὸς τύπος. Καὶ ἢ ἐπαναστατικὴ συνέλευσις ἐντὸς ὀλίγου θὰ καταρτισθῇ καὶ τὸ κήρυγμα τῆς ἐνώσεως θὰ βροντοφωνήσῃ ἀνὰ τὰ πέρατα τῆς οἴκουμένης, ἐλπίζατε δ' ὅτι καὶ ὁ ἀγὼν μας θὰ εὐλογηθῇ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, διότι εἶναι ἀγὼν Δικαίου . . .»

Ἐν τούτοις αἱ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως εἰδήσεις κατ' ἀρχὰς καὶ κατόπιν ὁ ἐκδοθεὶς σουλτανικὸς ἰραδὲς τῆς 28^{ης} Αὐγούστου, τὸν ὁποῖον ἀπεδέχθησαν ἡ Κρητικὴ συνέλευσις καὶ αὐτὴ ἢ ἐπαναστασις, φαίνονται διαψεύδουσαι πρὸς στιγμὴν τὸν Τσουδερόν εἰς τὰς προσβλέψεις του. Καὶ ὁμως ἐπιμένει νὰ διακηρύττῃ ἐν Ἀθήναις πρὸς τὴν Κυβέρνησιν καὶ πρὸς τοὺς δημοσιογράφους¹ ὅτι ὁ ἰραδὲς δὲν θὰ ἐξετελεῖτο καὶ ὅτι οἱ Τοῦρκοι διὰ τῆς συμπεριφορᾶς των θὰ ἐματαιῶναν τὴν ἐκτέλεσιν αὐτοῦ. Ὁ ἰραδὲς, διὰ τοῦ ὁποίου ἡ Πύλη ἀπεδέχετο σχεδὸν ἐξ ὀλοκλήρου τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα αἰτή-

¹ Ὅρα ἐπιστολὴν Τσουδεροῦ εἰς τὴν «Ἀκρόπολιν» τῆς 21^{ης} Αὐγούστου 1896.

ματα τῶν Κρητῶν, ἐγένετο ἀποδεκτὸς ὑπὸ τῶν Κρητῶν βουλευτῶν¹ πλὴν τοῦ Τσουδεροῦ, ἀρνηθέντος νὰ μετάρχη τῆς σχετικῆς συνεδριάσεως τῆς βουλῆς καὶ νὰ υπογράψῃ τὸ ἔγγραφον τῆς ἀποδοχῆς.

Καὶ πράγματι δὲν βραδύνουν νὰ ἐμφανισθοῦν τὰ πρῶτα σημεῖα, τὰ ὁποῖα ἀρχίζουν νὰ δικαιώνουν τὰς προβλέψεις τοῦ Τσουδεροῦ. Τὸν ἐπόμενον ἀμέσως μῆνα (Σεπτέμβριον) ἡ Τουρκικὴ διοίκησις θέλει νὰ στείλῃ στρατὸν εἰς τὰς ἐπαρχίας παρὰ τὴν ρητὴν ἀντίθετον διάταξιν τοῦ ἱραδέ, γεγονός, ὅπερ προκαλεῖ νέας ἀνησυχίας τῶν Κρητῶν τῆς Νήσου καὶ πείθει τελικῶς τοὺς ἐν Ἀθήναις ὅτι ἔπρεπε νὰ μένουν εἰς προσοχὴν. Πρὸς τοῦτο σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιμόνωσιν ἐκτεθεῖσαν γνώμην τοῦ Τσουδεροῦ σχηματίζεται ἐν Ἀθήναις ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Α. Ρικάκη «κομιτᾶτον δεκαεξαμελὲς διὰ νὰ φροντίσῃ περὶ τῆς συμπληρώσεως τοῦ ὅπλισμοῦ τῆς Νήσου, διὰ νὰ εἶναι αὕτη ἐτοιμὴ εἰς ἄμυναν κατὰ πάσης τουρκικῆς βίαιοπραγίας καὶ αὐθαιρεσίας».

Εἰς τὴν Κρήτην ἡ ἐφαρμογὴ τῶν νέων προνομίων καρκινοθατεῖ, αἱ τουρκικαὶ ἀρχαὶ δημιουργοῦν διαρκῶς ἐπεισόδια χαρακτηριστικὰ τῶν σκοπῶν των, προκηρύσσουν τὰς ἐκλογὰς διὰ τὴν νέαν βουλὴν βραδέως διὰ τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1897, καίτοι ἡ κατάστασις τῆς Νήσου ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ἰανουαρίου εἶχε λάβει τὴν ὄψιν ἀναρχίας.

Παρὰ τὴν φενάκην τῆς προκηρύξεως τῶν ἐκλογῶν διὰ τὸν Φεβρουάριον οἱ Τούρκοι, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὴν προφητικὴν φράσιν τοῦ Τσουδεροῦ ἐν τῇ «Ἀκροπόλει» «θὰ ἐσυνέχιζαν αὐτοὶ τὴν ἐπανάστασιν», εὐρίσκουν ὄντως ἀσήμαντον ἀφορμὴν κατὰ τὴν 25^{ην} Ἰανουαρίου 1897, διὰ νὰ καύσουν τὰ Χανιά καὶ σφάζουν τοὺς Χριστιανούς κατοίκους αὐτῶν.

Ἡ τραγωδία ἐξήγειρε τέλος καὶ αὐτὴν τὴν Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν, ἡ ὁποία ἀποφασίζει τὴν ἀποστολὴν εἰς Κρήτην τοῦ θωρη-

¹ Ὅρα κείμενον ἀποδοχῆς εἰς τὴν «Ἀκρόπολιν» τῆς 25^{ης} Αὐγούστου 1896, ὡς καὶ κείμενον ἱραδέ.

κτοῦ «Ύδρας» καὶ τοῦ πρίγκιπος Γεωργίου, ἡγουμένου τῶν τορπιλικῶν, διὰ νὰ προστατεύσῃ τὰ ἀπομείναντα ἐκ τῶν σφαγῶν γυναικόπαιδα, καὶ ἔτι πλέον τὴν 3^{ην} Φεβρουαρίου διατάσσει τὴν ἀποσίβασιν τοῦ ὑπὸ τὸν Τιμολέοντα Βάσσον Ἑλληνικοῦ στρατοῦ εἰς τὸ Κολυμπάρι τῆς Κισάμου.

Τὰ σημαντικὰ ταῦτα γεγονότα, τὰ ὁποῖα προεκάλεσαν τὴν ὑπὸ τῶν διεθνῶν στόλων κατοχὴν τῆς Νήσου, διὰ νὰ ἐμποδισθῇ ἢ εἰς τὰς πόλεις τῆς Νήσου προσέλασις τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ, εὐρίσκουν τὸν Τσουδερόν ἐπαναστάτην μεταξὺ τῶν πρώτων ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ του.

Μὴ γράφοντες γενικὴν ἱστορίαν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἀλλὰ βιογραφοῦντες τὸν Τσουδερόν θέλομεν κατ' ἀνάγκην ἐκθέσει τὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἐφ' ὅσον συμπέπτουν μὲ τὴν δρᾶσιν αὐτοῦ, ἢ ὁποῖα ὄμως καὶ παρακολουθεῖ κατὰ βῆμα τὴν ἐξέλιξιν ὀλοκλήρου τῆς Κρητικῆς ἐκείνης ἐπαναστάσεως, ἣτις τελικῶς εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Νήσου.

Ἀρχομένου τοῦ Φεβρουαρίου, ὁ Τσουδερὸς ἐντολῇ τῶν συνεπαρχιωτῶν του, συνελθόντων ἐν Κοζαρὲ τὴν 31^{ην} Ἰανουαρίου, ὅπως συσκεφθῶσιν ἐπὶ τῆς καταστάσεως καὶ τῆς τηρητέας πορείας, ἀπέρχεται εἰς τὸν νομὸν Χανίων, ὅπως συνεννοηθῇ μετὰ τῶν ἐκεῖ ἐπαναστατῶν. Εὐρίσκεται εἰς τὴν Κυδωνίαν κατὰ τὴν ἀπόβασιν τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ μετέχει μετ' ἄλλων ἐπισήμων Κρητῶν εἰς τὴν ὑποδοχὴν τοῦ Τ. Βάσσου, μεθ' οὗ καὶ συναντᾶται διὰ νὰ λάβῃ τὰς ὁδηγίας του. Εὐθὺς μετὰ τοῦτο ἐπανερχεται εἰς τὴν ἐπαρχίαν του, συγκροτεῖ σῶμα ἐπιλέκτων ἐνόπλων καὶ στρατοπεδεύει εἰς τὸ χωρίον Ἀμπελάκι ἐγγὺς τῆς Ρεθύμνης. Ἐκεῖ εὐρισκόμενος δὲν βραδύνει νὰ εὕρῃ εὐκαιρίαν νὰ συγκρουσθῇ μετὰ τῶν Τούρκων.

Τὴν 13^{ην} Φεβρουαρίου πενήτηκοντα περίπου τολμηροὶ Ρεθύμνιοι εἰσέβαλον εἰς τὸ τουρκικὸν χωρίον Καπεδιανά, τὸ ὁποῖον ἀπέχει μόλις ἡμίσειαν ὥραν ἀπὸ τὴν πόλιν τῆς Ρεθύμνης, καὶ τὸ ἐπυρπόλησαν ἐκδικούμενοι οὕτω τὰς ἐκ μέρους τῶν Τούρκων γενομένας

βεβηλώσεις ναῶν καὶ δηώσεις χριστιανικῶν περιουσιῶν εἰς τὰ πλησιόχωρα. Ἡ ἀποχώρησις ὁμως αὐτῶν ἐκείθεν κατέστη δυσχερὴς καὶ ὁ Τσουδερὸς τὴν ἰδίαν νύκτα συγκαλεῖ εἰς σύσκεψιν τοὺς ὑπ' αὐτὸν ὄπλαρχηγούς καὶ τὸν ἐκ Ρεθύμνης ἀρχηγὸν Σ. Βαρδάκη καὶ ἀποφασίζεται, ὅπως τὴν ἐπομένην ἐπιτεθῶσι κατὰ τοῦ ἐν Σωματᾶ καὶ ἐν τῇ πύργῳ Καλοσιναῖ εὐρισκομένου τουρκικοῦ στρατοῦ, διὰ νὰ ὑποβοηθήσουν οὕτω τὴν ὑποχώρησιν τῶν εἰς Καπεδιανὰ εἰσβαλλόντων Χριστιανῶν. Ἀνατίθεται ὑπὸ τῶν συνελθόντων εἰς τὸν Τσουδερὸν νὰ καταστρώσῃ τὸ σχέδιον τῆς ἐπιθέσεως καὶ συμφώνως μὲ αὐτὸ ὁ μὲν Σ. Βαρδάκης μετὰ τῶν Ρεθυμνίων καὶ ὁ Εὐδαγ. Πρεβελάκης μετὰ σώματος Ἀγιοβασιλειτῶν καταλαμβάνουν ἀπὸ τῆς πρωίας τῆς 14^{ης} Φεβρουαρίου τὸ Πέταλον τοῦ Βρύσινα μὲ τὴν ἐντολήν, ὅπως ἐκείθεν, κατὰ τὴν κατάλληλον στιγμήν τῆς μάχης, κατέλθουν καὶ καταλάβουν τὰς μεταξὺ τῶν χωρίων Χρωμοναστηρίου, Πρασὲς καὶ Ἀγίας Εἰρήνης θέσεις καὶ ὑποστηρίξουν τὴν ἀνοδὸν τῶν τολμηρῶν ὀπλιτῶν, οἱ ὅποιοι, ὡς εἴρηται, εἶχον κατέλθει ἀπὸ τῆς προτεραιίας εἰς τὰ Καπεδιανὰ. Ἀφ' ἑτέρου οἱ ὑπὸ τοὺς ὄπλαρχηγούς Ι. Ε. Τσουδερὸν, Σ. Φωτάκη καὶ Μ. Γρηγοριάδην ἄνδρες κατέλαβον τὰς θέσεις Ἀκόνια καὶ Χονδρὸ Κεφάλι τοῦ αὐτοῦ βουνοῦ. Οἱ ὑπόλοιποι ὀπλιταὶ τῆς ἐπαρχίας Ἀγίου Βασιλείου ὑπὸ τὴν προσωπικὴν διεύθυνσιν τοῦ ἀρχηγοῦ Ι. Α. Τσουδεροῦ καὶ τοῦ Γ. Χατζιδάκι, καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου, Μ. Δημητρακάκη, Ἐμμ. Γύπαρη καὶ Γεωρ. Ε. Τσουδεροῦ κατέλαβον τὸ χωρίον Κάστελλος καὶ τὰς πέριξ τοῦ τουρκικοῦ χωρίου Σωματᾶ θέσεις. Ἡ μάχη ἀρξαμένη ἀπὸ τοῦ Σωματᾶ, ὅθεν οἱ περὶ τὸν Τσουδερὸν ἐξεδίωξαν τοὺς Τούρκους, τὴν 9^{ην} π. μ. μετεδόθη ἐντὸς μικροῦ καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν κατεχομένου μετώπου. Οἱ στρατοπεδευμένοι εἰς τὰ Ἀκόνια καὶ εἰς τὸ Πέταλον τοῦ Βρύσινα κατῆλθον μέχρι Χρωμοναστηρίου καὶ διὰ τολμηρᾶς κινήσεως ὑπερεφαλλάγησαν τοὺς ἐκεῖ προμαχῶνας τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, ὅστις εὐρέθη ἐν κινδύνῳ. Ἐν τῇ μεταξὺ ἐξέρχονται

κατὰ χιλιάδας οἱ Ὄθωμανοὶ ἐκ τοῦ φρουρίου τῆς Ρεθύμνης καὶ ἐνισχύουν τὰς φρουρὰς τῶν στρατιωτικῶν πύργων Καλοσιναῖ, Σωματᾶ καὶ Χρωμοναστηρίου. Οὕτως ἐνισχυμένος ὁ ἐκεῖ στρατὸς ἀντεπιτίθεται κατὰ τῶν Χριστιανῶν μεθ' ὀρμῆς καὶ μανίας· ἡ μάχη ἐπὶ δίωρον ἀμφιρρέπει καὶ ἡ παράταξις τῶν Χριστιανῶν ἐν Σωματᾶ ὑφίσταται τὴν ἐπιτυχεστέραν Τουρκικὴν πίεσιν, ὑποστηριζομένην καὶ ὑπὸ ὀρεινοῦ πυροβολικοῦ, βάλλοντος κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν ἐξ ἀποστάσεως 800 μέτρων. Περὶ τὴν δευτέραν ὁμῶς μεταμεσημβρινὴν ὥραν ἐπεμβαίνουν εἰς τὴν μάχην οἱ ἐκ τοῦ δυτικοῦ διαμερίσματος τῆς Ρεθύμνης ἄνδρες ὑπὸ τοὺς ὄπλαρχηγοὺς Γ. Τσιικινᾶν, Γ. Βόλ-καν, Α. Μυλωνάκην καὶ Σταυριανὸν Μπίρην, οἱ ὅποιοι ἐκ τῆς θέσεως «Τραπέζα» ἐπιτίθενται κατὰ τῶν Τούρκων φωνάζοντες «ἐμπρός, μωρέ, ἀπάνω ντως! Ἀπάνω ντως!» Δίδεται οὕτω τὸ σύνθημα τῆς ἐξόδου ἐκ τῶν χαρακωμάτων καὶ τῶν ἄλλων ἐπαναστατῶν, τῶν ὑπὸ τὸν Τσουδερόν, οἱ ὅποιοι ὀρμοῦν ἀκράτητοι κατὰ τῶν ὀθωμανικῶν προμαχῶνων. Ἐκτοπιζοῦν ἐξ αὐτῶν τοὺς Μουσουλμάνους, οἱ ὅποιοι τρέπονται εἰς ἄτακτον φυγὴν καὶ μεταδίδουν τὸν πανικὸν καὶ εἰς τοὺς ὑπολοίπους Τούρκους, τοὺς παρατεταγμένους εἰς τὰ ἄλλα σημεῖα τοῦ περιγραφέντος μετώπου. Ὀρμητικοὶ πλέον οἱ Χριστιανοὶ κατεδίωξαν τοὺς Τούρκους μέχρι τῶν Τριῶν Μοναστηριῶν ἐγγὺς τῆς πόλεως καὶ ἐν ἐπεκράτει εἰς ὄλους αἰσθημα κατὰ τὴν καταδίωξιν, πῶς ἡ νίκη νὰ καταστῇ πληρεστέρα.

«Ἡ μάχη (καταλήγει ἡ πρὸς τὸν στρατηγὸν Τ. Βάσσον σταλεῖσα ἐκ τοῦ στρατοπέδου τοῦ Ἀμπελάκι ἐπίσημος ἔκθεσις τοῦ Τσουδεροῦ, ἐξ ἧς παραλαμβάνομεν καὶ τὰς ἀνωτέρω λεπτομερείας τῆς μάχης) διήρκεσεν ἐπὶ ἐννεάωρον καὶ ἐδαπανήθησαν περὶ τὰς 80.000 φυσίγγιων. Οἱ Τούρκοι ἀφήσαν εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης πολλοὺς νεκροὺς, ἐνῶ αἱ ἀπώλειαι τῶν Χριστιανῶν ἦσαν ἐλάχισται. Διαθέτομεν εἰσέτι περὶ τὰς 20.000 φυσίγγια ἀνεπαρκῆ καὶ δι' αὐτὰς τὰς προφυλακὰς μας. Σᾶς παρακαλῶ νὰ ὑποστηρίξητε παρὰ τοῖς

ἀρμοδίους τὴν ταχίστην ἀποστολὴν φυσιογγίων Γκρά καὶ Μαρτίνι, διότι οἱ Τοῦρκοι θὰ φροντίσωσιν, ἐννοεῖται, πῶς νὰ ἐκδικηθῶσι καί, ἐὰν δὲν γίνῃ ταχέως ἡ ἀποστολὴ τῶν φυσιογγίων, ὑπάρχει φόβος μὴ περιπέσωμεν ἡμεῖς αὔριον εἰς ἣν σήμερον οἱ Ὀθωμανοὶ περιέπεσαν τύχην¹.»

Μετὰ τὴν μάχην, καθ' ἣν μόνον ἓνα νεκρὸν καὶ ὀκτὼ τραυματίας ἔσχον οἱ Χριστιανοί, οἱ Ἀγιοβασιλεῖται ἀνακηρύσσουν τὸν Τσουδερὸν γενικὸν ἀρχηγὸν αὐτῶν καὶ ἀποστέλλουν εἰς τὸν ἀρχηγὸν τῆς κατοχῆς περὶ τούτου τὸ ἐπόμενον ἔγγραφον.

« Πρὸς

τὸν Γενναιότατον ἀρχηγὸν τοῦ στρατοῦ τῆς Κατοχῆς
κ. Τιμολ. Βάσσον καὶ πολιτικὰς ἀρχὰς τῆς Νήσου.

» Γενναιότατε,

» Ἡ Ἐπαρχία ἡμῶν ὡς ἐκ τῆς θέσεώς της στερεῖται Κέντρου, ἐνῶ συγκεντρούμενοι οἱ ἐξέχοντες τῆς ἐπαρχίας νὰ λαμβάνωσι τὰ ἐκάστοτε ἀπαιτούμενα μέτρα πρὸς δρᾶσιν οἰανδήποτε, ἐκτὸς τούτου ἡ στρατιωτικὴ δρᾶσις τῆς ἐπαρχίας κεῖται πάντοτε μὲν, πρὸ πάντων ὁμως νῦν, ἐκτὸς τῆς ἐπαρχίας εἰς μακρὰν ἀπόστασιν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ρεθύμνης ἢ ἄλλῃ.

» Ἐκ τούτων κατανοεῖται ὅτι ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην ἐπαρχίαν ἔχομεν ἀπόλυτον ἀνάγκην προῖσταμένου, ὅστις ἐν καιρῷ καὶ προσηκόντως νὰ καλῇ τὴν ἐπαρχίαν εἰς ἐνέργειαν.

» Ἀλλως τε καὶ ἡ μέχρι τοῦδε πείρα κατέδειξεν ὅτι ἡ ἀναρχία ἢ πολυαρχία παραλβεῖ πᾶσαν ἐνέργειαν ἢ ἐπιφέρει τὴν σύγχυσιν καὶ ἀταξίαν.

¹ Περὶ τῆς μάχης ταύτης ὄρα « Ἐλεύθερον Βῆμα » Ἀθηνῶν τῆς 16^{ης} Ἰανουαρίου 1931. Νικολάου Δ. Λεβίδη, « Τὰ Δραματικὰ γεγονότα τῶν Κρητικῶν Ἐπαναστάσεων 1895/1897 »: « ἡ μάχη ἀληθῶς εἶναι σπουδαία, διότι εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι τότε πρῶτον οἱ Χριστιανοὶ μετὰ τοσαύτας ἐπαναστάσεις εἶχον εἰσέλθῃ εἰς τὰ χωρία Σωματᾶς καὶ Καπεδιανά ».

» Ἐκ τούτων δρμώμενοι ἀπεφασίσαμεν καὶ ἀναθέσαμεν τὴν διεύθυνσιν τῆς στρατιωτικῆς δράσεως τῆς ἐπαρχίας εἰς τὸν κ. Ἰωάννην Ἄ. Τσουδερόν, ὃν ἐξελεξάμεθα Γενικὸν ἀρχηγὸν τῆς ἐπαρχίας μας, ἄνδρα εὐδοκίμως καὶ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1878 ὑπηρετήσαντα ὡς τοιοῦτον.

» Παρακαλοῦμεν ὅθεν τὴν ὑμετέραν Γενναιότητα καὶ πᾶσαν ἄλλην προΐσταμένην ἀρχήν, ὅπως ἀναγνωρίσητε καὶ ἀνακηρύξητε τὸν εἰρημένον κ. Ἰ. Α. Τσουδερόν ὡς τοιοῦτον.

» Πρόθυμοι ταῖς ὑμετέραις διαταγαῖς Ἁγίῳ Βασιλείῳ 22 Φεβρουαρίου 1897. Οἱ κάτοικοι Ἁγίου Βασιλείου (ἔπονται ὑπερχίλιαι ὑπογραφαὶ ἐξ ὄλων τῶν χωρίων τῆς ἐπαρχίας ταύτης)».

Ἐντίγραφον τοῦ ἐγγράφου τούτου κατετέθη βραδύτερον καὶ εἰς τὸ Προεδρεῖον τῆς Γενικῆς τῶν Κρητῶν Συνελεύσεως, τὸ ὁποῖον καὶ ἀπηύθυνε τὴν ἐπομένην ἀναγνώρισιν πρὸς τὸν Ι. Α. Τσουδερόν.

« Δαβὸν ὑπ' ὅψει τὸ ἐκλογητήριον τῆς ἐπαρχίας Ἁγίου Βασιλείου δι' οὗ ἐκλέγεσθε Γενικὸς ἀρχηγὸς τῆς Ἐπαρχίας ἐκεῖνης ἀναγνωρίζει ὑμᾶς ὡς τοιοῦτον.

» Ἐν Ἀρμένιοις 4 Ἰουλίου 1897.

» Ὁ προεδρεύων Ἀ/πρόεδρος

» Ἀριστ. Κριάρης

(Τ. Σ.).

» Ὁ Γραμματεὺς

» Γεώργ. Α. Στεφανίδης.»

Αἱ μεγάλαι Δυνάμεις, μὴ εὐνοῦσαι τὸν Κρητικὸν ἀγῶνα ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως μετὰ τῆς Ἑλλάδος, ἀφοῦ ματαίως παρώτρυναν τοὺς Κρήτας νὰ ἀποδεχθῶσιν αὐτόνομον πολίτευμα, ἀποφασίζουσι τῇ 9/21 Μαρτίου τὸν ἀποκλεισμὸν τῆς Νήσου.

Εἰς τὴν πίεσιν αὐτὴν προστίθεται μετ' ὀλίγον τῇ 3^ῃ Μαΐου ἄλλο μέγα κακόν, ἡ ἐκκένωσις τῆς Νήσου ὑπὸ τῶν Ἑλληνικῶν

στρατευμάτων κατ' ἀκολουθίαν τῆς ἤττης τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ εἰς τὴν Θεσσαλίαν.

Ὁ Τσουδερός τὴν στιγμήν αὐτὴν σκέπτεται ψυχραίμως ὡς καλὸς πολιτικός. Ἀντιλαμβάνεται ὅτι ἡ σωτηρία τῆς Κρήτης ἐξηρτάτο ἀπὸ τοὺς Κρήτας καὶ τὴν ἐμμονήν των εἰς τὸν ἀγῶνα. Τὸν ἀγῶνα ὅμως τὸν θέλει παγκρήτιον. Καὶ πρὸς τοῦτο ἀπευθύνει πρὸς διαφόρους διακεκριμένους συμπατριώτας του καθ' ὅλην τὴν νῆσον τὴν ἀκόλουθον ἐπιστολήν.

« Ἀγαπητοὶ συμπατριῶται,

» Δυστυχῶς καθ' ὅλας τὰς πληροφορίες ἢ τύχη τῶν ὄπλων δὲν ἠὺνόησε τὰ Ἑλληνικὰ στρατεύματα ἐν τοῖς μεθορίοις. Τοῦτο ὅμως δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἀποθαρρύνῃ, τοῦναντίον ἀνάγκη νὰ συνέλθωσιν ἐσπευσμένως ἐπὶ τινος σημείου τῆς Νήσου ἐκλεκτοὶ ἐξ ἐκάστης Ἐπαρχίας καὶ σκεφθῶσι τίνι τρόπῳ ὁ τόπος θέλει διεκδικήσῃ τελεσφόρως ἀπὸ τε ἐθνικὴν καὶ τοπικὴν ἀποφιν τὸ ζήτημα τῆς Πατρίδος, ἄλλως καὶ δὲν συγκροτήσῃ ὁ τόπος Συνέλευσιν, ἣτις καὶ μόνη δύναται νὰ ἀντιστηῇ εἰς πᾶσαν ἐπίβουλον ἢ ἀσύμφορον λύσιν τοῦ ζητήματος, ὁ λαὸς μένων ἀνευ ἐπαναστατικῆς διοικήσεως θὰ θάψῃ βεβαίως ὑπὸ τὰς ὕλικὰς στερήσεις καὶ περιπετείας τὸ μέγα καὶ εὐγενὲς ἐθνικὸν αἶσθημα, ὅπερ διὰ πρώτην ἴσως φορὰν ἐμπράκτως κατέδειξεν ἀπὸ ἄκρου εἰς ἄκρον. Ἄς παύσωμεν λοιπὸν διαμαχόμενοι ἐπὶ μικρῶν προσωπικῶν ζητημάτων καὶ ἄς σπεύσωμεν ἅπαντες ἐν ἀδελφικῇ ὁμοιοῖᾳ πρὸς υπεράσπισιν τῶν ἐθνικῶν δικαιωμάτων μας. Διὰ τῆς τοιαύτης συμπεριφορᾶς καὶ ἑαυτοὺς θέλομεν τιμήσῃ καὶ εἰς τὸν Ἐθνικὸν ἀγῶνα θέλομεν προσφέρῃ τὰς ἄς ὀφείλομεν ὑπηρεσίας.

» Ἀσώματος τῇ 7^ῃ Μαΐου 1897.

» Οἱ Γραμματεῖς

» Ι. Σαουνάτσος

» Χ. Σταματάκης

Γενικὸς Ἀρχηγὸς Ἁγίου

Βασιλείου

Ι. Α. Τσουδερός.»

Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ τοῦ Τσουδεροῦ συμπίπτει μὲ τὴν γνώμην καὶ τὰς συγχρόνους ἐνεργείας καὶ ἄλλων ἐπιλέκτων Κρητῶν καὶ τοιουτοτρόπως συναντῶνται τὸ πρῶτον κατὰ τὰς ἀρχὰς Ἰουνίου εἰς τοὺς Ἀρμένους τοῦ Ἀποκορώνου οἱ ἐπαναστατικοὶ πληρεξούσιοι πασῶν τῶν ἐπαρχιῶν. Συνελθόντες δὲ τὴν 11^{ην} Ἰουνίου ἐκλέγουν ὁμοφώνως πρόεδρον τῆς συνελεύσεως τὸν διακεκριμένον ἐπὶ πατριωτισμῷ ἐπίσκοπον Κισάμου Δωρόθεον. Μετὰ δὲ τὴν ἐπιφύφισιν (27 Ἰουνίου) τοῦ ὀριστικοῦ κανονισμοῦ ἢ «Γενικὴ ἐπαναστατικὴ τῶν Κρητῶν Συνέλευσις» συνέρχεται τὴν ἐπομένην καὶ ἐκλέγει τὸ πρῶτον ὀριστικὸν προεδρεῖον αὐτῆς. Πρόεδρος ἐκλέγεται ὁ Ι. Σφακιανᾶκης καὶ ἀντιπρόεδρος ὁ Ἰωάννης Α. Τσουδερός καὶ Α. Κριάρης.

Τοῦ Σφακιανᾶκη μὴ εὕρισκομένου τότε ἐν Κρήτῃ, ἀναπληροῖ αὐτὸν μονίμως εἰς τὴν προεδρίαν ὁ Τσουδερός, ὅστις καὶ διευθύνει τὰς ἐργασίας τῆς συνελεύσεως μέχρι τοῦ Αὐγούστου, ὅτε αὐτὴ συνεχίζουσα τὰς ἐργασίας τῆς ἐν Ἀρχάναις ἐκλέγει πρόεδρον αὐτῆς τὸν Ἐλευθέριον Βενιζέλον, τοῦ Τσουδεροῦ ἀποσύραντος τὴν τεθεῖσαν τότε ὑπὸ μεγάλης ὁμάδος πληρεξουσίων ὑποψηφιότητά του ὡς προέδρου.

Ἡ συνέλευσις ἅμα τῇ καταρτισμῷ τοῦ προεδρείου αὐτῆς ἀποφασίζει ν' ἀναγγεῖλη δι' ἐγγράφου τὴν συγκρότησίν τῆς πρὸς τοὺς ναυάρχους, οἵτινες ἐν ὀνόματι τῶν πέντε μεγάλων Δυνάμεων εἶχον ἀποκλείσει τὴν Νῆσον. Ἡ συνέλευσις ἐπεδίωκεν, ὅπως ἀναγνωρισθῇ ὑπὸ τῶν Δυνάμεων καὶ δυνηθῇ νὰ διαπραγματευθῇ αὐτὴ περαιτέρω μετ' αὐτῶν τὴν καλὴν λύσιν τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος. Τὴν ἐπίδοσιν τοῦ ἐγγράφου τούτου ἢ Συνέλευσις ἀναθέτει εἰς τριμελῆ ἐπιτροπὴν, ἀποτελουμένην ἀπὸ τῶν Ι. Α. Τσουδερόν, Ἐλευθέριον Βενιζέλον καὶ Μ. Σφακιανᾶκην.

Ἡ ἐπιτροπὴ τῆς συνελεύσεως ἐγένετο δεκτὴ τὴν 2^{αν} Ἰουλίου ὑπὸ τοῦ προέδρου τοῦ συμβουλίου τῶν ναυάρχων, τοῦ Ἰταλοῦ ναυάρ-

χου Κανεβάρο, μεθ' οὐ ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ἔσχε μακρὰν καὶ ἐνδιαφέρουσαν συνομιλίαν, περιλαμβανομένην εἰς τὸ ἀκόλουθον ἐμπιστευτικὸν ἔγγραφον τῆς Ἐπιτροπῆς ταύτης πρὸς τὴν συνέλευσιν, ὑποβληθὲν εἰς αὐτὴν κατόπιν ρητῆς περὶ τούτου ἀποφάσεως τῆς συνελεύσεως, ληφθείσης κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς 4^{ης} Ἰουλίου. Τὸ περιεχόμενον τοῦ σπουδαίου τούτου ἔγγραφου, τὸ ὁποῖον, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, παραμένει ἀνέκδοτον, διαγράφει ἔκτοτε τὴν πολὺ βραδύτερον δοθείσαν εἰς τὸ Κρητικὸν ζήτημα λύσιν διὰ τῆς αὐτονομίας τῆς Νήσου καὶ διὰ τῆς ἀπομακρύνσεως ἐξ αὐτῆς τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ. Τὸ ἔγγραφον τοῦτο ἔχει ὡς ἀκολούθως.

« Πρὸς

τὴν Ἐπαναστατικὴν Συνέλευσιν τῆς Κρήτης.

» Κύριοι συνάδελφοι,

» Ἐκπληροῦντες τὴν ὑπὸ τῆς Συνελεύσεως δοθείσαν ἡμῖν ἐντολὴν μετέβημεν τῇ 4^ῃ μ. μ. ὥρα τῆς 2^ας τρέχ. μ. ἐπὶ τῆς πρὸ τοῦ λιμένος τῶν Χανίων ὁρμούσης Ἰταλικῆς ναυαρχίδος. Ὁ Ἰταλὸς ἀντιναύαρχος κ. Κανεβάρο ἐδέχθη ἡμᾶς εἰς τὴν αἴθουσαν τῆς ὑποδοχῆς, παρόντων τοῦ ἐπιτετάρχου του καὶ τοῦ Κυβερνήτου τῆς ναυαρχίδος. Μετὰ τὰς γενομένας παρουσιάσεις καὶ τοὺς συνήθεις χαιρετισμοὺς ἀνηγγείλαμεν αὐτῷ τὴν συγκρότησιν τῆς Συνελεύσεως καὶ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Προεδρείου ἐπιδόντες συγχρόνως καὶ τὸ σχετικὸν ἔγγραφον τῆς Συνελεύσεως. Ὁ κ. Κανεβάρο μᾶς εἶπεν ὅτι μετὰ πολλῆς χαρᾶς ἀκούει τὰς ἀνακοινώσεις ταύτας, διότι ἡ συγκρότησις τῆς Συνελεύσεως διευκολύνει τὸ ἔργον τῶν Ναυάρχων, ὁσάκις οὗτοι θέλουσι νὰ κάμωσιν ἀνακοίνωσιν πρὸς τὸν τόπον ἢ νὰ λάβωσι τινα πληροφορίαν ἐξ αὐτοῦ. Ὑπέμνησε δὲ τὰς εὐκολίας, ἃς οἱ κ. κ. Ναύαρχοι ἐχορήγησαν διὰ τὸν καταρτισμὸν τῆς Συνελεύσεως, καίπερ οὔσης ἐπαναστατικῆς.

» Ἀνεγνωρίσαμεν τὰς εὐκολίας ταύτας καὶ ἐξεφράσαμεν ἐπὶ τούτοις τὴν εὐγνωμοσύνην ἡμῶν.

» Μεθ' ὃ ὁ Ἴταλὸς ἀντιναύαρχος ἀναλαμβάνων τὸν λόγον μᾶς εἶπεν ὅτι πρὸ τῆς λύσεως τῆς ἐλληνοτουρκικῆς διαφορᾶς δὲν δύναται νὰ γίνῃ τίποτε διὰ τὸ Κρητικὸν ζήτημα οὔτε πρέπει νὰ γίνῃ, τονίζων μάλιστα ζωηρότερον τὴν ἰδέαν ταύτην προσέθηκεν ὅτι πρὸ τῆς ὑπογραφῆς τῆς εἰρήνης δὲν συμφέρει καὶ νὰ γνωσθῶσιν αἱ περὶ τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος ἐνδιάθετοι σκέψεις τῶν Δυνάμεων καὶ ὅτι, ὅσον καὶ ἂν ὡς ἐκ τούτου παρελκυσθῇ τὸ Κρητικὸν ζήτημα, πρέπει διὰ τοὺς ἀνωτέρω λόγους νὰ πεισθῶμεν ὅτι ἐπιβάλλεται ἡμῖν νὰ ὀπλισθῶμεν διὰ τῆς ἀναγκαίας ὑπομονῆς καὶ νὰ προσπαθῶμεν νὰ πείσωμεν καὶ τοὺς λοιποὺς νὰ περιμένουν. Συνεχίζων τὸν λόγον ὁ κ. Κανεβάρο παρετήρησεν ὅτι πάντοτε ὠμίλησε μετ' εἰλικρινείας καὶ πρὸς τὴν ἐπιτροπὴν Ἀκρωτηρίου, ἐν τῶν μελῶν τῆς ὁποίας ἦτο καὶ μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς, καὶ ἔκαμε πολλάκις ἐμπιστευτικὰς ἀνακοινώσεις, ὅτι ἐπόμενος εἰς τὴν αὐτὴν τακτικὴν βεβαιοῖ ἡμᾶς καὶ σήμερον ὅτι καὶ μετὰ τὴν ἀτυχῆ ἔκβασιν τοῦ ἐλληνοτουρκικοῦ πολέμου αἱ ὑποσχέσεις τῶν Δυνάμεων πρὸς τὸν Κρητικὸν λαὸν θέλουσιν ἐκπληρωθῆ, ὅτι πιθανὸν εἶναι νὰ ὑπάρχῃ μικρά τις διαφορὰ ἀποχρώσεως μεταξὺ ἐκείνου, ὅπερ ἡδύνατο νὰ ἐπιτευχθῇ πρὸ τοῦ πολέμου καὶ ἐκείνου, ὅπερ θέλει ἐπιτευχθῆ σήμερον, διότι τότε μὲν ἤρκει νὰ ἐκφρασθῇ ἀπλῶς ἡ θέλησις τῶν Μεγάλων Δυνάμεων περὶ τῆς τύχης τῆς Κρήτης, διὰ νὰ ὑποκύψῃ ἀμέσως ἡ Πύλη, ἐνῶ σήμερον ὡς ἐκ τοῦ νικηφόρου πολέμου ἐπήρθη τὸ φρόνημα τῆς Τουρκίας καὶ ὅτι ἀποσπασθῇ παρ' αὐτῆς, θ' ἀποσπασθῇ κατόπιν πολλῆς πιέσεως, ἀλλ' ἐπαναλαμβάνει ὅτι κατὰ βάθος ἡ οὐσία πασῶν τῶν ὑποσχέσεων τῶν Δυνάμεων θέλει ἐκπληρωθῆ, διότι αἱ Δυνάμεις ἴστανται ἀρκετὰ ὑψηλά, ὥστε νὰ μὴ μνησικακήσωσι κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἢ τῆς Κρήτης διὰ τὴν παρακοήν των, ἄλλως τε καὶ διότι ἡ Κρήτη ἐτέθη ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ τῶν Μ. Δυνάμεων ἔξω τῶν περιπετειῶν τοῦ

πολέμου, και αρκετά ισχυραί είναι, όπως επιβάλλωσι τήν θέλησίν των εις τήν Τουρκίαν. Ἐλπίζει δὲ ὅτι καὶ οἱ Κρήτες τὸ ἐφ' ἑαυτοὺς θὰ δείξωσι καλήν θέλησιν, ὥστε νὰ μὴ κουράσωσι τήν Εὐρώπην, ἣτις ἤδη εἶναι αρκετὰ κουρασμένη. Προχωρῶν εἰς τὰς ἐμπιστευτικὰς ταύτας ἀνακοινώσεις ὁ Ἴταλὸς ἀντιναύαρχος ἀνέφερον ὅτι καὶ ὁ στρατὸς ὁ Τουρκικὸς θὰ φύγη καὶ σημαία ἰδία θὰ μᾶς δοθῆ καὶ ὅτι καὶ ὁ διορισμὸς τοῦ Διοικητοῦ εἶναι πλειότερον τετελεσμένος παρ' ὅσον κοινῶς πιστεύεται, τὸ πρόσωπον δὲ τοῦ ἐν λόγῳ Διοικητοῦ ἐλπίζει ὅτι θὰ παραγάγη ἀρίστην ἐντύπωσιν, δὲν δύναται ὅμως νὰ εἴπῃ οὔτε τὸ ὄνομα τοῦ ἐν λόγῳ Διοικητοῦ πρὸ τῆς λήξεως τοῦ Ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου. Μετὰ μικρὰν διακοπὴν προσέθηκεν ὅτι ἐλπίζει ὅτι ἡ Συνέλευσις ἐν τοῖς πρώτοις θὰ μεριμνήσῃ περὶ τῆς ὀριστικῆς παύσεως τῶν δειδροτομιῶν καὶ λοιπῶν ἐκ φυλετικῶν λόγων καταστροφῶν τῶν περιουσιῶν. Τὸν ἐβεβαίωσαμεν ὅτι, ὅσον ἀφορᾷ τοὺς Χριστιανοὺς τοῦλάχιστον, ἡ μανία τῆς καταστροφῆς, ἣτις ἐπεκράτησε κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐκρήξεως τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως καὶ ἣτις προσκλήθη ἐξ ἀντεκδικήσεως διὰ τὸν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐμπρησμόν τῆς πόλεως Χανίων καὶ τῶν λοιπῶν πέριξ τῆς πόλεως μερῶν, ἐξέλιπε πρὸ πολλοῦ, ὅτι μόνον μεμονωμένα γεγονότα δύναται νὰ λάβουν πλέον χώραν σήμερον, ἀλλ' ὅτι τὰ μεμονωμένα ταῦτα γεγονότα, καίτοι ἡ Συνέλευσις εἶναι ἀποφασισμένη δι' ἐγκυκλίῳ τῆς ν' ἀποτρέψῃ τὸν λαὸν καὶ ἀπὸ τούτων, δὲν ἐλπίζομεν ὅτι δύναται ἐντελῶς νὰ προληφθῶσιν, ἐφ' ὅσον οἱ Χριστιανοὶ βλέπουσιν ἐντὸς τῆς ὑπὸ τῶν Μ. Δυνάμεων προστατευομένης ζώνης καταστρεφομένης ἀκόμη καὶ σήμερον τὰς περιουσίας των ὑπὸ τῶν Τούρκων. Ὁ κ. Κανεβάρο, μὴ ἀρνηθεῖς ὅτι καὶ ἐντὸς τῆς προστατευομένης ὑπ' αὐτῶν ζώνης ἐξακολουθοῦσιν αἱ φθοραὶ τῶν χριστιανικῶν περιουσιῶν, ἐπέμεινε ὅτι ἡ Συνέλευσις καὶ καθῆκον ἔχει νὰ μεριμνήσῃ περὶ τῆς

τελείας καταπαύσεως τοῦ ἐν λόγῳ κακοῦ εἰς τὴν ὑπαιθρον χώραν καὶ συμφέρον, διότι ἂν ἐπιτύχη τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο, τότε θὰ πεισθῶσι καὶ αἱ Μ. Δυνάμεις ὅτι ἡ Συνέλευσις, ἣτις ἐπὶ τέλος δὲν ἐξελέχθη διὰ κανονικῶν καὶ νομίμων ἐκλογῶν, ἀλλ' εἶναι ἐπαναστατική, ἀντιπροσωπεύει τῶν ὄντων κατ' οὐσίαν τὸν Κρητικὸν λαὸν καὶ κέκτῃται ἀρκετὸν ἐπ' αὐτοῦ κύρος, ὥστε ν' ἀξιοῖ νὰ διαπραγματευθῶσι μετ' αὐτῆς αἱ Μ. Δυνάμεις τὰς τύχας τῆς Νήσου. Ἐπανελάβομεν τὴν διαβεβαίωσιν ὅτι θὰ καταβάλωμεν πᾶσαν προσπάθειαν, ἀλλὰ παρετηρήσαμεν ὅτι, ἀφοῦ ἡ ἠνωμένη Εὐρώπη, καίπερ διαθέτουσα τόσους στρατοὺς καὶ στόλους καὶ τόσην ἠθικὴν δύναμιν, δὲν κατορθώνει νὰ προλάβῃ ἐντελῶς τὰς τοιαύτας καταστροφὰς ἐντὸς τῆς ὑπ' αὐτῆς κατεχομένης μικρᾶς ἐκτάσεως τῆς χώρας, δὲν πρέπει ν' ἀπαιτῶσι παρὰ τῆς Συνελεύσεως, μὴ διαθετοῦσης τόσα μέσα, νὰ προλάβῃ καὶ τὰ μεμονωμένα ἀκόμη γεγονότα, τὰ ὅποια τότε μόνον θὰ προληφθῶσιν, ὅταν καταπαύσωσιν αἱ ἐν τῇ τμηματι Ἡρακλείου καθ' ἑκάστην συγκροτούμεναι μάχαι καὶ ἐπέλθῃ ἡ ἀναγκαία γαλήνη εἰς τὰ πνεύματα, πράγματα τὰ ὅποια ἀδύνατον εἶναι νὰ ἐπιτευχθῶσι πρὸ τῆς ἐντελοῦς ἀπομακρύνσεως τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ ἐκ Κρήτης. Ὁ κ. Κανεβάρο ὑπομνήσας ὅτι ἡ ἀπομάκρυνσις τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ ἐκ Κρήτης δὲν εἴμπορεῖ νὰ γίνῃ, ὡς προεῖπε, πρὸ τῆς λήξεως τῆς Ἑλληνοτουρκικῆς διαφορᾶς καὶ ὅτι αἱ ἐν Ἡρακλείῳ ἐπιθέσεις τῶν Τούρκων δὲν δύνανται νὰ προληφθῶσιν ἕνεκα τῆς ἀνεπαρκειᾶς τῶν ἐκεῖ σταθμευόντων Εὐρωπαϊκῶν στρατευμάτων καὶ ἕνεκα τοῦ μεγάλου μήκους τῆς οὐδετέρας ζώνης εἶπεν ὅτι ἐλπίζει ὅτι συμφώνως πρὸς τὰς ὑποσχέσεις μας θὰ καταβληθῇ ἐκ μέρους τῆς Συνελεύσεως πᾶσα δυνατὴ προσπάθεια πρὸς ἀποσόδησιν καὶ αὐτῶν τῶν μεμονωμένων καταστροφῶν, ὑπόσχεται δὲ καὶ ἐκεῖνος ἐκ μέρους τῶν κ. Ναυάρχων, ὅτι θὰ καταβληθῇ καὶ ἐκ μέρους αὐτῶν ἐξαιρετικὴ μέριμνα, ὅπως προληφθῇ τοῦ λοιποῦ πᾶσα καταστροφὴ χριστιανικῶν περιουσιῶν ἐντὸς τῶν προστατευομένων ὑπ' αὐτῶν

ζωνών, διὰ νὰ μὴ δίδεται εἰς τοὺς Χριστιανοὺς ἀφορμὴ ἀντεκδικήσεων καὶ ἐπὶ τούτοις ἔληξεν ἡ συνέντευξις, χαιρετίσαντες δὲ ἀπῆλθον τοῦ πλοίου.

» Ἐν Ἀρμένιοις 4 Ἰουλίου 1897.

» Ἡ Ἐπιτροπὴ

» Ἰ. Τσουδερὸς

» Ἐλευθ. Βενιζέλος

» Μ. Σφακιανᾶκης.»

Τὸ περιεχόμενον τῆς ἐκθέσεως εἶναι ἐξόχως ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος. Προκύπτει ὅτι αἱ μεγάλαι δυνάμεις διετήρουν καὶ μετὰ τὸν ἀτυχή πόλεμον τὰς αὐτὰς ἀποφάσεις διὰ τὴν Κρήτην, τὰς ὁποίας εἶχον λάβει καὶ πρὶν αὐτοῦ. Ὅτι αἱ προθέσεις τῶν ἦσαν αἱ αὐταὶ φαίνεται ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τῆς κατωτέρω λίαν διαφωτιστικῆς ἐπιστολῆς τοῦ Στεφάνου Σκουλούδη ἐξ Ἀθηνῶν πρὸς τὸν Ἰ. Α. Τσουδερὸν, διαγράφοντος τὰς πρὸ τοῦ πολέμου σκέψεις τῶν Δυνάμεων περὶ τοῦ Κρητικοῦ ἀγῶνος, γραμμένης δὲ τῇ 26^η Μαρτίου. Αἱ Δυνάμεις εἶχον λάβει ἔκτοτε τὴν ἀπόφασιν ν' αὐτονομίσουν τὴν Κρήτην καὶ νὰ ἐκδιώξουν ἐκ Κρήτης τὸν Τουρκικὸν στρατὸν. Τὰ αὐτὰ ὑπισχνεῖτο καὶ μετὰ τὸν πόλεμον, ὡς εἶδομεν, ὁ Κανεβάρο πρὸς τὴν ἐπιτροπὴν τῆς συνελεύσεως. Ἰδοὺ ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Σκουλούδη.

» Ἐν Ἀθήναις τῇ 26^η Μαρτίου 1897.

» Ἀξιότιμε φίλε Κύριε Τσουδερέ,

» Ἐγραψα ὑμῖν τὴν 6^{ην}, 14^{ην} καὶ 20^{ην} ἐ. μ., ἐλπίζω δὲ ὅτι τινὲς τοῦλάχιστον τῶν ἐπιστολῶν μου ἔφθασαν εἰς χεῖράς σας ἀσφαλῶς.

» Αἱ Δυνάμεις ἔχουσιν ἤδη τὴν ὑπόσχεσιν τοῦ Σουλτάνου ὅτι θέλει ἀποσύρει ἐκ Κρήτης τὸν Τουρκικὸν στρατὸν μέχρι τοῦ τελευταίου στρατιώτου ἀμετακλήτως, θέλουσι δὲ τὸν ἐπιβιβάσει, εὐθὺς ὡς ὁ

ἐν Κρήτῃ Εὐρωπαϊκὸς στρατὸς συμπληρωθῆ ἑπαρκῶς, ὅπως προστατεύῃ τοὺς Ὀθωμανοὺς κατὰ πάσης ἐπιθέσεως τῶν Χριστιανῶν, μέχρις οὗ ἐγκατασταθῆ τὸ μέλλον πολίτευμα καὶ ὀριστικῶς ἡ τάξις ἐν τῇ Νήσῳ. Ἵνα πείσῃ τὸν Σουλτάνον ν' ἀποσύρῃ τὸν στρατὸν τοῦ ἐκ Κρήτης, φαίνεται ὅτι αἱ δυνάμεις τῆ ὑπεσχέθησαν ὅτι, τοῦτου γινομένου, δὲν θέλουσι ἐπιτρέψαι εἰς τὴν Ἑλλάδα νὰ εἰσβάλῃ διὰ τῶν συνόρων καὶ πρὸς τοῦτο θέλουσι ἴσως ἀποκλείσει τὸν Πειραιᾶ. Ὡς ἔγραψον ὑμῖν ἐν ταῖς προλαβούσαις μου ἐπιστολαῖς, ἡ ἀναχώρησις ἐκ Κρήτης καὶ τοῦ τελευταίου Τούρκου στρατιώτου εἶναι δι' ἡμᾶς σπουδαιότατον γεγονός, διότι θὰ ἦτο τοῦτο ἢ εἰσαιὶ κατάλυσις τῆς Ὀθωμανικῆς Κυριαρχίας ἐπὶ τῆς Κρήτης. Τὰ μετὰ ταῦτα καθίστανται πλέον πολὺ εὐκολώτερα.

» Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν ὁμοῦ τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ αἱ Δυνάμεις κατὰ πᾶσαν πιθανότητα θέλουσι ζητήσαι ἐπιμόνως καὶ τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι οὗτος ἐπηρεάζει τοὺς Κρήτας καὶ τοὺς ἀναγκάζει νὰ ἐπιμένουν εἰς τὴν ἔνωσιν, ἐνῶ, ἐὰν οἱ Κρήτες ἀφίνοντο ἀνεπηρέαστοι, ἤθελον ἴσως δεχθῆ τὴν αὐτονομίαν. Τοῦτο θὰ εἶναι παγίς, ἣν πρέπει ν' ἀποκρούσητε. Διότι, ἅπαξ ἀναχωρήσῃ ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς ἐκ Κρήτης, δὲν θὰ τὸν ἀφήσουν πλέον νὰ ἐπανέλθῃ καὶ θὰ ἐπιβάλουν εἰς τὴν Νῆσον αἱ Δυνάμεις ὅ,τι θέλουσι. Ἐὰν σᾶς εἴπωσι προσεχῶς, ἀφοῦ ἀναχωρήσῃ ὁ Τουρκικὸς στρατὸς, ὅτι πρέπει ν' ἀναχωρήσῃ καὶ ὁ Ἑλληνικὸς, διότι ἐπηρεάζει τὸ φρόνημα τῶν Κρητῶν, νομίζω ὅτι δύνασθε ν' ἀπαντήσετε εὐπρεπῶς ὅτι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει πρέπει ν' ἀναχωρήσῃ καὶ οἱ στόλοι καὶ οἱ στρατοὶ καὶ οἱ Πρόξενοι τῶν Δυνάμεων, διότι εἶναι πασίγνωστον ὅτι καὶ αὐτοὶ προσπαθοῦν νὰ ἐπηρεάσωσι τοὺς Κρήτας, ὅπως δεχθῶσι τὴν αὐτονομίαν μόνον καὶ μάλιστα μίαν αὐτονομίαν, τῆς ὁποίας ἀγνοοῦμεν εἰσέτι καὶ τὴν ἐλαχίστην λεπτομέρειαν, καὶ ἐπειδὴ τὴν κρατοῦν τόσῃ μυστικῇ, εὐλόγως δικαιούσθε νὰ φρονήτε ὅτι εἶναι λίαν περιωρισμένη. Ἐὰν δὲ ἐκεῖνοι ἀπαν-

τήσωσιν ὅτι οἱ στόλοι καὶ οἱ στρατοὶ τῶν Δυνάμεων δὲν δύνανται ν' ἀπομακρυνθῶσι, διότι τίς θὰ κρατήσῃ τὴν τάξιν, τότε θέλετε ἀπαντήσῃ, ὅτι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ μείνῃ καὶ ὁ Ἑλληνικὸς στρατός, ὅστις τότε, ἵνα μὴ ἐξασκῇ οὐδεμίαν ἐπιρροήν, ὑπόσχεται νὰ μένῃ ἀκίνητος εἰς τὰς θέσεις του, διαρκούσης τῆς ἐνεργείας τοῦ δημοψηφίσματος, δι' οὗ θὰ ἐκφρασθῇ ἡ ἀληθὴς θέλησις τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ, ἐὰν πράγματι αἱ Δυνάμεις προτείνωσι δημοψήφισμα.

»Ἐφιστῶ καὶ πάλιν τὴν προσοχὴν ὑμῶν ἐπὶ τοῦ ἐπομένου θέματος. Πολλοὶ Πρόξενοι καὶ ἀνταποκριταὶ ξένων ἐφημερίδων ἀναφέρουσιν ὅτι πολλοὶ Κρήτες ἀποδέχονται εὐχαρίστως τὴν αὐτονομίαν καὶ οὐχὶ τὴν ἔνωσιν. Τοῦτο εἶναι ὀλέθριον διὰ τὴν ὑπόθεσίν σας. Γινώσκω ὅτι πάντα ταῦτα ἦσαν ψεύδη πλαττόμενα ὑπὸ τῶν ξένων, ὅπως πλανήσωσι τὴν κοινὴν γνώμην ἐν Εὐρώπῃ, τοὺς λαοὺς καὶ τὰς ἀντιπολιτεύσεις, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ παραλείπητε οὐδεμίαν εὐκαιρίαν χωρὶς νὰ διαμαρτύρησθε πρὸς τοὺς Ναύαρχους καὶ πρὸς πάντα ξένον κατὰ τοιούτων διαδόσεων, ν' ἀποστείλετε δὲ καὶ ἐδῶ ἀντίγραφα τῶν διαμαρτυρήσεών σας, ὅπως δημοσιεῶνται ἀμέσως, διότι οἱ Ναύαρχοι καὶ οἱ πρόξενοι τὰς πέμπουσι μὲν πρὸς τὰς Κυβερνήσεις των, ἀλλ' αὐταὶ δὲν τὰς δημοσιεύουν καὶ οἱ ἐν Εὐρώπῃ φίλοι μας δὲν λαμβάνουσι γνῶσιν αὐτῶν ἐγκαίρως.

»Πρὸς τούτοις συνιστῶ ὑμῖν θερμῶς ν' ἀποφεύγητε ἐχθροπραξίας κατὰ τῶν Εὐρωπαϊκῶν ἀποσπασμάτων, διότι ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ συμφέρει νὰ χαρακτηρίζεσθε ὡς κηρύξαντες πόλεμον κατὰ τῶν Δυνάμεων. Τοῦτο θὰ ἦτο καθαρὰ ἀφροσύνη. Ἐπίσης συνιστῶ, ὅταν ἀρχίσῃ ἡ ἐκ Κρήτης ἀναχώρησις τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ, ν' ἀποφύγετε ἐπιμελῶς πᾶσαν ἐπίθεσιν εἴτε κατὰ τῶν πόλεων εἴτε κατὰ Τουρκοκρητικῶν, ὁποῦδήποτε καὶ ἂν εὐρίσκωνται, διὰ λόγους ἀνωτέρους.

»Ὅπως ἔγραφον καὶ ἐν τῇ προλαβούσῃ μου, ἐντὸς βραχυτάτου χρόνου τὸ Κρητικὸν ζήτημα λύεται κατὰ τρόπον εὐχάριστον καὶ τίθεται τέρμα εἰς τὰς ταλαιπωρίας σας.

» Ἀνακοινώσατε, παρακαλῶ, τὰς ἐν τῇ παρουσίᾳ ἐπιστολῇ σκέψεις μου πρὸς τοὺς αὐτόθι φίλους.

Υμέτερος

(ὕπογρ.) Στέφανος Σκουλούδης.»

Σχετικὸν μὲ τὸ αὐτὸ ζήτημα τῆς ἱστορίας τῆς Κρητικῆς αὐτονομίας εἶναι καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς 12^{ης} Ἰουλίου 1897 ἐκθέσεως τοῦ Κων/τίνου Φούμη καὶ Χ. Κων. Ἰωαννίδου πρὸς τὴν Ἐπαναστατικὴν τῶν Κρητῶν συνέλευσιν, οἱ ὁποιοὶ ἐντολῇ αὐτῆς εἶχον ἐπισκεφθῆ τῇ 10^ῃ Ἰουλίου τὸν ναύαρχον Κανεβάρου ἐπὶ τοῦ θωρηκτοῦ «Οὐμβέρτου», διὰ νὰ συνδιαλεχθοῦν μετ' αὐτοῦ ἐπὶ ὑποθέσεων τῆς Νήσου.

Ἐκ τοῦ μακροῦ τούτου ἐγγράφου, τὰ μέγιστα ἐνδιαφέροντος τὴν διπλωματικὴν ἱστορίαν τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος, ἀποσπῶμεν ὀρισμένας παραγράφους σχετικὰς μὲ τὴν παραχωρηθεῖσαν εἰς τὴν Νήσον μετὰ ἐν καὶ πλέον ἔτος αὐτονομίαν.

« Πρὸ παντὸς πρέπει νὰ ἐνοηθῆ καλῶς, τοὺς εἶπεν ὁ ναύαρχος, ὅτι μέγιστον συμφέρον ἔχουσιν οἱ Κρήτες νὰ μιμηθῶσι πρὸς τοῦτο τὸ παράδειγμα τῆς Ἑλλάδος, νὰ ἀναθέσῃσι δηλ. τὴν ὑπόθεσιν των εἰς χεῖρας τῶν Μ. Δυνάμεων καὶ νὰ ἐκδηλώσωσιν ἐμπράκτως ὅτι σέβονται τὰς συστάσεις αὐτῶν καὶ ὅτι τρέφουσι πλήρη ἐμπιστοσύνην ἐπὶ τὴν εὐμένειάν των, νὰ μὴ παρασυρθῶσι δὲ ὑπὸ εἰσηγήσεων ἀλλοίας φύσεως, δυναμένων νὰ διακινδυνεύσωσι τὴν εἰς αὐτοὺς ὑπὸ τῶν Μ. Δυνάμεων ὑπεσχημένην αὐτονομίαν, ἣτις σήμερον ἀποτελεῖ διὰ τοὺς Κρήτας οὐ μόνον τὴν ἐγγύησιν τῆς μελλούσης εὐημερίας, ἀλλὰ καὶ τὴν μόνην σάνδα σωτηρίας.

« Δὲν ἀγνοεῖτε βεβαίως, κύριοι, ἐξηκολούθησε λέγων ὁ κ. Ναύαρχος, ὅτι ἡ Πύλη προέβη ἐσχάτως εἰς διαθήματα παρὰ ταῖς Μ. Δυνάμεσιν, ὅπως τῇ ἐπιτρέψῃσι τὴν εἰς τὴν νῆσον ἀποστολὴν τουρκικῶν στρατευμάτων πρὸς εἰρήνευσιν αὐτῆς. Ἰσχυρίσθη ὅτι κατὰ τὴν ἔκρηξιν τῆς Κρητικῆς ἐπαναστάσεως ἐνεπιστεύθη προσωρινῶς εἰς χεῖρας τῶν Μ. Δυνάμεων τὴν Νήσον καὶ ἐπέτρεψεν αὐταῖς ν' ἀποβι-

»θάσωσιν εἰς αὐτὴν διεθνῆ στρατεύματα, ὅπως ἐπιτύχωσι τὴν εἰρή-
 »νευσιν αὐτῆς, ἀλλ' ὅτι σήμερον, ὁπότε ὁ Ἑλληνοτουρκικὸς πόλεμος
 »ἔληξεν, ἡ δὲ εἰρήνευσις τῆς νήσου δὲν ἐπετεύχθη ἔτι, φρονεῖ ὅτι
 »ἐπέστη ἡ ὥρα νὰ περάνη τὴν ἐπανάστασιν διὰ τῶν στρατευμάτων
 »της. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβεις τῶν Μ. Δυνά-
 »μεων ἐδήλωσαν κατηγορηματικῶς εἰς τὴν Πύλην ὅτι δὲν συναι-
 »νοῦσιν εἰς τὴν ἀποστολὴν εἰς Κρήτην Τουρκικῶν στρατευμάτων,
 »οἱ δὲ ἐναυῦθα ναύαρχοι τῶν Μ. Δυνάμεων ἐδήλωσαν εἰς τὴν ἐδῶ
 »Τουρκικὴν διοίκησιν ὅτι αἱ ὁδηγίαι τῶν Κυβερνήσεών των εἰσὶ νὰ
 »μὴ ἐπιτρέψωσι νὰ πλησιάσωσιν εἰς τὰ παράλια τῆς Νήσου Τουρ-
 »κικὰ στρατεύματα, ὅτι, ἂν τὰ φέροντα τυχὸν τοιαῦτα στρατεύματα
 »πλοῖα ἀπεπειρῶντο νὰ τ' ἀποβιάσωσι, θὰ ἐβυθίζοντο ὑπὸ τῶν
 »πλοίων τοῦ διεθνοῦς στόλου καὶ ὅτι μὴ ἔχοντες οἱ ναύαρχοι νεωτέρας
 »ὁδηγίας ἀναιρούσας τὰς προτέρας τοιαύτας διαταγὰς θὰ ἐξετέλουν
 »αὐτὰς κατὰ γράμμα, ἂν ἐπαρουσιάζοντο πλοῖα μὲ τουρκικὰ στρα-
 »τεύματα, ἐν τούτοις τὸ διάδημα καὶ μόνον τοῦτο τῆς Πύλης ἀποδει-
 »κνύει πόσον τὰ πράγματα μετεβλήθησαν μετὰ τὴν ὑπὲρ αὐτῆς
 »εὐτυχῆ ἔκβασιν τοῦ Ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου. Πρὸ τούτου, ὅτε ἡ
 »Εὐρώπη σὰς προσέφερε τὴν αὐτονομίαν, ἐξηκολούθησε λέγων ὁ κ.
 »Ναύαρχος, ἂν σεῖς ἐδέχεσθε, ὡς τόσῃ θερμῶς σὰς συνεστήσαμεν
 »πολλάκις, ἀντὶ ν' ἀποκρούητε ταύτην καὶ νὰ φωνάζητε «ἔνωσις ἢ
 »θάνατος», τὰ Τουρκικὰ στρατεύματα θ' ἀπῆρχοντο ἀμέσως τῆς
 »Νήσου καὶ ἡ ἐφαρμογὴ τῆς αὐτονομίας οὐδὲν θὰ συνήντα σπουδαῖον
 »πρόσκομμα, καὶ ἤδη ἡ Εὐρώπη θὰ ἐπιμείνη, ὅπως ἐκπληρωθῶσιν
 »αἱ πρὸς ὑμᾶς ὑποσχέσεις της καὶ θὰ ἐμμεῖνη εἰς τοῦτο, κατ' οὐσίαν δὲ
 »θὰ ἐπιτύχητε πᾶν ὅ,τι σὰς ὑπεσχέθησαν, εἶναι ὁμως εὐνόητον ὅτι
 »ἐκεῖνο, ὅπερ θὰ ἐπιτύχητε ἤδη μετὰ τὴν ἀτυχῆ ἔκβασιν τοῦ Ἑλλη-
 »νοτουρκικοῦ πολέμου, θὰ ἔχη ἴσως μικράν τινα ἀπόχρωσιν διάφο-
 »ρον ἐκεῖνης, ἣν θὰ εἶχεν ἡ αὐτονομία, ἣτις θὰ σὰς ἐχορηγεῖτο, ἂν
 »ἐγκαίρως τὴν ἀπεδέχεσθε».

Ἐν σχέσει δὲ μὲ τὸ ζήτημα τῆς ἀποχωρήσεως ἐκ τῆς Νήσου τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ ὁ ναύαρχος προέβη εἰς τὰς ἐπομένας δηλώσεις, ἐκ τῶν ὁποίων καταφαίνεται ὅτι τοῦτο εἶχεν ἤδη συναντήσει ὠρισμένας δυσχερείας.

«Ὁ Ναύαρχος ὑπέβαλεν ὅτι ἡ ἀνάκλησις τοῦ ἐν Κρήτῃ Τουρ-
 » κικοῦ στρατοῦ δὲν εἶναι πρᾶγμα ἀποφασισμένον μεταξὺ τῶν Δυνά-
 » μων καὶ τῆς Πύλης. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὴν ἀνάκλησιν ταύτην
 » ὑπεσχέθησαν οἱ ὑπουργοὶ τινων Δυνάμεων πρὸς τὰ κοινοβούλια
 » αὐτῶν, ὑπεσχέθησαν δὲ αἱ Μ. Δυνάμεις καὶ πρὸς τοὺς Κρήτας,
 » δὲν εἶναι ὅμως εἰσέτι ζήτημα λελυμένον μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς
 » Πύλης, ἀλλὰ κεῖται ἔτι ἐν σχεδίῳ. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν ἡ ἀνάκλησις
 » τῶν ἐν Κρήτῃ Τουρκικῶν στρατευμάτων δὲν ἀποφασισθῆ ὀριστι-
 » κῶς, αἱ Μ. Δυνάμεις δὲν δύνανται νὰ ἐπέμβωσιν εἰς ζήτημα ἐσω-
 » τερικῆς διοικήσεως τῶν ἐν Κρήτῃ Τουρκικῶν στρατευμάτων, οἷον
 » εἶναι τὸ ζήτημα τῆς ἀντικαταστάσεως ὑπὸ τῆς Πύλης ἐνὸς τῶν
 » στρατηγῶν τῆς δι' ἑτέρου. Ἀλλάσσει τὸ πρᾶγμα, ἂν ὁ Δζεβὰτ
 » ἐρχόμενος θελήσῃ μιμούμενος τὸ παράδειγμα τοῦ Ζιχί πασᾶ ἢ
 » τοῦ Σαδεδὶν πασᾶ ν' ἀναμιχθῆ εἰς πράγματα ἀλλότρια τῆς ἐπισή-
 » μου ἀποστολῆς του ἀποπειρώμενος π.χ. ν' ἀναμιχθῆ εἰς τὰ τῆς
 » διοικήσεως τοῦ τόπου ἢ παρεμβάλλων προσκόμματα εἰς τὸ ἔργον
 » τῶν ναυάρχων ἢ ἄλλο τι παρόμοιον. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει οἱ
 » ναύαρχοι θὰ τὸν θέσωσιν εἰς τὴν θέσιν του. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ ζή-
 » τημα, ἂν θ' ἀνακληθῶσιν ὀλοσχερῶς, ἐκ τῆς Νήσου τὰ Τουρκικὰ
 » στρατεύματα ἢ οὐ, θεωρῶ καθήκόν μου νὰ σᾶς ἐκφράσω εὐλικρι-
 » νῶς, ὡς γνωρίζετε ὅτι πάντοτε ἔπραξα, τὰς περὶ τούτου σκέψεις
 » μου, διὰ νὰ διατελῆτε ἐν πλήρει γνώσει τῆς καταστάσεως, διότι
 » τοῦτο θεωρῶ ὅτι εἶναι τὸ ἀληθὲς συμφέρον ὑμῶν. Δὲν ἔχω περὶ
 » τούτου ἐπίσημόν τι νὰ σᾶς ἀνακοινώσω, ἀλλ' ἀτομικῶς κρίνων ἐν
 » γένει τὴν μετὰ τὸν Ἑλληνοτουρκικὸν πόλεμον δημιουργηθεῖσαν
 » κατάστασιν καὶ τὴν τακτικὴν, ἣν ἀκολουθεῖ ἡ Πύλη, δὲν θεωρῶ

» ὡς ὄλως ἀπίθανον νὰ ἐπιμείνη ἡ Πύλη κατὰ τοιοῦτον τρόπον,
 » ὥστε νὰ ἐπιτύχη τὸ δικαίωμα νὰ διατηρῆ μικράν τινα φρουρὰν
 » εἰς τι σημεῖον τῆς νήσου, ὅπου θὰ ὑψοῦται καὶ ἡ Τουρκικὴ σημαία,
 » καὶ τοῦτο, ὅπως ἐκδηλοῦται παραστατικώτερον ἢ ἐπὶ τῆς Νήσου
 » ἐπικυριαρχία αὐτῆς, ἐνῷ σεῖς θὰ ἔχητε ταυτοχρόνως ἰδίαν σημαίαν,
 » ὡς καὶ ἄλλοτε σᾶς ἀνεκοινώσαμεν.»

Εἰς τὰς πληροφορίας ταύτας οἱ δύο Κρήτες πληρεξούσιοι προφανῶς δυσαρεστηθέντες ὠμίλησαν μετὰ τινος ζωηρότητος κατὰ τῆς ὑπὸ οἰανδήποτε πρόφασιν παραμονῆς τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ ἐν τῇ νήσῳ καὶ ἐτόνισαν τὰ ἐπακόλουθα τοιαύτης τινὸς ἀποφάσεως σαφῶς δηλώσαντες ὅτι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ συνεχίσουν τὸν ἐνωτικὸν ἀγῶνα.

«Ὁ Ναύαρχος προφανῶς ἐρεθισθεὶς — γράφουν εἰς τὴν ἐκθεσὶν
 » τῶν ταύτην ὁ Φούμης καὶ Ἰωαννίδης — παρετήρησεν ὅτι ἡ ἐπι-
 » μονὴ τῆς μὴ ἀποδοχῆς τῆς αὐτονομίας κατέστρεψε ἄλλοτε καὶ τὴν
 » Ἑλλάδα καὶ τὴν Κρήτην, ὅτι μετὰ λύπης του βλέπει ὅτι ἐπικρα-
 » τοῦσιν ἔτι ἰδέαι, αἵτινες δὲν συνάδουσι πρὸς ὑγιῆ ἐκτίμησιν τῆς
 » ὑφισταμένης καταστάσεως καὶ ὅτι δὲν πρέπει ν' ἀποβλέπωμεν
 » πρὸς τὸ ἀπολύτως τέλειον, ἀλλὰ πρὸς τὸ δυνατόν γενέσθαι, ἐπα-
 » νέλαβε δὲ καὶ αὐθις διὰ μακρῶν τὴν συνήθη του θεωρίαν, ὅτι ἢ μὴ
 » ἔγκαιρος ἀποδοχὴ τῆς αὐτονομίας βεβαίως ἔβλαψε καὶ ὅτι ἐκεῖνο,
 » ὅπερ τότε ἔκειτο εἰς χεῖρας τῆς Εὐρώπης καὶ εὐκολώτατα θὰ ἐπε-
 » τυγχάνετο, ἤδη μετὰ πολλοῦ κόπου καὶ διαφορᾶς τινος περὶ τὴν
 » ἀπόχρωσιν θὰ ἐπιτευχθῆ, ἀλλ' ὅτι τοῦτο δὲν πρέπει νὰ ρίψῃ ἡμᾶς
 » εἰς τὰς ἄκρας ἰδέας καὶ αὐθις καὶ νὰ προκηρύξωμεν καὶ αὐθις τὴν
 » ἔνωσιν, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἢ Εὐρώπη θὰ εὐρεθῆ ἴσως εἰς
 » τὴν ἀνάγκην νὰ παραιτηθῆ πάσης ἰδέας ἐφαρμογῆς τῶν ὑπεσχη-
 » μένων καὶ μᾶς ἐγκαταλίπη εἰς τὴν τύχην μας, οὕτω δὲ διακινδύ-
 » νεύσωμεν ν' ἀπολέσωμεν καὶ ὅ,τι ἤδη εἶναι δυνατόν ν' ἀποκτήσω-
 » μεν. Ἀπηντήσαμεν ὅτι οἱ Κρήτες ἐπιμένοντες νὰ ἐκπληρώσῃ ἢ

» Εὐρώπη τὰς πρὸς αὐτοὺς δοθείσας πανδήμους ὑποσχέσεις της περι-
 » δλοσχεροῦς ἀνακλήσεως τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ εὐρίσκονται ἐν τῇ
 » δικαίῳ των, οὐδὲ δικαιοῦνται αἱ Δυνάμεις νὰ τοὺς ἐγκαταλείψωσι
 » διὰ τὸν λόγον τοῦτον, ἀλλ' ὅτι, ἂν αἱ Μ. Δυνάμεις τοὺς ἐγκατέλει-
 » πον εἰς τὸν περὶ τούτου ἀγῶνα, οὔτοι θὰ ἐπέμενον, μέχρις οὗ καὶ
 » ὁ τελευταῖος Τούρκος στρατιώτης ἀπέλθῃ τῆς Νήσου, διότι ἐπι-
 » μένοντες εἰς τοῦτο, ὅπερ ἀποτελεῖ τὸν οὐσιώδη ὄρον τῆς εἰρηνεύ-
 » σεως τῆς Νήσου, δὲν ἐκινδύνεον νὰ χάσωσι τίποτε, διότι τί τοὺς
 » ὑπολείπεται νὰ χάσωσι; Νὰ ἐπανακάμψωσιν εἰς τὰς οἰκίας των ὅσοι
 » τυχὸν ἔχουσι πλέον τοιαύτας καὶ νὰ ἀσχοληθῶσιν οἱ Κρήτες εἰς τὰ
 » εἰρηνικὰ αὐτῶν ἔργα δι' ὀλίγους μῆνας ἢ ἔστω καὶ ὀλίγα ἔτη με-
 » τὴν βεβαιότητα ὅτι τὰ ὄρη τῆς πατρίδος των θὰ εἶναι καὶ πάλιν
 » μετ' οὐ πολὺ τὸ καταφύγιόν των, βεβαίως δὲν ἀξίζει οὔτε τὸν
 » κόπον οὔτε τὴν θυσίαν τῆς ἐγκαταλείψεως τῆς ὑφισταμένης ἐπα-
 » ναστάσεως. Πλανᾶται εἶπομεν καὶ παραγνωρίζει ἐντελῶς τὰς δια-
 » θέσεις τοῦ κρητικοῦ λαοῦ καὶ τὴν θέσιν, εἰς ἣν εὐρίσκεται, ὁ
 » πιστεύων ὅτι δύναται νὰ εἰρηνύσῃ πρὸ τῆς ὀλοσχεροῦς ἀνακλή-
 » σεως τῶν Τουρκικῶν στρατευμάτων».

* *

Καὶ ἤδη ἄς ἐπανέλθωμεν εἰς ὅ,τι ἰδιαίτερος ἀφορᾷ τὴν δρᾶσιν τοῦ Ι. Α. Τσουδεροῦ.

Εἶδομεν ὅτι ἡ συνέλευσις εἶχεν ἀνακοινώσει ἐγγράφως εἰς τοὺς ναύαρχους τὴν συγκρότησιν αὐτῆς. Εἰς ἀπάντησιν τοῦ ἐγγράφου τούτου ὁ πρόεδρος τῶν ναυάρχων ἔγραψε τῇ 4/16 Ἰουλίου πρὸς τὴν συνέλευσιν τ' ἀκόλουθα.

« Ἄν καὶ οἱ ὑμέτεροι φίλοι ναύαρχοι δὲν δύνανται ν' ἀναγνω-
 » ρίσουν ἐπισήμως τὴν Ἐπαναστατικὴν τῶν Κρητῶν Συνέλευσιν,
 » οὐχ ἤττον μετ' εὐχαριστήσεως ἔμαθον διὰ τοῦ ἀπὸ 1/12 Ἰουλίου
 » ἐγγράφου σας τὸν καταρτισμὸν αὐτῆς, διότι αὕτη θὰ χρησιμεύσῃ

» ὡς μέσον ἀσφαλὲς συνεννοήσεως μεταξὺ ἡμῶν καὶ τοῦ Χριστιανικοῦ λαοῦ τῆς Νήσου. Πρὸς δὲ πιστεύομεν ὅτι ἡ Συνέλευσις πᾶσαν τὴν ἐπιρροήν της θέλει ἀσκήσει ἐπὶ τῶν ἐκλογέων της, ὅπως μὴ ἐξακολουθήσωσιν ἐπὶ πλέον αἱ ἐπὶ τῶν Ὀθωμανικῶν περιουσιῶν καταστροφαί, αἵτινες γεννῶσιν ἀντεκδικήσεις ἐκ μέρους τῶν Ὀθωμανῶν καὶ τοιοῦτοτρόπως ἢ μεταξὺ τῶν δύο στοιχείων διάστασις ἐπιτείνεται.»

Ἡ συνέλευσις, ἡ ὁποία εἶχεν οὕτω προφανῶς ἐπιτύχει τὴν ἐπίσημον τοῦλάχιστον ἐπαφὴν αὐτῆς μὲ τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν Δυνάμεων, σπεύδει ν' ἀπαντήσῃ διὰ τοῦ ἀντιπροέδρου της εἰς τὸ ἔγγραφον τοῦτο ὡς ἐξῆς.

«Ἐν Ἀρμένιοις τῇ 8^η Ἰουλίου 1897.

»Πρὸς

τὴν Α. Ε. τὸν Ναύαρχον Κανεβάρο.

»Ἐξοχώτατε,

»Ἡ Γενικὴ Ἐπαναστατικὴ Συνέλευσις τῶν Κρητῶν ἔλαβε γνῶσιν τοῦ ὑπὸ χρονολογίαν 4/16 Ἰουλίου ἐγγράφου τῆς Ὑμ. Ἐξοχότητος, δι' οὗ ὑμεῖς τε καὶ οἱ ὑμέτεροι συνάδελφοι ἐκφράζετε τὴν πεποίθησιν ὅτι οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Κρήτης θέλουσιν ἀποδείξει ὅτι κέκτηνται πραγματικὸν κύρος ἐν τῇ τόπῳ πείθοντες τὸν χριστιανικὸν λαὸν τῆς νήσου ν' ἀπέχηται τοῦ λοιποῦ φόνων καὶ διώξεων δενδροτομιῶν καὶ πυρπολήσεων τῶν Ὀθωμανικῶν περιουσιῶν, δι' ὧν ἐνίοτε προκαλοῦνται ὁμοίας φύσεως ἀντεκδικήσεις παρὰ τῶν Μουσουλμάνων.

»Ὁ χριστιανικὸς λαὸς τῆς Κρήτης, Ἐξοχώτατε, καθὼς καὶ ἡ γνησίως τὸ φρόνημα αὐτοῦ ἐκπροσωποῦσα Ἐπαναστατικὴ Συνέλευσις, πάντοτε ἀπεδοκίμασε καὶ κατέκρινε σφοδρῶς τοιαύτας βανδαλικὰς πράξεις, ἀλλ' ἦτο φυσικῶς ἀδύνατον νὰ προληφθῶσιν αἱ ἐνιαχοῦ

γενόμεναι ὑπὸ τινων μεμονωμένα κατ' Ὀθωμανικῶν περιουσιῶν ἐπιβουλαί, ἅς πάντοτε ὑπηγόρευεν ἀντεκδικήσεως αἴσθημα. Ἡ δὲ Συνέλευσις ἅμ' ἀρξαμένη τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς πρώτιστον μέλημα ἑαυτῆς ἐθεώρησε νὰ μεταχειρισθῆ ἅπαν τὸ κῦρος αὐτῆς, ὅπως ἀποτρέψῃ τοῦ λοιποῦ ἀπὸ τοιούτων πράξεων. Ἡδὴ ἐν τῇ συνεδρίᾳ τῆς 4^{ης} Ἰουλίου, πρὶν ἔτι λάβωμεν τὸ ὑμέτερον ἔγγραφον, ἡ Συνέλευσις ἀπεφάσισε νὰ ἐκδώσῃ ἐγκύκλιον πρὸς τὰς ἐπαρχίας τῆς Κρήτης περὶ τοῦ ζητήματος τούτου. Τῆς ἐγκυκλίου ταύτης ἐγκλείοντες ἀντίγραφον ἐλπίζομεν, κ. Ναύαρχοι, ὅτι θέλετε ἀναγνωρίσει ὅτι καὶ ἡ Συνέλευσις ἐμφορεῖται τῶν αὐτῶν αἰσθημάτων, ἅτινα ὑπηγόρευσαν ὑμῖν τὰς συμβουλὰς, ἅς ἐκρίνατε ἀναγκαῖον ν' ἀπευθύνητε αὐτῇ. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἐκ τοῦ ὑμετέρου ἐγγράφου ἐξάγεται ὅτι οἱ ὑπὸ τῶν Τούρκων γενόμενοι φόνοι ἢ φθοραὶ Χριστιανικῶν περιουσιῶν προσκλήθησαν ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν, οἵτινες οὕτω παρίστανται ὡς οἱ πρῶτοι δόντες τὸ σῦνθημα τῆς ἐρημώσεως καὶ τῆς καταστροφῆς, ἧτις ἀπὸ πολλοῦ λυμáίνεται τὴν ἀτυχῆ ἡμῶν νῆσον, ἐπιβάλλεται ἡμῖν ν' ἀποκρούσωμεν ἐντόνως ἐξ ὀνόματος τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ τὴν ὀλως ἄδικον μομφὴν ταύτην, ἧτις προσάπτεται εἰς τὸν Χριστιανικὸν λαὸν τῆς Κρήτης.

» Ἡ παντελής διὰ πυρὸς καταστροφή τοῦ χωρίου Γαλατᾶ, γενομένη τῇ 20^ῃ Ἰανουαρίου 1897, ἡ πυρπόλησις τῆς χριστιανικῆς συνοικίας τῶν Χανίων, γενομένη τῇ 24^ῃ Ἰανουαρίου, πρὶν ἔτι οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον βλαφθῶσιν ὑπὸ Χριστιανῶν ὀθωμανικαὶ περιουσίαι, εἶναι γεγονότα τοσοῦτον κοινῶς γνωστὰ καὶ ἐξηκριθωμένα, ὥστε εἰς ἀμερόληπτον οὐδὲ ἐπὶ στιγμῇ ἐπιτρέπεται ν' ἀμφιβάλλῃ περὶ τοῦ τίνες πρῶτον ἤρξαντο τοῦ ἀπαισίου τῆς ἐρημώσεως ἔργου. Ἀλλὰ καὶ αἰ ἔκτοτε μέχρι σήμερον ἐξακολουθοῦσαι λεηλασίαι, διαρπαγαὶ καὶ καταστροφαὶ τῶν χριστιανικῶν περιουσιῶν ἐν τε ταῖς πόλεσι καὶ περίξ αὐτῶν ἐν τῇ ὑπὸ τῶν Τούρκων κατεχομένη στρατιωτικῇ ζώνῃ πολὺ ἀπέχουσι βεβαίως ἀπὸ τοῦ νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ἀποδείξεις

ὅτι οἱ Χριστιανοὶ προκαλοῦσι τὰς βανδαλικὰς ταύτας πράξεις. Καὶ αὐτὴν δὲ τὴν στρατιωτικὴν ζώνην ὑπερβαίνοντες οὐχὶ σπανίως οἱ ἐν ταῖς πόλεσιν ὠχυρωμένοι Τούρκοι ἐπιτίθενται κατ' ἀόπλων Χριστιανικῶν πληθυσμῶν σφάζοντες καὶ λεηλατοῦντες. Εἶναι ἤδη γνωστὰ ὑμῖν, Κύριοι Ναύαρχοι, τὰ ἐν Κανλί-Καστέλι λαβόντα χώραν, ὅπου κατὰ τὴν νύκτα τῆς 13^{ης} - 14^{ης} Ἰουνίου ὑπὲρ τοὺς χιλίους Τούρκους ἐπιδραμόντες ἔσφαξαν 12, ὧν 3 ἔκαυσαν διὰ πετρελαίου, Χριστιανούς, ἔτραυμάτισαν δὲ 9, ἐνέπρησαν δύο ἐλαιοτριβεῖα, 5 οἰκίας, 4 θημωνιὰς καὶ ἤρπασαν πολυάριθμα κτήνη. Ἐπίσης ἐν τῇ τμήματι Ρεθύμνης τῇ 4^ῃ Ἰουλίου πολυάριθμοι Τούρκοι ἐπιδραμόντες κατὰ τοῦ χωρίου Καρέ, οὗ οἱ κάτοικοι πεποιθότες εἰς τὴν προστασίαν τῶν περιπολούντων ἀπὸ τινος ἐν τῇ Ἐπαρχίᾳ Εὐρωπαϊκῶν στρατευμάτων ἔμενον ἀμέριμνοι, ἔσφαξαν 7 Χριστιανούς, ἔτραυμάτισαν δὲ 4 καὶ ἀπήγαγον 90 βόας μετὰ 300 περίπου προβάτων. Πρόσφατος δὲ εἶναι ἔτι ἡ δολοφονία ἐνὸς Χριστιανοῦ εἰς αὐτὰ τὰ πρόθυρα τῆς πόλεως Χανίων, ἐνῶ οὐδεμία πράξις τῶν Χριστιανῶν κατὰ τῶν Τούρκων προηγῆθη τῆς δολοφονίας ταύτης κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας, ὥστε νὰ χαρακτηρισθῇ αὕτη ὡς ἀποτέλεσμα ἀντεκδικήσεως. Τὰ ἀνωτέρω ἐκ τῶν πολλῶν, ἃ ἠδυνάμεθα νὰ μνημονεύσωμεν, ἀρκοῦσι, νομίζομεν, ὅπως παραστήσωσι πόσον βαθὺ αἶσθημα θλίψεως καὶ πόνου καταλαμβάνει τὸν δυστυχῆ Χριστιανικὸν λαὸν τῆς Κρήτης, ὅταν βλέπη οὐ μόνον τὰς συμφοράς του ἀπὸ ἡμέραν εἰς ἡμέραν αὐξανόμενας, ἀλλὰ καὶ νὰ χαρακτηρίζηται ὡς αὐτὸς προκαλῶν ταύτας ὑπ' αὐτῶν ἐκείνων, ὧν τὴν εὐμένειαν καὶ τὴν δικαίαν κρίσιν ἀναμένει πρὸς κατάπαυσιν τῶν δεινῶν του. Καὶ δὲν ἀμφισβητοῦμεν μὲν, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, τὴν ἀμερόληπτον κρίσιν οὐδὲ τὴν ἀγαθὴν προαίρεσιν τῆς Ὑμετέρας Ἐξοχότητος καὶ τῶν ὑμετέρων συναδέλφων, ἀλλ' ἀναντιρρήτως ἐπὶ ἐσφαλμένων πληροφοριῶν ἐστηρίξατε τὴν γνώμην, ὅτι οἱ Χριστιανοὶ διὰ βανδαλικῶν πράξεων προκαλοῦσι τὰς ἀντεκδικήσεις τῶν Τούρκων.

» Παρὰ πάντα ταῦτα δ' ὅμως ἡ Συνέλευσις δὲν θὰ παύσῃται καὶ εἰς τὸ μέλλον πᾶσαν τὴν ἐπιρροὴν αὐτῆς μεταχειριζομένη, ὅπως προλαμβάνῃ ἀδίκους αἱματοχυσίας ἢ περιουσιῶν φθοράς, πράγματα τὰ ὁποῖα εἶναι ὄλως ἀλλότρια τοῦ ὑψηλοῦ σκοποῦ, ὃν ὁ Χριστιανικὸς λαὸς τῆς Κρήτης ἐπιδιώκει. Ἀλλὰ παρακαλοῦμεν ὑμᾶς, κ. Ναύαρχε, νὰ μὴ λησμονήτε ὅτι ἡ Συνέλευσις ἠθικὰ μόνον μέσα δύναται νὰ διαθέσῃ καὶ ὅτι οἱ Τούρκοι ἕνεκα τῆς θρασύτητος, ἣν ἐμπνέει αὐτοῖς ἢ ἐν τῇ νήσῳ παρουσία τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, ἐνδέχεται νὰ δώσωσι καὶ νέας ἀφορμὰς εἰς τοὺς Χριστιανοὺς πρὸς ἀντεκδικήσεις. Θὰ ὁμολογήσητε δὲ ὅτι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει καὶ παρὰ λαφῶ μᾶλλον τοῦ κρητικοῦ εἰς τὸν πολιτισμὸν προηγμένῳ θὰ εἶναι δυσχερέστατον νὰ μὴ εὐρεθῶσιν ὀλίγοι ἔτοιμοι ν' ἀνταποδώσωσι τὰ ἴσα.

» Ἴνα λοιπὸν οἱ Τούρκοι τῆς Κρήτης ἀπολέσωσι τὸ θράσος, ὅπερ ἀρβύονται ἐκ τῆς ὑποστηρίξεως τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ, καὶ παύσωνται πιστεύοντες ὅτι δύναται ἐκάστοτε νὰ ματαιώνωσι πᾶσαν ἀπόπειραν πρὸς ἐπικράτησιν ὁμαλῆς καταστάσεως πραγμάτων ἐν τῇ νήσῳ, ἵνα παύσωνται διὰ σφαγῶν καὶ ἐμπρησμῶν προκαλοῦντες τοὺς Χριστιανοὺς εἰς ἀντεκδικήσεις, εἶναι ἀπόλυτος ἀνάγκη ν' ἀπομακρυνθῇ τῆς νήσου ὅσον ἔνεστι τάχιον ὁ Τουρκικὸς στρατός, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον καὶ αἱ Μ. Δυνάμεις ἐπανειλημμένως ὑπεσχέθησαν εἰς τὸν Κρητικὸν λαὸν καὶ τὸ ὁποῖον εἶναι πρῶτιστος καὶ ἀπαραίτητος ὄρος τῆς εἰρηνοποιήσεως τῆς νήσου.

» Ἐν τούτοις διατελοῦμεν μετὰ τῆς ἐξαιρέτου πρὸς ὑμᾶς ὑπολήψεως.

» Ὁ προεδρεύων

Ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς

» Ἰ. Τσουδερός.

Γ. Στεφανίδης.»

Ἐξ ἄλλου ὁ Τσουδερός ἐξ ὀνόματος τῆς συνελύσεως ἀπευθύνει πρὸς τὸν Κρητικὸν λαὸν τὴν ἀκόλουθον ἀνακοίνωσιν, τῆς ὁποίας τὸ περιεχόμενον ἦτο ἐμπνευσμένον ἀπὸ τὰς συμβουλάς τῶν ναυάρχων, περὶ ὧν τ' ἀνωτέρω ἐγγράφα.

« Ἡ Γενική Ἐπαναστατική τῶν Κρητῶν Συνέλευσις.

» Πρὸς

τὸν Χριστιανικὸν λαὸν τῆς Κρήτης.

» Ἡ Γενική Συνέλευσις μεριμνῶσα πάντοτε περὶ τῶν ἀληθῶν συμφερόντων τοῦ τόπου ἀπεφάσισε κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς 4^{ης} Ἰουλίου ἐ.ε., ἵνα αἱ καταστροφαι ἀκινήτων Ὀθωμανικῶν περιουσιῶν, αἵτινες διεπράττοντο τυχὸν ὑπὸ τινων ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπαναστάσεως ἐξ ἀντενδικήσεως καὶ κατ' ἀπομίμησιν τῶν συμπατριωτῶν τῶν Ὀθωμανῶν, οἵτινες πρῶτοι ἔδειξαν τὸ αἰσχρὸν παράδειγμα διὰ τῆς πυρπολήσεως πόλεων καὶ χωριῶν, διὰ τῆς καταστροφῆς κολοσσιαίων ἀκινήτων χριστιανικῶν περιουσιῶν, διὰ τῆς διαρπαγῆς τῶν ἐν ταῖς πόλεσι καταστημάτων καὶ οἰκιῶν, αἱ καταστροφαι λέγομεν αὗται παύσωσι τοῦ λοιποῦ ὀλοσχερῶς, ἂν τυχὸν ἐξακολουθῶσιν ἐτι διαπραττόμεναι, ἔστω καὶ ὑπὸ ὀλιγίστων.

» Ὁ Χριστιανικὸς λαός, ὁ ἀείποτε διακριθεὶς οὐ μόνον ἐπὶ ἀνδρεία, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ εὐγενείᾳ καὶ πολιτισμῷ, ἀνάγκη καὶ ἐν τῇ παρουσίᾳ περιστάσει νὰ ἐννοήσῃ ὅτι τὸ συμφέρον τῆς πατρίδος ἀπαιτεῖ ν' ἀποδείξῃ καὶ πάλιν ὅτι ὁ ἀγὼν του δὲν εἶναι ἀγὼν ἐξοντώσεως τοῦ ἐτέρου ἐν τῇ Νήσῳ κρατοῦντος στοιχείου, ἀλλὰ ἀγὼν ὑπὲρ ἐπικρατήσεως τῶν ἀρχῶν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἐλευθερίας.

» Πάντες βεβαίως γνωρίζομεν ὅτι μετὰ τῶν συμπατριωτῶν μας Ὀθωμανῶν ἔχομεν κοινὴν τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν καταγωγὴν καὶ μόνον ἢ ἀπροσπέραστος πρὸς τὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν ἐλευθερίαν ἔνεκα θρησκευτικῶν ἢ πολιτικῶν λόγων ἀνατροφὴ αὐτῶν μᾶς χωρίζει. Ἄς ἀποδείξωμεν λοιπὸν ἐμπράκτως πάντες ὅτι ἡμεῖς ἐμφορούμεθα ὑπὸ εὐγενῶν αἰσθημάτων καὶ ὅτι τοῦ λοιποῦ ἐπιθυμοῦμεν νὰ συμδιώσωμεν μετ' αὐτῶν ὑπὸ τὰς ἀρχὰς τῆς ἰσότητος, ἀδελφότητος, δικαιοσύνης καὶ ἐλευθερίας, ἃς ἀποδείξῃ ὁ Χριστιανικὸς λαὸς ὅτι ἴσταται πολὺ ὑψηλότερον τῶν συμπατριωτῶν τοῦ Ὀθωμανῶν καὶ ὅτι

δὲν κατέρχεται εἰς τὰς βανδαλικὰς ἐκείνας πράξεις, ὧν ἄξιοι καὶ ἐφυρέται ἐν τῷ τόπῳ μας εἶναι μόνοι οἱ Τοῦρκοι. Ἐς θέσῃ εἰς λήθην αἰώνιον τὰς πλείστας ὄσας προσγιγνομένας αὐτῷ ἀδικίας ὑπὸ συμπατριωτῶν τοῦ Ὀθωμανῶν καὶ Τουρκικοῦ στρατοῦ καὶ ἄς μεριμνήσῃ περὶ τῆς τάξεως καὶ τῆς εἰρηνικῆς ἐν τῷ μέλλοντι μετ' αὐτῶν συμβιώσεως, ἵνα ἀποδείξῃ ὅτι εἶναι ἄξιος τῆς ἣν διεκδικεῖ μεταβολῆς.

» Πρὸς τούτοις ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ καλὸν κρίναι ἢ Συνέλευσις νὰ συμβουλευσῇ ὑμᾶς, ὅπως οὐδ' εἰς τὸ ἐξῆς προκαλῆτε τοὺς Ὀθωμανοὺς, ἀλλὰ νὰ τηρῆτε ὡς ἄχρι τοῦδε ἐπράττετε αὐστηρὰς ἀμυντικὰς θέσεις.

» Τὴν ἀπόφασιν ταύτην τῆς Συνελεύσεως, ἣτις ἀπορρέει ἐκ τοῦ ἀληθοῦς συμφέροντος τῆς φίλης πατρίδος, πεποίθασιν ὅτι θέλετε εἰσακούσῃ, ὡς ἐμπρέπει εἰς λαὸν εὐγενῆ, ὑπερήφανον, φιλοπρόδοτον καὶ φιλελεύθερον.

» Ἐντέλλονται δ' οἱ Ἀρχηγοί, ὄπλαρχηγοὶ καὶ αἱ Διοικητικαὶ Ἐπαρχιακαὶ ἐπιτροπαὶ νὰ μεριμνήσωσιν, ὅπως αἱ ἐν λόγῳ καταστροφαὶ καταπαύσωσιν.

» Ἐν Ἀρμένιοις Ἀποκορώνου τῇ 5 Ἰουλίου 1897.

» Ὁ Προεδρεύων ἀντιπρόεδρος

Ὁ Γεν. Γραμματεὺς

» Ι. Α. Τσουδερός.

Γ. Στεφανίδης».

Ἡ συνέλευσις παραμένει μέχρι τῆς 10^{ης} Ἰουλίου ἐν Ἀρμένιοις, ὅτε καὶ ἀποφασίζει τὴν μετάθεσιν αὐτῆς εἰς τὴν κωμόπολιν τῶν Ἀρχανῶν τοῦ Ἡρακλείου. Σχετικῶς μὲ τὴν μετάθεσιν ταύτην τῆς ἔδρας τῆς συνελεύσεως ὁ ἀντιπρόεδρος αὐτῆς ἀπέστειλε τὸ ἀκόλουθον ἔγγραφον πρὸς τοὺς ναυάρχους.

« Τῷ ἐξοχωτάτῳ Ναυάρχῳ κ. Κανεβάρῳ, προέδρῳ τοῦ Συμβουλίου τῶν ναυάρχων τῶν ἐν τῇ Κρητικῇ θαλάσῃ περιπλεόντων στόλων τῶν Μ. Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων.

» Ἐξοχώτατε,

» Ἡ Γενική τῶν Κρητῶν Συνέλευσις λαμβάνει τὴν τιμὴν νὰ δηλώσῃ ὑμῖν ὅτι κατὰ τὴν χθεσινὴν αὐτῆς συνεδρίασιν ἀπεφάσισεν, ὅπως τὴν Ἔδραν αὐτῆς μεταφέρῃ εἰς τὴν κωμόπολιν Ἀρχάνες, εἰς τὴν ἀπόφασιν δὲ ταύτην προέβη, ἵνα δυνηθῇ καὶ ἐκεῖ ἐκ τοῦ σύνεγγυς νὰ μεριμνήσῃ, ὅπως παύσωνται αἱ τυχὸν εἰσέτι ἐξακολουθοῦσαι ὑπὸ τινῶν καταστροφῶν Ὀθωμανικῶν περιουσιῶν καὶ φροντίσῃ ἐν γένει περὶ τῆς ἐσωτερικῆς τάξεως.

» Ἐν τούτοις δέξασθε τὴν διαβεβαίωσιν τῆς ἐξαιρέτου πρὸς ὑμᾶς ὑπολήψεως, μεθ' ἧς διατελοῦμεν.

» Ἐν Ἀρμένιοις 10 Ἰουλίου 1897.

» Ὁ Πρόεδρος καὶ ἄ. α.

» Ὁ Ἀντιπρόεδρος

Ὁ Γραμματεὺς

» Ἰ. Α. Τσουδερός.

Γ. Στεφανίδης.»

Ἄμα τῇ ἀφίξει τῶν πληρεξουσίων εἰς Ἀρχάνες ἡ συνέλευσις πληροφορεῖται τὴν ἀφίξιν τοῦ Τζεβὰτ πασᾶ εἰς τὴν Κρήτην. Τὸ γεγονός τοῦτο, ὅπερ ὡς διάδοσις εἶδομεν ὅτι εἶχε συζητηθῆ ἤδη ζωηρῶς μεταξὺ τοῦ Κανεβάρο καὶ τοῦ Φούμη, ἀπασχολεῖ τὴν Συνέλευσιν εἰς μίαν δλόκληρον συνεδρίασιν αὐτῆς, καθ' ἣν τελικῶς ἀποφασίζεται ἡ ἀποστολὴ τῆς ἀκολούθου διαμαρτυρίας πρὸς τοὺς ναυάρχους.

« Πρὸς

τὸν Ναύαρχον Κανεβάρο.

» Ἐξοχώτατε,

» Ἡ εἶδησις τῆς ἀφίξεως τοῦ Τζεβὰτ πασᾶ προεκάλεσεν εὐθὺς ἅμα γνωσθεῖσα σφοδρὰν ἐν Κρήτῃ συγκίνησιν. Καθ' ὃν χρόνον ὁ τόπος ἀνέμενεν ὅτι ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν θὰ ἐθεωρεῖτο ἐπιστάσα

ἡ στιγμή τῆς ἐκ Κρήτης ἀπελεύσεως τῶν Τουρκικῶν στρατευμάτων συμφώνως πρὸς τὰς περὶ τούτου ἐπανειλημμένας ὑποσχέσεις τῆς Εὐρώπης, ἡ ἀντικατάστασις τοῦ διοικητοῦ τῶν στρατευμάτων τούτων διὰ νέου, καὶ δὴ ἀνωτέρου βαθμοῦχου, φυσικὸν ἦτο νὰ προκαλέσῃ ζωηρὰν ἐν τῷ τόπῳ ἀνησυχίαν. Ὅπωςδὴποτε τὴν ἀνησυχίαν ταύτην ἐμετρίαζεν ἡ πεποιθήσις, ὅτι αἱ Μ. Δυνάμεις δὲν θὰ ἐπέτρεπον τὴν ἀντικατάστασιν ταύτην τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν ἐν Κρήτῃ Τουρκικῶν Στρατευμάτων, ἐὰν δὲν ἦσαν πεπεισμένοι ὅτι ἡ ἀντικατάστασις αὕτη οὐδὲν ἄλλο ἀπετέλει ἢ συνήθη ὑπηρεσιακὴν μεταβολήν.

» Ἐν τούτοις ὁ Τζεβὰτ πασαῶς ἀφικόμενος εἰς Χανιά δὲν περιωρίσθη εἰς τὴν ἀπλῆν ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων τοῦ διοικητοῦ τῶν προσωρινῶς πλέον ἐν Κρήτῃ σταθμευόντων Τουρκικῶν στρατευμάτων, ἀλλὰ προέβη εἰς ἐνεργείας ἀποδεικνυούσας ὅτι εἶναι περιβεβλημένος καὶ μὲ ἔκτακτον πολιτικὴν ἀποστολήν, ἐζήτησε δὲ νὰ ἔλθῃ εἰς συνεννοήσεις μετὰ τῶν κατοίκων ἀφορώσας τὸ ἐκκρεμὲς Κρητικὸν ζήτημα.

» Τὸ γεγονός τοῦτο ἡ Συνέλευσις θεωρεῖ καθήκον νὰ καταγγείλῃ πρὸς τοὺς κ. κ. Ναυάρχους καὶ διαμαρτυρομένη κατὰ πάσης τοιαύτης ἐνεργείας τοῦ Τζεβὰτ πασαῶ νὰ δηλώσῃ ὅτι ἀποκρούει πᾶσαν ἀπ' εὐθείας πρὸς τὴν Ὑψηλὴν Πύλην συνεννόησιν περὶ τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος. Ὁ τόπος ἀπὸ πολλοῦ ἤδη ἔχει ἀποκηρύξει τὴν Τουρκικὴν ἐξουσίαν, ἀφ' ἧς δ' αἱ Μ. Δυνάμεις θεωρήσασαι τὴν Κρητικὴν ὑπόθεσιν ὡς ζήτημα Εὐρωπαϊκοῦ ἐνδιαφέροντος ἔλαβον ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν τῆν Κρήτην καὶ ἀνέλαβον αὐταὶ τὴν πρωτοβουλίαν τῆς ἐπιλύσεως τοῦ ἐν λόγῳ ζητήματος, ὁ τόπος μόνον μετὰ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν Μ. Δυνάμεων ἐννοεῖ νὰ διαπραγματευθῇ τὸ ζήτημά του τοῦτο καὶ πᾶσα φανερὰ ἢ ἀφανὴς προσπάθεια τῆς Πύλης, ὅπως παρεβληθῇ μετὰ τῶν Μ. Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων καὶ τοῦ τόπου, δὲν δύναται παρὰ νὰ γεννήσῃ ἀνησυχίας καὶ κινδύνους, δυναμένους νὰ διακινδυνεύωσι τὸ εἰρηνευτικὸν ἔργον τῶν Μ. Δυνάμεων.



Ι. Α. ΤΣΟΥΔΕΡΟΣ
ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ ΕΠΙ ΤΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ
ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ

» Ἀνακοινῶν ταῦτα πρὸς τὴν Ὑμετέραν ἐξοχότητα κατ' ἀπόφασιν τῆς Ἐπαναστατικῆς Συνελεύσεως διατελῶ . . .

» Ἐν Ἀρχάνες τῇ 1 Αὐγούστου 1897.

» Ὁ Προεδρεῦων

Ὁ Γραμματεὺς

» Ἰ. Τσουδερός.

Γ. Στεφανίδης.»

Ἡ συνέλευσις, ἣ ὁποία εἶχεν ἀποφασίσει νὰ παρατείνῃ τὴν προεδρίαν τοῦ Τσουδεροῦ μέχρι τῆς 4^{ης} Αὐγούστου, συνέρχεται τὴν 5^{ην} Αὐγούστου καὶ προβαίνει εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ νέου προέδρου αὐτῆς, τοῦ κ. Ἐλευθερίου Βενιζέλου. Ἐπὶ τῇ ἐπιμονῇ ὀρισμένων πληρεξουσίων νὰ προβοῦν ἀμέσως εἰς συζήτησιν τοῦ πολιτικοῦ ζητήματος καὶ ν' ἀποδεχθοῦν τὴν προτεινομένην αὐτονομίαν, ἀντιθέτως πρὸς ὅσα εἶχον προαποφασισθῆ ἔν Ἀρμένιοις τῇ 9^ῃ Ἰουλίου¹, προκαλεῖται ὀξυτάτη διένεξις μεταξὺ τῶν πληρεξουσίων, ἣ ὁποία ἀπολήγει εἰς ἀξιοθρηνήτους σκηνάς, αἱ ὁποῖαι ἀναγκάζουν τὸν κ. Βενιζέλον μετὰ τῶν ὁμοφρονούντων αὐτῷ πληρεξουσίων, ν' ἀποχωρήσουν ἐκεῖθεν καὶ νὰ συναντηθοῦν βραδύτερον εἰς τὸ Μελιδόνι τοῦ Μυλοποτάμου μετ' ἄλλων πληρεξουσίων. Ἐκεῖ συγκαλεῖται ἡ ὀλομέλεια τῆς συνελεύσεως, ἣ ὁποία τῇ 13^ῃ Ὀκτωβρίου ἐν πλήρει ὁμοφωνίᾳ προβαίνει εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ νέου προέδρου τῆς, τοῦ Ἰ. Σφακιανᾶκη². Τὴν ἰδίαν ἡμέραν ἡ Συνέλευσις ἐκλέγει ἐπιτροπὴν

¹ Ὁρα Σ. Α. Παπαντωνᾶκη, «Κρητικά», σελ. Ι—ΙΖ τῆς εἰσαγωγῆς (ἐν Χανίοις, τύποις «ἡ Πρόσδος»). Ὁρα ἐπίσης εἰς «Ἐλεύθερον Βῆμα» Ἀθηνῶν τῆς 16^{ης} Ἰανουαρίου 1931 ἐπιστολὴν Ε. Τσουδεροῦ πρὸς Γ. Βεντήρην σχετικὴν μὲ τὰς σκηνάς τῶν Ἀρχανῶν.

² Ὁρα Σ. Παπαντωνᾶκη, «Κρητικά», σελ. ΙΗ—ΚΒ' τῆς εἰσαγωγῆς, ἔνθα καὶ ἡ περιγραφὴ τῆς πρώτης Κρητικῆς σημαίας καὶ ἐνδιαφέροντα ἔγγραφα. Ἡ ἀκριβὴς χρονολογία τῆς ἐκλογῆς εἶναι ἡ 13 Ὀκτωβρίου, ὡς προκύπτει ἐκ τῶν ἐπισήμων πρακτικῶν τῆς Συνελεύσεως.

ἐκ τοῦ Ἑλ. Βενιζέλου, Ἰωάν. Τσουδεροῦ, Χαραλ. Πωλογεώργη, Κ/τίνου Φούμη, Ἄντ. Χατζιδάκι διὰ τὴν σύνταξιν τῶν σχετικῶν ἐγγράφων περὶ ἀποδοχῆς τῆς αὐτονομίας, τὰ ὁποῖα θ' ἀπηύθυνεν ἢ Συνέλευσις πρὸς τοὺς Ναυάρχους καὶ πρὸς τὸν Κρητικὸν λαόν. Τὰ ἐγγράφα, ὅπως ταῦτα συνετάχθησαν ὑπὸ τῆς Ἐπιτροπῆς, τῆς ὁποίας εἰσηγητῆς ἦτο ὁ Ἑλευθ. Βενιζέλος, ἐψηφίσθησαν ὑπὸ τῆς συνελεύσεως κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς 15^{ης} 8/βρίου καὶ ἐστάλησαν ἀρμοδίως¹.

Ὀλίγον μετὰ ταῦτα, κατὰ τὰς ἀρχὰς Ν/βρίου, ἡ συνέλευσις μεταθέτει τὴν ἔδραν αὐτῆς εἰς Πλακοῦρες τοῦ Ἀκρωτηρίου, διὰ νὰ εἶναι πλησιέστερον τῶν Ναυάρχων, τῶν ὁποίων οἱ στόλοι ἦσαν ἠγκυροβολημένοι εἰς τὴν Σούδαν, οὕτω δὲ διευκολυνθῆ εἰς τὰς μετ' αὐτῶν διαπραγματεύσεις διὰ τὴν ὀριστικὴν μορφήν τοῦ αὐτονόμου πολιτεύματος, τὸ ὁποῖον θὰ παρεχωρεῖτο εἰς τὴν Νῆσον.

Τὸν Ἰούλιον τοῦ 1898 εὕρισκομεν ἀκόμη τὸν Τσουδερὸν εἰς Πλακοῦρες, παρακολουθοῦντα τὴν συνέλευσιν καὶ μετέχοντα τῆς ἐπιτροπῆς, ἡ ὁποία μετὰ τὴν ἐπίδοσιν τοῦ ἀπὸ 25 Ἰουνίου 1898 ὑπομνήματος τῶν Ναυάρχων ἐξελέγη ὑπὸ τῆς συνελεύσεως, διὰ νὰ μελετήσῃ τὸ περιεχόμενον τοῦ ἐγγράφου τούτου καὶ ἀποφανθῆ περὶ τῆς ἀποδοχῆς ἢ μὴ τῆς προτεινομένης προσωρινῆς διοικητικῆς ὀργανώσεως τῆς Νήσου².

*
* *

Μετὰ τὴν κάθοδον τοῦ πρίγκιπος Γεωργίου εἰς τὴν Κρήτην ὡς ὑπάτου ἀρμοστοῦ τῶν Δυνάμεων ὁ Τσουδερὸς ἐκλέγεται τῇ 24^ῃ Ἰανουαρίου 1899 πληρεξούσιος τῆς ἐπαρχίας Ἀγίου Βασιλείου διὰ

¹ Ὅρα ἐγγράφα εἰς «Κρητικά» Παπαντωνάκη, Μέρ. Α. σελ. 2 καὶ ἐπόμενα.

² Ὅρα ἀμφοτέρω ἐνδιαφέροντα ἐγγράφα εἰς «Κρητικά» Σ. Παπαντωνάκη, σελ. 70 - 100.

τὴν συγκληθεῖσαν τότε συντακτικὴν συνέλευσιν, ἣ ὁποία συνελθοῦσα ἐν Χανίοις κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο συνέταξε τὸν πρῶτον καταστατικὸν Χάρτην τῆς Κρητικῆς Πολιτείας.

Μετὰ τὸ πέρασ τῶν ἐργασιῶν τῆς συντακτικῆς ταύτης συνελεύσεως ὁ Τσουδερός ἀποσύρεται πλέον ἀπὸ τὴν ἐνεργὸν πολιτικὴν δρᾶσιν καὶ ἐπιδίδεται καὶ πάλιν ἐν Ρεθύμνῃ εἰς τὴν ἄσκησιν τοῦ ἱατρικοῦ ἐπαγγέλματος, ὅπως συντηρήσῃ διὰ τῆς ἐργασίας του τὴν οἰκογένειάν του καὶ δυνηθῆ νὰ μορφώσῃ τὰ τέκνα του, μόλις δὲ τῷ 1901, ὅτε διωρίσθη ὑπὸ τοῦ πρίγκιπος Γεωργίου ὡς σύμβουλος (ὑπουργός) ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν τῆς Κρητικῆς πολιτείας —περὶ τῆς δράσεώς του ὡς ὑπουργοῦ θὰ εἴπωμεν κατωτέρω ὀλίγα τινα— ἐπανέρχεται καὶ πάλιν εἰς τὴν ἐνεργὸν πολιτικὴν δρᾶσιν.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ μέχρι τῆς ἡμέρας τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Πατρίδος του πατριωτικὴ καὶ πολεμικὴ δρᾶσις τοῦ Τσουδεροῦ, τὸν ὁποῖον ἐκόσμει πλήν τῆς πολιτικῆς δεξυτερκειίας καὶ συνέσεως ἡ μετριοφροσύνη, ἡ ἀποφυγὴ παντὸς θορύβου καὶ ὁ λακωνισμὸς εἰς τὰς συζητήσεις. Ἐντεῦθεν ἠῦξανε ὁ πρὸς αὐτὸν γενικὸς σεβασμὸς καὶ ἡ ἐκτίμησις, ἀπόρροια τῆς ὁποίας ὑπῆρξε καὶ ἡ ἀπόφασις τῆς Ἐπιτροπῆς τῶν Ἀγωνιστῶν Ρεθύμνης, τὴν ὁποίαν συνεκρότουν οἱ κυριώτεροι τῶν ἀρχηγῶν τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ νομοῦ ἐκεῖνου, διὰ τῆς ὁποίας ἀπενεμήθη εἰς τὸν Τσουδερόν τιμῆς ἕνεκεν καὶ ἀντὶ ἄλλης ἠθικῆς ἱκανοποιήσεως ὁ τίτλος τοῦ Γενικοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ Νομοῦ, τίτλος, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε δι' αὐτὸν ὑψίστη, ἀλλὰ καὶ δικαία, ἐπιβράβεισις τῆς πολυμύχθου πατριωτικῆς αὐτοῦ δράσεως.

Τὸ βαρυσήμαντον ἔγγραφον τῆς ἀποφάσεως ταύτης τῆς Ἐπιτροπῆς τῶν Ἀγωνιστῶν Ρεθύμνης ἔχει ἐπὶ λέξει ὡς ἑξῆς ¹.

¹ Πανομοιότυπον τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ τέλους τοῦ ἐγγράφου τούτου παρατίθεται ἐν ταῖς ἀμέσως ἐπομέναις σελ. 196 - 197.

ΚΡΗΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

Η

ΕΠΙ ΤΩΝ ΑΓΩΝΙΣΤΩΝ ΕΠΙΤΡΟΠΕΙΑ
ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΡΕΘΥΜΝΗΣ

ΑΡΙΘ. ΠΡΩΤ. 233
ΑΠΟΦ. 391

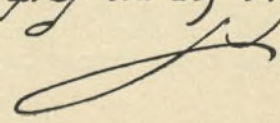
Επισημίζω εις τὴν μετὰ αὐτῆς Συγκλήτῳ
Βαρβακίου / οροπέδου / Συγκλήτῳ Δημητρίου
/ ἀεροπέδου / Γεωργίου Κε Κασίρη, Κρατίστου
Καρολάου, Κωνσταντίνου Συγκλήτῳ, Γεωργίου
Μηττάκου, Συγκλήτῳ Κωνσταντίνου, Κρατίστου
Κωνσταντίνου, Γεωργίου Β. Γεωργιά και Γεωργίου Γου-
νάκου ἐν παρουσίᾳ καὶ ἐν γραμματικῇ αὐτῆς.
Γεωργίου Α. Παλαίου.

Επισημίζω ἐν τῇ αὐθιγῇ αὐτῆς / Κορυ-
θαίω καλαμῶν / ἐν Ρεθύμνῳ ἡμέραν τῆν 28
Μαρτίου 1902.

Ἐστὶν ταῦτα ἀπογραφῆς καμφορέ.

Καλαμῶνα τῶν ἀγροτῶν Γεωργίου Α. Γουρδίου ἰατρῆ
καὶ καλοῦ Κωνσταντίνου Κε ἐραγίας Ἰωάν. Παυλίου τῶν
Κε Χανίων ἐν τῇ ἐφεστῆσιν τῶν ἀγροτῶν ἐν Κορίνθῳ.

Ἀποφῆς αὐτῆς τῶν ἐφεστῆσιν ἀγροτῶν Κε
Κορίνθῳ καὶ τῶν ἄλλων ἐφεστῆσιν ἀγροτῶν ἐν Ρεθύμ-
νῳ, ἀνεκμύνησιν αὐτοῖς ἐν τῇ ἐφεστῆσιν καὶ
ἐφεστῆσιν Κε Κορίνθῳ ἐπισημίζω ἐν τῇ ἐφεστῆσιν



καρίδια και μεζαζίν η Ζυδικά Μυράς
Ελάται εφόσον είναι άγρια και μεζαζίν καίτοι κωλύει
και ιδιαιτέρας ενοχλείας του

Αναπαύομαι η ελπίδα η Περίημ είναι
μυράς

Ο Πρωτόβρα
Β. Γ. Στυλίου Βεγδάκιου

Ο Ανθοποιός
Κ. Γ. Δημητριάδης
11/11/18

Οι μύρα

οι μύρα είναι ζυγία

Οι μύρα είναι ζυγία
J. M. Καραγιάννης

Κατά τον Γ. Μ. Καραγιάννη

Οι μύρα είναι ζυγία

J. Δημητριάδης
11/11/18

Οι μύρα είναι ζυγία

Ο Γραμματέας
Γ. Δημητριάδης

ΚΡΗΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

• Η

ΕΠΙ ΤΩΝ ΑΓΩΝΙΣΤΩΝ ΕΠΙΤΡΟΠΕΙΑ
ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΡΕΘΥΜΝΗΣ

• ΑΡΙΘ. ΠΡΩΤ. 233
ΑΠΟΦ. 391

» Συγκειμένη ἐκ τῶν μελῶν αὐτῆς Στυλιανοῦ Βαρδάκη (προέδρου), Στυλιανοῦ Δημητρακάκη (ἀντιπροέδρου), Γεωργίου Μ. Καλλέργη, Ἀναγνώστου Κατσαντώνη, Νικολάου Σπηλιανάκη, Ἰωάννου Δεληγιαννάκη, Στυλιανοῦ Περισσάκη, Ἀναγνώστου Μαρινάκη, Ἰωάννου Β. Σκουλαῖ καὶ Ἰωάννου Τσουπάκη ἐπὶ παρουσίᾳ καὶ τοῦ γραμματέως αὐτῆς Γεωργίου Α. Παττακοῦ¹.

» Συνεδριάσασα ἐν τῇ αἰθούσῃ Αὐτῆς (Νομαρχιακὸν κατάστημα) ἐν Ρεθύμνῃ σήμερον τὴν 28^{ην} Μαρτίου 1902.

» Λαβοῦσα ὑπ' ὄψιν τὴν ὑπὸ χρονολογίαν 17 Ἰανουαρίου 1902 αἰτήσιν τοῦ Ἰωάννου Α. Τσουδεροῦ, κατοικοῦ Ἀσωμάτου τῆς ἐπαρχίας Ἀγίου Βασιλείου, νῦν δὲ διαμένοντος ἐν Χανίοις, Συμβούλου ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν τῆς Α.Β. Ὑψηλότητος τοῦ Πρίγκηπος τῆς Ἑλλάδος Γεωργίου Ἡγεμόνος τῆς Κρήτης, δι' ἧς καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ ἀναφερομένους λόγους αἰτεῖται, ὅπως καταταχθῆ εἰς τὴν προσήκουσαν τάξιν τῶν ἀγωνιστῶν τοῦ Νομοῦ Ρεθύμνης.

» Διεληθῶσα πάντα τὰ συνημμένα τῇ αἰτήσῃ τοῦ αἰτοῦντος πιστοποιητικὰ καὶ ἐνδεικτικὰ τοῦ ἀγῶνος καὶ τῆς δράσεώς του.

¹ Ὁ Πρόεδρος Σ. Βαρδάκης ἦτο γενικὸς ἀρχηγὸς Ρεθύμνης, ὁ Ἀντιπρόεδρος Σ. Δημητρακάκης ἦτο ἀρχηγὸς Δ. Ἀγ. Βασιλείου, ἐκ τῶν μελῶν ὁ Γ. Καλλέργης ἀρχηγὸς Μυλοποτάμου, ὁ Α. Κατσαντώνης ἀρχηγὸς Ἀμαρίου, ὁ Νικ. Σπηλιανάκης ἀρχηγὸς Α. Ρεθύμνης, ὁ Ἰωάν. Δεληγιαννάκης ἀρχηγὸς Δ. Ρεθύμνης, ὁ Σ. Περισσάκης ἀρχηγὸς Α. Ἀγ. Βασιλείου, ὁ Ἀν. Μαρινάκης ἀρχηγὸς Ἀγ. Βασιλείου, ὁ Β. Σκουλαῖ ἀρχηγὸς Μυλοποτάμου καὶ ὁ Ι. Τσουπάκης ἀρχηγὸς Ἀμαρίου.

» Καὶ σκεφθεῖσα.

» Ἐπειδὴ ἡ Ἐπιτροπὴ κρίνουσα τὰς καθ' ἑλάς τὰς ἀπὸ τοῦ 1878 μέχρι τῆς ἡμιελευθερίας τῆς Κρήτης κρίσιμους περιστάσεις καὶ περιπετείας τῆς ἀγωνιζομένης Πατρίδος δράσεις τοῦ ἀγωνιστοῦ Ἰωάννου Α. Τσουδεροῦ καὶ τὰς καθ' αὐτὴν καὶ ὡς στρατιωτικοῦ καὶ ὡς πολιτικοῦ τῆς Κρήτης ἀνδρὸς παρασχεθείσας ὑπηρεσίας καὶ πατριωτικὰς ἐκδουλεύσεις αὐτοῦ, αἵτινες συνοψίζονται εἰς τὰ ἑξῆς.

» Ὅτι πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1878 ὀλίγον μετὰ τὴν ἑναρξιν κατὰ τῆς Σουλτανικῆς Κυριαρχίας ἐπαναστατικῶν κινήματων τῆς Βοσνίας καὶ Ἑρζεγοβίνης ὁ ρηθεὶς ἀγωνιστὴς ὑπῆρξεν ἐν τῇ Νομῇ Ρεθύμνης ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῶν Στυλιανοῦ Βαρδάκη, Λεωνίδου Μαθιουδάκη, Ἐμμανουὴλ Πορταλίου, Χαριλάου Ἀσκούτση καὶ λοιπῶν πατριωτῶν τοῦ Νομοῦ Ρεθύμνης ὁ διοργανωτὴς τοῦ πρωτοστατήσαντος εἰς τὴν διέγερσιν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1878 ἐπαναστατικοῦ Κομιτάτου Ρεθύμνης, ἐν τῇ Δημογεροντικῇ καταστάσει κρύφα συνεργουμένου καὶ κατὰ τῆς Σουλτανικῆς τυραννίας ἐργαζομένου καὶ ὅπερ διὰ συστηματικῶν ἐνεργειῶν σπουδαίως συνέτελεσεν εἰς τὸ νὰ διαδοθῶσιν ἐν Κρήτῃ αἱ ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος τοῦ 1878 ἰδέαι καὶ διὰ πολιτικῶν ὑπὲρ τῶν Ἐθνικῶν τῆς Κρήτης δικαιωμάτων ὑπομνημάτων καὶ ἀναφορῶν εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἀποστελλομένων νὰ διατεθῶσιν εὐνοϊκῶς μὲν ὑπὲρ τοῦ δικαίου τῆς καταδυναστευομένης πατρίδος καὶ ὑπὲρ τοῦ μελετωμένου ἀγῶνος οἱ Κυβερνήται τῆς Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Ρωσσίας, πεισθῶσι δὲ καὶ οἱ Κυβερνήται τῆς ἐλευθέρας Μητρὸς Ἑλλάδος εἰς τὸ νὰ υποβοηθήσωσι τὸ ταχύτερον τὸν ἐν Κρήτῃ ἀποφασισθέντα νέον ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνα.

» Ὅτι, ἐκτραγείσης τῆς ἐν λόγῳ ἐπαναστάσεως τοῦ 1878, μετέβη μετὰ τῶν ἐκλεγέντων συμπληρεξουσίων τοῦ τμήματος Ρεθύμνης εἰς Φρὲ Ἀποκορώνου πρὸς καταρτισμὸν τῆς Γενικῆς ἐπαναστατικῆς τῶν Κρητῶν Συνελεύσεως, ἧς τὰς ἐργασίας ὡς μέλος ἐπίσημον παρηκολούθησε μέχρι Φεβρουαρίου τοῦ 1878, ὅτε γενικευ-

θείσης τῆς ἐπαναστάσεως ἐπεδόθη εἰς τὸ στρατιωτικὸν στάδιον καὶ ἐπανελθὼν εἰς τὴν ἐπαρχίαν τοῦ Ἁγίου Βασιλείου ἐξελέγη ὑπὸ τῶν ἐν τῇ Ἱερᾷ Μονῇ Πρέβελι κατὰ τὴν 9^{ην} Φεβρουαρίου 1878 συνελθόντων καπεταναίων, ὀπλαρχηγῶν καὶ ἀντιπροσώπων πάντων τῶν χωρίων τῆς Ἐπαρχίας Ἁγίου Βασιλείου Γενικὸς Ἀρχηγὸς κατὰ τὸ ὑπὸ τὴν χρονολογίαν ταύτην ἐκλογητήριον τῆς Ἐπαρχίας του ταύτης.

»Ὅτι τὸν ἀνώτατον τοῦτον στρατιωτικὸν βαθμὸν τοῦ Γενικοῦ Ἀρχηγοῦ, ἀναγνωρισθέντα παρὰ τῶν ἐπαναστατικῶν Ἀρχῶν τῆς Νήσου κατὰ τὴν ἐπὶ τοῦ ἐκλογητηρίου του τούτου ἐπίσημον ἀπὸ 16 Μαΐου 1878 πρᾶξιν τῆς ἐπαναστατικῆς Κυβερνήσεως τῆς Κρήτης, διετήρησε καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1878 ἐκτελῶν κατ' αὐτὴν τὰ ὑψηλὰ καθήκοντα τοῦ ὑπάτου στρατιωτικοῦ ἀξιωματοῦ τοῦ Γενικοῦ Ἀρχηγοῦ ἐν τε ταῖς ἐκστρατεῖαις καὶ μάχαις καὶ παντοῦ, ἔνθα τῷ ἀνετίθετο ὑπὸ τῆς ἐπαναστατικῆς Κυβερνήσεως ἐντολὴ ἀφορῶσα τὰς ἐργασίας τῆς ἐπαναστάσεως.

»Ὅτι πλὴν τῆς στρατιωτικῆς δράσεώς του κατὰ τὸ 1878 ὡς Γενικοῦ Ἀρχηγοῦ εἰργάσθη καὶ ὡς πολιτευόμενος ἐν ταῖς Συνελεύσεσι τοῦ 1878 πρὸς ἐπικράτησιν τῶν συμφερωτέρων τῷ Ἔθνει καὶ τῇ Πατρίδι πολιτικῶν γνωμῶν, ἰδίως δὲ κατὰ τὴν κρίσιμον ἐν Ἀργυρουπόλει Συνέλευσιν τῶν πληρεξουσίων τοῦ Κρητικοῦ Λαοῦ, ἔνθα κατόπιν πατριωτικωτάτης ὀμιλίας αὐτοῦ ἀπεκηρύχθη ἡ κυριαρχία τοῦ Σουλτάνου καὶ ἀνεκηρύχθη ὑπὸ τῆς Συνελεύσεως ταύτης ἡ Ἐνωσις τῆς Κρήτης μετὰ τῆς Ἑλλάδος· μετὰ δὲ τὴν κατάπαυσιν τῆς ἐπαναστάσεως ταύτης καὶ τὴν συνομολόγησιν τοῦ προνομιακοῦ πολιτεύματος τῆς συμβάσεως τῆς Χαλέπας, δι' ἧς ἀπεκτάτο ὑπὲρ τοῦ τόπου Χριστιανικὴ ἐξουσία, ὑπηρέτησεν ὡς ἀντιπρόσωπος τῆς Ἐπαρχίας Ἁγίου Βασιλείου κατὰ τὴν πρώτην ὑπὸ τὸν Ἰωάννην Φωτιάδην Γενικὴν τῶν Κρητῶν Συνέλευσιν, ἧς τὸ ἔργον ὑπὸ πολιτικὴν ἔποψιν ὑπῆρξε σπουδαιότατον διὰ τὴν Νῆσον.

»Ὅτι ἔκτοτε μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν τῆς Χριστιανικῆς Διοική-

σεως μέχρι τοῦ 1896-1897 ὡς πολιτευόμενος κατέχων τὴν ἀνήκουσαν θέσιν μεταξὺ τῶν κορυφαίων Κρητῶν εἰργάζετο αἰείποτε μετὰ τῶν ἐπὶ ἀκραιφνεῖ πατριωτισμῷ διακρινομένων ἀνδρῶν τοῦ τόπου εἰς τὴν κατὰ τὰς ἐκάστοτε παρουσιαζομένας περιστάσεις ἐξυπηρέτησιν τῶν συμφερόντων τῆς Πατρίδος καὶ τοῦ Ἔθνους.

» Ὅτι καὶ κατὰ τὰς τελευταίας ἀπελευθερωτικὰς ἐπαναστάσεις 1896, 1897 καὶ 1898 πρωτηγωνίστησε τιμηθεὶς ὑπὸ τῆς ἀγωνιζομένης Πατρίδος διὰ τῶν ἀνωτάτων στρατιωτικῶν καὶ πολιτικῶν ἀξιωματῶν, καθόσον ἐξελέγη μὲν αὐθις ὑπὸ τοῦ λαοῦ Γενικὸς Ἀρχηγὸς τῆς ἐπαρχίας Ἀγ. Βασιλείου, ὡς ἦτο ἀνεγνωρισμένος τοιοῦτος καὶ τῇ 1878, κατὰ τὸ πρὸς τὸν Ἀρχηγὸν τῆς Ἑλληνικῆς κατοχῆς Τ. Βάσον ἀπευθυνθὲν ὑπὸ χρονολογίαν 22 Φεβρουαρίου 1897 ἐκλογητῆριον τῶν καπεταναίων, ὀπλαρχηγῶν, προκρίτων καὶ λοιπῶν κατοίκων τῆς Ἐπαρχίας Ἀγίου Βασιλείου, ἐπικεκρωμένον ὑπὸ τῆς Γενικῆς ἐπαναστατικῆς τῶν Κρητῶν Συνελεύσεως, προσεκλήθη δὲ ὑπὸ τῶν ἐν Προφῆτῃ Ἠλίᾳ Ἀρμένων τῆς Ἐπαρχίας Ἀποκορώνου συνελθόντων τῇ 27^ῃ Ἰουνίου 1897 εἰς γενικὴν Συνέλευσιν Ἀντιπροσώπων τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ εἰς τὸ Ὑψηλὸν πολιτικὸν ἀξίωμα τοῦ Ἀντιπροέδρου τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως, ὡς τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 2 πρακτικὸν Ἀρχαιρεσιῶν τῆς Γενικῆς Ἐπαναστατικῆς τῶν Κρητῶν Συνελεύσεως ὑπὸ Χρονολογίαν 27 Ἰουνίου 1897, καὶ προήδρευεν αὐτῆς καὶ διηύθυνε τὰς ἐργασίας της εἰς κρισιμωτάτην πολιτικὴν περίστασιν τῆς Πατρίδος, ἥτοι ἐν ἐποχῇ, καθ' ἣν μετὰ τὴν ἀτυχίαν τῶν Ἑλληνικῶν ὀπλῶν ἐν τοῖς μεθορίοις τῆς Ἑλλάδος ἐν τῇ μέσῃ τῆς διαχυθείσης παρὰ τῇ λαῶ ἀπογοητεύσεως ἐπεβάλλετο νὰ ὑπερισχύσῃ παρὰ τῇ ἄρτι καταρτισθείσῃ Γενικῇ Συνελεύσει, ἧς προήδρευεν, ὡς καὶ ὑπερίσχυσεν, ἡ συμφέρουσα τῇ Πατρίδι καὶ τῇ Ἐθνείᾳ γνώμη καὶ ἀπόφασις τῆς ἀναβολῆς τῆς συζητήσεως τοῦ πολιτικοῦ τῆς Κρήτης ζητήματος μέχρι τῆς συνομολογήσεως τῆς μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας εἰρήνης. Προκειμένου

δ' ἐνταῦθα περὶ τῆς κατὰ τὴν περίοδον ταύτην μέχρι πέρατος τῶν ἀπελευθερωτικῶν τούτων ἐπαναστάσεων δράσεως τοῦ ρηθέντος ἀγωνιστοῦ Ἰωάννου Α. Τσουδεροῦ, ἣ ἐπὶ τῶν Ἀγωνιστῶν ἐπιτροπῇ κρίνει ἰδιαιτέρας μνείας ἀξίαν τὴν κατωτέρω ἐνέργειαν τοῦ Γενικοῦ Ἀρχηγοῦ Ἰωάννου Α. Τσουδεροῦ, συντελέσασαν μὲν μεγάλως εἰς τὸν ἐπίκαιρον καὶ σωτήριον τῇ Πατρίδι καταρτισμὸν τῆς ἐν Ἀρμένοις κατὰ τὰ τέλη Ἰουνίου 1897 συνελθούσης ἀνωτέρω Συνελεύσεως, χαρακτηρίζουσας δὲ ἐξ ἄλλου συγχρόνως τὸ ψυχικὸν σθένος, τὴν πολιτικὴν σύνεσιν καὶ τὸ ἀδάμαστον Ἐθνικὸν φρόνημα τοῦ ἀνδρὸς καθ' ἣν ἐποχὴν, δηλαδὴ μετὰ τὴν ἀτυχῆ ἔκβασιν τοῦ Ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου, εἶχε διαχυθῆ λιποψυχία τις εἰς τὰς τάξεις ἐξεχόντων Κρητῶν, παρὰ πολλοῖς τῶν ὁποίων ἐκρίνετο συμφέρον τῇ Πατρίδι ἐκ φόβου ἐγκαταλείψωσ τῆς Κρήτης εἰς τὴν τύχην τῆς ὑπὸ τῆς Εὐρώπης, ὅπως ὁ τόπος δι' ἀναφορῶν κατὰ ἐπαρχίας ὑποταχθῆ ἀσυζητητὶ καὶ ἄνευ ὄρων εἰς τὸ ὑπὸ τῆς Εὐρώπης κεχορηγημένον ἤδη πολίτευμα ἀορίστου Αὐτονομίας, ὃ ἐν λόγῳ Γενικὸς Ἀρχηγὸς ἐξέδoto πρὸς τὸν λαὸν τὴν ὑπὸ χρονολογίαν 7 Μαΐου ἐγκύκλιόν του περὶ κατεπειγούσης ἀνάγκης καταρτισμοῦ καὶ συγκλήσεως εἰς τι μέρος τῆς Νήσου Γενικῆς Συνελεύσεως, ὅπως αὕτη ἀναλάβῃ ἐπισήμως τὴν περαιτέρω μετὰ τὴν ἀτυχίαν τοῦ Ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου διεύθυνσιν τῶν Κρητικῶν πραγμάτων καὶ ἥτις ἐγκύκλιός του ἀποσταλεῖσα ἐγκαίρως καὶ ἀπαντηθεῖσα διὰ τῆς ἀπὸ 14 Μαΐου 1897 ἐπιστολῆς τῶν Ἀποκορωνιωτῶν Κακούρη καὶ λοιπῶν παρατίθεται ὡδε αὐτολεξεῖ.

« Ἀγαπητοὶ Συμπατριῶται,

» Δυστυχῶς καθ' ὅλας τὰς πληροφορίας ἣ τύχη τῶν ὄπλων δὲν ἠνόνησε τὰ Ἑλληνικὰ στρατεύματα ἐν τοῖς μεθορίοις. Τοῦτο ὁμῶς δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἀποθαρρύνῃ, τοῦναντίον ἀνάγκη νὰ συνέλθωσιν ἐπὶ τινος σημείου τῆς Νήσου ἐκλεκτοὶ ἐξ ἐκάστης ἐπαρχίας καὶ σκεφθῶσι

τίνι τρόπῳ ὁ τόπος θέλει διεκδικήσῃ τελεσφόρως ὑπὸ τὴν Ἐθνικὴν ἔποψιν τὸ ζήτημα τῆς Πατρίδος, ἄλλως καὶ δὲν συγκροτήσῃ ὁ τόπος συνέλευσιν, ἣτις καὶ μόνον δύναται ν' ἀντιστῇ εἰς πᾶσαν ἐπιβουλήν ἢ ἀσύμφορον λύσιν τοῦ ζητήματος, ὁ λαὸς ἄνευ ἐπαναστατικῆς Διοικήσεως θὰ θάψῃ βεβαίως ὑπὸ τὰς ὕλικὰς στερήσεις καὶ περιπετείας τὸ μέγα καὶ εὐγενὲς ἔθνικόν αἴσθημα, ὅπερ ἐμπράκτως κατέδειξεν ἀπὸ ἄκρου εἰς ἄκρον. Ἐς παύσωμεν λοιπὸν διαμαχόμενοι ἐπὶ μικρῶν προσωποποιήτων καὶ ἄς σπεύσωμεν ἅπαντες ἐν ἀδελφικῇ ὁμονοίᾳ πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν ἔθνικῶν δικαιωμάτων μας.

» Ἀσώματος 7 Μαΐου 1897.

» Ὁ Γενικὸς Ἀρχηγὸς Ἀγίου Βασιλείου
 » (ὑπογρ.) Ἰωάννης Α. Τσουδερὸς

Οἱ γραμματεῖς

(ὑπογρ.) Ἰωάννης Σαουνάτσος
 Χαράλ. Σταματάκης.»

» Ἐπειδὴ, τούτων οὕτως ἐχόντων, εἰς τὸν ὑπὸ κατάταξιν ἀγωνιστὴν Ἰωάννην Α. Τσουδερὸν αὐτοδικαίως ἀνήκει ὁ πρῶτος βαθμὸς ἀγωνιστοῦ καὶ δυνάμει τῶν ὑπὲρ Πατρίδος ἀγῶνων του, ἀλλὰ καὶ εἰδικώτερον δυνάμει τοῦ ἀνεγνωρισμένου αὐτῷ ἀνωτάτου στρατιωτικοῦ ἀξιώματος καὶ βαθμοῦ τοῦ Γενικοῦ Ἀρχηγοῦ τῆς ἐπαρχίας Ἀγίου Βασιλείου, δι' οὗ βαθμοῦ ὀλίγιστοι ἐν Κρήτῃ ἀγωνισταί, ἐπὶ δακτύλων μετρούμενοι, ἐτιμήθησαν ὑπὸ τῆς Πατρίδος κατὰ τὰς ἐπαναστάσεις τοῦ 1866 καὶ 1878.

» Ἐπειδὴ τοῦ πρώτου τούτου βαθμοῦ κρίνονται ἄξιοι καὶ ἕτεροι ἀγωνισταὶ τοῦ Νομοῦ Ρεθύμνης, ἀλλὰ ἐν τῇ ὁμοφώνῳ κρίσει καὶ συνειδήσει τῆς ὀλομελείας τῆς Ἐπιτροπείας ὁ ἐν λόγῳ ἀγωνιστῆς Ἰωάννης Α. Τσουδερὸς ὑπερέχει μεταξὺ τῶν λοιπῶν εἰς τὴν αὐτὴν πρώτην βαθμολογίαν τῶν κατατακτέων συναγωνιστῶν του ἐκ

τοῦ Νομοῦ Ρεθύμνης οὐ μόνον λόγῳ τοῦ ἀνωτάτου πολεμικοῦ βαθμοῦ τοῦ Γενικοῦ Ἀρχηγοῦ, ὃν αὐτὸς μόνος ἐκ τῶν ἀγωνιστῶν τοῦ Νομοῦ Ρεθύμνης κέκτηται, ἀλλὰ καὶ λόγῳ τῆς ἐκτεθείσης καθ' ὄλου ἐν Κρήτῃ ποικίλης δράσεώς του καὶ ὡς στρατιωτικοῦ καὶ ὡς πολιτικοῦ τῆς Κρήτης ἀνδρὸς πρώτης τάξεως, πρὸς δὲ καὶ λόγῳ τῆς πνευματικῆς μορφώσεώς του καὶ ἰδιαιτέρας δεδοκιμασμένης πολιτικῆς ἐμπειρίας καὶ συνέσεώς του καὶ λόγῳ τέλος τῶν μεγάλων πρὸς τὴν Πατρίδα ἀπὸ αἰῶνος καὶ πλέον Ἐθνικῶν ὑπηρεσιῶν τῆς ἐπισημοτάτης καὶ ἱστορικωτάτης τῆς Κρήτης οἰκογενείας του, τῶν Τσουδερῶν ἢ Καλλεργῶν. Διὰ τοὺς ἐξαιρετικοὺς ἐπομένως τούτους λόγους καὶ προσέτι διότι, ὡς εἶναι γνωστόν, ἐν τῷ Νομῷ Ρεθύμνης ὁ αὐτὸς ἀγωνιστὴς Ἰωάννης Α. Τσουδερός ὡς ἐκ τῆς ὑπερόχου ἐν Κρήτῃ στρατιωτικῆς καὶ πολιτικῆς θέσεως καὶ ἐμπειρίας του ἐκρίνετο καὶ ἐθεωρεῖτο καὶ παρ' ἡμῶν καὶ παρὰ τῶν λοιπῶν συναγωνιστῶν τοῦ Νομοῦ Ρεθύμνης ὁ ποδηγέτης Ἀρχηγὸς καὶ σύμβουλος, ἡ γνώμη δ' αὐτοῦ ὡς τοῦ κορυφαίου ἀγωνιστοῦ ἐβάρυνε πρωτίστως ἐν τῷ Νομῷ Ρεθύμνης εἰς τὰ ἐκάστοτε κατὰ τὰς δυσχερεῖς τῆς Πατρίδος περιστάσεις παρουσιαζόμενα πολιτικὰ καὶ στρατιωτικὰ ζητήματα, τοιοῦτος δ' ἐκρίνετο καὶ ὑπὸ τῆς καταλυθείσης Διοικήσεως. Ἡ Ἐπιτροπὴ ὅθεν ὁμοφώνως κρίνει δίκαιον καὶ ἄξιον τοῦ ὑπερόχου τούτου καὶ κορυφαίου τοῦ Νομοῦ Ρεθύμνης Ἀγωνιστοῦ, ὅπως σὺν τῇ ἀπονομῇ τοῦ αὐτοδικαίως ἀνήκοντος αὐτῷ πρώτου βαθμοῦ ἀγωνιστοῦ τῇ ἀπονείμῃ ἐξαιρετικῶς καὶ τὸν τίτλον καὶ βαθμὸν Γενικοῦ Ἀρχηγοῦ ὀλοκλήρου τοῦ Τμήματος Ρεθύμνης ἀναγνωρίζουσα τὴν ὑπεροχὴν του μεταξὺ τῶν ἀγωνιστῶν Ρεθύμνης, ὃν τίτλον Γενικοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ ἡμετέρου Νομοῦ ἐκέκτητο καὶ ὁ πάππος αὐτοῦ ἀοίδιμος Γεώργιος Τσουδερός, ὁ τιμηθεὶς ὑπὸ τῆς Ἐλευθέρας Ἑλλάδος διὰ τοποθετήσεως τῆς εἰκόνης του εἰς τὴν Αἴθουσαν τοῦ Ἑλληνικοῦ θρόνου μεταξὺ τῶν μεγάλων τῆς Ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας καὶ παλιγγενεσίας ἀγωνιστῶν.

» Διὰ ταῦτα ἀποφασίζει παμφηφεί.

» Κατατάσσει τὸν ἀγωνιστὴν Ἰωάννην Α. Τσουδερόν ἱατρὸν καὶ κάτοικον Ἀσωμάτων τῆς Ἐπαρχίας Ἀγίου Βασιλείου νῦν δὲ Χανίων εἰς τὴν πρώτην τάξιν τῶν Ἀγωνιστῶν τῆς Κρήτης.

» Ἀπονέμει Αὐτῷ τὸν πρῶτον βαθμὸν ἀγωνιστοῦ τῆς Κρήτης καὶ τὸν τίτλον Γενικοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ Νομοῦ Ρεθύμνης ἀνακηρύσσουσα αὐτὸν ἐκ τῶν πρωταγωνιστῶν καὶ πρωτεργατῶν τῆς Κρητικῆς ἐλευθερίας διὰ τοὺς ὑπὲρ πατρίδος καὶ μεγαλείου τῆς Ἐλευθέρας Μητρὸς Ἑλλάδος ἐξόχους αὐτοῦ ἀγῶνας καὶ μεγάλας πατριωτικὰς καὶ ἐθνικὰς ὑπηρεσίας του.

» Ἀπεφασίσθη καὶ ἐξεδόθη ἐν Ρεθύμνῃ αὐθημερόν

» Ὁ Πρόεδρος

Ὁ Ἀντιπρόεδρος

» Στυλιαν. Βαρδάκης

Κ. Γ. Δημητρακάκης.

» Τὰ μέλη

» Ἰωάννης Σκουλᾶς

Στυλ. Περισσάκης

» Α. Κατσαντώνης

Ι. Δεληγιαννάκης

» Γ. Μ. Καλλέργης

Ν. Σπηλιανάκης

Τ. Σ.

» Ἰωάννης Τσουπάκης

Α. Μαρινάκης ἀρχηγός.

» Ὁ Γραμματεὺς

» Γ. Ν. Παττακός.»

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ἢ πολιτικῇ καὶ στρατιωτικῇ δράσει τοῦ Τσουδεροῦ κατὰ τὰς Κρητικὰς ἐπαναστάσεις, τῆς ὁποίας ἐτέρα ἐπίσημος ἐπιβράβευσις ὑπῆρξεν, ὅτι οὗτος, ὅπως ἦδη ἀνεφέραμεν, ἐκλήθη διὰ Ἡγεμονικοῦ Διατάγματος τῆς 29^{ης} Αὐγούστου 1901 εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ Συμβούλου ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν τῆς Κρητικῆς Πολιτείας. Ἡ χρηστότης καὶ ἡ σύνεσις καὶ ὁ ὀρθολογισμὸς τοῦ Τσουδεροῦ ἐκαλοῦντο εἰς τὴν διαχείρισιν τῶν οἰκονο-

μικῶν τῆς Νήσου. Πρῶτος καὶ μόνος ἐκ τῶν συμβούλων τοῦ Πρίγκιπος, κατ' ἀγαθὴν σύμπτωσιν, συμβολίζουσαν τὸ ἰδανικὸν ὄλγης τῆς ζωῆς αὐτοῦ, τὴν ἔνωσιν τῆς Κρήτης μετὰ τῆς Ἑλλάδος, ὁ Τσουδερός ἔδωκε τὸν ὑπηρεσιακὸν ὄρκον τοῦ συμβούλου ἐν τοῖς ἀνακτόροις τῶν Ἀθηνῶν τῇ 3^ῃ Σεπτεμβρίου, ὅπου τότε εὐρίσκειτο παραθερίζων ὁ ἡγεμὼν τῆς Νήσου Πρίγκιψ Γεώργιος.

Ἡ ὑπηρεσία του ὡς ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν χαρακτηρίζεται ἰδίως ἀπὸ τὸ διάταγμα τῆς 14^{ης} Νοεμβρίου 1901 περὶ προσόντων, διαγωνισμοῦ καὶ προαγωγῆς τῶν τελωνιακῶν, ταμιακῶν καὶ παρὰ τῷ Γενικῷ Λογιστηρίῳ ὑπαλλήλων. Διὰ τοῦ διατάγματος τούτου πρῶτος ὁ Τσουδερός ἔθετε φραγμὸν εἰς τὴν πολιτικὴν συναλλαγὴν εἰς βάρος τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων τῶν οἰκονομικῶν ὑπηρεσιῶν. Οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Τσουδεροῦ εὗρον τὴν εὐκαιρίαν νὰ διαβάλωσιν αὐτὸν εἰς τὸν ἡγεμόνα, ὅτι τὸ διάταγμα δὲν ἐστηρίζετο εἰς τὸν νόμον καὶ ὅτι ἐσκόπει δῆθεν δι' αὐτοῦ νὰ κατοχυρώσῃ εἰς τὰς θέσεις των τοὺς ὀπαδοὺς τῆς τότε βενιζελικῆς ἀντιπολιτεύσεως. Ἐζητήθη ἀπὸ τὸν Τσουδερὸν ἐπιμόνως ἡ ἀνάκλησις τοῦ διατάγματος. Δὲν ἤρκεσθη ὅμως οὗτος ν' ἀρνηθῆ τὴν ἀνάκλησιν, ἀλλὰ καὶ περαιτέρω ἠμύνθη ὑπὲρ τῆς νομιμότητος αὐτοῦ. Ἀνεφέρθη εἰς τὰς κυριωτέρας τότε νομικὰς κορυφὰς τῶν Ἀθηνῶν καὶ εἰς τὸ νομικὸν συμβούλιον τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους καὶ ἔλαβε παρ' ὄλων γνωμοδοτήσεις ὑπὲρ τοῦ κύρους τοῦ διατάγματος. Ὁ ἡγεμὼν ἀπαντῶν εἰς τὸ ὑπόμνημα τοῦ Τσουδεροῦ, μὲ τὸ ὅποιον συνῴδευσε τὴν εἰς αὐτὸν ὑποβολὴν τῶν γνωματεύσεων τούτων, ἀφῆκε νὰ ἐννοηθῆ ἀπὸ τὸν Τσουδερὸν ὅτι ἐπίστευεν ὅτι ὁ σύμβουλος του κακῶς διετύπωσεν εἰς τοὺς γνωματεύσαντας τὰ σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα ἐρωτήματα. Ὁ Τσουδερός παραμένει ἀκλόνητος εἰς τὴν δικαίαν καὶ πολιτικῶς ὀρθὴν ἄμυνάν του ὑπὲρ τοῦ ὑπαλληλικοῦ κόσμου. Ἡ διαφορὰ αὕτη, συζητηθεῖσα ἐπὶ μῆνας μετὰ τὸ ἡγεμόνος καὶ τοῦ ὑπουργοῦ του, γίνεται βραδύτερον ἢ ἀφορμὴ νὰ τοῦ ἀνατεθοῦν τῇ 11^ῃ Δεκεμ-

βρίου 1902 τὰ καθήκοντα τοῦ συμβούλου τῶν Ἑσωτερικῶν καὶ νὰ διορισθῆ ἕτερος σύμβουλος τῶν Οἰκονομικῶν, ὅστις ἔνα μῆνα, ἀφ' ἧς ἀνέλαβε τὰ καθήκοντά του, ἀνακαλεῖ τὸ προστατευτικὸν ὑπὲρ τῶν ὑπαλλήλων διάταγμα τοῦ Τσουδεροῦ, διὰ νὰ εἰσβάλῃ ἄνευ ἐμποδίων ἀκρατήτως ἢ συναλλαγῇ καὶ ἢ πολιτικῇ πίεσις τῶν ἀντιπάλων τοῦ Ἡγεμονικοῦ κόμματος.

Ὡς ὑπουργὸς τῶν Ἑσωτερικῶν ὁ Τσουδερὸς παρέμεινε μέχρι τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1904, ὅτε ὑπέβαλε τὴν παραίτησίν του. Κατὰ τὴν ὑπουργίαν του ἔδωκε σπουδαίαν ᾤθησιν εἰς τὴν κατασκευὴν δημοσίων ἔργων ἐν Κρήτῃ, τὰ ὁποῖα ὑπήγοντο εἰς τὴν δικαιοδοσίαν του. Εἰς τὴν πρωτοβουλίαν του ὀφείλεται ὁ νόμος 640 περὶ ἀγροτικῆς καὶ δημοτικῆς ὁδοποιίας. Εἰς τὸν ἴδιον ἀνήκει ὁ νόμος τοῦ 1903 περὶ ἀναδιοργανώσεως τοῦ Κοινοφελοῦς Ταμείου τῆς Κρήτης (ἀγροτικῆς τοπικῆς τραπέζης). Οἱ δῆμοι ἀναδιωργανώθησαν ὑπ' αὐτοῦ διὰ τοῦ νόμου 497 καὶ ἐτέθησαν νέαι βάσεις εἰς τὴν ἀγροφυλακὴν διὰ τοῦ νόμου 558. Μεταξὺ ἄλλων νομοθετημάτων, τὰ ὁποῖα ὁ Τσουδερὸς εἰσηγήθη εἰς τὴν Βουλὴν τοῦ 1903, ἐπιβάλλεται ν' ἀναφέρωμεν καὶ τὸν νόμον 528 περὶ εἰσαγωγῆς τὸ πρῶτον τῶν ταχυδρομικῶν ἐπιταγῶν ἐν Κρήτῃ¹.

Ὅτε ἀπεσύρθη ἐκ τοῦ ὑπουργείου τούτου ὁ Τσουδερός, ἀφῆκεν ὀπισθὲν του ἐργασίαν γόνιμον, ἐξ ἧς ἀπεκόμισε τὴν κοινὴν ἐκτίμησιν², διακριθεῖσαν ἔτι πλέον βραδύτερον διὰ τῆς συγκρίσεως τῆς διοικήσεως αὐτοῦ πρὸς ἐκείνην τῶν ἐπομένων ἐτῶν, ἣ ὁποῖα παρασυρθεῖσα πλέον ὑπὸ τοῦ σάλου τῶν κομματικῶν ἀγώνων δὲν ἠδυνήθη νὰ παραμείνῃ εἰς τὸ ὕψος τῆς ἀμεροληψίας καὶ τῆς δικαιοσύνης, μεθ' ἧς ὁ Τσουδερὸς διεχειρίσθη τὰ ἐμπιστευθέντα εἰς αὐτὸν ἀξιώματα.

Τὸ ἐπόμενον ἔτος, τῇ 5 Ἀπριλίου 1905, ὁ Τσουδερὸς διορίζεται ἀριστίνδην βουλευτῆς Κρήτης διὰ τὴν κατὰ τὸν μῆνα ἐκείνον συνερ-

¹ Ὅρα ἐπίσημον ἐφημερίδα Κρητικῆς Πολιτείας τευχ. Α' τῶν ἐτῶν 1903 καὶ 1904 καὶ ἐστενογραφημένα πρακτικὰ Κρητικῆς Βουλῆς τοῦ 1903.

² Ὅρα σχετικῶς «Ἄστυ» (Ἀθηνῶν) τῆς 6^{ης} Ἰανουαρίου 1904.

χομένην Βουλὴν. Κατὰ τὸ Κρητικὸν σύνταγμα ὁ Ἡγεμὼν εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ διορίζῃ δέκα βουλευτὰς τῆς ἐκλογῆς του ἐκ τῶν ἀριστέων τῆς Νήσου, προφανῶς διὰ νὰ δύναται νὰ ἐπηρεάζῃ τὴν συγκρότησιν τῆς πλειοψηφίας τῆς Βουλῆς.

Ἡ Βουλὴ ἐκείνη συνήρχετο, καθ' ὃν χρόνον ἐξηκολούθει εἰσέτι τὸ ἐπαναστατικὸν κίνημα τοῦ Θερίσσου. Ὁ Τσουδερός, καίτοι «ἡγεμονικὸς» βουλευτῆς, τάσσεται ὑπὲρ τοῦ συμβιβασμοῦ τῆς Βουλῆς μετὰ τῶν ἀρχηγῶν τοῦ κινήματος ἐκείνου πρὸς εἰρήνευσιν τῆς Νήσου. Διὰ τοῦτο καὶ συμμετέχει οὗτος μετὰ τῶν Πωλογεώργη καὶ Γ. Παπαμαστοράκη εἰς τὴν τριμελῆ ἐπιτροπὴν, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ Βουλὴ ἀνέθηκε νὰ συναντηθῇ μετὰ τῶν ἀρχηγῶν τῆς ἐπαναστάσεως ἐκείνης πρὸς συνεννόησιν καὶ συμφιλίωσιν τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ. Ἐνδιαφέροντα διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἶναι τὰ διαμειφθέντα ἀπὸ τῆς 6^{ης} Ἰουλίου μέχρι τῆς 15^{ης} Ἰουλίου ἔγγραφα μεταξὺ τῆς τριμελοῦς ταύτης ἐπιτροπῆς, φέροντα τὴν ὑπογραφὴν τοῦ Τσουδεροῦ καὶ τῶν ἐπαναστατῶν¹. Βραδύτερον τῆ 1^{ης} Σεβρίου ἡ Βουλὴ ψηφίζει πράγματι τὴν ἀναθεώρησιν τοῦ Κρητικοῦ συντάγματος, ἡ ὁποία εἶχε τεθῆ ὡς βᾶσις τῶν συνεννοήσεων ἐκείνων, καὶ τίθεται οὕτω τέρμα εἰς τὴν ἀνώμαλον περίοδον τοῦ Θερίσσου, ἀγαθὸν δὲ ἐπακολούθημα τῶν συνεννοήσεων τούτων ὑπήρξε καὶ τὸ ὑπὸ τὸν Ἀλέξανδρον Ζαΐμην μετ' οὐ πολὺ δημιουργηθὲν νέον πολιτικὸν καθεστῶς τῆς Νήσου.

Ὁ Τσουδερός μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς Βουλῆς τοῦ 1905 διορίζεται τῆ 19 Σεβρίου 1905 ἐπίτροπος τοῦ ἡγεμόνος παρὰ τῆ Τραπεζῆ Κρήτης, διετήρησε δὲ τὸ ἀξίωμα τοῦτο μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ἐπισυμβάντος τῆ 13^{ης} Ἰανουαρίου 1908². Ἐκδηθεὺς ἐν Χανίοις

¹ Ὅρα «Νέαν Ἐρευναν» (Χανίων) τῆς 13^{ης} Ἰουλίου 1905 καὶ παράρτημα «Ἐλευθέρου Βήματος» (Χανίων) τῆς 12^{ης} καὶ 25^{ης} Ἰουλίου 1905.

² Ὅρα ἐκφωνηθέντα ὑπέροχον ἐπικήδειον λόγον ὑπὸ Ἐμμ. Γενεράλη, Γυμνασιάρχου, εἰς «Ἐλεύθερον Βῆμα» (Χανίων) τῆς 19^{ης} Ἰανουαρίου 1908.

δημοσία δαπάνη τιμῆς ἔνεκεν καὶ ἀπεδόθησαν αὐτῷ αἱ νενομισμένοι τιμαὶ τῶν ἀξιωματῶν, εἰς τὰ ὅποια ἀνήλθε, καὶ τῆς μεγάλης πατριωτικῆς δράσεως, ἣτις διέκρινε τὸν αἰοίδιμον τοῦτον ἄνδρα καθ' ἅπαντα τὸν βίον αὐτοῦ.

ΠΑΡΟΡΑΜΑ

Ἡ ἐν σελ. 72 τεθείσα κατὰ παραδρομὴν σημ. 2 ἀνήκει εἰς τὴν σελίδα 80 ἐξαρτωμένη ἐκ τῶν λέξεων «Μανώλη Τομπάζη», δι' ὃ καὶ τὸ ἐν τῷ 1ῳ στίχῳ αὐτῆς «παρὰ τοῦ Ἄφεντούλιεφ» διορθωτέον εἰς «ὑπὸ τοῦ Ἐμμανουήλ Τομπάζη».

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	Σελ. 7—12
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	» 13—26

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΙΑΚΩΒΟΣ Ε. ΤΣΟΥΔΕΡΟΣ	Σελ. 29—35
Οί Γιαννίτσαροι ἐν Σπήλι, ἀπαρχή ἀρματωλικού βίου	» 29
Σφαγή ἐσπέχηδων εἰς Γιαννιοῦ	» 30
Ταπείνωσις Σουμάν Ἀλμπάνη	» 31
Ὁ Χουσεῖν ἀγᾶς καὶ οἱ ἀρματωλοὶ εἰς τοῦ Γάλλου	» 32
Ὁ φόρος τοῦ αἱματος (ντιγέτι)	» 33
Ὁ Τσουδερογιακουμῆς εἰς Αἴγυπτον	» 33
Ἡ δολοφονία αὐτοῦ	» 33
Οἱ ἀρματωλοὶ Λόγιος, Γεωργοκομαρκάκης, Ξωπατέρας κλπ.	» 35

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΜΕΛΧΙΣΕΔΕΚ Ε. ΤΣΟΥΔΕΡΟΣ	Σελ. 39—59
Ἐκλογή αὐτοῦ ὡς ἡγουμένου τῆς Μονῆς τοῦ Πρέβελι	» 39
Ὁ μοναχὸς Νικόλαος - Ἀνανίας (Τσουδερός) Φιλικὸς	» 39
Μύησις τοῦ Μελχισεδὲκ εἰς τὴν Φιλικὴν Ἐταιρείαν	» 39
Κατάσχεσις ἀλληλογραφίας πατριάρχου Γρηγορίου	» 41
Ὁ Ἰσμαήλ ἀγᾶς Κουντούρης εἰς Πρέβελι διὰ νὰ συλλάβῃ τὸν Μελχισεδὲκ	» 41
Ὁ Μελχισεδὲκ καὶ οἱ καλόγηροι Πρέβελι διαφεύγουν τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων σύλληψιν καὶ σφαγὴν	» 43
Τὰ ὄπλα τῆς Μονῆς Πρέβελι μεταφέρονται εἰς Κούρκουλον	» 43
Συγκέντρωσις εἰς Κούρκουλον Ροδακίνου καὶ ἡ ἐκρηξὶς τῆς ἐπαναστάσεως	» 43

Ὁ Μελχισεδὲκ ὑψώνει καὶ εὐλογεῖ τὴν σημαίαν τῆς Κρητικῆς ἐπαναστάσεως τῇ 21 Μαΐου 1821 . . .	Σελ.	44
Ὁ Μελχισεδὲκ καὶ οἱ ἀδελφοὶ του μετὰ τῶν συντρόφων των εἰς Ἀσκύφου . . .	»	46
Ἡ συγκέντρωσις τοῦ Ἀσκύφου καὶ ἡ Γενικὴ Συνέλευσις τῶν Κρητῶν τῆς 29 ^{ης} Μαΐου εἰς Παναγίαν Θυμανὴν . . .	»	47
Τὰ τρία πρῶτα στρατόπεδα τῶν Κρητῶν κατὰ τὸ 1821 . . .	»	47
Ἡ κατὰ τὴν 13 ^{ην} Ἰουνίου μάχη τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Καυμένου . . .	»	48
Μάχη ἐν Σπήλι . . .	»	50
Ἡρωικὴ πράξις τοῦ Ι. Ε. Τσουδεροῦ καὶ αἰχμαλωσία τοῦ Δελῆ Μουσταφᾶ . . .	»	51
Τὰ τιμαλφῆ τῆς Μονῆς Πρέβελι ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος τοῦ 1821 . . .	»	53
ὑπὸ ποίους ὄρους ἐξηγέρθησαν τῇ 1821 οἱ Κρήτες . . .	»	55
Ὁ Μελχισεδὲκ πληρεξούσιος καὶ φροντιστὴς Κρήτης . . .	»	56
Ἡ μάχη εἰς τὸ Πολεμάρχι Κισάμου καὶ ὁ φόνος τοῦ Μελχισεδὲκ . . .	»	57

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ε. ΤΣΟΥΔΕΡΟΣ . . .	Σελ.	63—117
Ὁ Γ. Τσουδερὸς ἀρχηγὸς τῶν Λαμπαίων . . .	»	63
Ὁ Γ. Τσουδερὸς (Καλλέργης) ἑκατόνταρχος . . .	»	64
Ὁ Γ. Τσουδερὸς πεντακοσιάρχος . . .	»	64
Ἡ μάχη τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Καυμένου . . .	»	68
Ὁ Γ. Τσουδερὸς ἐξεγείρει τὸν νομὸν Ρεθύμνης . . .	»	69
Ὁ Γ. Τσουδερὸς εἰς τὸν Ἀποκόρωνα . . .	»	69
Ὁ θάνατος τοῦ Γετιμαλῆ . . .	»	70
Ἡ μάχη εἰς τὸ Ἀκόνια καὶ θάνατος τοῦ Ντεμιραλῆ . . .	»	70
Ἡ μάχη τοῦ Βαθιακοῦ . . .	»	71
Θάνατος τοῦ Μελιδῶνη . . .	»	71
Ἀψιμαχίαι περὶ τὸ φρούριον τῆς Ρεθύμνης . . .	»	71

Ἡ παρὰ τὴν Ρέθυμνον μάχη τοῦ Βαλέστρα τῆ 14 Ἀπρι- λίου 1822	Σελ.	72
Φόνος Ἐμμ. Γ. Τσουδεροῦ	»	73
Ἡ κατάστασις τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν καὶ ὁ Τσου- δερός	»	74
Ἡ μάχη τῶν Ριζῶν περὶ τὰ τέλη Ἰουλίου τοῦ 1822	»	74
Ἡττα τοῦ Χασάν πασᾶ (Αὐγούστος 1822)	»	74
Ὁ Τσουδερός εἰς Μεραμβέλλον κατὰ τοῦ Χασάν πασᾶ	»	77
Ὁ Τσουδερός εἰς Μύλατον	»	77
Παράδοσις τῆς Μυλάτου καὶ σφαγὴ τῶν Χριστιανῶν .	»	78
Ἄφιξις τοῦ Μανώλη Τομπάζη εἰς Κρήτην	»	80
Μάχη τοῦ Ἐδλιγιᾶ	»	80
Ὁ Τσουδερός εἰς Ἀλίκαμπον κατὰ τοῦ Αἰγυπτίου Χου- σεῖν πασᾶ	»	81
Κλεφτοπόλεμος ἐν Κρήτῃ	»	81
Ἐπίθεσις κατὰ τοῦ Ὀρδουχαγιᾶν κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1825	»	82
Μάχη εἰς Κούρτες	»	83
Μάχη εἰς Καρὲ Ρεθύμνης	»	84
Ὁ Γ. Τσουδερός ἐνισχύει οἰκονομικῶς τὸν ἀγῶνα . . .	»	85
Ὁ Γ. Τσουδερός εἰς Νάξον καὶ ἡ συνάντησις αὐτοῦ μετὰ τοῦ Ἀμερικανοῦ ναυάρχου	»	87
Ὁ Γ. Τσουδερός ὀνομάζεται χιλιάρχος	»	90
Ὁ Χατζῆ Μιχάλης ἐν Κρήτῃ	»	91
Ἡ μάχη τοῦ Φραγκοκαστέλλου	»	94
Ἐπιστροφή τοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ εἰς Ρέθυμνον καὶ ἡ κατα- δίωξις αὐτοῦ ὑπὸ τῶν Σφακιανῶν καὶ τοῦ Τσουδεροῦ	»	96
Ὁ βαρῶνος Ρεῖνεκ ἐν Κρήτῃ τὸν Ἰούλιον τοῦ 1828	»	100
Μάχη τῶν Ρουσιτικῶν	»	101
Ὁ Τσουδερός εἰς Ἀρμενόκαμπον	»	101
Τὸ στραταρχεῖον τῆς Κρήτης	»	101
Ὁ Γ. Τσουδερός ὀνομάζεται Στρατάρχης	»	102
Οἱ Τούρκοι εἰς Ἀρκοῦδαιναν καὶ ὁ Τσουδερός εἰς Ἀρμε- νόκαμπον	»	107
Ἐκστρατεία κατὰ τῶν Τούρκων τῆς Σιτείας	»	108

Πολιορκία τοῦ πύργου τῶν Λιθινῶν	Σελ.	109
Μάχη εἰς Ἐτιάν	»	109
Ἡ μάχη τοῦ Τοπλοῦ	»	110
Ὁ Τσουδερός ἐπανέρχεται εἰς Ἀποκόρωνα	»	111
Ἡ μάχη τοῦ Γάλλου	»	111
Ἡ μάχη εἰς Ἀρμενοκάμπους τῷ 1829	»	111
Ὁ Ρενιέρης ἀντικαθιστᾶ εἰς τὴν ἀρμοστείαν τὸν Χαλιν	»	112
Ὁ Τσουδερός πρὸς τὸν Γάλλον διοικητὴν τοῦ πολεμικοῦ «Ζενί»	»	113
Τὸ πρωτόκολλον τοῦ Λονδίνου τοῦ 1830	»	113
Οἱ Κρήτες συνεχίζουσι τὸν ἀγῶνα	»	113
Ὁ Τσουδερός καὶ ὁ Δεληγιαννάκης κατὰ τοῦ Νουρεδίν εἰς Ἐπισκοπὴν	»	114
Ὁ Τσουδερός εἰς Ὑδραν	»	114
Ὁ Τσουδερός καὶ ὁ Καποδίστριας	»	115
Ὁ Τσουδερός ἐνώπιον τοῦ βασιλέως Ὀθωνος	»	115
Θάνατος τοῦ Τσουδεροῦ τῷ 1849	»	116

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΑΝΑΓΝΩΣΤΗΣ Γ. ΤΣΟΥΔΕΡΟΣ	Σελ.	121—124
ΜΙΧΑΗΛ Ι. ΤΣΟΥΔΕΡΟΣ	»	125—138
Ὁ Α. Γ. Τσουδερός ἀνθυπολοχαγὸς τῆς βασιλικῆς φάλαγγος. Προαγωγή αὐτοῦ εἰς λοχαγόν	»	122
Ὁ Α. Γ. Τσουδερός εἰς Κρήτην τῷ 1866	»	122
Ὁ Γεώργιος Α. Τσουδερός πίπτει μαχόμενος εἰς Σαβουρὲ κατὰ τοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ	»	122
Μάχη τῆς Ἁγίας Ρούμελης	»	123
Ἡ ἐκστρατεία τοῦ Ὁμέρ πασᾶ κατὰ τῶν Σφακιῶν	»	123
Ὁ Α. Τσουδερός κατὰ τοῦ Ὁμέρ εἰς Ἀργυρούπολιν	»	123
Θάνατος τοῦ Ἐμμ. Ι. Τσουδεροῦ καὶ τοῦ Α. Γ. Τσουδεροῦ	»	123
Ὁ Μιχαὴλ Τσουδερός κατὰ τοῦ Μουσταφᾶ εἰς Ἀσκούφου	»	125
Ὁ Μιχαὴλ Τσουδερός μέλος τῆς προσωρινῆς Κυβερνήσεως τοῦ Δεκεμβρίου 1866	»	125

Προεδρία τῆς Γεν. Συνελεύσεως τῶν Κρητῶν τοῦ 1867	Σελ.	126
Μάχη τοῦ Χρωμοναστηρίου τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1868	»	126
Ἐπίθεσις κατὰ τοῦ Μεχμέτ πασᾶ εἰς Βρούσινα	»	126
Ὁ Μιχ. Τσουδερός ἐκλέγεται βουλευτῆς Κρήτης διὰ τὴν Ἑλληνικὴν βουλήν	»	126
Ὁ Μ. Τσουδερός εἰς τὴν ἐπίθεσιν τοῦ πύργου Κορυθίου	»	127
Οἱ Πετροπουλάκηδες ἐν Κρήτῃ καὶ ἡ μάχη τῆς Βισταγῆς	»	127
Ὁ Μιχ. Τσουδερός μάχεται εἰς τὰ Κούμια	»	128
Ὁ Γάλλος πρόξενος Χανίων Champoiseux καὶ ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1868	»	130
Τὸ πρωτόκολλον ὑποταγῆς τῶν ἐπαναστατῶν	»	131
Οἱ ἐπαναστάται καὶ ἐθελονταὶ ἀπέρχονται ἐκ Κρήτης ἐπὶ τῆς «Πόλεως τῆς Μασσαλίας»	»	133
Ἡ δῆλωσις τῶν Δυνάμεων τῆς 8/20 Ἰανουαρίου 1869 πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν	»	134
Ὁ Μιχ. Τσουδερός ἐν Ἀθήναις μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866	»	134
Ὁ Μιχ. Τσουδερός καὶ ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1878	»	134
Θάνατος τοῦ Μιχ. Τσουδεροῦ	»	138

ΜΕΡΟΣ ΠΕΜΠΤΟΝ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΝΑΓΝ. ΤΣΟΥΔΕΡΟΣ	Σελ.	141—207
Ἐγκατάστασις τοῦ Ι. Α. Τσουδεροῦ ἐν Κρήτῃ τῷ 1875	»	141
Τὰ ἐπαναστατικὰ κομιτάτα Βάμου καὶ Ρεθύμνης	»	142
Κεντρικὸν κομιτάτον ἐν Ἀθήναις	»	143
Ἀναρχία ἐν Ρεθύμνῳ καὶ Κυδωνίᾳ	»	143
Ὁ Ι. Τσουδερός καὶ τὸ ὑπόμνημα τῶν κομιτάτων πρὸς τὸ Ρωσικὸν προξενεῖον	»	143
Τὸ κομιτάτον Χανίων εἰς Ἀποκόρωναν	»	143
Ἡ μεταπολιτευτικὴ ἐπιτροπὴ τοῦ Βάμου	»	143
Ἡ ἐκλογὴ τῶν ἐπαναστατικῶν ἀντιπροσώπων τῆς Ρεθύμνης διὰ τὴν μεταπολιτευτικὴν ἐπιτροπὴν Φρὲ	»	144

Ὁ Ἰωάννης Τσουδερός ἐκλέγεται πληρεξούσιος Ρεθύμνης καὶ Ἁγίου Βασιλείου	Σελ.	144
Συγκρότησις Κρητικῆς ἐπαναστατικῆς συνελεύσεως ἐν Φρὲ	»	144
Ἡ ἐπιτροπὴ τῆς συνελεύσεως καὶ ὁ Ἄδοσίδης πασᾶς	»	145
Ὁ Τσουδερός συντάσσει τὰς πρὸς τὴν Πύλην προτάσεις τῆς συνελεύσεως	»	145
Ὁ Τσουδερός πρὸς τὸν Ἄδοσίδην	»	145
Ὁ Ἄδοσίδης ἐπιστρέφει ἄπρακτος εἰς Χανιά	»	146
Ἡ συνέλευσις μετατίθεται εἰς Ἀργυρούπολιν	»	146
Ἡ συνέλευσις προτάσει τοῦ Τσουδεροῦ κηρύττει τὴν ἔνωσιν μετὰ τῆς Ἑλλάδος	»	148
Ὁ Ι. Α. Τσουδερός ἐκλέγεται γενικὸς ἀρχηγὸς τῆς ἐπαρ- χίας Ἁγίου Βασιλείου	»	148
Ἡ μάχη τοῦ Γάλλου	»	149
Ἡ μάχη Κοξαρῆς - Ἀγκουσελιανῶν	»	150
Ἡ μάχη Σωματᾶ - Καλοσιναῖ	»	152
Ἡ μάχη Ἀμπελάκι - Ἀρμενῶν	»	153
Αἱ ἐν Χαλέπα διαπραγματεύσεις διὰ τὴν αὐτονομίαν τῆς Νήσου	»	155
Ἡ συνέλευσις ἐν Βάμφω	»	156
Ὁ ὑποπρόξενος τῆς Ἀγγλίας καὶ ὁ Ι. Τσουδερός	»	156
Ὁ Τσουδερός ἐκλέγεται βουλευτὴς Ἁγίου Βασιλείου διὰ τὴν Κρητικὴν βουλὴν τοῦ 1879	»	157
Ὁ Τσουδερός ἰατρὸς τοῦ δήμου Ρεθύμνης	»	158
Ὁ Τσουδερός συμβιβαστὴς τῶν ἀντιμαχομένων Χριστιανῶν τῆ 1889	»	158
Ὁ Τσουδερός καὶ ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1896	»	159
Ὁ Ι. Α. Τσουδερός ἐκλέγεται ἀντιπρόεδρος τῆς Κρητι- κῆς βουλῆς τοῦ 1896	»	160
Ἐπόμνημα τῆς βουλῆς τῶν Κρητῶν πρὸς τὴν Πύλιν διὰ τὰς ἀπονεμητέας εἰς τὴν Κρήτην προνομίας	»	160
Ὁ Τσουδερός εἰς Ἀθήνας παρὰ τῆ Ἑλληνικῆ κυβερ- νήσει	»	161

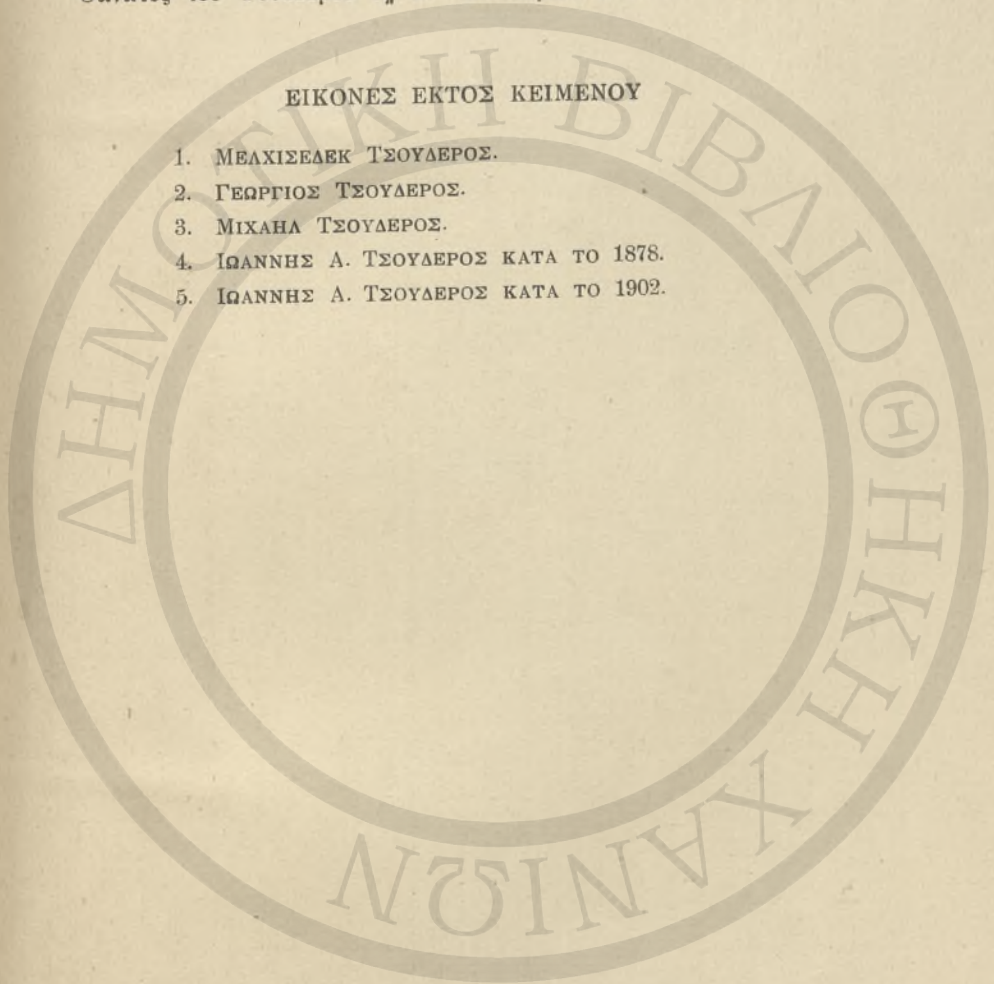
‘Ο Τσουδερός ἐν συνεντεύξει του μετὰ τῆς « Ἀκροπό- λεως » κηρύσσεται ὑπὲρ τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἐπι- κρίνει τὴν Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν διὰ τὴν ἀντεπα- ναστατικὴν πολιτικὴν τῆς	Σελ.	161
‘Ο σουλτανικὸς ἱραδὲς τοῦ Αὐγούστου 1896	»	164
‘Ο Τσουδερός ἀρνέεται νὰ συνοπογράψῃ τὸ πρωτόκολλον τῆς ἀποδοχῆς τοῦ ἱραδὲ	»	165
Ἐπαναστατικὸν κομιτᾶτον τῶν Ἀθηνῶν	»	165
Αἱ ἐκλογαὶ τοῦ Φεβρουαρίου 1897	»	165
Σφαγαὶ καὶ πυρπόλησις τῶν Χανίων τῆ 25 ^η Ἰανουα- ρίου 1897	»	165
Ἡ « Ὑδρα » καὶ τὰ τορπιλλικὰ εἰς Χανιά	»	166
‘Ο Τιμολέων Βάσσος εἰς Κολυμπάρι	»	166
Οἱ διεθνεῖς στόλοι εἰς τὴν Κρήτην	»	166
‘Ο Τσουδερός εἰς Χανιά παρὰ τῷ Τ. Βάσσῳ	»	166
Ἡ μάχη Σωματᾶ-Βρύσινα τῆς 14 ^{ης} Φεβρουαρίου 1898	»	167
‘Ο Ι. Α. Τσουδερός ἐκλέγεται Γενικὸς Ἀρχηγὸς τῆς ἐπαρχίας Ἀγίου Βασιλείου	»	169
Ἐγγραφοὶ τῶν Ἀγιοθασιλειτῶν πρὸς τὸν Τ. Βάσσον	»	169
‘Ο ἀποκλεισμὸς τῆς νήσου ὑπὸ τοῦ Διεθοῦς στόλου	»	170
Ἡ ἤττα τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ	»	171
‘Ο Τσουδερός δι’ ἐγκυκλίου του πρὸς τοὺς Κρήτας συνιστᾷ τὴν συγκρότησιν ἐπαναστατικῆς συνελεύ- σεως διὰ τὴν διαχείρισιν τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος	»	171
Ἡ συνέλευσις τῶν Ἀρμένων τοῦ Ἰουνίου 1898	»	172
‘Ο Τσουδερός ἀντιπρόεδρος τῆς Συνελεύσεως	»	172
Ἡ Συνέλευσις καὶ οἱ ναύαρχοι	»	172
‘Ο Ι. Τσουδερός, Ἐλ. Βενιζέλος, Μ. Σφακιανᾶκης παρὰ τοῖς ναύαρχοις	»	172
Ἐγγραφοὶ αὐτῶν πρὸς τὴν συνέλευσιν διὰ τὴν μετὰ τῶν ναυάρχων συνομιλίαν των	»	173
‘Ο Σ. Σκουλούδης πρὸς τὸν Τσουδερὸν τῆ 26 ^η Μαρτίου 1897	»	177
‘Ο Κ. Φούμης καὶ Κ. Ἰωαννίδης ἐκθέτουν εἰς τὴν συνέ- λευσιν τὴν συνάντησίν των μὲ τοὺς ναύαρχους	»	180

Ὁ Κανεθάρο, πρόεδρος τοῦ συμβουλίου τῶν ναυάρχων, πρὸς τὴν συνέλευσιν	Σελ.	184
Ἀπάντησις τῆς συνελεύσεως πρὸς αὐτὸν τῇ 6 ^ῃ Ἰου- λίου 1897	»	185
Ἡ συνέλευσις τῶν Κρητῶν πρὸς τὸν Κρητικὸν λαὸν τῇ 5 ^ῃ Ἰουλίου 1897	»	189
Ἡ συνέλευσις μεταφέρει τὴν ἔδραν τῆς ἐξ Ἀρμένων εἰς Ἀρχάνες	»	190
Ἡ συνέλευσις διαμαρτύρεται πρὸς τοὺς ναάρχους τῇ 1 ^ῃ Αὐγούστου 1897 κατὰ τῶν στρατιωτικῶν ἐνεργειῶν τοῦ Τζεβάτ πασᾶ	»	191
Ὁ κ. Βενιζέλος ἐκλέγεται πρόεδρος τῆς συνελεύσεως ἐν Ἀρχάνες	»	193
Θλιβεραὶ σκηναὶ μεταξὺ τῶν ἐν Ἀρχάνες πληρεξουσίων	»	193
Ἡ συνέλευσις εἰς τὸ Μελιδόνι (13 Ὀκτωβρίου 1897)	»	193
Ὁ Ἰωάννης Σφακιανάκης πρόεδρος τῆς συνελεύσεως	»	193
Ἡ συνέλευσις εἰς Πλακοῦρες Ἀκρωτηρίου	»	194
Ὁ Τσουδερός εἰς Πλακοῦρες παρακολουθεῖ τὰς ἐργασίας τῆς συνελεύσεως	»	194
Ὁ Τσουδερός ἐκλέγεται πληρεξούσιος Ἁγίου Βασιλείου εἰς τὴν Κρητικὴν συνέλευσιν τοῦ 1899	»	194
Ὁ Τσουδερός Σύμβουλος τῶν Οἰκονομικῶν τοῦ ἀρμοστοῦ πρίγκιπος Γεωργίου	»	195
Ὁ Τσουδερός τιτλοφορεῖται γενικὸς ἀρχηγὸς τοῦ νομοῦ Ρεθύμνης τιμῆς ἔνεκεν ὑπὸ τῆς ἐπι τῶν ἀγωνιστῶν ἐπιτροπείας τοῦ Νομοῦ Ρεθύμνης	»	195
Ὁ Τσουδερός ὡς σύμβουλος τῶν Οἰκονομικῶν	»	205
Ὁ Τσουδερός τῇ 11 ^ῃ Δεκεμβρίου 1902 ἀναλαμβάνει τὸ ἀξίωμα τοῦ συμβούλου ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν τῆς Κρητικῆς Πολιτείας	»	206
Ὁ Τσουδερός τῷ 1905 διορίζεται ἀριστίνδην βουλευτῆς Κρήτης	»	207
Ἐπιτροπὴ τῆς βουλῆς διὰ τὸν συμβιβασμὸν μετὰ τῶν ἐπαναστατῶν τοῦ Θερίσσου	»	208

Ὁ Τσουδερός ἡγεμονικὸς ἐπίτροπος παρὰ τῆ Τραπέζῃ Κρήτης	Σελ.	208
Θάνατος τοῦ Τσουδεροῦ τῆ 13 ^η Ἰανουαρίου 1908	»	208

ΕΙΚΟΝΕΣ ΕΚΤΟΣ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

1. ΜΕΛΧΙΣΕΔΕΚ ΤΣΟΥΔΕΡΟΣ.
2. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΣΟΥΔΕΡΟΣ.
3. ΜΙΧΑΗΛ ΤΣΟΥΔΕΡΟΣ.
4. ΙΩΑΝΝΗΣ Α. ΤΣΟΥΔΕΡΟΣ ΚΑΤΑ ΤΟ 1878.
5. ΙΩΑΝΝΗΣ Α. ΤΣΟΥΔΕΡΟΣ ΚΑΤΑ ΤΟ 1902.

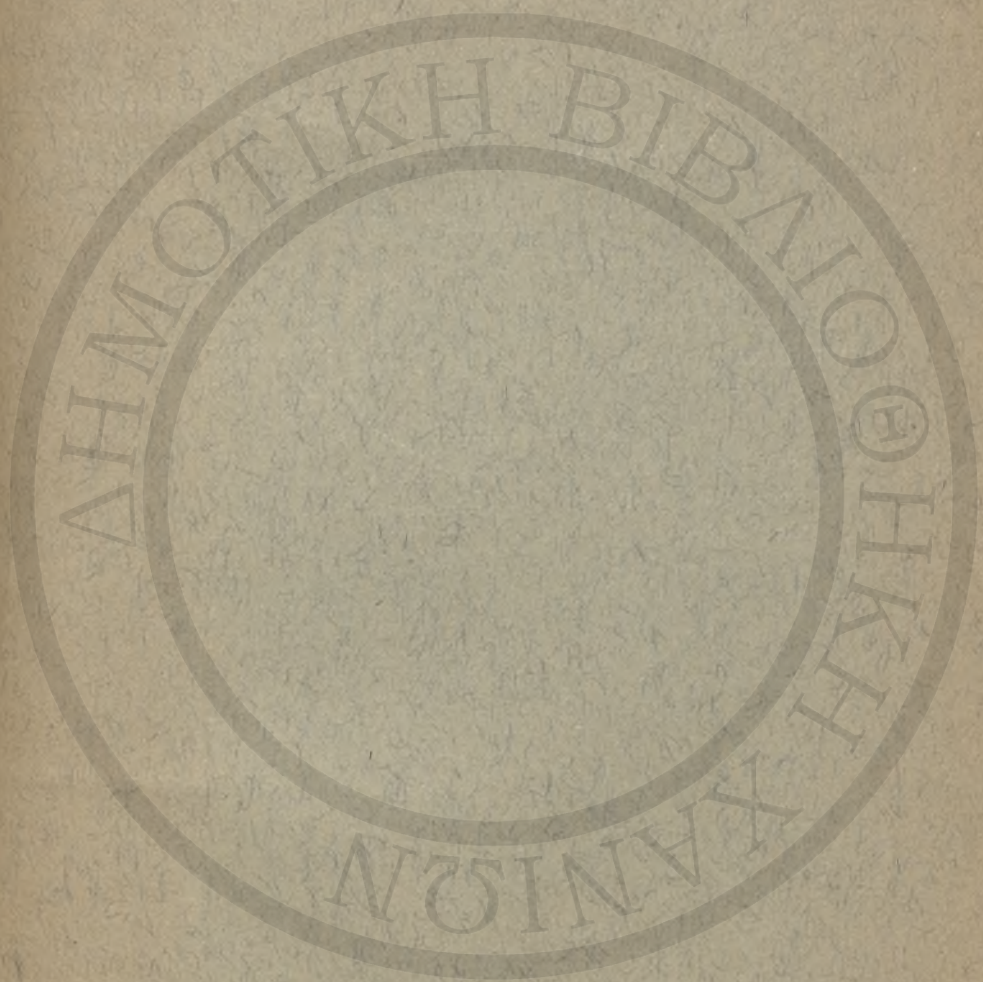


3

3

12





ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΣ

ΕΚΔΟΘΕΝΤΑ

ΤΑ ΠΟΛΕΜΙΚΑ ΔΙΗΓΗΜΑΤΑ	Δρ.	25.—
ΔΥΟ ΤΕΛΕΛΑΔΙΣΣΕΣ	»	25.—
ΙΣΤΟΡΙΑ ΜΙΑΣ ΓΥΝΑΙΚΑΣ	»	25.—
ΓΥΜΝΟΙ ΚΑΙ ΤΡΟΦΑΙΑ - ΕΘΝΙΚΕΣ ΜΗΛΛΑΝΤΕΣ	»	50.—

ΥΠΟ ΕΚΔΟΣΙΝ

«ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ» εις 4 τόμους, σελίδες 2.500, εικόνας 1000, χάρται 50, υπό έκτύπωσιν ἐν Ἑρα- κλείῳ Κρήτης	»	500.—
---	---	-------

Δραχ. 50.



ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΗΘΗΚΕ ΣΤΟ ΧΕΡ/

ΤΗΛ. 96890 - ΧΑΝΙΑ

ΒΙΒΛ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ





ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКИ БИБЛИОТЕКА

ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКИ БИБЛИОТЕКА

